BÖLGELER • SORUNLAR

YUGOSLAVYA

Milliyetçiliğin provokasyonu

TANIL BORA

Birikim Yayınları

Birikim Yayınları 4 • Bölgeler/Sorunlar Dizisi 1 • ISBN 975-516-002-7
1. Baskı **Birikim Yayıncılık Ltd.** İstanbul 1991
2. Baskı **Birikim Yayıncılık Ltd.** İstanbul 1995

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK FOTOĞRAFI Drago Havranek
(Hırvat P.E.N. Kulübü'nün "Greetings from Croatia" başlıklı kartpostal dizisinden).
UYGULAMA Hüsnü Abbas
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CILT Şefik Matbaası

Birikim Yayıncılık Ltd.
Küçükayasofya Cad. 17-19/A Sultanahmet İstanbul Tel. (212) 516 22 07

BÖLGELER • SORUNLAR

YUGOSLAVYA

Milliyetçiliğin provokasyonu

TANIL BORA

Birikim Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz *Ömer Laçiner* **7**

2. Baskıya Not *Tanıl Bora* **13**

Giriş **15**

BİRİNCİ BÖLÜM
Habsburg ve Osmanlı egemenliklerinden
"Birinci Yugoslavya"ya **19**
Milliyetçilik ve Pan-(Yugo)Slavizm **22**
İlk sosyalistler **34**
1. Dünya Savaşı ve "Birinci Yugoslavya"nın kuruluşu **37**
Sırp hegemonyası ve monarko-faşizm **43**

İKİNCİ BÖLÜM
Anti-faşist kurtuluş savaşı ve "İkinci Yugoslavya" **49**
Anti-faşist partizan savaşı ve Stalin'le ilk imtihan **52**
Kurtuluş ve devrim **59**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"Stalinist dönem"den
"Yugoslav millî sosyalizm modeli"ne **61**
Kopuş **63**
Bağlantısızlar hareketi **66**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
"Pazar sosyalizmi", "özyönetim demokrasisi",
"milletler mozaiği" - zaaflar, çelişkiler **69**
"Özyönetim" ve "demokrasi"nin sınırları **70**
"Yeni Sınıf" **73**
"Pazar sosyalizmi" **76**
"Millî mesele": Sırp hegemonyasına ve zengin kuzeylilere tepki **80**
Yugoslav '68'i **88**
'70'ler: Büyük bunalımın arefesi **94**

BEŞİNCİ BÖLÜM
Bunalım ve yükselen milliyetçilik **99**
"İlk günah": Kosova **101**
Neo-Stalinist restorasyon ile kapitalizme teslimiyet arasında **103**
Sırp milliyetçiliği ve Miloşeviç **108**
Miloşeviç'in "yayılması" ve Kosova-darbesi **119**

Slovenya'da demokratikleşme ve bağımsızlaşma hareketi **125**
Hırvatistan'da milliyetçi hareket **130**
Rejimin çürümesiyle açılan Pandora kutusu: Bosna-Hersek **132**
"Tam pazar ekonomisi"ne gidiş ve Ante Markoviç **136**

ALTINCI BÖLÜM
1990 / 91: Seçimler ve çözülüş **139**
Sırbistan: Milliyetçilikten şovenizme, ırkçılığa, irredentizme **140**
Karadağ=Sırbistan? **147**
Bosna-Hersek: Müslümanların gelecek korkusu **149**
Makedonya: İrredentizmin hem öznesi hem hedefi **152**
Slovenya: Bağımsızlığa doğru **158**
Hırvatistan: Şovenizmin hem öznesi hem hedefi **160**

YEDİNCİ BÖLÜM
"Üçüncü Yugoslavya" umudunun son demleri **169**
Ordu faktörü **169**
İflas **175**
Miloşeviç'in geçici ricâtı **178**
Krayina'da iç savaş provası **180**
"Üçüncü Yugoslavya"yı kurtarma çabaları **186**

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Yugoslavya sorunu karşısında Batı dünyası
ve "Yeni Dünya Düzeni" **191**
Batı'nın "birlik ve beraberlik"çi politikası **192**
Hırvatistan ile Slovenya'nın Avrupalı dostları ve Batı'cı etnosentrizm **196**

DOKUZUNCU BÖLÜM
26 Haziran: İç savaşın milâdı **201**
Federal ordunun ve Batı'nın Slovenya yenilgisi **201**
Ateşkes? **207**
Hırvatistan'da içsavaş **212**
Avrupa Topluluğu'nun iktidarsızlığı ve çelişkileri **217**
Ağustos/Eylül 1991: İç savaş tırmanıyor **222**
Bosna-Hersek "sırasını" mı bekliyor? **229**
Bağımsız Makedonya **233**
Kosova, Sancak, Voyvodina **236**

EK
Yugoslavya bunalımı ve Türkiye **241**

Kaynakça **247**

Önsöz

ÖMER LAÇİNER

BU KİTAPTA, bir uluslar mozaiği olarak kurulan Yugoslavya'nın bugün artık kaçınılmaz gibi gözüken dağılma, parçalanma noktasına geliş süreci anlatılmaktadır. Galiba bir süre sonra bir başka kitapta da dünün "Sovyetler Birliği"nin ulusal devletlere ayrışması süreci anlatılacak. Herhalde Çin Halk Cumhuriyeti de önümüzdeki yıllarda örneğin Tibet'in, Mançurya'nın ve Sinkiang Uygurları'nın bağımsızlık talepleri karşısında zorlanmaya başlayacak.

Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya dünün "sosyalist dünyası"nın görece farklı modelleriydiler. Heririnin de temel kuruluş ideallerinden biri içerdikleri ulusları birarada yaşatmak, hatta kaynaştırmak, daha da ötesi onları öteki uluslarla da kolayca kaynaşabilecek bir yeni toplum haline getirmek idi. Dolayısıyla yukarıda işaret edilen manzara sözkonusu devletlerin şahsında 20. yüzyıl sosyalizminin bu iddia ve hedefinde tam bir başarısızlığa uğradığının tescili anlamına gelmektedir.

Kapitalizm ideologları "ulusal sorun"ların aşılması konusunda o denli iddialı değildiler. Ama onlar da kapitalist dinamiklerin işleyiş süreci içinde giderek herüzeyde ulusal birimlerin aşınıp dağılacağını, tüm sınırlar ortadan kalkmasa bile en azından şimdiki ulus ve kültür dünyaları arasındaki farklılık ve çatışmaların asgariye ineceğini öngörüyorlardı. Oysa dünün "sosyalist blok"u karşısında tartışmasız zaferini ilan ettiği şu noktada kapitalist toplum düzenleri, bu konuda en az ötekiler kadar başarı-

topluluklarıdır. Nasıl hayvanlar aleminde türlerin kaynaşıp tek türden ibaret bir hayvan alemi oluşması imkansız ise, milletlerin tek bir insanlık toplumu içinde kaynaşması da hemen hemen o denli imkansız, akıl ve tasavvur dışı sayılmalıdır. Milletler şu veya bu dini, o veya öbür türlü bir siyasal-toplumsal düzeni, ekonomik sistemi benimseyebilir; ama tüm bu biçimlenişler ve zihniyet dünyaları içinde millet asli özellikleriyle değişmez bir veri, bir toplumsal kimlik olarak varoluşunu sürdürür. Böyle addedildiğinde şüphesiz kimi siyasal-toplumsal düzenlerin, ekonomik sistemlerin ve din de dahil ideolojilerin, o milli özellikleri törpüleyen ve dolayısıyla da millet için tehlike teşkil eden yanları olabileceği de öngörülür. O nedenle milliyetçilik yeri geldiğinde kapitalizme de sosyalizme de, milleti aşan bir birliktelik tasavvuru içeren dinî ya da lâdini ideolojilere de karşı çıkar, bunlarla mücadele eder. Bunlarla başedemeyeceğini kestirdiğinde ise, milli kapitalizm veya milli sosyalizm gibi formüllere bürünerek o gelişmeleri massetmeye çalışır.

Bu formüllerster milliyetçilerin inisyatifiyle öne sürülmüş olsun ister daha farklı ideolojik, toplumsal saiklerle hareket edenler tarafından ortaya konulmuş olsun, hemen daima popüler bir destek bulabilmiş ve yine hemen her defasında sonuç milliyetçi ideoloji lehine işlemiştir.

Serinkanlı bir yaklaşım, bütün bu sonuçların kaçınılmaz olduğunu gösterir. Ancak buradan milliyetçiliği aşmaya azimli bir -sol- eğilimin başarı imkanı olmadığı gibi bir yargıya varmak da sözkonusu olamaz. Aksine kapitalizmin ve -bizim geleneksel dediğimiz- mevcut sosyalist deneylerin bu konuda başarısızlığını ve başarısızlığa mahkûm olduğunu kabul etmek solun, sosyalizm hareketinin asli kaynaklarına dönerek kendini yenilemesi gereğini teşvik eder. Sosyalizm hareketinin millet sınırlamalarını aşmış bir toplumsallığın yaratılabilirliği iddiasını yeniden yükseltebilmesinin önkoşulu budur.

* * *

Millet, kapitalizmle birlikte ortaya çıkan, ama onun doğrudan, özdeş mantıklı ürünü olmayan bir toplumsallık çerçeveşidir.

Bir başka deyişle; belli bir insan topluluğunun kendisini bir millete ait hissetmesi, yani belirli ortak özelliklere -dil, din ya da mezhep, gelenek, görenek vb.- sahip insan-

sız kalmışlardır. Dünün ulusal çatışmaları heyulasından hâlâ kurtulamadıkları gibi; her devlet, ya örneğin Fransa ve Belçika gibi vatandaş kitlesini oluşturan kimi kurucu etnik toplulukların bağımsızlık talepleriyle ya da yine tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi yerli halkla ülkeye göçmen olarak gelip yerleşen topluluklar arasında giderek ulusal sorun boyutları kazanmakta olan gerilimlerle yüzyüzedir.

Ayrı bir kategori oluşturan Hindistan'ın bünyesindeki ulusal toplulukları birarada tutmakta ne denli zorlandığı da ortada. Bu topluluklara kendi özel kimliklerinin üzerinde bir Hint ulusu kimliği kazandırma hülyası başarılı olamamıştır.

Yakın zamanlara kadar ABD, çok farklı ırklardan uluslardan gelme insanların kaynaşarak yepyeni bir ulus yaratabileceklerini gösteren özgün bir örnek olarak sunulurdu. Bu yeni Amerikan ulusunun, ulusçuluğun sorunlar yaratan tüm olumsuzluklarını aynen taşıması bir yana, kendi içinde de ulusal farklılık dinamiği gibi işlemeye başlayan ayrışmaların gerilimini giderek daha fazla yaşadığı görülmektedir. Çok da uzak olmayan bir gelecekte ABD'de, örneğin Avrupa kökenli beyazların, siyahların ve Latin Amerika kökenlilerin kendilerini ayrı uluslar gibi telakki ettikleri bir durumun doğabileceğini söylemek hiç de abesle iştigal sayılmaz.

Şüphesiz bu bilanço ulus ayrımlarını ve ulusçu ideolojiyi geriletme ve giderek hükümsüz kılma gibi bir boyut içeren Müslümanlık, Hıristiyanlık ve kimi Uzakdoğu dinleri gibi dünya görüşlerinin ve sol-eşitlikçi akımlara ait enternasyonalist yaklaşımın meydanı terkettiği anlamına gelmiyor. Bunlar ellerinden geldiği ölçüde ulusçuluğa direnmeye, hiç olmazsa olumsuz sonuçlarını önlemeye hâlâ çalışmaktadırlar. Ancak şurası da bir gerçektir ki, bu çabalarında yakın geçmişe göre daha az etkili olabilmektedir. Hatta bu akımlar içindeki kimi eğilimler şahlanan milliyetçiliği daha ılımlı bir mecraya sokmak gibi gerekçelerle milli talepleri sahiplenen bir kimliğe bürünebilmektedirler.

Milliyetçi ideolojinin soy temsilcileri için bu durum, milletin aşılmaz bir toplumsallık kategorisi olduğu gerçeğinin tescili olarak yorumlanır. Bunlara göre millet, tıpkı hayvanlar aleminde türlerin teşekkülü gibi -tarihin belli bir noktasında ve belli bir coğrafyada- asli özellikleriyle teşekkül eden insan

larla özel bir toplumsal bütünlük oluşturduğunu düşünmesi, kapitalizmin iç mantığıyla ilişkili değildir. Ancak, öte yandan sadece kapitalizmin empoze ettiği koşulların varlığında insanlar, kendilerini ait sayabilecekleri en geniş toplumsallık çerçevesinin millet olabileceği anlayışını "doğallıkla" benimseyebilirler.

Bu durum -geleneksel- sosyalizm için de aynı ölçüde geçerlidir. Çünkü kendilerini hereyden önce iktisat zemininde, birer ekonomik sistem olarak tanımlayan kapitalizm ve "sosyalizm" bu nitelikleri nedeniyle insanın toplumsallık ihtiyacına cevap veremezler. Ve zaten iç mantıkları gereği bu ihtiyacın önemini ve özerkliğini kabule yatkın değildirler.

Marx, *Komünist Manifesto*'nun ünlü bölümünde sanayi devrimi üzerinden kapitalizme geçişin yarattığı altüst oluşu, insanlar arası ilişkilere empoze edilen ekonomik konum ve çıkar ölçütünün sonuçlarını anlatır. Meta üretimi ve mübadelesini amaçlaştırdığı için insanı da buradaki fonksiyonundan ibaret sayan, dolayısıyla insanlar arası ilişkileri bu alan için gereklilikleri ölçüsünde "rasyonel" bulan ve bu ilişkilerin çıkar güdüsünce yönlendirildiğini ve yönlendirilmesi gerektiğini esas alan bir zihniyet dünyasının oluşumudur anlatılan. Burada artık kendisini belli toplumsal yükümlülüklerle birlikte tanımlayan insanlar değil, her biri en yakınındaki ile bir çıkar çatışması içinde olabileceğini düşünen, dolayısıyla kendisini tek başına bir birey, bir çıkar öznesi olarak tanımlayan insanlar vardır. Ve bunlar meta üretiminden daha fazla pay alma amaçlı bir "yaşam mücadelesi" verdiklerini varsayarlar.

Geleneksel sosyalizm, bu yaşam mücadelesinin bireyler arasında değil, sınıflar arasında olduğunu söylemekle, böyle addedilmesini istemekle o zihniyet dünyasının dışına çıkmış değildir. Sınıf, sınıfsal örgütlenme -az sonra üzerinde duracağımız- toplumsallık ihtiyacına, aidiyet ve anlam arayışına cevapmış gibi görünürse de, aslında gerek sınıf tanımının içeriği, gerekse de sınıfsal örgütlenmenin de bireysel çıkar rasyonelinin bir biçimi oluşu nedeniyle bu ihtiyacı karşılayamaz.

Oysa insanların hayatı yaşamak için verilen bir kavga gibi görmeleri, ne -özellikle milliyetçilerin- iddia ettiği gibi eski, ezeli bir düşünüş tarzıdır; ne de 18. ve 19. yüzyıl natüralistlerinin dediği gibi nihayet keşfedilmiş bir hakikattir. Tam ak-

sine insanlık, tüm tarihi boyunca doğa durumuna uygun düşen bu yaşama ve "düşünüş" biçiminden uzaklaşmak için uğraşmış; hayatı salt yaşamak için verilen bir kavga olmanın üzerinde bir anlamla donatmak, bu anlamı fiilen yaşamak için didinmiştir. Dinler hemen tüm ideolojiler, sembol arayışları ve genel olarak kültür dediğimiz şey işte bu -hayata doğallık ötesi bir anlam kazandırma- eğiliminin, bu salt insana özgü arayışın ürünleri, ifade biçimleridir.

O nedenle, bir genel kural olarak şu söylenebilir ki; kapitalizm öncesi dönemin cemaatleri, yaşamayı sürdürebilmek için kurulmuş ilişkilerin yanısıra hayata verilen anlamı da yüklenmiş ilişkilere dayalıdır. Yani iş ile bu anlamın içiçe geçtiği formlar içinde yürütülen, bu bakımdan da organik diyebileceğimiz bütünlüklü bir hayat tarzını içerirler.

Kapitalizm işi, insanlar arası ilişkileri ve biraraya gelişleri meta üretiminin verimlilik kıstaslarına, paylaşımdaki çıkar mantığına tabi kılarak o bütünlüğü dağıtır, anlamı uzaklaştırır, kovar. Daha doğrusu kurdurduğu ilişkilerin nesnel anlamını hayatın anlamı haline getirir.

İnsanal dünyayı içinde yaşam mücadelesinin verildiği bir tür doğa olarak görmek, o doğa içinde kendi yaşam alanını belirleme ihtiyacını da getirir. Hangi insanları içeren bir "doğa"da yaşayabileceğimiz konusunda ise, bu görüş, mantığı gereği gerçekten doğal -ırk gibi- veya doğuşla birlikte kendiliğinden edinilen -dil, din, mezhep, gelenekler gibi- özellikleri taşıyan bir insan topluluğunu işaret eder.

Böylece tanımlanan milletin toplumsallık ihtiyacına cevap verebilmesi için bu birlikteliğe bir anlam atfedilmesi şarttır. Milliyetçi ideolojinin işlevi de budur. Ancak şuna işaret edilmelidir ki, onun bu işlevi yerine getirebilmesi için, insanların milleti yaşam kavgasının sürdüğü, ama yegâne ayakta kalma, kazanma şansının da hemen sadece orada olduğu alan olarak algılamaları gerekir.

Bunun tamamlayıcısı ise, bu alanın dışında, yani öteki milletlerin içinde insan olarak ayakta kalma "kavga"da başarı şansımızın olamayacağı yargısıdır. Ayrıca genel yaşam mücadelesi mantığında onlar rakip, hatta düşman addedilmek durumundadır.

Bu özet, milliyetçiliğin neden daha ziyade toplumun orta ve alt sınıflarınca benimsenen bir ideoloji olduğu noktasına da ışık tutar. Milliyetçiliğin insanın *sonradan* ve

emekle kazanılmış özellik ve imkânlarına değil, aksine doğal veya doğuştan edinilmiş sayabileceğimiz -ırk, dil, din, gelenek, ülke doğası, "tarih"- boyutlarına vurgu yapması, bunlara kendince anlamlar yüklemesi, bu noktada açıklayıcıdır. Sonradan ve bir tür emekle, insani yeteneklerin ürünü olan imkan ve özelliklerle "öteki" hayat alanlarında da yaşayabileceğini, "öteki" milletten insanlarla bu temelde ilişkiler kurabileceğini bilen, bu vasfına güvenebilen insanın milliyetçiliği aşması, bundan sıyrılması kolaydır. Ama tersine bu vasfını geliştirememiş insan için milliyetçilik, korunma içgüdüsüne cevap veren "doğal" bir ideolojidir. Özellikle sözü edilen o geliştirememiş olma halinden ötürü herhangi bir biçimde bir "tehdit"le karşılaşıldığında milliyetçilik, milletin en doğal özelliğine -ırka- kadar gerileyen, buna dayanarak kendini ifade eden bir hüviyete bürünür.

Buraya kadar anlatılanlar, milliyetçi ideolojinin kapitalizmle birlikte doğan ve yaygınlaşan bir *yaşam tarzıyla* sıkı ilişkisini belirtmek için yeterli sayılabilir. Tekrar vurgulamalıyız ki, bu yaşam tarzını belirleyen sadece iktisadi çıkar güdüsünce davranmak ve hayatı öteki insanlara karşı verilen bir yaşama kavgası olarak sürdürme zihniyeti değildir. Bu zihniyet yerleşebildi ise, ana nedeni insanın eylemli varoluş tarzının kaçınılmaz olarak o düşünüşü "çağırıyor" olmasındandır. Dolayısıyla o zihniyet ve onun alt ürünü olan milliyetçilikle ilgili sorunlara gerçek çözümün aranacağı yer de orasıdır.

İnsanları çıkar ilişkisinde ve kendilerine karşı yaşam mücadelesi verdiğimiz bireyler, topluluk veya milletler olarak değil; dayanıştığımız, birlikte hayatlarımızı zenginleştirdiğimiz muhataplar olarak görebileceğimiz bir iş, eylem tarzı, en küçük birimlerden başlayarak nasıl oluşturulabilir? Salt verimlilik, daha çok üretme kıstaslarına göre düzenlenmeyen; yapılışına sırf insana özgü vasıflarımız kadar, olumlu insanî değer ve kaygılarımızla da iştirak edeceğimiz bir eyleme halini, yani iş ile hayata verdiğimiz anlamı bizzat eylemlilik örgüsünde kaynaştırmış bir yaşama tarzı, ikibinlere açılan çağımızın verdiği imkanlar ortasında artık gerçekleşebilir görünmüyor mu?

Eğer hayır diyorsak, evet diyecek birikimimiz, cesaret ve arzumuz yoksa Yugoslavya bundan sonra göreceklerimizin yanında hayli "temiz" bir milletler çatışması gibi kalacaktır.

2. Baskıya Not

TANIL BORA

BU KİTAP, Yugoslavya'nın tarihsel macerasına, "millî mesele"de bir "üçüncü yol" umudu, bir alternatif oluşturma potansiyeli açısından bakıyor: Eski SSCB'nin olduğu gibi çokuluslu modern imparatorluk modeli ile bildik millî devlet modeli arasında bir çoğulcu, ademimerkeziyetçi, özyönetimci üçüncü yol umudu... Yugoslavya'da yaşanan iç savaş süreci, kitapta, bu umudun yitişinin, yitirilişinin hikâyesi olarak ele alınıyor.

Milliyetçiliğin Provokasyonu'nun 1. baskısının yayınlanmasından sonra Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmelerle bu umut daha da fazla yitti... Hayır, o kadar da değil: Bir kez daha yitti. Zira Bosna-Hersek, bir 'küçük Yugoslavya' veya başlıbaşına 'bir Yugoslavya' idi. Üstelik Bosna-Hersek, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nde bayrak çekip para basmaya soyunan "yeni" devletlerin herhangi birisi olmaktan öte, çoğulcu bir toplum modelinin oluşturulması umudunu en fazla -belki de tek- vaadeden ülke idi. Bosna-Hersek'te insanlarla birlikte, etnik veya millî esasa dayanmayan, çokuluslu, çokdinli, çokkültürlü bir toplum tasarımı da kırıma uğratıldı.

Kitabın Giriş bölümünde Batı'nın Balkanlar'a etnosentrik bakışına değiniliyor. Reel politikanın kara gözlükleri ardında iyice 'kemleşen' bu 'öteleyici' bakış, Bosna-Hersek'te bir kez daha kendini gösterdi. Hayır, o kadar değil: Daha da fazla kendini gösterdi. Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Haris Sladziç'in, 1993 Mayıs sonunda bir İtalyan gazeteciye dediği gibi: "Bi-

ze, bir doğal afete, bir depreme bakar gibi baktıkları hissine kapılıyorum."

Yugoslavya'nın 'yitirişi'nin yarattığı umut kırıklığı, Bosna-Hersek'in yitişi ile katmerlendi. Bir "üçüncü yol"un yitişinin yarattığı umut kırıklığını, Bosna-Hersek'i emperyal hegemonya hevesi kırıldığı için 'yitik' sayanlar pek anlayamaz - ve 'bizimkisi' daha sahicidir! Bosna-Hersek'in yitişine ve Bosna-Hersek'te yitene derinleşmek, hem Yugoslavya üzerine çalışmanın yüklediği bir borç, hem "Yeni Dünya Düzeni"ni ve yeni milliyetçiliği bir daha teşrih masasına yatırmak için vesile, hem de 'yitene' karşı bir 'son görev' idi. Bosna-Hersek üzerine yaptığım çalışma *(Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası);* Mart 1994'de yayınlandı.

Hırvat yazar Predrag Matveyeviç'e göre, sosyalist rejimin çöktüğü, kapitalizmin her şeye kâdir bir güç olmaya yöneldiği ve milliyetçiliklerin kabardığı bu karmaşa döneminde Yugoslavya "bir tür deney alanı veya poligon" oldu. Makedonyalı Arnavut felsefeci Ferid Muhiç, "bir şeyle ilk karşılaşanın kara bahtı"ndan sözediyor. Netice: Sırp muhalefetinin önemli isimlerinden, eski Belgrad Belediye Başkanı, dünyaca ünlü mimar Bogdan Bogdanoviç'in Mayıs 1993'de Hırvatistan'da *Nedjeljna* gazetesine söylediği gibi; "içlerine kapanmış, küçük, manyak devletlerimiz olacak". Mamafih bazı Yugoslavyalı ve Yugoslavyacı aydınlar, her şeye rağmen, "küçük, manyak" devletlerin içine kapanmaya razı gelmiyorlar. Halkların karışmışlığını vurguluyor, millî devlet modeline karşı çıkmayı sürdürüyor, milletlerüstü bir Yugoslavya'nın "lüks" değil şart olduğunu savunuyorlar. Örneğin 80'lerin namlı muhalif sosyalistlerinden Milan Nikoliç, bütün cumhuriyetlerin millî-üniter yapılarının bir dizi özerk bölge oluşumuyla esnetilerek, konfederasyon modelinin ihyâsından yana. Makedonyalı sinemacı Vladimir Milçin, "milliyetçilik denizinin ortasında, küçük kara parçalarından oluşan bir Yugoslavya adasının hâlâ varolduğu"nda ısrar ediyor. "Manyak devletler"e karşı, "her şeye rağmen"cilerden başka güvenecek ne var?

ARALIK 1994

Giriş

"Yugoslavya bir paradokslar ülkesidir. Bir anlaşma sağlanabilmesi için, önce bunalımın alabildiğine saçma bir noktaya tırmanması gerekir. Durum gerçekten saçmalaştığında çözüm daha kolaylıkla bulunur."

Ante Markoviç
Frankfurter Rundschau, 14 Mayıs 1991

"Havasından mıdır suyundan mıdır pek bilinmez bura insanlarının inat sürdürmede üzerine yoktur alimallah. Büyük bir olasılıkla dikkafalılıkta birinciliği hiç kimseye kaptırmayız. Politika yapması gereken birinci adamlarımızda bu huy sıkça görülmektedir. Bu güzelim ülkenin Arap saçına dönüştürülmesinde ve burada yaşayan ulus ile azınlıkların nerde ise birbirlerine girmesinde inat denilen faktörün aslan payı geçmiştir."

Şerafettin Ömer
Tan (Priştine), 22 Haziran 1991

"İNAT", "saçmalık", "mantıksızlık", "akıldışılık"... İç savaşın alabildiğine kızıştığı 1991 yazında bile Yugoslavya'nın "öyle veya böyle" devamından yana umutlarını korumaya çalışan Yugoslavyalılar, "düşman"ı, böylesi kollektif ruhsal-duygusal özelliklerle açıklıyorlardı. Mikrofonlara, kameralara, silahlara ve "kalabalıklara" hükmedenlerin büyük çoğunluğu ise çok daha yalın ve cisimleşmiş "düşman"ların peşindeydiler: Arnavutlar veya Sırplar veya Hırvatlar veya Slovenler veya Müslümanlar veya bütün "başka" millî-etnik gruplar...

Yugoslavya'nın siyasî-toplumsal hayatı, 2. Dünya Savaşından 1980'lere kadar uzanan "devre arası"ndan sonra, yine milliyetçiliğin güdümünde ve "millî devlet" modeli temelinde şekillenmekte.

Ürettiği "millî" kinle, ölümlerle, kitlesel göçlerle, en sıkı anti-komünistlere, milliyetçilere bile "eski rejim"i özletebilen bir tahribatla birlikte gidiyor bu şekilleniş. Örnek: Hırvatistan'ın en "sıcak" çatışma bölgelerinden Osiyek'te yaşayan, babası "komünist rejim zındanları"nda ölen Macar kökenli üniversite öğrencisi Styepan Kovacs'ın sözleri: "Komünistler düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırmışlardı, bunun için onlardan nefret etmiştik. Ama onlar gözü dönmüş milliyetçiliği de baskı altına almışlardı; bunun için onlara müteşekkir olmalıydık". İçinde yaşayanlar kadar, "kıtasındaki" bu krizi "idare" *(manage)* etmekte fazlasıyla zorlanan Avrupa'yı da irkiltiyor bu süreç. İrkilenlerde, "bizden ırak olsun" duyarlılığı "bir şeyler yapmalı" hassasiyetinin önüne geçiyor. Çünkü, 19./20. yüzyıl dönümünde milliyetçi hareketlerin ve "millî devlet" inşa çabalarının, yüzbinlerce kişilik kan bedellerine malolurken, çok cepheli bir müzmin ihtilaf jeopolitiğini ifade eden "Balkanlaşma" terimine ilham kaynağı olduğu bu toprakların "mayası" böyle, Batılı entelijensiyanın vasati kanaatine göre: Çetecilik, haydutluk, kan davasına dönüşen şovenizm, şiddet, siyasî barbarlık, komplo - yani tek kelimeyle: Doğu. Balkanlar bu demek!

Balkanlar bu mu demek? Batı etnosentrizminin tasniflerine mahkûm olmak istemeyen Yugoslavyalılar, "üçüncü Yugoslavya"nın peşindeler: İki dünya savaşı arasındaki, Sırpların egemen olduğu Yugoslavya Krallığı "birinci Yugoslavya"; fiilen sona ermiş olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti "ikinci Yugoslavya" - ve şimdi "üçüncü Yugoslavya". "Üçüncü Yugoslavya" ile, ilk ikisinden farklı bir Yugoslavya; ama aynı zamanda, aralarındaki ilişki her nasıl olursa olsun, bileşenleri arasında bir düzeyde bütünlüğün, biraradalığın sürdüğü bir Yugoslavya kastediliyor. Gerçekten, milliyetçi demagojilerin kimi "uçuşlarına" karşılık, en azından, Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyet ve iki özerk bölge arasındaki kolay vazgeçilemeyecek ve kolay ikame edilemeyecek karşılıklı iktisadî bağımlılık, nihaî ve tam çözülmeye engel. (En azından, tam çözülmeyi ziyadesiyle akıldışı kılıyor). Mesele, iç savaş senaryolarının ötesinde, bu bütünlüğün, biraradalığın nasıl bir biçim alacağı meselesi. Üçüncü Yugoslavya'nın gerçekleşme biçimiyle ve düzeyiyle bu soruya vereceği cevap, iki açıdan önem taşıyacak ve

belki de bütün dünya için ibretlik olacak. Birincisi, ülke içinde varolan Kuzey-Güney (Doğu-Batı) çelişkisi ideolojik olarak Kuzey/Batı-merkezci, eşitliksizci bir mecrada mı; evrenselci, dayanışmacı bir mecrada mı akacak? İkincisi, ulusal ve üniter devlet modeli arayışı mutlaklaşacak mı; yoksa "İkinci Yugoslavya"nın tam anlamıyla gerçekleştiremediği mutabakat zemini, yani üniter olmayan devlet ve millî olmayan "birlik ve beraberlik" yeniden oluşturulabilecek mi?

"İkinci Yugoslavya", uzun yıllar boyunca Doğu'da Batı'da da ilgi, sempati uyandırabilen bir model, bir "üçüncü yol" iddiası ortaya koydu. Sosyalist Yugoslavya, hem "millî mesele"nin hem de "toplumsal sorun"un çözümünü gerçekleştirmiş "gibi" idi. Yugoslavya yönetimi, yıllarca gururla savunduğu, "halkların kardeşliği"ne ve işçi özyönetimine dayalı demokratik sosyalizm formülüne yaslanarak; kendisini Doğu Avrupa'nın ve "sosyalist sistem"in zaaflarından azade saydı. Bu bakımdan, Yugoslavya Federal Komünistler Birliği'nin 1986'daki 13. Kurultayında yapılan özeleştiriler gayet radikal, ama gayet de gecikmişti:

"- Yugoslavya pazarında bütünlüksüzlük derinleşirken, ekonomik yöresel kapanma eğilimleri gittikçe yaygınlaştı.

- Kooperatiflerde işçilerin etkisi artacak yerde, devletçilik yani etatizm güçlendi. Özyönetim ile devletçilik arasında başgösteren çatışma giderek sınıfsal nitelik kazandı. Devrimimizin ufkunu daraltma girişimlerini yoğunlaştıran devletçilik belirtilerine son verilemedi.

- Başta milliyetçilik olmak üzere, sosyalist özyönetime aykırı düşen bölücülük, ünitarizm, bürokratizm gibi belirtiler, sosyalist devrimimizin tüm değerlerini yıkıma uğratma tehdidini içeriyor."

Yugoslavya, insanların yüzlerle ölmesinin verdiği acıdan öte bir acı salıyor yüreğe: Sosyalizm adına sahiden özgürleştirici bir alternatifin, "millî mesele"de milliyetçiliği aşan, sahiden enternasyonalist ama yerli/millî bir modelin kıyısında gezinirken; bildik reel sosyalizmle bildik kapitalizm arasında bocalayıp, bildik milliyetçiliğin sularına gömülen bir ülkenin acısı...

BİRİNCİ BÖLÜM

Habsburg ve Osmanlı egemenliklerinden "Birinci Yugoslavya"ya

YUGOSLAVYA'NIN tarihsel coğrafyasının, kültürel ve siyasî olarak hem Avrupa'ya, hem Balkanlara, hem Akdeniz'e ait olduğu söylenebilir. Slovenya, Hırvatistan'ın kuzeyindeki Istria yarımadası ve Tuna ile Sava'nın kuzeyindeki bölgeler hem coğrafî hem tarihsel olarak Orta Avrupalı; Bosna ile Hırvatistan'ın güney kıyıları olan Dalmaçya Akdenizli; Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Kosova, Voyvodina Balkanlı. Yaklaşık 7. yüzyıldan beri Roma ile Bizans'ın, "Batı" ile "Doğu"nun sınırı bu toprakların ortasından, Hırvatistan-Bosna sınırından geçiyor..."Şark" ile "Garp" arasında - biraz da, "iki arada bir derede kalmış"- bir köprü.

Bugünkü Yugoslavya topraklarında yaşayan Sırp, Karadağ, Hırvat, Sloven, Makedon, Arnavut, Boşnak (ayrıca daha az nüfuslu Türk, Macar, Ulah/Romen ve Çingene) halklarının buradaki müşterek varlığının, yaklaşık 1300 yıllık tarihi var. MÖ 700'lerde kurdukları krallıkla MÖ 300'lerde Büyük İskender döneminde Yunanistan'a hakim olan Makedonlar, buraların en eski halkı. 4. yüzyılda Hıristiyanlaşan Makedonlar, MÖ ilk yüzyıllarda çeşitli barbar kavim akınlarıyla başlayıp 7. yüzyıldan sonra Slav, Bulgar, Ulah, Kuman göçleri ve saldırıları altında etnik olarak "karıştıkları" gibi, etnik bağımsız varlıklarını yitirdiler.

Yugoslavya'da yüzyıllardan beri çoğunluğu oluşturan halklar ise, adı üstünde, Slav halkları - Sırbo-Hırvatça'da Yugoslav, "Güney Slav-(lar)ı" anlamına geliyor. 4. yüzyıl sonlarında başlayan Batı'ya doğru

Slav göçü, Slav topluluklarının 6. yüzyılda Trakya, Makedonya, Yunanistan ve Dalmaçya'ya yerleşmeleriyle noktalandı. Sonraki yüzyıllarda, farklı iktisadî, toplumsal, kültürel ve tarihî koşullarda yoğrulan Slav toplulukları arasında ayrımlar oluştu, belirginleşti. Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ve Büyük Ruslar "Doğu Slavları"; Polonyalılar, Çekler, Slovaklar "Batı Slavları"; Slovenler, Hırvatlar, Sırplar ve Bulgarlar "Güney Slavları" öbeklerini oluşturdular. Ayrışmalar, dilde de belirgindir. Güney Slavlarının içinde de, kuşkusuz akraba ve birbirlerine fazlasıyla aşina diller olmakla birlikte farklılıklar oluştu. Slovenlerin konuştuğu Slovence ile Sırplar, Hırvatlar ve Karadağlıların konuştuğu Sırbo-Hırvatça arasında daha büyük; Sırbo-Hırvatça'nın kendi içinde, özellikle Hırvatların ve Sırpların dilleri arasında ise şiveye indirgenebilecek daha küçük farklılıklardır bunlar.

20. yüzyıl başında Yugoslavya'da biraraya gelen Güney Slav halklarının tarihi, Osmanlı ve Habsburg (Avusturya-Macaristan) İmparatorlukları'nın egemenliğine girene dek alabildiğine ayrışık gelişti.

Slovenler 8. yüzyılın sonlarında Frank Krallarının egemenliğine girdiler ve Katolikliği benimsediler. Slovenya'nın toplumsal tarihi, istikrarlı biçimde, Orta Avrupa ve Roma merkezli Hıristiyan kültürünün etkisi altında biçimlendi.

Hırvatistan'da, 10. yüzyılın başında, Roma'ya bağlı bir monarşik merkezî yönetim oluştu. Fazla uzun ömürlü olamayan bu devlet, Dalmaçya - Hırvatistan - Slovenya Üçlü Krallığı adı altında özerkliğini belirli bir ölçüde koruyarak Macaristan Krallığı'nın hükümranlığına girdi. Bu Krallıkla birlikte 1526'da Habsburg İmparatorluğu'na dahil oldu. Hırvatistan'da da Katoliklik ve Slovenya'dan daha gelişkin bir feodal aristokrasi toplumsal-siyasî kültürün belirleyici etmenleri idiler.

Bağımsız siyasî varlığını en uzun süre koruyan Güney Slav halkı, Sırplardı. 7. yüzyılda Orta Avrupa tarzı bir feodal sistem üzerine oturarak oluşan Sırp İmparatorluğu, özellikle 12. yüzyıldan sonra önemli bir bölgesel güç oldu. Kral Stefan Duşan, 1346'da Üsküp'te bir törenle "Sırpların, Yunanlıların, Bulgarların ve Arnavutların tek hakimi" ünvanını kuşandı. Aynı yıl Makedonya da Sırp egemenliğine girmişti. Sırp Kralları, bölgedeki egemenliklerini Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarihsel mirasını sahiplenerek ezeli-ebedi kılma sa-

ikiyle, -en azından biçimsel olarak- Bizans devlet geleneğini sürdürmeye çalıştılar. Kilise ile devletin bütünleştiği teokratik yapıyı Doğu Roma Ortodoks Kilisesi'yle ilişkileri çerçevesinde, Bizans geleneğinden devraldılar. Ancak Sırbistan bu siyasî sentezi olgunlaştıramadan, 14. yüzyılın ortalarından itibaren, Batı'ya doğru yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun menziline girdi. Sırbistan İmparatorluğu 28 Haziran 1389'da Kosova meydan savaşında Osmanlı ordusu karşısında aldığı ağır yenilgiden sonra yıkıldı. Sırbistan toprakları Osmanlı egemenliğine girdi. 12. yüzyıla kadar bağımsız iken 12. yüzyılda Sırp egemenliğine giren Karadağ, Kosova savaşından sonra bir süre bağımsızlığını koruduysa da 1478'de Osmanlı İmparatorluğu burayı da denetimine aldı. Karadağ, 19. yüzyıla dek İstanbul Ortodoks Patrikliğine bağlı teokratik bir devlet olarak kaldı. Osmanlı İmparatorluğu 1371'de Makedonya'ya da egemen olmuş ve buraya yoğun Türk ve Arnavut nüfus iskânına girişmişti.

Coğrafî olarak Hırvatistan'la Sırbistan arasında kalan Bosna'da siyasî-toplumsal yapılanma daha "özel" bir seyir izledi. Bosna, 14. yüzyıldan itibaren bağımsız bir Prenslik altında yönetildi. Roma Katolik Kilisesi'nin etki alanında olmasına rağmen, 10. yüzyıldan sonra burada Bulgaristan kökenli, hem Ortodoksluğu ve Katolikliği reddeden Bogomil öğretisine bağlı ayrı bir Bosna Kilisesi oluştu. Böylelikle Bosna feodal güçleri, dinsel-kültürel dünyalarını Sırbistan ve Hırvatistan'dan ayırdılar. Bu "yalıtılmışlığın", Bosna beylerinin kayda değer bir bölümünün ve köylülüğün çoğunluğunun, ülke 1463'de Osmanlı egemenliğine girdikten sonra Müslümanlaşmasında pay sahibi olduğu düşünülebilir. Sonraki onyıllarda feodal güçler de İslam'a döndüler. 17. yüzyıla gelindiğinde Bosna'da nüfusun yaklaşık dörtte üçü Müslüman olmuştu. Bosna'da ve Karadağ'da, Osmanlı devlet mülkiyeti sisteminin ve devlet "töre"sinin etkileri, buralarda siyasî-toplumsal kültürü, "klasik" feodalite damgasını daha çok taşıyan (özellikle Habsburg egemenliğindeki) diğer bölgelerden oldukça farklılaştırdı.

15./16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar, bugünkü Yugoslavya coğrafyası Doğu'da Osmanlı, Batı'da Habsburg (Avusturya-Macaristan) İmparatorluklarının hükümranlığı altında kaldı. Osmanlı yönetim sistemi, millî-yerel cema-

atlerin ve onların geleneksel otorite yapılarının sürekliliğini sağladı.

Bu yüzyıllarda, bölge halkları arasında, bugünden bakarak "ezelî" denecek bir düşmanlığın -hele millî-etnik düzeyde- varlığından söz etmek mümkün değil.

Milliyetçilik ve Pan-(Yugo)Slavizm

19. YÜZYILDA bölgedeki siyasî-toplumsal gelişmeler, Fransız Devrimi'nin etkisi ile uç veren milliyetçi bağımsızlık hareketleri ile belirlendi. Özellikle Sırbistan, Karadağ, Makedonya ve Bosna'da Osmanlı yerel otoritelerinin üretilen artığa el koymalarının hem giderek keyfileşmesi hem de iktisadî bakımdan 19. yüzyıla doğru yoksulluğu derinleştiren etkisi, köylülerde büyük bir tepki potansiyelini doğurmuştu. Yoksul köylülük, 19. yüzyılın bağımsızlık mücadelelerinin kitlesel gücünü oluşturdu. Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerinin özgül karakteri, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarına karşı bağımsızlık için savaşmalarının yanısıra, birbirleri arasında da sıkı bir mücadele içinde olmalarıydı. Edebî-fikrî gıdasını Rusya'dan alan romantik Pan-Slavizm, tarihî-kültürel farklılaşmalarla ve jeopolitik sorunsallarındaki değişikliklerle birbirlerinden ayrılan Slav halklarının hepsinin

siyasî tasarımlarını etkiledi; ama birleştirip bütünleştiremedi. Biraz ileride Hırvat milliyetçiliğinin oluşumunu aktarırken değineceğimiz Illirya hareketi de bu anlamda kapsayıcı olamadı. Her Slav halkının "kendi" milliyetçi akımının bağımsız devlet ütopyasının sınırları, diğerininkiyle çatışabiliyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında askerî ve ticarî bakımdan Balkanların stratejik öneminin artması; gerileyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki belirleyici gücünün azalmasıyla Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya'nın doğrudan askerî olarak, Avrupa'nın bütün büyük güçlerinin de dolaylı olarak bölgede nüfuz mücadelesine girişmeleri, bütün siyasî denge hesaplarıyla birlikte milliyetçi akımlar arası ilişki-çelişki tablosunu da çetrefilleştirmekteydi.

Sırbistan'daki ilk bağımsızlıkçı kalkışma, 18. yüzyıl sonunda Müslüman âyanın ve dağlı eşkiyaların başarılı ayaklanmalarından cesaret bulan, 1804 ve 1813'deki Sırp köylü ayaklanmalarıydı. 1804'deki ayaklanmada bir Millî Meclis oluşturan Sırp önderliği, ayaklanmayı, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşan Rusya'nın yanında saf tutarak genişletti. Yönetimi özerkleştirici bazı imtiyazlar alan Sırbistan'ın, 1813'-de Rusya desteği olmaksızın başlattığı bağımsızlıkçı ayaklanma ise Osmanlı güçlerince ezildi. 1817'de yine Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirdiği bir anlaşma ile, Sırbistan Osmanlı'ya vergi yükümlülüğü olan bir Prenslik statüsünü elde etti. 1861'de, Hersek'teki Slav köylülerin Karadağlı çetecilerce de desteklenen ayaklanmasının bastırılmasından sonra, 1875'de asıl Bosna-Hersek ayaklanması patlak verdi. Bu ayaklanmada, Slav halkta yayılan Pan-Slavizmin etkilerinin yanında, Osmanlı yönetiminin vergi toplama işini devrettiği mültezimlerin sömürüsüne karşı köylülüğün tepkisinin payı önemliydi. Sırbistan yönetimi ve Karadağ çete beyleri, Bosna-Hersek ayaklanmasını, ülkelerinde, Osmanlı'ya karşı Slav "millî uyanışını" bayraklaştıran bir seferberliğe dönüştürdüler. Rusya'da ve Habsburg İmparatorluğu'nun Slav halklarında da dayanışmacı bir "Pan-Slav enternasyonalizmi" havası yayıldı. Bosna'daki çatışmaların şiddetlenmesi ve Müslümanların da silahlanarak çeteciliğe başlaması ile, Bosna-Hersek ayaklanmasında Müslüman-Hıristiyan çatışması motivasyonu da devreye girdi ve bu motivasyonun etkileri bütün Avrupa'ya ya-

1918'den önce Yugoslavya.

yıldı. Sırbistan, moral tahkimatının güçlülüğüne rağmen, askerî düzeyde kesin yenilgiye uğradı. Ancak 1877'de, barış şartlarının görüşülmesinde çıkan anlaşmazlıklar üzerine Sırbistan'ı himaye eden Rusya ile Osmanlı arasında başlayan savaş, yenilgiyi geri çevirdi. Balkan cephesinde Rusya'nın safında çatışan Sırbistan, Osmanlı'nın yenilgiye uğramasıyla mağlupluktan galipliğe geçti. Savaştan sonra, Bosna-Hersek'i Habsburg'lara bırakma karşılığında, kendi etkisinde olacaklarını varsaydığı Sırbistan ile Karadağ'ın bağımsızlığını destekleyen Çarlık yönetiminin inisyatifiyle, 1878 Berlin Kongresi'nde Sırbistan Prensliği'nin ve Karadağ'ın bağımsızlığı tanındı. 1882'de Habsburg İmparatorluğu ile uzlaşan Prens Milan Obrenoviç'in Krallığını ilan etmesiyle, Sırbistan Krallık oldu.

Binlerce Rus gönüllünün Sırpların safında savaşmasıyla Sırbistan'da alabildiğine kabaran Pan-Slav heyecan, Rusya'nın Berlin Kongresi'nin kurduğu Bulgaristan'ı esas partner olarak belleme-

siyle, sonraki yıllarda duruldu. Rusya, Balkanlar'da Pan-Slavizmin önderliğinde kendisine rakip olacak büyük bir Slav devletinin kurulmasını istemediği için, Sırbistan'a, Sırp milliyetçiliğinin idealindeki toprakların bağlanmasına cevaz vermemişti. 1885'de Sırbistan'-m ağır darbe yediği Sırp-Bulgar savaşında Rusya'nın Bulgaristan'ı desteklemesiyle, Sırp milliyetçiliğinin Rus "muhipliği" daha da zayıfladı.

Osmanlı ile savaşında 15 bin ölü verdikten sonra, fiilen Habsburg İmparatorluğunun denetimine girse bile bağımsızlığını resmen elde eden Sırbistan'ın iç siyaseti de çatışmalıydı. Kral, esasen köylü popülizmine dayanan ama anarşist, sosyalist akımlarla da etkileşen Radikal Parti'ye, 1883 seçimlerini kazanmasına rağmen hükümet yetkisini vermeyince; ülkede büyük bir köylü ayaklanması başladı - ordu tarafından şiddetle bastırıldı. Kral Milan ülkeyi 1888'e dek aslında muhafazakâr olan Liberal Parti ve Batı'cı bir çizgi izleyen İlerici Parti ile yönetti. Beri yanda Radikal Parti, burjuvazinin hegemonik hale gelemediği, geniş devlet bürokrasisinin egemenliğine ve "yabancılaşmışlığına" karşı popülizmin daima damar bulduğu ülkede, özellikle entelijensiya nezdindeki cazibesiyle toparlandı ve 1883'dekinden de fazla güçlendi. 1888'de parlamentoda kesin çoğunluğu elde edince, hem hükümet yetkisini aldı, hem de meşruti demokrasinin parlamenter kanadını güçlendiren yeni bir anayasanın yapılmasını sağladı. Gerek Bulgaristan yenilgisi ile, gerekse özel hayatının askerî-sivil devlet erkânında uyandırdığı tepki ile fazlasıyla yıpranan Kral Milan, yeni anayasanın kabulünden sonra tahtını oğlu Aleksander Obrenoviç'e terketti. "Yaşı tutana" kadar kendisine naiplik edilen Aleksander Obrenoviç, 1892'de, popülist politikasına iktidarda işlerlik kazandıramayarak kitle desteği zayıflayan Popülist Parti'yi, orduyla ittifak yaparak iktidardan düşürdü; eski anayasayı geri getirdi. Kendisine Sırplık misyonunun erdemli taşıyıcısı rolünü biçen ordu, Obrenoviç hanedanını da "yoz" buluyordu. 1903'de, bağımsız bir aktör olarak sahneye çıkarak, Avrupa "uygar kamuoyu"nu dehşete uğratan kanlı bir darbeyle, Kralı, evlenmesini tasvip etmediği dul eşini ve Savaş Bakanını öldürerek yönetime el koydu. Taht, devletin kuruluşundan beri iktidar adayı olan, yüzyıl başındaki Sırp ayaklanmalarına ve 1875 Bosna-Hersek ayak-

lanmasına önderlik etmiş Karayorgiyeviç sülâlesinden Peter'e devredildi.

Batı kültürüyle yetişen, Fransa'ya oldukça yakın olan Peter Karayorgiyeviç, Radikal Parti'yle uyumlu bir ilişki kurarak, ordunun Sırp milliyetçiliğini, köylü popülizmini bağdaştıran, halk desteği güçlü bir politika geliştirdi. Sırbistan'a denetimi dışında bir hanedanın hakim olmasına ve milliyetçiliğin radikalleşmesine tepki gösteren Habsburg İmparatorluğu, Balkanlar üzerindeki hegemonya iddiaları açısından Sırbistan'ı potansiyel rakip olarak görmeye başlamıştı. Yönetimin bu bakışı, Avusturya-Macaristan basınına ve kamuoyuna da yansıdı. Kosova savaşından beri, Osmanlı egemenliğinden kaçan Sırp toplulukların sınır boylarında ilk savunma hatlarına yerleştirerek kullanan Avusturya-Macaristan egemenleri, Türklere karşı kahramanca mücadelelerini övdükleri Sırp "*Hajduk*"larını "iyi yürekli, âdil âsi" rolüne oturtagelmişlerdi. Bu rolün yerini, 19. yüzyılın sonuna doğru, "barbar, ilkel, gaddar haydut" tiplemesi aldı. Avusturya-Macaristan "ideolojik mücadele" ile yetinmedi; bir gümrük ve ticaret ambargosuyla egemenliğini yeniden tesis etme çabasına girdi. 19. yüzyılda, geçimlik köylü ekonomisine dayalı iktisadî yapısı hızla pazar dinamiğinin etkisiyle Almanya ve özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu pazarıyla önemli ölçüde eklemlenen Sırbistan üzerinde, "gümrük savaşı" diye anılan bu ambargo çok ağır bir baskı idi. Sırbistan yönetimi bu ekonomik savaşı sıkıntılarla, ama ülkedeki "millî birlik ve beraberliği" bilemiş olarak atlattı. 1910'lara giderken Sırbistan devletlileri ve entelijensiyası, "Güney Slavlarmın Prusyası" gibi gördükleri Sırbistan'a, bütün güney Slav milletlerini birleştirme misyonunu biçiyorlardı. Güney Slav (Sırpça: Yugoslav) birliği, Hırvatistan'daki, Bos-na-Hersek'teki ve Habsburg İmparatorluğu içinde Drina kıyılarına dek uzanan çeşitli bölgelerdeki "esir Sırplar"ın kurtuluşunu da getirecekti. 1908'de Habsburg'ların "Slav toprağı" sayılan Bosna-Hersek'i ilhakına duyulan tepki, maksimalist (azamîci) ve son derece radikal yeni milliyetçi örgütlenmeleri doğurdu. *Narodna Odbrana* (Millî Savunma) örgütü bütün Güney Slav ülkelerinde Pan-Slav amaçlarla çalışacak bir ajan ağı ördü. 1903'deki kanlı darbenin genç kadrolarından Albay Dimitriyeviç'in önderliğinde

kurulan ve ordu içinde gittikçe yayılan bir çekirdeğe dayanan *Ujedinjenje imi Smrt* (Birlik veya Ölüm), sıkı disiplinli, çok "sert" bir örgüttü. "Kara El" adıyla anılan örgüt, Pan-Slav idealleri Sırplık esası üzerinde kavrayan doktrinasyonuyla, ırkçı-şoven hatları daha belirgin bir hareketti. Sırp milliyetçiliğinin Balkanlar'daki Pan-Slav hareketindeki gücü, salt bu gibi askerî, konspiratif örgütlenmelerden değil, özellikle Belgrad'ın entellektüel, siyasî-ideolojik cazibesinden de geliyordu.

19. yüzyılın son 10 yılından itibaren epey serbest bir basının ve muhalefetin yönetim değişikliklerinden etkilenmeden varolabildiği, Avrupa'nın bütün fikir akımlarının izlenebildiği bir merkez haline gelen Belgrad, bütün Güney Slav dünyasının başkenti havasındaydı.

Sırp milliyetçiliğinin bir amacı da, doğal bir millî hedef saydığı, Karadağ'la birleşmeyi gerçekleştirmek idi. Osmanlı egemenliği öncesinde Sırp İmparatorluğu'ndaki Karadağlıların Sırp yönetimini büyük ölçüde benimsemiş olmaları, 1870'lerde anti-Osmanlı ittifakta birleşmeleri Karadağ-Sırbistan ilişkilerini "tarihsel dostluk" havasına sokmuştu. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra fiilen protektorası (himaye altındaki devlet) haline geldiği Habsburg İmparatorluğu'nun coğrafî bakımdan kıskacında bulunmasının getirdiği kısıtırılmışlıktan kurtulma arayışı, Karadağ Prensliğini Sırbistan'a daha da yaklaştırdı. Prens Nikola yönetimi dağlardaki savaşçı klanlara hakim olmaya, orduyu ve devlet yapısını modernleştirmeye çalışırken, ülkenin dağlık arazisinin kısıtladığı tarımsal potansiyel, darlığı, yokluğu kronikleştirmekteydi. 1890-1910 arasında Karadağ nüfusunun üçte bire yakını Avrupa'ya ve çoğunlukla ABD'ye göçtü. Nikola, aralarında denge unsuru rolü oynamaya soyunduğu Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın yardımlarına muhtaçtı. Üç kızının birini İtalyan, birini Rus prensleriyle, birini (1869'da) Karayorgiyeviç'le evlendirmesi de asıl olarak "denge" içindi. 1900'lerde, yüzyıl dönümünde Avrupa ile Balkanlar arasında önemli bir kültürel-entellek-tüel köprü olan Belgrad'da okuyan Karadağlı öğrenciler, meşruti demokrasi, bağımsızlık, milliyetçilik ve "Güney Slavlarının Birliği" fikirlerini ülkeye taşıdılar. İstişari bir parlamento kurarak bu akımı massetmeye çalışan Nikola, 1910'da Krallığını ilan etti. Radikal Karadağ milliyetçi hareketi, yeral-

tında, Belgrad'la doğrudan irtibat halinde bağımsızlıkçı, "Pan-Yugo-Slav" programatiğini korudu.

Müstakbel Yugoslavya'nın Kuzeyli kurucu unsurları olan Hırvatistan ve Slovenya, I. Dünya Savaşı'na dek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı idiler ve İmparatorluk haritasında Hırvatistan-Slovenya olarak anılıyorlardı. Slovenya'nın Habsburg İmparatorluğu ile eklemlenme düzeyi görece yüksek iken, Hırvatistan'da milliyetçi-bağımsızlıkçı akım güçlü ve çok bileşenli idi. Slovenya ile Hırvatistan arasındaki iktisadî gelişme farkı da epey büyüktü. 1900 yılında yapılan bir resmî anketin verilerine göre, Sırplar ve Hırvatlar (Rutenler ve Romenler'den sonra) İmparatorluk'ta sanayileşmede en geri etnik gruptular: % 86.9'u tarımda, sadece % 4.6'sı sanayide, % 4.7'si bürokraside çalışıyordu. Buna karşılık Slovenlerin % 75.4'ü tarımda, % 13.4'ü sanayide, % 7.7'si bürokraside çalışmaktaydı.

1848'de Sloven köylüleri pek çok yerde anti-feodal mücadeleye katıldılar. 1848 devrim döneminin kimi Sloven liberalleri, Habsburg monarşisini Austro-Slav bir federasyona dönüştürmeyi hayal etmişlerdi. Avusturyalı liberallerin görece demokrat veya siyaseten uzak görüşlü kimi kesimleri de, 1848'den sonra, Amerikan sistemini örnek alabilecek bir federal yapının oluşturulmasını, imparatorluğun Güney Slav halklarını "sağlama alacak" formül olarak gündeme getirdiler. Ancak bu öneriler devlet katında kabul görmedi; daha ziyade Slovenlerin yararlandırıldığı kısmî hakların verilmesiyle yetinildi.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Slovenler Habsburg bürokrasisinde hatırı sayılır kabul gördüler. 19. yüzyılın sonlarına doğru radikal küçük burjuva gençlerin oluşturduğu *Preporod* (Rönesans) grubu, Habsburg İmparatorluğundan koparak bağımsız bir Slav (Sloven-Hırvat-Sırp) devleti kurulmasını savunmaya başladı. Katolik muhafazakâr kesimde ve köylülükte belirli bir taban bulan ayrılıkçı-bağımsızlıkçı talepler, Slovenya'da 1910'lara kadar pek fazla yaygınlaşmadı. Muhafazakâr Katolik çizgideki Sloven Halk Partisi'nin Avusturya parlamentosundaki küçük ama etkili varlığı, Slovenya kamuoyunda uzlaşmacılığı etkin kıldı. 1900'lerde, Sloven burjuvazisinin, küçük burjuvazisinin ve entelijensiyasının Habsburg İmparatorluğu ile ilişkisini pürüzlendiren bir etken, Pan-Cermenizmin

hegemonya tehdidi idi.

Hırvatistan ise, Habsburg İmparatorluğu'nun Macar kanadının baskısı altındaydı. 19. yüzyıl sonunda Hırvatistan'daki milliyetçi harekette varolan eğilimler arasındaki mücadele, müstakbel Yugoslavya'nın siyasî yapısının biçimlenmesi bakımından önemli ve ilginçtir. Hırvatistan'da küçük burjuva aydınların milliyetçi hareketteki öncü rolü, köylülüğün ağırlığının önemli olduğu Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'e göre daha belirgindi. Dolayısıyla ideolojik-doktriner içerikler daha fazla inceldi ve ayrışmalar daha fazla oldu. Hırvatistan'da milliyetçilik, tipik bir 19. yüzyıl kültürel milliyetçilik akımı olan "İllirya Hareketi"nin Pan-Slav idealleri ile ortaya çıktı. Epeyce muğlâk bir tarihsel ve coğrafî adlandırmadan ibaret olan "İllirya" özellikle Hırvat "kültür milliyetçiliği"nin öncü ismi Lyudevit Gaj'ın eserleriyle bir millî kimliğe dönüştü. İllirya, Arnavutların ataları olduğu savlanan bir kadim Güney Avrupa ırkının ülkesinin adıydı. Yüzyıllarca silinip efsaneleştikten sonra, Büyük Roma İmparatorluğu'nun Güney Balkanlara egemen olup buralara "İllirya illeri" adını vermesiyle görece somut (aslında yeni) bir coğrafî içerik kazandı. Fransız Devrimi'nden sonra Napoleon, bir süre egemen olduğu Güney Slav nüfuslu bölgeleri "İllirya Krallığı" adıyla kurumlaştırmaya çalıştı. Napoleon'un ve Fransa'nın bölgeden çekilmesinin ardından Habsburg İmparatorluğu da bu bölgeyi, 19. yüzyılın ortalarına dek İllirya adıyla andı. Özellikle Hırvat milliyetçiliğinin kurucuları, Hırvatistan'ın ve Dalmaçya'nın önemli bölümünü, Slovenya'nın ve Bosna'nın bazı kesimlerini kapsadığı varsayılan, tarihsel bakımdan içeriği hâlâ muğlâk olan "İllirya"ya, Pan-Slav ülküsünün çekirdek ülkesi ve tarihsel kaynağı anlamını yüklediler. Bazı Avusturyalı tarihçiler ve yöneticiler, Osmanlı egemenliğindeki Slav halkları cezbedeceğini umarak İllirya'cılığa destek verdiler. Güney Slavlığının din, dil ve siyasal birliğini sağlayarak alt millî kimlikleri eritmeyi amaçlayan "Büyük İllirya" romantik milliyetçiliği, 19. yüzyılın ikinci yarısında reel politika karşısında iyice naifleşerek etkisini yitirdi. İlliryacılığm 19. yüzyılın ilk yarısında oldukça yankı uyandırdığı Hırvatistan'da da etkisizleşme gayet belirgindi. % 62.5'u Hırvat % 26.5'u Sırp olan nüfusun dağınık yapısı ve Slav milliyetçiliğinin formülasyonunda Hırvat ile Sırp millî

kimlikleri arasındaki hegemonya çatışması, 19. yüzyılın sonlarına doğru Hırvat ve Sırp milliyetçi hareketlerini ayrıştırdı. Bağımsız bir Hırvatistan devletini hedefleyen Haklar Partisi'nin ırkçı-şoven bir doktriner tavrı vardı. Parti önderi Starçeviç, "ikinci dereceden Hırvat" veya "ortodoks Hırvat" saydığı Sırpların yeniden "saf Hırvatlar"a dönüştürüleceklerini ilan ediyor; Slovenleri ise zaten (sözcüğü sözcüğüne) "dağ Hırvatları" diye tanımlıyordu! 1894'de Haklar Partisi'nden kopan radikal bir azınlığın kurduğu Saf Haklar Partisi, daha da sert bir anti-Sırp yaklaşıma sahipti; ancak İmparatorluk ile ilişkilerinde görece yumuşaktı. Haklar Parti'lerinin çizdiği anti-Sırp hatta karşı anti-Hırvat bir tavır benimseyen Sırp Bağımsız Partisi de, Habsburg monarşisi ile, Hırvatistan'da Sırplara imtiyaz sağlayacak uyumlu bir ilişki tutturma peşindeydi. 19. yüzyılın başlarına kadar Hırvatistan'daki Habsburg yönetim mercileri, Hırvat ve Sırp milliyetçilikleri arasındaki çelişkiyi kullanıp, azınlık konumundaki Sırplara küçük ama simgesel imtiyazlar tanıyarak siyasî ortama hakim oldular. yüzyıl dönümünde, İllirya Hareketi'nden esinlenen üniversiteli gençliğin sürüklediği, Pan-Slav bir çizgiyi savunarak Hırvat-Sırp ayrışmasıyla mücadele eden çevreler oluştu. Bu çevrelerin çabası, 1905'de Dalmaçya'da bütün partilerden Hırvat ve Sırp politikacılarının Habsburg egemenliğine karşı Hırvat-Sırp kader ortaklığını öne çıkartan ittifakıyla siyasî semeresini verdi. Bu ittifak, Hırvatistan siyasî ortamında büyük etkinlik kazandı ve Haklar Partisi ile Sırp Bağımsız Partisi'ni ideolojik bakımdan sıkıştırır oldu. Dalmaçya Hırvat-Sırp ittifakının kimi unsurları, Pan-Slav hedefleri doğrultusunda Sırbistan'la temastaydılar. Habsburg İmparatorluğu'nun 1908'de Bosna-Hersek'i ilhakı, Pan-Slav ideallere vurulmuş bir darbe olarak algılandı ve siyaseten Dalmaçya İttifakı'nın, ideolojik olarak İllirya Hareketi'nin etkisindeki genç gruplar, 1910'larda bağımsızlıkçı millî terör eylemlerine giriştiler.

Berlin Kongresi ile Habsburg İmparatorluğu'nun denetimine giren Bosna-Hersek, Balkanların en ihtilaflı ülkelerinden birisiydi. Habsburg İmparatorluğu, Bosna-Hersek'e hakim olmayı, İtalyan Birliğinin bölgede güçlenmesini önleme kaygısıyla ve ordusunun Dalmaçya'ya hakim olma hesabıyla çok önemsiyordu. (İmparatorlukta

Slav ağırlığının artmasını istemeyen Macar aristokrasisi ve bazı liberal kesimler, Bosna-Hersek'i "bırakma" yanlısıydılar). Hırvat milliyetçileri Bosna-Hersek'in kendi yayılma sahalarına gireceği, Sloven milliyetçileri de güney Slavlarını birleştiren bir adım olduğu düşüncesiyle Bosna-Hersek'in Habsburg denetimine girmesinden memnundular. Habsburg yönetimi, Bosna-Hersek'te toplumsal ve iktisadî yapıyı genellikle korumayı yeğledi. Zaten Habsburg politikası, bölgede etki kurmaya başlayalıberi, Müslüman toprak beylerini kollamıştı. Kırsal kesimde bu statükocu politika izlenirken, kentlerde bürokrasi kadroları -genellikle Slavlarla- şişirildi, altyapı yatırımlarına girişildi. Bosna ve Hersek'in Slav nüfusunu memnun edeceği varsayılan bu politika, Hırvat ve Sırp milliyetçilerince, Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki çıkarlarını ve egemenliğini pekiştirmeye dönük olmakla suçlandı. Bosna-Hersek'te milliyetçiliğin yayılması, toplumsal kimlik haritasını altüst etmekteydi. Hırvat ve Sırp milliyetçileri açısından saha görece müsaitti; ancak Osmanlı'nın halkları dine göre tanımlayan "millet" sisteminde "Müslümanlar" diye tasnif edilen, dilleri Sırbo-Hırvatça, ırkî yapıları Slav olan Müslüman Boşnak nüfus, ideolojik kimlik boşluğu içindeydi. Sırp ve Hırvat milliyetçileri Müslümanları kendi politikalarına kazanmaya çalışırlarken, Habsburg yönetimi "Bosna (Boşnak) milliyetçiliğini" teşvik ederek onlara karşı denge unsuru haline getirmeyi denemekteydi. yüzyıl dönümüyle, Sırbistan'daki rüzgarlardan etkilenen Sırp milliyetçiliği ivme kazanınca, zaten Avusturya Katolik muhafazakârlarının dindaş desteğine öteden beri sahip olan Hırvat nüfus, bürokraside v.s. kayırılmaya başlandı. 1908'de Habsburg İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i tek yanlı olarak ilhak etmesi akabinde kurulan meşruti parlamentoda Hırvat partileriyle Müslüman temsilcilerinin işbirliği yaparak Sırp temsilcileri dışlamaları, ülkedeki Sırp milliyetçiliğini iyiden iyiye radikalizme ve şiddete itti.

Balkan yarımadasının stratejik kalbi olan Makedonya, Fransızların "Makedon salatası" deyimini üretmelerine kaynaklık edecek karışıklık ve çeşitlilikteki nüfus yapısı nedeniyle, Balkanlar'da milliyetçi akımlar arasındaki en bereketli ihtilaf sahasıydı. Hâlâ Osmanlı egemenliğinde olan Makedonya'da nüfusun yaklaşık yarısı Müslüman idi (Türk, Arnavut, Boşnak, Po-

maklar, Çerkesler); diğer yarısı ağırlıkla Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplar, Ulahlar (Romenler) sonra Yahudiler, Çingeneler arasında bölünmüştü. Sırp, Bulgar, Yunan (hatta kısmen Romen) milliyetçi hareketleri, Makedonya'da etnik ve tarihsel "sahiplik" iddiası ileri sürüyorlardı. Tarihsel iddiası Klasik Yunan dönemine ve Bizans'a dek geri giden Yunan milliyetçiliği, 19. yüzyıl sonlarında Makedonya nüfusunun çoğunluğunun Slav olduğu ortaya çıkınca, Makedonların "Slavofil Yunanlılar" olduğu tezini ortaya attı. Diğer etnik grupların coğrafî dağınıklığına karşılık Yunanlıların Makedonya'nın Güneyinde yoğunlaşması, Yunanistan için bir "koz"du. Bulgar milliyetçiliğinin "kozu" Slav nüfus içinde Bulgarların ağırlıklı olması; Sırp milliyetçiliğinin kozu ise Sırbistan'ın Pan-Slav ütopyasındaki ideolojik-siyasî öncülüğü idi. 1908'de Habsburg'ların Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine yayılma perspektifi güneyle sınırlanan Sırbistan, bu tarihten sonra Makedonya'ya ilgisini daha artırmıştır. Sırp milliyetçiliğinin bir zaafı, Ortaçağ Sırp İmparatorluğu döneminde Makedonya'da yaşayan halkın (Karadağlıların aksine), "Sırplık"la ve İmparatorluk'la özdeşleşmemiş oluşundan gelen olumsuz millî bellek mirası idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Bulgar, Sırp, Yunan (daha küçük ölçekte Romen ve Arnavut) milliyetçileri Makedonya'da kültürel ve askerî cephede sert bir mücadeleye giriştiler. Rakip milliyetçi akımlar, kültürel düzeyde, fanatik bir dinî-millî endoktrinasyon ve asimilasyon uğraşı verirken; son derece kıyıcı bir çetecilik faaliyetiyle askerî üstünlük peşinde koşmaktaydılar. Kültürel ve askerî mücadeleyi sadece birbirleri ile değil, bir yandan da, bölgeye kağıt üzerinde hakim olan Osmanlı ordusu ile sürdürüyorlardı. Örgütsel çekirdeği Makedonya'da oluşan Jön Türk hareketi de bölgeyi "Türkleştirmek" için karşıçete-ciliğe girişti. 1900'lerin başında, Makedonya, dünya çapında ünlenmiş bir eşkiyalık diyarı idi. Makedonya'daki en güçlü hareket, 1893'de Selanik'te kurulan İç Makedonya Devrimci Örgütü (İMDÖ) oldu. Çok sıkı bir yeraltı örgüt ağı geliştirerek "büyük millî ayaklanma"ya hazırlanan İMDÖ, "Makedonya Makedonyalılarındır" şiarıyla "Makedon" millî kimliğine hürmet isterken, uzak hedef itibarıyla federasyon temelinde Pan-Slavistti. Bulgaristan'la yakın temastaydılar, ama Bulgarıstan yöne-

timi İMDÖ'yü denetleyemiyordu. İMDÖ'nün en güçlü rakibi olan Dış Makedonya Örgütü (Yüksek Komite), doğrudan doğruya Bulgaristan'ın Makedonya'yı ilhakından yanaydı. İMDÖ kuruluşundan beri amaçladığı ayaklanmayı Ağustos 1903'de başlattı. Ayaklanmadan hemen önce önderi Gotse Delçev'in yakalanıp öldürülmesiyle önemli bir kayba uğrayan İMDÖ'nün ayaklanması başlangıçta başarı kazandı. Bitola (Manastır)-Kruşevaç yöresinde bağımsız Makedon cumhuriyeti ilan edildi. Ancak köylü halk arasındaki dini ve millî çelişkileri massedemeyen bu küçük cumhuriyet, Avrupa'dan umulan dış desteğin de gelmemesi üzerine Aralık'ta Osmanlı ordusunca ezildi. İMDÖ bu ağır darbeden sonra bölündü ve dağıldı. Makedonya'da Osmanlı denetimi, 1904'de bölgede asayişin kontrolü için Batılı güçlerin katıldığı komisyonların kurulmasıyla alabildiğine gevşeyecek; 1908'de, İttihat ve Terakkici subayların Osmanlı yönetimine hakim olmalarından sonra ortadan kalkacaktı.

Müstakbel Yugoslavya'nın Slav olmayan en büyük etnik grubu olan Arnavutlar arasında da, yüzyıl dönümünde Kosova'da bağımsızlıkçı milliyetçi hareket gelişmeye başladı. Büyük bölümü dağlık bölgelerde yaşayan ve köklü bir eşkiyalık geleneğine sahip olan Arnavut milliyetçileri, Hıristiyanlara ve Slav milliyetçilerine karşı çetecilik faaliyeti yürüttüler.

İlk sosyalistler

BU NOKTADA bir parantez açarak, Yugoslavya halkları içindeki sosyalist hareket ile, II. Dünya ve Yugoslav Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak Yugoslavya'da belirleyici siyasî güç haline gelen Yugoslav Komünist Partisi'nin (YKP) oluşum sürecini ve yapısını özetlemekte yarar var. YKP'nin kökünde, Yugoslavya halklarının ayrı sosyalist partileri ve hareketleri vardı. Sosyalist hareketin öncü kadroları ağırlıkla küçük burjuvaziden, özelikle entelijensiyadan çıktı. Ülkede küçük köylülüğün yaygın oluşu, hem partilerin ideolojisinde kendisini gösteriyor; hem de kitleselleşme çabasında, köylülüğü en az kentlerdeki küçük işçi sınıfı kadar önemli bir muhatap kılıyordu.

Avusturya Sosyal Demokrat Partisi içinde ulusal özerkliğin savunuculuğunu yapan Sloven Etbin Kristan, sosyal demokrat hareketin İmparatorluk ölçeğinde saygın önderlerindi. 1897 Kongresinde, Avusturya Sosyal Demokrat Partisi, altı ulusal sosyal demokrat partiden oluşan bir federasyona dönüştü. Bu altı ulusal partiden biri de, 1896'de kurulan Sloven Sosyal Demokrat Partisi'nin oluşumunda ağırlıklı olduğu Güney Slav Sosyal Demokrat Partisi oldu. Kristan gibi, Habsburg İmparatorluğu'ndaki Güney Slav halklarından çıkan ilk sosyal demokratların çoğu, "millî mesele"nin çözümüne Austro-Marksizm çerçevesinde yaklaşmaktaydı. Austro-Marksizmin en derinlikli kuramcısı Otto Bauer'in, millî varlıkların "kader ortaklığı cemaatinden ortak karaktere sahip cemaate" evrilerek oluşumunu açıklayan tahlili, -I. Dünya Savaşı öncesinin atmosferinde milliyetçi akımlara malzeme sunmakla suçlanmış olsa da-; millî varlıkları maddeci, enternasyonalist ve özgüllüklerini tanıyıcı bir biçimde ele alma çabası, Güney Slav halklarında büyük yankı uyandırdı. Austro-Marksistler, ulusal sorun için, "ulusal devlet" modeline alternatif bir çözüm önermekteydiler: Bölgesel (teritoriyal) özyönetime ve merkezî yönetime kurumsal katılıma dayalı, eğitim-kültür vb. düzenlemelerin bölgesel-ulusal inisyatiflerde olduğu, temel meselelerde bölgesel ve merkezî düzeyde azınlıkların veto hakkına sahip

bulunduğu, demokratik pratikte çoğunluk ilkesinin değil mutabakat ilkesinin geçerli kılınacağı, "hakim ulus"un olmadığı, alabildiğine gevşek bir (kon)federasyon tasarımı geliştirmişlerdi. Austro-Marksistlerin zaafları, kimi temsilcilerinin kimi bahislerde, Almanları "hakim ulus" saymaya dönük fiili eğilimleri; ve nesnel olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bekasına destek verir duruma düşmeleriydi. Austro-Marksistlerin yüzyıl dönümünde Marksizm içinde karşılaştığı eleştirinin iki zıd yönde olması ilginçtir: Bir yandan milliyetçiliği "azdırmakla", bir yandan ulusal bağımsızlığı "ulusal kültürel özerklik"le ikame etmekle suçlandılar.

1909'da Etbin Kristan, demokratikleştirilecek Avusturya-Macaristan içinde Slovenya'ya da özerklik verilmesi gerektiğini gündeme getirerek Austro-Marksist çizgiyi sürdürürken; 1910'larla birlikte, sosyal demokrat hareket içinde, yine Slovenya'dan başlayarak, Güney Slavlarının bağımsız bir devlete sahip olmaları gerektiğini savunan milliyetçi bir akım güç kazanmaya başlayacaktı.

Hırvat Sosyal Demokrat Partisi, Sloven Sosyal Demokrat Partisi'nden iki yıl önce (1894'de) kuruldu; ama büyük ölçüde Sloven Partisi'nin gölgesinde kaldı. Başlangıçta edindiği küçük köylü kitle tabanı Hırvat sosyal demokrasisine popülist milliyetçi radikal bir karakter kazandırır gibi olmuştu. Ancak 1905'de Radiç kardeşler önderliğinde kurulan Hırvat Köylü Partisi'nin has milliyetçi ve popülist söyleminin köylülük üzerindeki büyük etkisi, bu yönelimin önünü kesti. Böylelikle, reformist bir çizgiye giren Hırvat Sosyal Demokrat Partisi, Sloven sosyal demokrasisine ve Austro-Marksizme yakınlaştı.

Sırbistan'da ise örgütsel gelişme daha geç gelmekle birlikte, düşünsel olarak, sosyalizm 1870'lerde entelijensiyanın görüş ufkuna girdi. Marx'dan da haberdar olup etkilenmekle birlikte esasen Rusya'da Çernişevski'nin köylü kollektivizmine dayalı sosyalist tasavvurlarına bağlanan Svetozar Markoviç; sosyalist fikriyatı, Avusturya-Macaristan'ın bütün Güney-Doğusunda, hatta Balkanlar'da tanıtan popüler bir öncü oldu. 1870'de Rusya'dan dönüp Novi Sad kentine yerleşerek, demokratik, ademi merkezî bir köylü kollektivizminin propagandasını yapmaya girişti. Ülkenin eski kırsal cemaat yapısını ve ortak mülkiyet, ortak kullanım geleneklerini, amaçladığı toplu-

mun üzerine inşa edilebileceği tarihsel temeller olarak görüyordu. Markoviç milliyetçiliğe karşı idi; bütün Balkan halklarını kapsayan bir federasyonu hedefliyordu. 1903'de, kentlerdeki küçük işçi sınıfına ve öğrencilere dayanan Sırp Sosyal Demokrat Partisi kuruldu. Parti çizgisine, önder Dimitriye Tucoviç'in temsil ettiği dogmatik Marksizm ile, Markoviç'in anti-milliyetçi Balkan federasyonculuğu ve popülizmi damga vuruyordu. Balkan Savaşı'nda açık bir savaş karşıtı ve anti-militarist tutum alması, anti-milliyetçi çizgisinin etkileyici bir göstergesiydi.

1900'ler/1910'lar dönümünde Avusturya-Macaristan'ın Güney Slav sayılan topraklarında sol hareketin en hareketli olduğu bölge, Bosna-Hersek idi. Habsburg İmparatorluğu'nun burayı ilhakı milliyetçi tepkileri beslerken, hızlanan kentlileşme ve işçileşme, özellikle Saraybosna'da (Slav dillerinde Sarayevo) kitlesel bir işçi hareketliliğini yarattı. 1910'ların ikinci yarısında, buradaki hareket Rus popülistlerinden ve İtalyan birliği hareketinden etkilenen radikal genç öğrencilerin inisyatifine geçti. 1913'de Sosyal Demokrat Parti'den ayrılan anarşist-nihilist *Zvono* (Çan) Grubu, bu genç militanlar arasında revaçta olan silahlı mücadeleye ve siyasî suikastlere dayalı stratejiyi geliştirdi.

Makedonya'da ise Makedonya İç Devrimci Örgütü içinde yeralan Makedon sosyalistleri, 1903'te, "macera" olduğunu düşündükleri ayaklanmayı "namus belasına" desteklediler. Ayaklanmanın yenilgisi Makedon solunu da uzun süre toparlanamayacak ölçüde geriletti.

1910'larda, Güney Slav sosyalist grupları arasındaki özerklikçiler-bağımsızlıkçılar ayrımı giderek belirginleşti.

Ocak 1910'da Sırp Sosyal Demokrat Partisi'nin girişimiyle, Karadağ, Makedonya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Türkiye ve Romanya'dan partilerin ve örgütlerin katılımıyla yapılan Sosyalist Balkan Konferansı, önemli bir eşikti: Sırp Sosyal Demokrat Partisi önderi Tucoviç bütün Balkan halklarının iktisadî, siyasî ve millî bağımsızlık hedefleriyle ortak mücadele etmesini savunurken; Hırvat ve Sloven sosyal demokratlar Austro-Marksizm çizgisinde özerklikten yana tavır aldılar. Hırvat ve Sloven solu, ülkelerinin Avrupa'ya ait gördükleri kaderini ve "Güney Slavları" davasını, "Balkan sorunu"nun bunalımlı belirsizliğine bağlamak istemiyordu.

1. Dünya Savaşı ve "Birinci Yugoslavya"nın kuruluşu

MÜSTAKBEL Yugoslavya'nın halklarının/ülkelerinin siyasî hayatları, kaderleri 1908'den itibaren Balkanlar'daki güç ve nüfuz rekabetinin anaforuna kapıldı. 1908'de İttihat ve Terakki'nin devreye girdiği Osmanlı siyasetinin allak bullak olması ve Habsburg İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı, Balkanlar'daki hassas statükoyu sarsmıştı. Rusya, müttefikleri İngiltere ile Fransa'nın tepkisi üzerine Habsburg İmparatorluğu'na desteğini çekti, ama Bosna-Hersek'in ilhakına sertçe karşı çıkan Sırbistan'a fiziki yardımda bulun(a)madı. Bosna-Hersek darbesini, statükonun çözülmesini ve İstanbul'daki karışıklığı değerlendirerek doğuda telafi etmek isteyen Sırbistan, 1912'de Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girişti. İkinci evresinde Bulgaristan'la Yunanistan ve Sırbistan'ın Makedonya'yı paylaşma ihtilafı nedeniyle karşı karşıya geldikleri 1912/1913 Balkan savaşlarından, Sırbistan Makedonya'nın önemli bölümünü alarak, topraklarını yaklaşık ikiye katlamış olarak çıktı.

Balkan Savaşları, bir Arnavutluk devletinin kurulmasını da sağladı. Ancak Kosova ve Metohiya'nın Sırbistan'da kalmasıyla idealindeki anavatan haritasının yaklaşık yarısı üzerinde kurulan zayıf Arnavutluk, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın uydusu haline gelecekti.

Sırbistan'ın Balkan Savaşlarındaki toprak kazançlarına şiddetle tepki gösteren ve diğer büyük güçlerin rızası sonucu istemeyerek razı olan Habsburg İmparatorluğu; Dalmaçya'ya inmesinden koktuğu Sırbistan'a karşı savaşa hazırlanmaya başladı. Sırbistan-Habsburg geriliminin sonucu, bölgesel de değil, dünya çapında savaştı. 28 Haziran 1914'de, Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip'in Bosna-Hersek'te Avusturya Veliaht Prensi Franz Ferdinand'ı öldürmesi, ünlü kıvılcımı çaktı. Habsburg İmparatorluğu ile Sırbistan arasında başlayan savaş, önceki yıllarda oluşmuş ittifaklar zincirinin harekete geçip Almanya'nın (sonra İtalya'nın) Habsburg'lar, Rusya ve Fransa'nın (sonra İngiltere'nin) Sırbistan yanında

saf tutmasıyla I. Dünya Savaşı'na dönüştü.

Sırbistan yönetimi, Dünya Savaşı sırasında, kendisine biçtiği Güney Slavlarını birleştirme misyonunu ilerletmek için büyük çaba harcadı. Avusturya-Macaristan'ın Slav siyasî göçmen örgütleriyle ilişki kurdu. 1915'de Hırvat-Sırp Dalmaçya İttifakı önderliğinin, Güney Slavlarının birleşmesini hedefleyen "Yugoslav (Güney Slavları) Komitesi"ni kurmasına destek verdi. Yugoslav Komitesi ile Sırbistan yönetimi arasında baştan itibaren tasavvur farkları mevcuttu. Komite Dalmaçya'nın kurtarılmasını ziyadesiyle önemsiyordu; Sırbistan için birincil mesele Makedonya'ya egemen olmaktı. Komite Savaş'tan sonra federal bir devlet tasarımı yaparken, Sırbistan yönetimi merkezî bir devlet yapısına yatkındı.

Hırvatistan ve Slovenya'daki millî partiler ise, Dalmaçya İttifakı'nın Yugoslavya'cı sorunsalından uzaktılar. Hırvat ve Sloven halkları da Savaş'ta büyük çoğunlukla uyumlu biçimde Avusturya-Macaristan saflarında askerlik yapmıştı ve bağımsızlıkçılık yaygın değildi. Ana güç odakları olan Hırvat Köylü Partisi ile Sloven Halk Partisi, Savaş sonrası için, bütün Güney Slavlarının değil Habsburg İmparatorluğu'ndaki Güney Slavlarının birliğini hedefliyorlardı. 1918'de Savaşın sonu görünüp Avusturya-Macaristan İmparatorluk otoritesi çözülünce, Ekim'de Avusturya-Macaristan Parlamentosu'nun 73 Güney Slav milletvekili Hırvatistan'ın merkez kenti Zagreb'de toplanarak "Sloven, Hırvat ve Sırp Millî Komitesi"ni kurdular. Komite'nin amacının, Habsburg monarşisi altında yaşayan bütün Slav halklarının bağımsız bir devlette toplanması olduğu duyuruldu. Ekim sonunda bağımsızlık ilan eden Komite, dış ilişkilerinde yetki verdiği Yugoslav Komitesi aracılığıyla, yeni bir devlet oluşumu için Sırbistan'la temasa geçti. Bu arada Dünya Savaşı, Sırbistan ve Karadağ'ın dahil olduğu İtilaf devletlerinin galibiyetiyle sona ermekteydi. İtilaf güçleri de, Savaş'ta yenilen tarafta yeralan Avusturya-Macaristan'ın parçalanmasına ve "boşta" kalan Hırvatistan, Slovenya ile Bosna-Hersek'in Sırbistan'la aynı devlet çatısı altında bulunması formülüne destek verdiler. Batı'da, Yugoslavya bileşiminin, Balkan sorununu çözecek uygun formül olduğuna inananlar epey fazlaydı. Bu arada savaşın tahribatını çok ağır yaşayan, Makedonya ile

Karadağ'ı ilhak hedefinde engellerle karşılaşan, 1917'de sosyalist devrimin gerçekleştiği Rusya'nın desteğinden mahrum kalan Sırbistan Kralı ve hükümeti, Hırvat ve Sloven önderlikleriyle daha tavizkâr bir diyaloga rıza gösterir hale gelmişlerdi. Ordu üzerindeki denetimlerini ciddi biçimde arızalandıran ve Pan-Slavcılığı Pan-Sırpçılığa dönüştüren Kara El hareketini idamlar ve tutuklamalarla tasfiye etmelerinin bir amacı da bu diyalog zeminini temizlemekti.

Ancak uluslararası siyasî dengelerin elverişli kıldığı birleşmenin zemini tamamen düzgün değildi. Sırbistan ile "Sloven, Hırvat ve Sırp Ulusal" güçleri arasındaki görüşmelerde, millî/milliyetçi ihtilaflar belirgindi. Konsey'deki Hırvat ve Sırp milliyetçileri bir an evvel birleşmeden yana ağırlık koyarken, Sloven Halk Partisi ile Sloven Köylü Partisi, adem-i merkezi bir federalist yapının güvencelenmesinde ısrar ediyorlardı. Pan-Cermenizmin asimilasyoncu etkisinden uzak durma kaygısını duyan Sloven entelijensiyası ise, her ne olursa olsun "Slav" bir devlette yaşamayı tercih etmekteydi. Savaş yılgını olan halkın "acil" çözümlere yatkın olmasından da destek alan Hırvat-Sırp ittifakının ağırlığını koymasıyla, Aralık 1918'in başında, "Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı" resmen kuruldu. Sırp Karayorgiyeviç hanedanı, Krallığa getirildi. Kasım'da Kral Nikola'yı tasfiye etmiş olan Karadağ Parlamentosu'ndaki Slav milliyetçisi çoğunluk da yeni Krallığa katılma kararı aldı. Voyvodina'daki radikal milliyetçi Pan-Slav hareketi de birleşme kararı çıkartmayı başardı. Yugoslavya Krallığı, çöken Habsburg İmparatorluğuyla boy ölçüşecek kadar çok etni "çeşidini" bünyesinde barındırıyordu: Sırplar (% 43), Hırvat (% 23), Slovenler (% 8.5), Boşnak Müslümanlar (% 6), Makedonlar (% 5), Arnavutlar (% 3.6), Almanlar, Macarlar, Ulahlar, Yahudiler, Çingeneler (toplam % 14).

1920 yılı, Yeni Krallığın kuzey sınırlarını genişletmeye dönük diplomatik arayışlarla geçirdiği bir yıldı. 1920'de imzalanan Trianon barış anlaşmasıyla Macaristan'dan ayrılan Voyvodina bölgesi Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na dahil oldu. Buna karşılık, yeni kurulan küçük Avusturya'nın Güney sınırındaki Kaernten bölgesi, yapılan halk oylaması sonucunda, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'na katılmak isteyen % 40'ın oyuna karşı % 60 oyla Avusturya'da kaldı. İtalya'yla ihtilaflı olan bütün topraklar

da Kasım'daki Rapallo Anlaşması ile kaybedildi: Istriya yarımadası, Dalmaçya sahillerinin büyük kesimi, Adriyatik adalarının pekçoğu, Trieste ve Rijeka kentleri İtalya'ya kaldı. Kuzeydeki "Slav bölgeleri"nin dışarda kalması, Sloven ve Hırvat milliyetçi hareketlerini ve politikacılarını demoralize etti. Yeni Krallığın kuruluşunu "Güney Slavlarının Prusyası" olma hedeflerinde bir adım saydıkları ve bu uğurda (Dünya Savaşı'nda) 300 bine yakın (seferber olan asker mevcudunun % 40'ı) şehit verdikleri için, kendilerini yeni devletin "esas"ı ve doğal sahibi sayan Sırp milliyetçilerinin bu kayıpları o kadar önemsemeyişi; Sırp-Hırvat/Sloven gerilimini besleyen bir etken oldu.

Yeni Krallık bünyesinde, Sırp milliyetçilerinin bu yaklaşımının yarattığı gerilimin ötesinde, kapsamlı ayrılıklar ve çelişkiler mevcuttu. Sanayi Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan'la sınırlıydı. Cılız Sırp burjuvazisi, "işleri" açısından orduya ve bürokrasiye bağımlı; ideolojik-kültürel olarak popülist geleneğin etkisinde idi. Sırp burjuvazisi iktisadî-siyasî bakımdan ayakları üzerinde durabilen Sloven ve Hırvat burjuvazisi tarafından "sömürülmekten" ürküyor; Sloven ve Hırvat burjuvazileri ise yeni Krallığın başkenti Belgrad'da merkezileşen devlet aygıtının kendilerine ayakbağı olmasından çekiniyorlardı. Tarımda, Hırvatistan ve Slovenya'da kapitalist işletmeciliğe yatkın büyük toprak sahipliği; Sırbistan ve Karadağ'da küçük üreticilik; Bosna-Hersek ve Makedonya'da yarı-feodal yapılar hakimdi. 1919'da yapılan bir toprak reformuyla, Müslüman, Alman ve Macarların büyük toprakları tazminat ödenerek millîleştirildi ve dağıtıldı. İktisadi veya burjuva-demokratik saiklerden ziyade milliyetçi saiklere dayalı bu sınırlı toprak reformu, hükümetin elinde yıllarca popülist söylem malzemesi oldu. Yüzyıllarca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde yaşayan Hırvatistan ve Slovenya'nın Orta Avrupa kültürüyle köklü bağları vardı. Siyasî kültüründe, Avusturya-Macaristan'dan devreden -biçimsel de olsa- yerel meclis ve ulusal parlamentarizm geleneği kurumlaşmıştı. Sırbistan, Karadağ ve Makedonya'da ise siyasî kültür, milliyetçi hareketlerin militan darbeci-askerî yapısının, güneyde, kırsal kesimde heroik Balkan çeteciliğinin, haydutluk geleneğinin damgasını taşıyordu. Slovenya ve Hırvatistan Latin, Sırplar ve Karadağlılar Kiril

alfabesini kullanmaktaydılar. Slovenya ile Hırvatistan'ın Katolikliğin güçlü etkisi altında olmasına karşılık; Sırbistan ve diğer Doğu halklarının millî benliğinde Ortodoks kilisesinin önemli bir bileşen oluşu, çelişkilere dinsel veçhe de kazandırıyordu. Bosna-Hersek'te (daha az oranda Makedonya ve Sırbistan'da), üstelik Krallığın kurucu unsuru olmayan Müslümanların varlığı, dinsel gerilimin bir başka cephesini oluşturdu.

Ülkede kurulan kırk kadar partinin çoğunluğunun millî temelde kurulması, bu çelişkilerin ve uzaklıkların en açık ifadesi oldu. "Millet-aşırı" iki parti vardı: Burjuva Demokratik Parti ile Yugoslavya Komünist Partisi. Diğer güçlü partiler millî temelliydi: Sırbistan Radikal Halk Partisi, Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi, Sloven Halk Partisi ve esasen Bosna-Hersek'e dayanan Yugoslav Müslüman Örgütü. Köylülükteki kitle desteğini 1903'den sonra kentli orta sınıflara, ticaret burjuvazisine, ordu saflarına, bürokrasiye de taşıyan Sırp Radikal Partisi, Savaş döneminin deneyimli Başbakanı Nikola Pasiç'in karizmatik gücünün de katkısıyla, Sırbistan'ın siyasî hayatında en etkili partiydi. Sırp Radikal Partisi'nden 1919'da kopanlarca kurulan Demokratik Parti (DP) de halâ onun ideolojik etkisi altındaydı. Kasım 1920'de yapılan seçimlerde, 419 sandalyenin 92'sini kazanan DP, en büyük parti oldu. Yugoslav Komünist Partisi, % 12 oy ve 56 sandalye ile seçimlerden üçüncü parti olarak çıktı.

Yugoslav Komünist Partisi, ülkelerinin 1. Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıkışındaki ilkeli radikalizmiyle öne çıkan Sırp Sosyaldemokrat Partisi'nin inisyatifiyle, 1919 Nisan'ında kurulmuştu. İlk olarak, Yugoslav İşçi Partisi adını benimseyen Parti'de, Sırp, Hırvat, Sloven, Bosna-Hersek ve Voyvodina sosyaldemokrat partilerinin "sosyal-şovenist olmayan", radikal unsurları yeraldılar. 1920 Haziran'ında Parti Yugoslav Komünist Partisi (YKP) adını aldı. YKP programı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) programının kopyası gibiydi. Nüfusun % 75'ini oluşturan köylülüğe ilişkin, daha önemlisi ciddi çelişkilerle ve belirsizliklerle yüklü olan "ulusal sorun"a ilişkin hiçbir özgül siyasî saptama ve öneri yoktu. Millî ihtilaflar, eşitsizlikler, baskılar üzerinde hiç durmaksızın Yugoslavya'nın bütünlüğünü veri alması, halkın geniş kesimlerinin Parti'yi ("objektif olarak") Sırp milliyetçiliği para-

lelinde saymasını getirdi. (Daha sonra, Sırp ağırlıklı YKP yönetiminin memnuniyetsizliğine rağmen, Yugoslavya'yı "yapay bir devlet" olarak tanımlayarak, bütün halklara kendi kaderlerini tayin hakkının tanındığı bir "Balkan Federasyonu" kurulmasını öneren Komintern formülü devralınacaktı.)

İşçi sınıfını ve proletarya diktatörlüğünü öne çıkaran programatiğine rağmen, YKP'nin, seçimlerde en yüksek oy oranını Hırvat ve Sloven kentlerinde yoğunlaşan işçi sınıfında değil, Karadağ ve Makedonya yoksul küçük köylülüğünde tutturması ilginçti.

Ancak YKP programını, stratejisini sakin kafayla tartışma "lüksüne" sahip olamadı. Parlamenter görünümlü Krallık iktidarı ve Sırp egemen bloku, anti-demokratik, otoriter eğilimlerini sınıfsal çelişkiler zemininde derhal ortaya koydu. Sovyetler devriminin bütün Avrupa'yı saran cazibesi ve komşu Macaristan'da 1919 Mart-Temmuz'unda yaşanan sosyalist iktidar Yugoslav egemen blokunu ürkütüyor; YKP'nin bütün zaaflarına rağmen parlamentoda üçüncü parti konumunda olması, bu korkuyu büyütüyordu.

Seçimlerin üzerinden bir ay ancak geçmişken, Slovenya ve Bosna'daki maden işçilerinin başını çektiği ve YKP'nin öncülük ettiği grev dalgası, iktidarı, korkusunun kaynağını boğmak üzere harekete geçirdi. Grevler ve direnişler şiddetle bastırıldı. Aralık sonlarında, hükümete komünist basını ve örgütleri kapatma imkanı veren olağanüstü yasal düzenlemeler yapıldı.

Bu baskılar üzerine, YKP içinde "Kızıl Adalet" adını alan bir grup illegal mücadeleye yönelerek, Yugoslavya toprağının halâ taze bir ürünü olan çetecilik ve siyasî suikast geleneğine bağlandı. Nihayet, 1921 Haziran'mda, İçişleri Bakanının Kızıl Adalet tarafından öldürülmesi suikastler bahane edilerek çıkartılan "Kamu Güvenliğini ve Düzeni Koruma Yasası" ile komünist milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırıldı, YKP kapatıldı. Binlerce üyesi tutuklanarak ağır darbe yiyen YKP, yeraltına inerek toparlanma çabasına girdi.

1919'da Austro-Marksizm çizgisinde örgütlenen ve ilk seçimlerde 10 milletvekilliği kazanan, kentli radikal küçük burjuvaziye dayalı Sosyaldemokrat Parti de 1920'lerde fiilen silindi - 1929'da o da kapatılacaktı.

Sırp hegemonyası ve monarko-faşizm

VE ÜLKEDE iktidar yapısı hızla Sırp(çı)laştı. Devlet yapısının millî ayrımlar aşılarak merkezileşmesini savunan DP, Sırp hegemonyasından çekinen diğer millî burjuva ve küçük burjuva unsurları entegre edemedikçe, Sırp kadroların belirleyiciliğine girdi ve bünyesinde Sırp milliyetçiliği ağır basmaya başladı. Zaten "güçlü merkezi devlet" ve anti-federalizm ilkeleri, DP'nin, 91 milletvekilliği ile ikinci parti olan Sırp milliyetçisi Sırbistan Radikal Halk Partisi (SRHP) ile ortak paydasıydı. Böylece, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı devleti, 1921'den itibaren tamamen Sırp-merkezlileşme eğilimine girdi. Sırpların *"Vidov Dan"* diye andığı tarihi gün olan 28 Haziran 1921'de, yani Ortaçağ'ın Sırp İmparatorluğu'nu yıkan Kosova meydan savaşının ve Sırp milliyetçisi Princip'in Avusturya veliahtını vurarak I. Dünya Savaşı'na "vesile" olduğu günün yıldönümünde, devleti merkezileştirip üniterleştirerek Sırp egemenliğini kurumlaştıran bir Anayasa taslağı parlamentoya geldi. Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi (50 milletvekili), Sloven Halk Partisi (27 milletekili) ve Yugoslav Müslüman Örgütü'nün (24 milletvekili) karşı çıkmasına rağmen; başka partilerdeki Hırvat, Sloven ve Dalmaçyalı milletvekillerinin yaklaşık yarısının oylamayı protesto ederek yaptıkları taktik hatanın da yardımıyla 419 üyeli parlamentoda 223 oyla yeni Anayasa kabul edildi. Sonraki dönemde, devletin kurucu halkları olan Hırvatlar ve Slovenlerin yanısıra; bu statüden de yoksun olan Karadağlılar, Makedonlar, (Boşnak, Arnavut ve Türk) Müslümanlar baskılara, eşitsiz uygulamalara tabi kaldılar. Karadağlılar "zaten Sırp" sayılıyordu; Makedonya'nın özgüllüğü ise "Güney Sırbistan" nitelemesi altında silindi. Sistematik devlet teröründen yılan binlerce Arnavut Kosova'dan Türkiye'ye kaçtı. 20'lerde ve 30'larda bütçenin yaklaşık % 60'ı Sırbistan'da sarfedilirken, örneğin Hırvatistan'a ayrılan pay % 9 kadardı. Bu politikalar, bazı Sırp, Hırvat, Sloven aydınlarının bağlandığı, "Yugoslav" kimliği etrafında alt millî kimlikleri silen bir Pan-Slav millî benliğinin oluşacağı umudunu kısa süre-

de boşa çıkardı. Pan-Slavist entelijensiyanın, İtalyan birliğini kurmada Piyemonte'nin oynadığı öncü rolle koşutluk kurarak Sırbistan'a açtığı kredi çok geçmeden tükendi: Piyemonte İtalyan birliği uğruna isminden, refahından, egemenliğinden feragat etmişti; Sırbistan ise böylesi feragatler bir yana, diğer Slav halklarını ve devletlerini "Büyük Sırbistan"a kurban ediyordu...

Sırp millî baskısının asli muhatabı Hırvat siyasî güçleri idi. Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi önderi Stepan Radiç 1920'de bir bağımsız Hırvat köylü cumhuriyetinin kurulması talebiyle büyük bir kampanya yürütmüş, bu talebi destekleyen 200 bin imza toplamıştı. Bu nedenle bir süre tutuklu kalan Radiç, 1921 Anayasası'nı reddetti. İktidar ise, yarı-illegal örgüt muamelesi yaparak Hırvat Köylü Partisi'ni silmeye çalışmaktaydı. Nisan 1922'de Hırvatistan'ın "millî coğrafyası"nı bölmeye dönük bir önlemle Hırvatistan dört, Dalmaçya iki idari bölgeye ayrıldı. Stepan Radiç, 1924'de Moskova'ya giderek Komünist Enternasyonal'le (Komintern) temas kurdu. Dönüşünde bu temaslarından dolayı suçlanarak hapsedildi, Köylü Partisi 1925'teki seçimlere sokulmadı. Radiç, seçimlerden sonra rotasını uzlaşmacılığa çevirerek 1921 Anayasası'nı kabul ettiğini açıkladı. Sırp Radikal Partisi'nin zayıfladığı döneme denk gelen bu uzlaşma adımı, Yugoslav devletinin kuruluşundan beri ilk kez Hırvat-Sırp mutabakatına dayalı bir hükümetin kurulmasına zemin hazırladı: Kurulan hükümette Radiç'le birlikte dört Hırvat Köylü Partili görev aldı. Radiç'in radikal tutumunu sürdürmesi ve Sırp Radikal Partisi'nin yeniden güçlenmesi, mutabakatın ömrünü kısalttı. 1927'de Hırvat Köylü Partisi hükümetten dışlandı. Muhalefetini sertleştirerek, "Sırplarla ancak bir federal cumhuriyet bünyesinde beraber yaşayabilecekleri" noktasına dönen Stepan Radiç, Haziran 1928'de Radikal Partili bir Sırp militan tarafından öldürüldü. Müthiş sevilen bir halk önderi olan Radiç'in öldürülmesi, Hırvatistan'da infialle karşılandı. 1928'den sonra, Hırvat milliyetçileri arasında, gizli bağımsızlıkçı "komita" örgütlenmeleri yayılmaya başladı. Makedonya'da bağımsızlıkçı yeraltı komitacılığı, İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün efsanevi adını sahiplenerek gelişmekteydi. Kosova'da da Arnavutlar yönetime karşı çeteler örgütlediler. Sloven seçkinleri ise,

Kral I. Karayorgiyeviç'e 9 Ekim 1934'de Marsilya'da düzenlenen suikast, Yugoslavya'da anti-Sırp faşist milliyetçi oluşumların ilk önemli eylemiydi.

Halk Partisi'nin Habsburg döneminden gelen oportünist alışkanlığı "sayesinde", Hırvat partilerine karşı mücadelelerinde meşrulaştırıcı müttefik arayan Sırp yönetimiyle işbirliği yaparak uyumluluklarını sürdürdüler. Sloven Halk Partisi önderi Koroşeç, "Slovenya'nın İtalya tarafından yutulmaması" uğruna, Sırp hegemonyasına razı olma bedelinin ödenebileceği kanısındaydı. Koroşeç'in politikası Slovenya'ya fiili özerklik ve Slovenlerin bürokraside yer alabilmelerini sağladı.

Siyasî muhalefetin bastırılması ve Sırp milliyetçiliğinin resmi ideolojiye dönüşmesi, Krallığa egemen blokun istediği siyasî istikrarı getirmiş değildi. İrili ufaklı partiler arasında, bazen bir haftayı ancak bulan koalisyonlar kurulup kurulup bozuluyordu. Ocak 1929'da, (Peter'den sonra 1921'de tahta geçen) Kral Aleksander Karayorgiyeviç parlamentoyu ve 1921 Anayasasını feshederek istikrar adına yönetime el koydu. Ekim'de tarihimillî sınırlar dikkate alınmaksızın dokuz bölgeye ayrılarak Sırp egemenliğini pekiştiren yeni bir Anayasa yürürlüğe kondu. Devletin adı "Yugoslavya Krallığı"na dönüştürüldü. "Tek Kral, tek millet, tek

devlet" şiarı benimsendi; Avrupa'daki güçlü faşizan totalitarizm cereyanının etkisi açıktı. YKP'nin tanımlamasıyla "monarko-faşist" bir yapı oluştu. Kral Karayorgiyeviç'in 1934'de Fransa'yı ziyaretinde Marsilya'da Makedon bir milliyetçi tarafından öldürülmesi, baskıların artmasını getirdi.

Yine de, 1920'ler-30'lar dönümünde derinleşen dünya ekonomik bunalımının etkileri, Yugoslavya egemen blokunu sıkıştırmaktaydı. 1925-30 döneminde (bölgesel ve sınıfsal farklılıklar bir yana bırakılarak) kişi başına ortalama 330 dolar yıllık gelirle komşuları Romanya ve Bulgaristan'dan yüksek, Yunanistan'dan düşük refah düzeyinde olan Yugoslavya'da hükümetler, enerjilerini kronikleşen "millî mesele"ye hasrederken ekonomi politikayı fiilen "oluruna" bırakmışlar; ticaret, sanayi, dolayısıyla burjuvazinin inisyatifi önemli bir gelişme göstermemişti. Yugoslav hakim sınıf ailelerinin küçümsenmeyecek bir kesiti, bu yıllardaki bunalımı atlatmanın yolunu, Avrupa'ya ve ABD'ye iltica etmekte buldu! İktidarın gücündeki aşınma, seçimlere de yansıdı: 1935 seçimlerinde muhalefet % 37.5 oya ulaştı. İktidar bloku açısından bu sonuçtan daha yıpratıcı olan, Radikal Parti dışındaki Sırp partilerinin (illegal) Hırvat Köylü Partisi ile seçim ittifakına gitmiş olmaları idi. 1938 seçimlerinde, bu sefer Radikal Parti'nin bazı fraksiyonlarının da katıldığı muhalefet koalisyonu, oyların % 44.9'una ulaştı. Meşruiyetini güvenceleyecek bir açılım arayan Yugoslav hükümeti 1939 yazında, (adındaki Cumhuriyetçi sıfatını mecburen atmış olan) Hırvat Köylü Partisi yönetimiyle diyaloga yöneldi ve "Hırvat illerine" birtakım özerklikler tanıdı. Böylece, radikal Sırp milliyetçi hareketinin tepkisini çekme pahasına, Hırvat halkın belirli bir -en azından pasif- desteği sağlandı.

Yugoslavya, dış politikada da Alman yayılmacılığının baskısı altında sıkışıyordu. Dünya ekonomik bunalımı, Fransa önderliğindeki anti-Alman "Küçük Antant"ın üyesi olan Yugoslavya'nın Almanya'ya iktisadî bağımlılığının epey artmasına yolaçmıştı. 1940-41'de Almanya, İtalya-Almanya-Japonya faşist Mihveri'ne katılması için Yugoslavya'ya büyük baskı uyguladı. Komşuları Macaristan, Romanya ve Slovakya'nın da Almanya güdümüne girmesiyle iyice bunalan Yugoslav hükümeti Mart 1942'de Mihver'e katılma anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.

Sırp milliyetçiliğinin merkezî güçlerinden olan ve "Hırvat illeri"ne özerklik tanınmasından beri kaynayan ordu; "Büyük Sırbistan"ın çıkarlarına aykırı bulduğu bu Anlaşma'ya çok büyük tepki gösterdi. Almanya-Yugoslavya Anlaşmasının imzalanmasından iki gün sonra, 27 Mart 1941'de, havacı General Duşan Simoviç'in önderliğindeki cunta, Kral'ı düşürerek yönetime el koydu. Bunun üzerine, Alman ordusu 6 Nisan'da Belgrad'ı bombalayarak Yugoslavya'ya girdi. 17 Nisan'da Yugoslav ordusu koşulsuz teslim oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

Anti-faşist kurtuluş savaşı ve "İkinci Yugoslavya"

Ustaşa Devleti

YUGOSLAVYA'NIN önemli bölümünü işgal eden Almanya, Sırbistan topraklarında bir işgal yönetim merkezi oluşturdu. Sırbistan'ın Güneyindeki Kosova İtalya'nın işgalindeki Arnavutluk'a; Makedonya Bulgaristan'a; Slovenya'nın bir bölümü Macaristan'a; Slovenya'nın Güney bölümü ile Dalmaçya İtalya'ya verildi. Savaş'tan sonra küçük bir Karadağ devletinin kurulması tasarlandı. Nazi yönetimi, Yugoslavya'da kendisine destek zemini yaratabilmek için, Sırbistan'da ordu tarafından devrilen yönetimin güçsüzleştiğini ve itibarsızlaştığını da gözeterek, "zaten" halkı ırken ari olan Hırvat milliyetçileriyle işbirliğine yöneldi. Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in büyük bölümü üzerinde, elbette Almanya güdümünde bir "bağımsız Hırvatistan" kurulacak; bir Hırvat devleti, 1921-1941 döneminde keskinleşen Sırp-Hırvat çelişkisi nedeniyle, Hırvat halkı arasında mutlaka sempati toplayacaktı. Devleti kurdurtmak için, önce Hırvat Köylü Partisi'yle temasa geçildiyse de, Parti yönetimi Almanya'yla işbirliğini kesin olarak reddetti. Bunun üzerine, Hırvat devletinin siyasî naipliğine Ante Paveliç önderliğindeki faşist *Ustaşa* örgütü uygun bulundu. Avukat Ante Paveliç Hırvatça "ayaklanan", "asi" anlamına gelen Ustaşa örgütünü, 1920'lerin sonla-

2. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya.

rında milliyetçi Hırvat muhalefeti içinde Sırp egemenliğine karşı silahlı mücadele fikri yaygınlaştığında oluşturmuştu. Örgüt, hedefini Sırbistan'dan koparak bağımsız bir Hırvatistan kurmak diye açıklamıştı. Tıpkı şimdi Nazilerin sağladığı gibi, Bosna-Hersek'in de bu Hırvatistan'a katılması hedeflenmişti. Paveliç 1930'ların başında İtalya'ya geçti. 1930'larda Yugoslavya'nın Sırp yönetimiyle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Nazilerin yüz vermediği Ustaşa'ya, Yugoslavya topraklarında öteden beri hak iddia eden Mussolini destek verdi. Paveliç, faşist İtalya yönetiminin himayesi altında çete eğitim kampları örgütledi. İtalya, İç Makedonya Devrimci Örgütü'nü (İMDÖ) de himaye etti. İMDÖ ile Ustaşa hareketi sıkı temas halindeydiler. Nitekim 1934'de Kral Aleksander'i öldüren Makedon milliyetçisinin icraati, İMDÖ ile birlikte Ustaşa'nın da başarı hanesine yazıldı. Ancak Ustaşa 1941'e dek asla kitleselleşemedi, korkulu bir terör örgütü olarak kaldı.

"Bağımsız Hırvat devleti"ni "devralan" Ustaşa yönetimi başlangıçta belirli bir kitle desteği buldu. Zagrep Kardinali'nin Paveliç iktidarını kutsaması, çok

önemli bir simgesel dayanaktı. Köylü Partisi tabanının küçümsenmeyecek bir kesimi de "bağımsız Hırvatistan" büyüsüne kapılarak Ustaşa'lara destek verdi. Ustaşa devletine sempatiyle yaklaşan Hırvatların yaşadığı ilk büyük hayal kırıklığı, sıkı müttefiki İtalya'nın Dalmaçya'yı ilhak etmesi oldu. Bu ilhak, radikal milliyetçi iddiaları ile halkta belirli bir sempati uyandıran Ustaşa'nın siyasî rüşdden yoksun konumunu ayan-beyan ortaya çıkardı ve kitle desteğini olumsuz yönde etkiledi. Öyle ki, Ustaşa içinde de huzursuzluk doğacak, İtalya ve Almanya ile bağları koparıp Batılı müttefiklere yaklaşmayı savunan bazı Ustaşa ileri gelenleri, başarısız bir darbe girişiminde bulunacaklardı.

Devlet partisi olarak örgütlenen Ustaşa, Kiril alfabesini ve Sırpça kökenli sözcüklerin kullanılmasını yasakladı. Ustaşa'nın açıkça ifade edilen hedefi, Sırp nüfusun üçte birini Hırvatistan ve Bosna'dan sürmek, üçte birini Katolikleştirmek, üçte birini yok etmekti. Onbinlerce Ortodoks Sırp zorla Katolikleştirilirken toplu katliamlar gerçekleştirildi. Hırvatistan'ın Lika ve Kordun bölgelerinde, Sırpların diri diri yakıldığı ortodoks kiliselerinin yakıntıları hâlâ görülebiliyor. Onbinlerce Sırp da Nazi usûlünce, Yasenovaç temerküz kampında katledildi. Bosna-Hersek'teki Yahudi diasporasının saygın bir cemaatini oluşturan küçük Yahudi

Hitler ve Ante Paveliç (sağdan ikinci).

topluluğu tamamen yok edildi. Araştırmacı Vladimir Dediyer, 1988'de yayımladığı çalışmasında, Ustaşa'nın yaklaşık 800 bin Müslüman, Sırp, Yahudi ve çingeneyi öldürdüğü iddiasında.

Anti-faşist Partizan savaşı ve Stalin'le ilk imtihan

SIRBİSTAN'DA ise, işgale karşı ilk örgütlenen güç, Draja Mihayloviç önderliğindeki Sırp milliyetçisi *Çetnik* (Çeteci) örgütü oldu. Londra'da kurulan Yugoslav Kraliyet sürgün hükümetine bağlı ve bu hükümeti himaye eden Batılı müttefiklerin desteği altındaki Çetniklerin önderi Mihayloviç'in siyasî hedefi, Yugoslavya'da Sırp hegemonyasını yeniden tesis etmek; sadece Almanları değil, Sırp olmayan bütün milletleri Sırbistan'dan atmaktı. Bu milliyetçi perspektif, diğer Yugoslav halklarının Çetnikler tarafından örgütlenen direnişe katılmalarını baştan dışlayan bir etkendi. Çetniklerin yanısıra, Yugoslavya Komünist Partisi'nin (KP) önderliğindeki Partizan güçleri, Karadağ ve Doğu Bosna'daki üslerinden yayılarak bütün Yugoslavya çapında direniş örgütlemeye giriştiler. Partizanların çekirdeğini, 1936'da oluşturulan Uluslararası Tugaylar'la İspanya İç Savaşında

Ante Paveliç, bir Almanya ziyaretinde.

Franko faşizmine karşı savaşmış olan 1300 Yugoslav komünist gönüllüden arda kalan 300 emektar oluşturmuştu. Çetnikler ve Partizanlar, 1941 sonbaharına dek Alman işgaline karşı birlikte mücadeleye devam ettiler. Ancak 1941 kışında, Çetnikler enerjilerini esas olarak Partizanlarla savaşmaya yönelttiler. Mihayloviç, Partizan hareketinin önderi Tito'nun birçok kez tekrarladığı eylem birliği çağrılarına da yanaşmadı. (Çetniklerin ayrıca Bosna'da Müslümanlara dönük kıtal saldırıları düzenledikleri biliniyor.)

II. Dünya Savaşı'nda SSCB yönetimi ile Yugoslav KP önderliğindeki Partizan hareketi (Halk Kurtuluş Cephesi) arasındaki siyasî-stratejik ayrılık, Savaş'tan sonraki SSCB-Yugoslavya ihtilafının da öncüllerini oluşturdu. SSCB yönetimi, Yugoslavya'daki anti-faşist kurtuluş mücadelesine, dar askerî, jeostratejik mülahazalarla bakıyordu. Bu mülahazaları, faşist Mihver'e karşı SSCB-Batı ittifakının sarsılmaması kaygısı belirliyordu. Partizan hareketinin, düşmandan

Çetnik önderi Mihayloviç: II. Dünya Savaşı sırasında (üstte) ve Sosyalist Yugoslavya yönetimince 1945'de idam edilmeden önce hapishanede (altta).

kurtarılan her birimde halkın karar süreçlerine katılımını örgütleyerek sosyalist bir toplumun nüvesini oluşturmayı hedefleyen programı, Batı'nın tepkisini çekeceği, dolayısıyla SSCB-Batı ittifakına halel getirebileceği için Stalin'e tehlikeli geliyordu. Batılı mütteffikleri de, Partizan Hareketinin önderi Tito'nun Mihayloviç'le anlaşmasını sağlaması için ona baskı yapmaktaydılar. Stalin, Partizanların mücadelelerini Çetniklerle çatışmadan, hatta onlara tabi olarak; bir "milli kurtuluş cephesi" mutabakatının çerçevesini aşmadan, bağımsızlık mücadelesine kendi siyasî renklerini vermeden sürdürmelerini istiyordu. Bu nedenle SSCB, 1942 başlarında Tito'nun silah ve cephane talebine olumsuz karşılık verdi.

II. Dünya Savaşı'ndaki Yugoslav KP önderliğinin yapısı, kayıtsız şartsız SBKP'ye bağlı hareket eden Komintern ortalamasından oldukça farklıydı. Gerçi, YKP'nin programatiği, yeraltına inmeye zorlandığı 1921'den itibaren, Komintern'in çizgisine bağlı kalmıştı. 1922-24 yıllarındaki yoğun gizli kongre trafiğinde, "ulusal sorunun kapitalist sistemin ürünü ve burjuvazinin meselesi olduğunu, sosyalistler açısından Yugoslavya'nın

bütünlüğünü koruması gerektiğini" savunan "sağ" kanat yönetimden tasfiye edildi. Zinovyev ve Stalin'i izleyerek, Yugoslavya'nın "Sırp burjuvazisinin baskısı altındaki birçok ezilen halktan oluşan çokuluslu bir devlet olduğu" tanımlandı. Ulusal sorunun ancak sosyalist devrimle, ulusların kaderlerini tayin hakkı doğrultusunda Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'ın bağımsızlaşmalarıyla çözülebileceği saptandı (Sloven, Makedon, Boşnak, Arnavut v.d. halkların kaderlerini tayin hakkı bahse konu edilmedi). Ancak YKP içinde, gerek millî ihtilaflar ve "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nın algılanışından, gerekse başka konulardan doğan gerilimler sürdü. Komintern/SBKP yönetimi sürekli YKP yönetimine müdahele ediyor, Parti Genel Sekreteri birkaç ayda bir harcanıyordu. İç mücadeleye sarfedilen bunca enerjiye karşılık, özellikle 1929'-daki "monarko-faşist" darbeden sonra, YKP olağanüstü cılızlaşmış durumdaydı. II. Dünya Savaşında Partizan güçlerine komuta eden Josip Broz, yani

Naziler Yugoslavya'yı işgal ettikleri dönemde, bütün Yugoslav halklarının radikal milliyetçi unsurlarından destek bulabildiler. Bu repertuarda fesli Boşnak SS'leri de eksik değildi.

"esas" adı haline gelen kod adıyla Tito, üye sayısı 200'e düşen Partiyi sağ-salim toparlama sürecinde parladı. Tito'nun SBKP ve Komintern karşısında bu dönemdeki tutumu, II. Dünya Savaşı sırasında SSCB'ye karşı tutumunun ipuçlarını verir. Ukrayna KP'nin "büyük Rus milliyetçiliği" suçlamasını ve bu suçlamayı yapan Politbüro üyelerinin öldürülmelerini; dünyanın bütün KP'lerinden kadrolarla birlikte 60 kadar değerli Yugoslav komünistinin kurban gittiği 1937 "temizlikleri"ni; hiç de "ikna olmadan", öfke ve korkuyla izledi. "Tasfiye" edilenler aleyhine tavır al(a)mazken, SBKP ve Komintern'le de köprüleri atmayarak bu karanlık dönemi sessizlikle geçiştirmeye çalıştı. Sonuçta,"temizlikten" kurtulan pek az deneyimli kadrodan birisi olarak 1938'de YKP Genel Sekreterliğine getirildi. Parti çalışmasını Yugoslavya'ya sokmayı başararak, YKP'nin yüzlerde dolaşan üye sayısını 1939'da 3 bine, 1941'de 15 bine, 1937'de sıfırdan kurduğu gençlik örgütünün üye sayısını 18 bine çıkardı. Tito ve yakın arkadaşı Sloven önder Edvard Kardelj'in karşılaştıkları en büyük güçlük, Slovenya ve asıl Hırvatistan'daki parti kadrolarının, Sırp baskısına duydukları büyük tepki ile, millî-bağımsızlıkçı bir rotada ısrar et-meleriydi. 1935'deki Komintern Kongresi'nin benimsediği "faşizme karşı halk cephesi" politikası bu sıkıntıyı artırdı. YKP'den istenen, "Halk Cephesi" politikası doğrultusunda demokratik burjuvazi ve küçük burjuvazi ile faşizme karşı ittifak arayışına girerken, Yugoslavya'nın birliği-bütünlüğü üzerinde uzlaş-

Ustaşalar ve Sırp kurbanları.

masası, "ulusların kaderini tayin hakkı"nı bir tarafa bırakması idi. Başta Hırvat komünistleri olmak üzere pek çok Partili, eski bağımsızlıkçı anti-Sırp çizginin devamını isteyerek ayak sürüdüler.

Ulusal kurtuluş savaşının başlaması, Tito ve arkadaşlarına, Komintern politikasına bağ(ım)lılığm getirdiği sıkıntılardan uzaklaşarak siyaseten ferahlama imkanı verdi. Tasfiye tehdidini ve emir-komuta zincirini kollamanın getirdiği donukluklar aşıldı; ülkedeki somut ihtiyaçlara, arayışlara hitap eden özgül politikalar ve öneriler üretme rahatlığı edinildi. YKP önderliğindeki Halk Kurtuluş Cephesi, hızla, gerek siyasî gerek askerî düzeyde Yugoslavya'da belirleyici güç haline geldi. Yaklaşık altı ay içinde 10 bin civarından 80 bin mevcuda ulaşan Partizan güçleri dört işgal gücüne karşı savaşıyorlardı: Yugoslavya'nın yaklaşık üçte birini elinde tutan Alman birliklerine; Batı Slovenya, Dalmaçya ve Karadağ'ın bazı bölgelerindeki İtalyan birliklerine; Kuzey Makedonya'daki Bulgar birliklerine; Doğu Slovenya'daki Macar birliklerine karşı... Sadece yabancı işgalcilere karşı değil, Alman işbirlikçisi faşist Sırp General Nediç'in jandarma güçlerine, ayrıca gerek Ustaşa'nın faşist Hırvat şovenizmine, gerek Çetniklerin Sırp şovenizmine karşı da mücadele veriyorlardı. Dağlık arazinin avantajlarını kullanarak, sürekli üs ve konum değiştirerek yürüttükleri kurtuluş mücadelesinin meşakkati ve sadece "dış" zorbalara değil, herbiri yerli halklardan birisini veya birkaçını düşmanlaştıran "iç" zorbalara da karşı koymaları, Partizanlara büyük kit-

Tito (1942'de).

lesel güç ve saygınlık kazandırdı. Partizan önderliği, II. Dünya Savaşı öncesi Yugoslavya'nın "Hırvatları, Slovenleri ve Karadağlıları ezen; Makedonyalıları ve Arnavutları dışlayıp köleleştiren" yapısını yıkmayı hedeflediğini duyurmuştu. Hatta Hırvatistan'daki Partizan güçlerinin komutanı, YKP'nin önemli isimlerinden Andriye Hebrang, Ustaşa egemenliği yıkıldıktan sonra da bir bağımsız Hırvat devletinin varolacağını vazetmekteydi. Köylü Partisi tabanından geniş kesimler, gerçekten "bağımsız Hırvatistan"ın kurulmasını sağlayacağı düşüncesiyle Partizanlara katıldılar. Partizan önderliği, siyasî bakımdan, demokratik küçük burjuva ve köylü hareketlerini kavrayan geniş bir yelpaze oluştururken; askerî bakımdan düzenli bir ordu inşa etmeyi başardı. Kurtuluş savaşında Halk Kurtuluş Cephesi'nin belirleyici güç haline gelmesine koşut olarak, esasen anti-komünist kaygıları öncelikli olan Çetnik önderliği, Partizanlara karşı el altından Nazilerle işbirliğine yöneldi. 1943 yazında Batılı ittifakın Yugoslavya'yla en yakından "ilgilenen" ortağı İngiltere, Partizanların, zaten Nazilerle karanlık ilişkilere girerek güvenilmezleşen Mihayloviç'in kuvvetlerinden daha ciddi bir güç olarak muhatap alınması gerektiğine karar verdi. Aynı yılın Kasım'ında Tito, Partizanların denetimi altında bulunan yerlerin temsilcileri ile Halk Kurulları Meclisi'ni toplayarak, hareketinin siyasî iddiasını belirginleştiren bir adım attı. Meclis, "Yugoslavya Anti-Faşist Halk Kurtuluş Konseyi" adında bir yönetim-yürütme organı oluşturdu. Stalin bu adıma büyük tepki gösterdi. Sovyet Radyosu, Halk Kurulları Meclisi'nin, Yugoslavya Kralı'nın ülkeye dönüşünü yasaklayan kararını sansür etti.

Kurtuluş ve devrim

1944 YAZINDA askerî bakımdan bir an sıkışan Tito, İngiltere'nin himayesindeki Yugoslav sürgün hükümetiyle anlaşmaya zorlandı. İngiltere Başbakanı Churcill, Yugoslavya'da duruma hakim görünen Halk Kurtuluş Cephesi'ni sürgün hükümetiyle anlaştırıp denetim altına alabilmek amacıyla; bu hükümetten monarşizm kalıntısı unsurların uzaklaştırılıp burjuva demokrat Subaşiç'in yönetime gelmesini sağlamıştı. 1944 yılı sonunda Stalin Batılı müttefiklerle, Savaş'ın sonunda Yugoslavya'yı "% 50- % 50" paylaşmak üzere anlaştı; bu anlaşma Yalta Konferansında ayrıntılandırılarak kesinleştirildi. YKP yönetimi bu gelişmeleri bilmese de seziyordu. Tito, 1944 Kasımında buluştuğu Stalin'e, İngiltere'nin Yugoslavya'ya askerî müdahelede bulunması halinde sonuna dek savaşacaklarını söyleyince hiçbir karşılık alamamış; bu sessizlikten ve Stalin'in Savaş süresinceki çizgisinden, Yalta'daki "paylaşım"ı ve SSCB'ne güvenmemesi gerektiğini çıkartmıştı. YKP önderliği bu koşullarda, adımlarını SSCB'yi ve Batılı müttefiklere "çaktırmadan" atmayı yeğledi. Artık kendisini sadece "Halk Cephesi" olarak tanımlayan Halk Kurtuluş Cephesi önderliği, Subaşiç'le anlaşarak ülkede iktidarı paylaşma dayatmasını benimsemiş göründü. Oluşturulan Geçici Meclis'te, Yugoslavya Anti-Faşist Halk Kurtuluş Konseyi'nden 20 temsilcinin yanısıra, Londa'daki sürgün hükümetinden 3, Savaş öncesinin göstermelik diktatörlük parlamentosundan 5 üyenin yeralmalarını kabullendi. Ancak Yugoslavya işgalden kurtuldukça, Halk Cephesi'nin örgün toplumsal örgütlenmişliği, Subaşiç ve çevresindeki burjuva güçleri boşlukta bıraktı. 11 Kasım 1945'de yapılan seçimlere katılmayı göze alamadılar. Seçimlerde oyların yaklaşık % 90'ını alan Halk Cephesi, yeni Yugoslavya'nın iktidarı oldu. Partizan hareketinde olduğu gibi Halk Cephesi içinde de asli güç Yugoslavya Komünist Partisi idi. 29 Kasım'da, Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edildi. 1947'ye varıldığında, ülkedeki bütün sanayi işletmeleri kamulaştırılmıştı.

Yugoslavya halkları için, İkinci Dünya Savaşındaki kurtuluş sava-

şı, aynı zamanda çok cepheli bir iç savaştı: Sırp ile Hırvat milliyetçileri arasında; Ortodokslar ve Katolikler arasında; Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında; komünistler ile faşistler ve faşizan milliyetçi hareketler arasında; Sırbistan'da kralcılar ve cumhuriyetçiler arasında; yeni bağımsız ve sosyalist Yugoslavya'nın kuruluş döneminde yönetim ile Arnavut milliyetçileri arasında... Savaşın bitiminde, 1944 Mayısında Partizanlarca teslim alınan yaklaşık 100 bin Ustaşa asker ve milisine öç ve nefret duygularıyla büyük baskı ve işkenceler yapıldığı, 10 bini aşkınının öldürüldüğü biliniyor. Hırvat tarihçileri, daha sonra, öldürülen Hırvatların toplam sayısının 400 bine ulaştığını iddia etmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nda ölen Yugoslavya vatandaşlarının sayısı yaklaşık 1 milyon 700 bin; özellikle Dünya Savaşı'nın sonunda yoğunlaşan iç savaşta ölenlerin sayısı yaklaşık 1 milyondu. İç savaşın acı mirası, "İkinci Yugoslavya"nın üzerinde kolay kalkmayacak bir gölge olacaktı...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"Stalinist dönem"den "Yugoslav millî sosyalizm modeli"ne

YUGOSLAVYA Federatif Halk Cumhuriyeti'nin ilk yılları, bütün Doğu Avrupa "halk demokrasileri" gibi, alternatifsiz benimsenen Sovyet modelini izleyerek "sosyalizmi inşa etme" programatiğinin belirleyiciliğinde geçti. Ancak SSCB/SBKP önderliğinin II. Dünya Savaşı'nda Yugoslav devrimini "veto" etmeye yeltenmesi, sonra Yugoslavya'yı "% 50-% 50" paylaşım pazarlıklarına konu etmesi; üstelik Kızılordu marifetiyle değil kendi gücüyle kurtuluşu ve devrimi gerçekleştiren Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) ile Sovyetler Birliği arasında, ilişkilerin en iyi olduğu anda bile, alttan alta bir soğuk rüzgâr estirmekteydi. 1948'de fırtınaya dönüşen bu rüzgâr, iki ülke arasındaki "yoldaşça" ilişkilerle birlikte Yugoslavya'nın iç ve dış politikasını da önüne katarak; "Yugoslav modeli sosyalizm" denen yönelimin yolunu açacaktı.

1945-47 yıllarında SSCB-Yugoslavya ilişkisi sağlam bir dayanışma görüntüsü veriyordu. 1947 ilkbaharında Savaş ittifakı dağılarak kapitalist Batı ile SSCB kutuplaşırlarken, Yugoslavya kararlılıkla SSCB'nin yanında yeraldı. Eylül 1947'de, 1943'de lağvedilmiş bulunan Komintern'i ikame etmek üzere oluşturulan Kominform'un (Komünist Partileri Enformasyon Bürosu) kuruluşuna katıldı. Tito, Fransa ve İtalya KP'lerinin burjuva partilerine "demokratik geçiş hükümeti" oluşumunda destek veren politikalarına karşı, ateşli bir biçimde SBKP çizgisi doğrultusunda tavır aldı.

Ancak bu "cicim" yıllarında da,

Yugoslavya-SSCB arasında, özellikle dış politikada ve Balkanlar politikasında tatsızlıklar eksik değildi. Mayıs 1945'de İngiliz-ABD birlikleri Partizanların denetimindeki Trieste'yi işgal ettiklerinde, Nisan'da karşılıklı yardım anlaşması imzaladığı SSCB'den diplomatik desteğin bile gelmemiş olması; Yugoslav yönetimi açısından "büyük birader"in güvenilmezliğinin en taze kanıtıydı. Daha önemli bir uyuşmazlık, SSCB/SBKP yönetiminin, YKP'nin Balkanların tümüne dönük devrimci siyasî tasarılarını da veto etmesiyle belirginleşti. Yugoslav delegeler, Kominform'un kuruluş kongresinde, Yunanistan devriminin desteklenmesi için enternasyonal seferberlik önerilerine karşılık bulamadılar. Yugoslavya ile Arnavutluk, Yunan iç savaşında komünistleri desteklemeyi, İngiltere-ABD müdahalesi karşısında yenilmelerine dek tek başlarına sürdürdüler. SSCB, Yugoslavya-Arnavutluk ilişkilerini de "bulandıran" bir dış etken oldu. II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde, SSCB yönetimi Yugoslavya'yı Arnavutluk'u ilhaka teşvik eder bir tutum benimsedi. YKP buna yanaşmadı; ama küçük ve güçsüz Arnavutluk yönetimi, kurtuluş savaşı ve Yunan iç savaşındaki yoldaşlığın getirdiği yakınlıkla, savaştan sonraki ilk yıllarda Yugoslavya'ya cumhuriyetlerinden biri imişçesine yakın oldu. 1948'e dek, iki ülkenin birleşmesi her an gerçekleşebilir gibi görünüyordu. Ancak birleşmeye karşı koyan, yine SSCB yönetimi oldu. SSCB'nin Arnavutluk ile Yugoslavya'nın bütünleşmesinden huylanmasının kaynağında, Yugoslavya'nın Balkanlar politikası ve "Balkan Federasyonu" tasarımı karşısında duyduğu tedirginlik yatıyordu. Tito "Balkan Federasyonu" tasarısını, 1944'de Bulgar komünist önder Dimitrof ile birlikte işlemeye başlamıştı. Bu tasarı, Batılı müttefiklerin ve bu fikri başlangıçta onaylamış gözüken SSCB'nin tepkisi üzerine donduruldu. 1947 yazında Bulgaristan ve Yugoslavya yönetimleri Balkan Federasyonu tasarımını canlandırmak üzere biraraya geldiler. Bulgaristan federasyonun kurucu unsurlarının iki ülke olmasından yanaydı; Yugoslavya ise kendi bünyesindeki her bir cumhuriyet ile Bulgaristan'ın eşit statüde değerlendirilmesini istiyordu. Yugoslav önderliğinin amacı, bu Federasyon'un bütün Balkan ülkelerini etkileyecek bir model olmasıydı. İhtilaf çözülmeye çalışılırken, SSCB Federasyon girişimine muhalefet ederek dur-

durulmasını sağladı. SSCB yönetimi, Yugoslavya'nın Balkanlar'da, giderek Doğu Avrupa'da bir güç odağı oluşumuna öncülük etmesini, -şayet meydan okuma değilse- önemli bir tehdit saymaktaydı.

Kopuş

1948'DE STALİN, Yugoslavya'yı tam denetimine almak için hareket geçti. Şubat'ta, hem genelde denetimini güçlendirme ve "Balkan Federasyonu"na damga vurma, hem de Tito'nun karizmatik gücünü Bulgar önder Dimitrof'unkiyle dengeleme düşüncesiyle, Bulgaristan-Yugoslavya arasında bir "Güney Slav Birliği" kurulması önerisini ortaya attı. Yugoslav önderliği bu öneriye yanaşmadı. Bu itirazı hoş karşılamayan SSCB/SBKP yönetimi Yugoslavya'nın önüne koyduğu hızlı sanayileşme programını da gerçekçilikten uzak buluyor; daha doğrusu, SSCB odaklı sosyalist sistem içindeki uluslararası işbölümü çerçevesinde kendisine düşecek görevlere öncelik vermekten Yugoslavya'yı alıkoyacağından huzursuzlamyordu. Mart'ta, SBKP yönetimi ideolojik cephede atağa geçti. Yugoslavya KP'ni, ülkede inisyatifin Halk Cephesi'nde oluşunu içine sindirerek, sınıf mücadelesini ve siyasî önderliği ihmal etmekle suçladı. Stalin, İçişleri Ba-

Tito ve Stalin, 1945'de Moskova'da karşılıklı yardım anlaşmasının imza töreninde (en sağda, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov).

kanı ve Gizli Polis Şefi Rankoviç'in ülkede ve parti içindeki estirdiği terörü de Marksizm-Leninizm'e ve bolşevikliğe aykırılıkla suçladı! Yugoslavya KP Merkez Yönetimi içindeki, SBKP'yi asli önder sayan kanat da bu eleştiriler doğrultusunda ağırlığını koyma çabasına girdi. Nisan ortasında, bu kanadın önde gelenlerinden Maliye Bakanı Yuyoviç ile Kalkınma Planı Komitesi Başkanı Andriye Hebrang, "haber sızdırma" suçlamasıyla tasfiye edilerek tutuklandılar. Bu isimlerin en önemlisi olan, Kurtuluş Savaşının saygın kadrolarından Hebrang hapishanede boğularak öldürüldü - intihar ettiği açıklandı. Nisan sonlarında, SBKP'nin çizgisine bağlı hareket eden onbeş KP üyesi idam edildi. Ağustos'ta SBKP'ye bağlı bir darbe örgütlemeye girişip başaramayan Genelkurmay Başkanı Arso Yovanoviç ile iki general ülkeden kaçmaya çalışırken yakalanıp kurşuna dizildiler. Yugoslavya güvenlik örgütleri, SSCB'nin Savaş sonrasından beri ülkeye yerleştirdiği, kendilerinin de takibe aldığı istihbarat ve ajan ağını çökerttiler. 1948 ve izleyen birkaç yılda, yaklaşık 15 bin "Rusçu" kadro Parti'den tasfiye edildi.

SBKP önderliği Yugoslavya'ya ideolojik saldırısını uçlaştırarak sürdürdü. Kruşçov'un SBKP 20.

Kongresinde açıkladığı gibi "küçük parmağını oynatsa Yugoslavya'yı çökerteceğine inanan" Stalin, karşılaştığı dirençten çok büyük öfkeye kapılmıştı. "Terörizm"le, "Türkvarî" yöntemler kullanmakla suçlanan Yugoslavya KP önderliğine "Gestapo", "Amerikan ajanlığı", "İngiliz ajanlığı" karalamaları ile saldırıldı. Dahası, "Titoculuk", "Yugoslav ajanlığı" suçlamaları başlıbaşına siyasî-ideolojik hakaret mertebesi kazandılar. Doğu Avrupa'daki, SSCB'ne yeterince sadık bulunmayan pek çok komünist kadro tasfiye edilirken kullanılan suçlama portföyünde "Tito'culuk" saygın bir yer tuttu. "Tito'culuğun" bu kadar öcüleştirilmesinin nedeni sadece SBKP'nin güncel bir sıkıntısını ifade etmesi değil; bütün Doğu Avrupa'daki sosyalist partileri sarabilecek bir bağımsızlıkçı meydan okumayı simgeleştirmesi idi. Saygın Bulgar komünist önder Dimitrof gerginliğin başlangıcında Yugoslav önderlere destek vermiş, ancak kısa süre sonra SSCB'nin baskısıyla Stalin'in yanında yeralmıştı. Avrupa komünistleri arasında, sadece Yunanistan'da kurulan geçici devrimci hükümetin yönetimi, Yugoslav KP'ne yönelik suçlamalara katılmayı reddetti. Zaten Stalin'in Batı'ya terkettiği bir coğrafyada "izinsiz" devrim yapmaya kalktığı için öteden beri yıpratılmaya çalışılan Yunan partizan hareketinin önderliği; kısa süre sonra SSCB'ne bağlı Yunanistan KP merkezince tasfiye edildi. KP önderliği, Yunan devrim hareketine yıllardır yardım sağlayan Yugoslavya'yla ilişkileri kesti; bu, Yunanistan'da devrimci hareketin gerileyerek yenilmesinde önemli bir eşikti.

Haziran'da Yugoslavya'yı mahkum eden Kominform kararının ardından, SBKP önderliğindeki "sosyalist blok", Yugoslavya'ya iktisadî boykot uygulamaya başladı. Yugoslavya, ithalatının % 46'sı, ihracatının % 51'i ile bağımlı olduğu bir pazardan mahrum kaldı. Yugoslavya KP, düşülen iktisadî darlığı bir yandan henüz taze olan Partizan savaşı ruhuna atıf yapan bir bağımsızlıkçı söylemle; diğer yandan Batı ile iktisadî işbirliği arayarak göğüslemeye yöneldi.

Bu arada, Yugoslavya KP önderliği SBKP'nin ideolojik eleştirilerini boşa çıkarmaya dönük adımlar attı. Stalin'in "toprak reformu yapmadınız" suçlamasını bertaraf etmek için kırda hızlı bir kamulaştırma başlatıldı. Yugoslavya'da Parti kadrolarının hatırı sayılır bir bölümü, Yugoslavya'ya karşı "haksız"

kampanyanın, "Stalin'i yanıltan" komplocu bir kliğin işi olduğuna inanıyordu. Tito ve bazı Parti önderleri de, böylesi naif düşüncelere iltifat etmemekle birlikte, ilişkilerin kısa sürede yoluna girebileceği ümidini belirli bir süre korudular. 1949 yazsonunda, Yugoslavya'daki Sovyet ajanlarının tutuklanması üzerine Moskova'dan Belgrad'a verilen sert ültimatom başta olmak üzere, Sovyet ordusunun Yugoslavya'ya askerî müdahale ihtimalini ciddileştiren sinyaller belirince, "Baba Stalin'i Yugoslavya aleyhine kışkırtıyorlar" gibisinden naif kehanetler berhava oldu. Yugoslavya, SSCB ile köprüleri attı ve 1950'lerle birlikte, içeride de dışarıda da "kendi yolunu" tuttu.

Bağlantısızlar hareketi

DIŞ POLİTİKADA, Yugoslavya bloklardışı çizgisiyle 1950'lerde hatırı sayılır bir uluslararası itibar kazandı. Gerçi son derece gergin bir beş yıldan sonra, 1955'de Kruşçov'un ziyaretiyle SSCB-Yugoslavya arasında en azından diplomatik ilişkiler rehabilite edildi; ancak Sovyetler Birliği Yugoslavya üzerinde bir tehdit unsuru olmaya devam etti. 1956'da Kruşçov'un, Macaristan'ın Voyvodina topraklarındaki tarihi haklarının gündeme gelebileceği şantajıyla, Tito'yu Kızılordu'nun Macaristan'ı işgal edişine destek vermeye zorlaması; daha ilişkilerdeki yumuşamanın çok taze olduğu bir zamanda, tehdidin kalıcılığına işaretti. 1958'den sonra Çin Komünist Partisi de, en az "Troçkizm" kadar büyük belâ sayan sert bir söylemle, Yugoslavya'yı ideolojik ve sınıfsal düşmanlar klasmanına soktu. Arnavutluk yönetiminin Çin KP'nin hattını benimsemesi, Savaş sonrasının sıcak Arnavutluk-Yugoslavya ilişkilerini iyice zehirledi. Arnavutluk Emek Partisi'nin,

Partizan savaşında Yugoslavlarla omuz omuza savaşmış pek çok kadrosu, "Yugoslavcılık" suçlamasıyla tasfiye edildi, bir kısmı öldürüldü - 500'e yakın "Yugoslavcı" Arnavut komünisti Kosova'ya kaçmak zorunda kaldı. Arnavutluk ve Çin, Yugoslavya'yla ilişkilerini 70'lerin ikinci yarısında yumuşattılar. Yugoslavya yönetimi, Sovyet tehdidinden kaçar ve alternatif bir "komünist sistem" ittifakına dahil olma ihtimali uzak görünür iken, Batı sistemine entegre olmayı da istemiyordu. Bu bakımdan, Tito, kapitalist Batı ile SSCB odaklı reel sosyalist sistem arasındaki Soğuk Savaş kamplaşmasının hem tedirginliğini yaşarken; hem de Soğuk Savaş'ın sürmesini ummak durumundaydı. Soğuk Savaş'ı doğuran nükleer dengenin kapitalist Batı ile Sovyetik blok arasındaki çatışmayı "pat"a getirmesi, Yugoslavya açısından, iki bloka karşı da güvence kaynağıydı. Tito, 1950'lerin sonlarından itibaren, Yugoslavya'nın uluslararası politikadaki bağımsız konumunu netleştirip tahkim ederek, "bağlantısızlığı" uluslararası bir siyasî iddiaya dönüştürmeye yöneldi. Böylelikle, iki blok arasında kalan siyasî hava boşluğunu, dolayısıyla kendi hareket menzilini genişletmeyi amaçlıyordu.

Tito bağlantısızlığı ve bloksuzluğu bilinçli ve aktif bir siyasî tavır olarak öneren söylemiyle, Üçüncü Dünya ülkelerini hedef aldı. Aralık 1954'de Hindistan Başbakanı Nehru ile birlikte, "aktif barışçı birliktelik" duyurusunu yayımladılar. 1955 Haziranında bu birliktelik çerçevesinde, "sosyalizme varmak için her ülkenin kendi özgün yolunu tutma hakkı"nı vurgulayan bir açıklama yapıldı. Tito böylece, Üçüncü Dünyalı sol-popülist önderlerin "sosyalizm"i "Sovyet uydusu" olmakla özdeşleştiren algılayışını ve tedirginliğini kırmayı amaçlıyordu. Temmuz 1956'da Tito, Mısır Devlet Başkanı Cemal Nasır ve Hindistan Devlet Başkanı Nehru, Brioni'deki buluşmalarında, fikren olgunlaştırılan Bağlantısızlar Hareketi'nin zeminini oluşturdular. Eylül 1961'de Belgrad'da yapılan uluslararası konferansla Bağlantısızlar (Bloksuzlar) Hareketi resmen kurumlaştı. SSCB yönetimi, ilişkisi bulunan ülkelerin Belgrad Konferansı'na katılmamaları için baskı uyguladıysa da etkili olamadı; toplantıya 20 devlet başkanı katıldı. 1964'de Kahire'de toplanan ikinci konferansta 50 ülke üye, 11 ülke gözlemci olarak temsil ediliyorlardı. Tito, Bağlantısızlar Hareketi bağlamında, "biz

dünyanın vicdanıyız, adalesi değil!" sözlerinde ifadesini bulduğu gibi, uluslararası politikada "güç"-ten başka ilkesellikleri öne çıkararak, barışçı, "dünyanın mazlumlarından" yana bir söylem geliştirdi.

Yine de "Bloksuzlar Bloku"na maddî bir güç kazandırmaya da çalıştı. 1960'ların sonunda; Batılı güçlere ve İsrail'e karşı Mısır'a büyük ekonomik ve askerî yardımda bulundu.

Tito'nun 1970'lar boyunca en büyük uğraşlarından biri, SSCB'-nin kendisini "doğal müttefik" olarak kabul ettirerek Bağlantısızlar Hareketi'ni fiilen himayesine alma girişimlerini engellemek oldu. Bağlantısızlar Hareketi, Havana'daki 6. konferansında tam 90 ülkenin temsil edildiği bir çapa erişmişken; SSCB'nin Afganistan'ı işgali karşısında tamamen etkisiz kalması ve dünyada Soğuk Savaş kutuplaşmasının tırmanmasıyla içi boşalmaya başladı - 1980'lerin sonunda, SSCB odaklı sistemin çözülüp Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle fiilen bitti. Bağlantısızlar "Enternasyonal"i, Yugoslavya'nın umduğu gibi bir alternatif uluslararası iktisadî işbirliği ağı işlevi de kazanamadı. (1989'a gelindiğinde Yugoslavya'nın bağlantısız ülkelerle ticareti ihracatta % 14, ithalatta % 16'lık paya sahipti.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"Pazar sosyalizmi", "Özyönetim demokrasisi", "Milletler mozayiği" - zaaflar, çelişkiler

HAZİRAN 1950'de Tito'nun SBKP'ne yönelik ideolojik karşı atağa geçmesiyle; Yugoslavya Sovyetler Birliği ile göbekbağım ideolojik ve siyasî olarak de kesmeye dönük bir hamle yaptı. Parti yönetimi ve ideologları, SSCB ile kopuşun kesinleşmesiyle, klasik Marksist literatüre "gömülerek" yıllardır SBKP'nin belirlediği teorik-ideolojik koordinatların dışına çıkma arayışına girmişler; SSCB'nin "saptığı" bir Marksist-Leninist "öz"ü keşfe çıkmışlardı. Tito, Sovyetler Birliği'nde onyıllardır devletin, devlet ve parti bürokrasisinin denetiminde olan üretim araçlarının halâ emekçilere devredilmediğini, mülkiyetin toplumsallaştırılmadığını belirtti. Bu eleştiri sadece bir karşı atak olmakla sınırlı kalmıyor; Yugoslavya'nın sosyalist deneyine yeni, özgün, alternatif bir iddiayı yükleme amacı taşıyordu. Tito, Yugoslavya parlamentosuna, mülkiyetin hakikaten toplumsallaştırılmasını hedefleyen bir tasarımı, işletmelerde işçi özyönetimini kurmaya dönük bir yasa tasarısını sundu. 1950'de işletmeler düzeyinde işçi özyönetimi uygulaması başlatıldı, 1952'de merkezi iktisadî planlama gevşetildi. 1953'de sanayide küçük ölçekli (en fazla on işçi çalıştıran) işletmelerde özel mülkiyete izin verildi. Aynı yıl, SSCB ile gerilimin baskısını yaşayan Parti'nin halk desteğini (veya "millî birlik ve beraberliği") pekiştirme ihtiyacının da etkisiyle, toprakta kooperatifleşme zorunlu olmaktan çıkarıldı; azami 10 hektar alanda özel mülkiyet yasallaştı. Zaten 1948'deki kamulaştırma kırsal kesimde büyük bir

tepkiyle karşılaşmış; bu tepki, köylülüğün kadro bileşiminde ağırlıklı olduğu Parti içinde kalıcı bir muhalefete dönüşmüştü. 1948'de kamulaştırılan topraklar üzerinde kur(dur)ulmuş kooperatiflerin % 80'i kendilerini feshederek özel mülkiyete döndüler. 1953'de toprakların % 25'ini kapsayan "sosyalist sektör" beş yıl içinde % 9 düzeyine indi. 60'ların ortasında, 2.6 milyon çiftçinin ülke topraklarının % 88'ine sahip bulunduğu Yugoslavya'da köylülük, önemli bir siyasî-toplumsal güç olmaya devam etti.

Bu arada "Sovyet tipi" standart bir komünist parti olmadığı iddiasının nişanesi olarak, Kasım 1952'deki 6. Kongresinde, Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) "Yugoslavya Komünistler Birliği" (YKB) adını aldı.

"Özyönetim" ve "demokrasi"nin sınırları

"ÖZYÖNETİMCİ sosyalizm" söylemi, 1950'lerin ve 1960'ların siyasî ikliminde, gerek Doğu ve Batı Avrupa'da gerekse Sovyetler Birliği'nde, "demokratik sosyalizm" veya "gerçek sosyalizm" idealiyle mevcut rejimlere muhalefet eden eleştirel sosyalist entelijensiya nezdinde son derece cezbedici bir çağrışım kaynağı idi. Pek fazla bilinmeden, incelenmeden, söylem düzeyinde umut devşirilen özyönetim deneyiminin kendisi ise, emeği iktisadî, toplumsal, siyasî, insanî, velhasıl bütünsel anlamda hakikaten özgürleştirici bir çığır açmış değildi. Her şeyden önce, her işletmede özyönetim ilkesi doğrultusunda fiilen atama niteliğindeki bir seçim mekanizmasıyla oluşturulan Yönetim Kurulu'nun karar inisyatifi oldukça sınırlı idi. Hem üretim hedefleri, hem elde edilen gelirin yatırıma, ücretlere ve (aslan payı itibarıyla) merkezi bütçeye ayrılacak payları, merkezi planlama ile

"Gerçek" sosyalizm iddiasıyla başlatılan özyönetim deneyiminin tepeden inmeci ve bürokratık yapısı, Yugoslav eleştirel Marksistlerine göre, başlıbaşına, işçi sınıfını siyasete yabancılaştıran bir etken oldu.

belirlenmekteydi. Zaten esas yetkilere sahip üst yöneticisi parti-devlet bürokrasisince atanan Yönetim Kurulu'nun işlevi, fiilen, bu verili plan-programı yürütmekten ibaretti. 1952'de kârın -sektöre göre- % 3 ilâ % 17'si üzerinde tasarruf hakkının işletme yönetimine bırakılmasıyla da bu durumun kökten değiştiği söylenemez. Ancak 1961'deki reformlar, işletmeleri hakikaten "özerk"leştirdi - bu sefer de ortaya çıkan "ekonomik egoizm" sorunu az ileride tartışılacak... Özyönetim organlarının atanmış yöneticilerinin, parti-devlet bürokrasisi ile emekçi kitleler arasında, işletmeler temelinde, korporatist nitelikli bir karşılıklı temsil işlevi gördüğü söylenebilir. Parti-devlet politikalarını halka, -iyi ihtimalle- halkın talep ve sıkıntılarını da partiye-devlete ileten korporatif bir mercii gibi işlemişlerdir. Ancak, özyönetimin kurumsal ideolojisinin ve söyleminin etkin katılımı teşvik eden etkilerinden söz edilebilir. Güçlü işçi sınıfı hareketi geleneğine sahip bazı kentsel büyük işletmelerde, özyönetim uygulaması yaygın ve güçlü bir katılımla birleşebilmiş olmalıdır. Tekrarlamalı: Tekil işlet-

me düzeyinde özyönetimin içi doldurulabilse bile, emekçiler, işletmelerinin içinde hayat bulduğu iktisadî-siyasî bağlamı belirlemeye dönük katılım kanallarından yoksundular. Yani, özyönetim pratiğinde emekçilerin konumu -yine en iyi ihtimalle- ücretlerini artırmaya dönük, sendikal nitelikli bilinç ve katılım ölçütlerine indirgenmişti.

"Bağımsız, özgün sosyalizm"ciliği ve özyönetimci ideolojisi, en azından 1960'ların ortalarına kadar, Yugoslavya'da iç siyasî hayatın da Sovyet modelinden kategorik olarak farklı gelişmesini getirmedi. (60'ların ortalarından sonra da ancak dozaj farkından, göreli bir yumuşamadan söz edilebilir). Sanatta-edebiyatta resmi dayatmalar SSCB ve Doğu Avrupa ölçüsünde kesinlikli ve bağlayıcı değildi. Buna karşılık "devlet güvenlik politikası", resmen eleştirilen Stalinist uygulamadan pek ayırdedilemez. İçişleri Bakanı ve Gizli Polis Şefi Aleksander Rankoviç'in kişiliğinde simgeleşen devlet terörü, gerçekten zulüm boyutlarındaydı. 1963'de Tito tarafından Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığına seçilen Rankoviç'in icraatında uçlaşan baskı, resmi parti çizgisinin siyasî-ideolojik tekelciliğinin sistematik ürünü idi. Tito ve Parti önderliğinin "anti-Stalinizm"i, esasen SSCB hegemonyasına karşı olmakla kaimdi. Siyasî, ideolojik, düşünsel çoğulculuğu ve demokrasiyi Parti'nin önderliği altında "gereksizleşmiş" sayan anlayış, "Stalinizm"-den sayılmıyordu; tam da bu anlayış Yugoslav yönetiminin Stalinizm'le ortak paydası idi. Nitekim Tito 1950'lerin başında Macaristan'da İmre Nagy hareketinin bağımsızlıkçı yönünü desteklemiş, özgürlükçü-çoğulcu açılımlarına ise kesin olarak mesafeli davranmıştı.

(Soldan sağa) Tito, Aleksander Rankoviç ve Cilas, iktidarı ve dostluğu paylaştıkları günlerde.

"Yeni Sınıf"

MİLOVAN Cilas'ın 1950'lerin uluslararası düzeyde "hit" kitaplarından olan *Yeni Sınıf* adlı eserinin içeriği ve bu eserden ötürü tasfiye edilişi, Yugoslav sosyalizminin özgürlükçülüğünün ve özgünlüğünün sınırlarını gösterir. Tito'ya 1930'lardan beri illegal örgüt çalışmasında yoldaşlık eden ve Yugoslav Kurtuluş Savaşı'nın en önemli üç önderinden (Tito, Kardelj, Cilas) birisi olan (Karadağlı) Milovan Cilas, 1945-54 döneminde Kardelj ile birlikte Yugoslavya'nın baş ideologu idi. İşçi özyönetimi ve bağımsızlık politikalarının oluşumunda belirleyici ağırlığı vardı. Cilas 1954'de, sosyalist sistemde parti ve devlet bürokrasisinin, yeni tür bir egemen sınıf haline geldiğini vazeden ünlü eleştirisini formüle etti. Bu açıklamalarından ötürü bütün görevlerinden alınarak tutuklanan Cilas, hapiste iken ABD ve Fransa'da *Yeni Sınıf* adlı kitabı-

nın yayımlanması üzerine 7 yıl hapis cezasına çarpıtırıldı. 1961'de serbest kaldıktan sonra 1962'de *Stalin'le Konuşmalar* adlı kitabını yayımlaması üzerine yeniden beş yıl hapse mahkum edilecek, 1966'da afla serbest bırakılacaktı.

Milovan Cilas *Yeni Sınıf*'ta "komünizmi 'ideal' olarak eleştirmeyi lüzumsuz bulduğunu" yazdı. Komünizmin ideallerinin insanın doğasında dahi varolan ölümsüz idealler olduğunu, kökleri Batı kültürüne, dinler tarihine, özgürlükçü ütopyacı filozoflara uzanan bu ideallerin, mevcut komünist sistem çökse bile başka biçimler altında yaşamaya devam edeceğini sonraları da savunarak, hümanist-etik sosyalizm geleneğine bağlanacaktı. Marksizmin pozitivist eğilimli determinizmi ile felsefeyi dışlamasını eleştirdi; bu eğilim, teorinin dogmatikleşmesine giden yolu açmıştı. Sosyalist devrimin temel bir özelliği, bu dogmatizm potansiyelini harekete geçiriyordu: Onu Fransız Burjuva Devrimi v.d. devrimlerden ayıran bu özellik, hedeflediği toplum biçimini önünde hazır bulmaması, yeni toplumsal bir düzen kurma, yeni bir toplum yaratma zorunluluğunda olması idi. Özellikle Rusya veya Yugoslavya gibi Doğulu, görece geri kalmış ülkelerde bu zorunluluk gayet ağırdı. Oysa üretici güçlere bağ olan kapitalist üretim ilişkileri boyunduruğunun kırılmasıyla toplumun sosyalizme geçişi önündeki engellerin kalkacağını vazeden doktrin, böylesi bir zorunluluğun yüküne hazır değildi. Bu nedenle Cilas, komünizmin "başarı" gösterebileceği tek safhanın toplumsal devrim durumu olduğunu saptıyordu. Bu "hazırlıksızlık" halinde komünist hareket, kaçınılmaz biçimde üç evreden geçecekti: Devrimcilik, dogmatiklik, ilkesiz totalitarizm. Polis devletinin serpildiği, yasaların alabildiğine görelileşip muğlaklaştığı mevcut sosyalist rejimlerin temeli; sosyalizmin önündeki tek engeli mevcut iktisadî-siyasî iktidar yapısı olarak gören teorideki tıkızlaşmanın ve dogmatikleşmenin etkisiyle, daha devrimci evrede iktidarı amaçlaştıran, devrimci terörü yücelten yapılaşmalarla atılmaktaydı. Yeni rejimin dogmatizmle kurumlaşmasından sonra gelen ilkesiz totalitarizm safhasında, aynı zamanda komünizm devlet sınırları içine kapanarak "millî komünizm" biçimini alıyordu. Cilas'a göre bu üç safhayı hızla ve içiçe yaşayan Yugoslavya, Stalin ve SSCB'yle mücadelesi sırasında uluslararası sosyal demokrasiyle

diyaloga girerek, resmi komünizmin dogmatizmini sorgulayarak, komünizme yenilikler getirecek bir ufka yönelmişken; statükocu "millî komünizm" çizgisine girmekle, devrimci potansiyelini dondurmuştu.

Cilas, yine Fransız Devrimi ile kıyas yaparak, "komünist devrim, devrimcilere yarar getirmiş olan tek devrimdir" der. Sosyalist/komünist rejimlerde teşhis ettiği "yeni sınıf" oluşumunun nüvesini oluşturan "meslekleşmiş parti bürokrasisi", partiye egemen olmanın ötesinde, partiden murat edilen toplumsal dinamiği, işlevleri, potansiyelleri bütünüyle ikame edip kendinde cisimleştiren ideolojisi ile bu "yarar"a el atar. "Yeni sınıf"ın "maddî" temeli, sanayileşmeyi denetleyen, kollektif mülkiyeti fiilen sahiplenen kesim olmasındadır. Cilas'ın sitayişle andığı tarihi rolünü yerine getirip geri kalmış ülkelerin sanayileşmesi misyonunu gerçekleştirirken komünizmin oluşturduğu "devlet kapitalizmi", Cilas'ın ATÜT'vari benzetmelerle açıkladığı kollektif mülkiyetin doğurucusu ve meşrulaştırıcısıdır. Bu kollektif mülkiyet yapısı ve "sanayileşme" misyonunun teknokratik meşruiyet çerçevesi, "yeni sınıf"ın kendisi hakkındaki bilincini çarpıtır, kendisini "sınıf"tan saymamasını sağlar. Cilas'a göre "yeni sınıf"ın veya partidevlet bürokrasisinin sosyalist/komünist lâfzı ile "sınıfçı" pratiği arasındaki derin çelişki, ciddi bir gerilim nedenidir; bir süre sonra "yeni sınıf" komünizmin lafzını da taşıyamayacak, böylece fiziki baskı gücü önce çıplaklaşıp, sonra gittikçe aşınarak çöküşe yolaçacaktır.

1970'lerde sosyal demokrat bir çizgiye giren Cilas, bürokratikleşmeye ve ikameciliğe karşı eleştirileriyle Troçkist literatüre yakındı; "modern komünizm"le ilgili tahlilleri, 70'lerde bu rejimi "reel sosyalizm" olarak tanımlayarak kapitalizmden de sosyalizmden de ayrı, özgül bir toplumsal formasyon olarak ele alacak olan eleştirel sosyalist literatürün öncülü sayılabilecek etmenler taşıyordu. Ancak Cilas'ın uluslararası anti-komünist soğuk savaş erbabınca "prezente edilerek" simgeleştirilmesi, sosyalizm-içi tartışmalardan dışlanmasını veya marjinalize olmasını getirdi. (Türkiye'de de Cilas'ın kitabı faşist eğilimli yayınevlerince çevrilip yayımlanmıştır). Yugoslavya'da ise Tito, Cilas'ın fikrî-ideolojik çerçevesini değil, ama bürokratik yozlaşmaya ilişkin saptamalarını doğru bulmuş ve tedirgin olmuş-

tur. Yugoslav Komünist Partisi'nin ahlâkında ve alt-kültüründe yoksulluğu, dünya nimetlerinden uzaklığı erdem sayan, eşitlikçi, paylaşımcı değerlere sıkı sarılan karakter hatları Savaş öncesinden beri belirleyiciydi. 1940'ların sonlarından itibaren parti-devlet bürokrasisinin üst kademelerine sağlanan imtiyazlar, müthiş lüks ölçülerde olmasa da, halka ve parti tabanına gerçekten "dokunuyordu". Cilas'ın eleştirileri, teorik mülahazalardan öte, bu hassas noktaya temas etmeleriyle tehlikeli idiler. (Bir mahrem not: Ünlü Mısırlı gazeteci-yazar Hasaneyn Heykel, bizzat Tito'nun, zevke, keyfe ve ayrıca protokol ihtişamına düşkünlüğünü tasvir eder.)

"Pazar sosyalizmi"

YUGOSLAVYA hızlı büyüme hedefini tutturabilme ve sanayi üretiminin 1960/1961'de % 10 civarında gerileyişinin getirdiği tıkanmayı aşabilme kaygısıyla, 1960'larla birlikte uluslararası mali sermayeye açıldı. 1961'de Dünya Bankası'ndan, IMF'ten, ABD ve başka Batılı ülkelerden önemli miktarda borç aldı. Borçlanmaya eşlik eden fiyat ve ücret artışları, ülkeyi enflasyonla tanıştırdı. 1965'de Yugoslav parası dinarın değeri düşürüldü. 1960'ların ortalarına gelindiğinde, gerek tırmanan enflasyonun halkta yarattığı sıkıntı; gerekse özyönetim uygulamasının ideolojik söyleminde vaadettikleriyle bağdaşmayan bürokratik, devletçi yapısının emekçi sınıfların politize kesimlerinde yavaş yavaş ortaya çıkardığı hayal kırıklığı, siyasî hayatta alttan alta bir kaynama başlattı. 1962-67 döneminde, grevin (ideoloji icabı sınıf çatışması aşılmış sayıldığı için) yasak olduğu Yugoslavya'da iş bırakmalar ve işçi direnişleri oldukça yoğundu. Bu

kaynama Parti ve devlet yönetimine de yansıdı. Partinin Hırvat önderlerinden Bakariç ile, Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Sloven önder Kardelj, merkezi planlamanın daha da gevşetilerek iktisadî ve siyasî özgürlüğü genişleten reformların yapılmasından yana tavır aldılar. Özellikle Kardelj, tek parti rejiminin sınırları içinde olabildiğince çoğulcu bir yapılanmaya yol açılmasını savunuyordu. Rankoviç ve bellibaşlı Sırp önder kadrolar ise iktisadî-siyasî hayattaki sorunların merkezileştirici politikalarla aşılabileceği kanısındaydılar. Tito, 1965 yazında reformculardan yana tavır aldı. 1966'da, Tito'yu bile izlettiği, odasına, bürosuna mikrofonlar koydurttuğuna dair ciddi iddialar ortaya atılan Rankoviç'in tasfiyesi, halkın "yeni bir dönemin" açıldığına inanmasını sağlayan önemli bir simgesel olay oldu. Gizli Polis'in hareket alanı sınırlandı, devlet güvenlik aygıtında tasfiyelere gidildi. Ancak "Rankoviç dönemi"nin bitişi, siyasî ve düşünsel hayatta sadece göreli bir ferahlama getirdi, yoksa bir "özgürlük dönemi"ni açmadı. Yugoslavya Türklerinin söyleyişiyle "tek akıl dönemi", süregitti.

Rankoviç'in harcandığı bu reform yıllarında özyönetimcilik söylemi önemli ölçüde tahkim edildi. İşletmelerin karar verme ve kârları üzerinde tasarrufta bulunma yetkileri daha 1961'de genişletilmişti. 1964/65'de hammadde fiyatları serbest bırakıldı ve yatırım kararları tamamen özyönetimli işletmelerin yetkisine terkedildi. 1961-65 reformlarından sonra Yugoslav sistemi kimi yerli ve yabancı kuramcılarca "pazar sosyalizmi" diye anılmaya başladı; bu tanımlama Parti yönetiminin tepkisiyle karşılaşmadı. Yaklaşık 2.5 milyon küçük çiftçinin toprakların % 80'ine sahip bulunduğu tarımın ve yaklaşık 150 bin işletmecinin varolduğu küçük sanayi ve zenaatın yanısıra, bu dönemde Yugoslavya'da özel teşebbüs ve sermaye turizm, ulaşım ve hizmetler sektöründe kurumlaştı. 1967'de, yabancı sermayeye % 49'un altında payla (ve kârın % 20'sini Yugoslavya'da değerlendirme koşuluyla) yatırım yapma, işletmelere ortak olma yolu açıldı. İhracat-ithalat kotaları, kredi politikası, emisyon hacmi v.b. makro ekonomik tasarrufları ise merkezi hükümet elinde tutmayı sürdürdü. Parti-devlet bürokrasisi, tek tek işletmelerin kaderini de pazarın işleyiş dinamiğine bırakmadı. Verimsizliği bariz olan işletmeler sübvansiyonla

ayakta tutuldular. Bürokrasinin işletmelerdeki etkinliğinin ayakta kalması, salt sübvansiyon desteğine bağlı değildi. Karar ve yürütme süreçleri ile ilgili son derece tafsilatlı yönergeler, tüzükler, bürokrasinin egemenliğini sistematikleştiriyordu. Her işletmede oluşturulan Çalışma Birimi Konseyleri, Başkanlık, Sekreterlik v.b. organlar, bürokrasinin kendisini nesillerce yeniden üretmesine yetecek bir istihdam cenneti yaratmıştı.

Özyönetim kurumlaşması da, eşitsizleştirici ve "sınıflaştırıcı" bir doğrultuda işlemekteydi. İşletmelerde uzman yönetici kadroların belirleyiciliği giderek pekişti. Teknolojik modernleşme, ekonomik büyüme ve iç-dış piyasa koşullarının dayatmasına koşut olarak, 1960'ların sonuna doğru, iyi eğitim görmüş uzmanlar, bürokratlar ve teknokratlar, yüksek ücretleriyle, ekonomik avantajlarıyla ve yönetsel güçleriyle ağırlıklarını kalıcılaştırmışlardı.

İşletmelerin "iç politikası", giderek etraflarında çıkara dayalı klikleşmeler oluşan yöneticiler-teknokratlar arasındaki rekabete dayalı hale geldi. Yönetici-teknokrat klikleri arasındaki, işletmeler arasındaki rekabete doğrudan yansıyan güç mücadelesi, dar bir egoist mantığı üretti. Sektörlerin kârlılık düzeyleri arasındaki "doğal" farklılıklar, ücret düzeyleri arasında büyük eşitsizliklere temel oldu. Ücretlerdeki gelişmenin, işletmenin rakiplerinden daha başarılı olmasına bağlı oluşu, bu mantığın işçi sınıfına da hakim olmasını getirdi. İşçilerin, işletmelerin yönetimlerine etki edebilme imkânlarını genellikle salt sendikalist bir doğrultuda zorladılar.

1980'lere gelindiğinde Yugoslav Marksistleri, ülkede işçi sınıfının işletme egoizmi ile atomize olduğunu; işçilerin hem üretim sürecine hem de başka işletmelerdeki çalışanların durumuna tamamen ilgisizleştiğini saptıyorlardı. Bu koşullarda teknokrat-bürokrat kadrolar, Parti'deki ağırlıklarını da olağanüstü geliştirdiler. Salt nitel değil, nicel bir ağırlıktı bu: Komünistler Birliği'nin üye bileşiminde (1948'-den 1970'lere) işçilerin oranı aynı kalır veya kimi evrelerde azalır (% 30-33 arasında), köylülerin oranı -sanayinin gelişmesine de bağlı olarak- olağanüstü ölçüde düşerken (% 47.8'den % 7.4'e); bürokrat ve teknokratların payı yükseldi (% 13.6'dan % 39'a). Toplumsal araştırmalar literatüründe en "hafif tabiriyle" "teknokratik seçkinler", ama daha ziyade "tek-

nokratik oligarşi" denilen bu kesim, gerçek bir "yeni sınıf" haline geldi. 80'lerin başında Yugoslavya Parlamentosu'nun yüz üyesine halk arasında "yüz altın komprador" deniliyordu. Gücünü salt merkeziyetçi parti egemenliği bâbında tepeden inme değil, karmaşık bir iktisadî-toplumsal ilişki sistematiği içinde "aşağıdan yukarı" da yeniden üreten "teknokratik oligarşi"ye; Cilas'ın "yeni sınıf"ından ayırdedilerek "yeni 'yeni sınıf'" tanımı uygun görüldü.

"Pazar sosyalizmi" diye anılan politikaları ile 1967-69'da ciddi bir üretim artışı sağlamayı başaran Yugoslavya, 1969/70'de pazar/piyasa dinamiğinin tatsız sonuçlarıyla karşılaştı: Enflasyon tırmandı, onbinler ölçeğini aşan bir işsizlik sorunu ortaya çıktı. Özyönetimli pazar sosyalizminin kâr ve rasyonalite önceliği, işsizliği kronikleştirdi; işgücü ihraç eden tek sosyalist ülke olan Yugoslavya'nın, 1973 itibarıyla 1 milyon yurttaşı Avrupa'da çalışıyordu. Ülkesiyle bağlantısını sürdüren göçmen işçiler ve her yıl milyonlarla Batılıyı misafir eden turizm sektörü, Yugoslavya'ya, hiçbir Doğu Avrupa ülkesiyle karşılaştırılamayacak sistematiklikle Batılı tüketim normlarını şırınga ettiler. "Refah" etiği Yugoslav halkının kollektif bilincine yerleşti. Komünist alt-kültürünün ötesinde halkın gündelik bilincine damgasını vurduğunu söylediğimiz, yoksulluğu, dünya nimetlerinden uzaklığı, eşitlikçi paylaşımcılığı güzelleyen ahlâki etmenlerin yerini, tüketimcilik kültürü almaya başlamıştı; bazı Yugoslav Marksistlerine göre "vulger" (belki ayrıca "görmemiş"), "hedonist" (hazcı), her türlü toplumsal kollektiflik, hatta beraberlik duygusunu aşındıracak fevri hatlar taşıyan bir yönelimdi bu.

"Sınıflarüstü" bir şekilde yeniden üretilen egoizm, Yugoslavya'da iktisadî sistemin merkezi planlamanın hantallığından kaçarken bütünlüklülüğünü tamamen yitirmesine; birbiriyle ilişkisiz, irrasyonel, verimsiz işletme birimlerinin düz toplamından ibaret hale gelmesine giden yolu açtı. Aşırı adem-i merkezileşmenin verimsizliği, "planlama" rasyonelliğinden (de) uzak, "spot" devlet müdahaleleriyle katlandı. Milovan Cilas, bu durumu "sistemin yeniden-feodalleşmesi", sistemi "endüstriyel feodalizm" olarak tanımlamıştır. 1960'lar sonrasının uluslararası düzeyde ünlü Yugoslav Marksisti Svetozar Stoyanoviç, "pazar anarşisi" terimini kullanır.

"Millî mesele": Sırp hegemonyasına ve zengin kuzeylilere tepki

YUGOSLAVYA'NIN "özgün" ve "millî" sosyalizm modeli, salt iktisadî-siyasî "özgünlük" iddiası açısından değil, "millîlik" veçhesinde de problemliydi. Millî şartlara has sosyalizmi sayesinde, Yugoslavya topraklarının kadim "millî mesele"sini de bir "demokratik milletler mozayiği" yaratarak çözdüğünü ilan ederek övünen (ve övülen) rejimin; millî ihtilaflar zincirinin halkalarını tam anlamıyla hiçbir zaman kıramamış olduğu, 1980'lerde açığa çıkacaktı.

Hem Savaş öncesi Yugoslavyasının millî (Sırpçı) baskı politikasının sonuçlarını, hem de II. Dünya Savaşı sırasındaki Çetnik şovenizminin ve Ustaşa faşizminin taze yaralarını kapatmak isteyen, zaten gücünü milliyetçi olmayan, milletler-üstü çizgisinden alan Halk Cephesi/KP yönetimi; üniter-millî esasa dayanmayan bir devlet yapısı oluşturmayı amaçlamıştı. Tito'nun sözleriyle: "Enternasyonalist olmak demek, önce kendi ülkesinde gerçekten enternasyonalist olmak demek"ti.

Yüklenilen bu tarihsel misyonu yerine getirecek model olarak, federatif bir devlet yapısı oluşturuldu. Yugoslavya Komünist Partisi'nin 30'ların ortalarından itibaren federatif yapıda örgütlenmiş olması, bu geçişi kolaylaştırdı. Sosyalist Yugoslavya, altı cumhuriyetten oluşan bir federasyondu: Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya. Bu cumhuriyetlerin hiçbiri, belki bir ölçüde, azınlıkların marjinal olduğu Slovenya dışında, millî esasa dayanmıyordu. Sırplar, Hırvatlar, ayrıca başta Arnavutlar olmak üzere Müslüman milletler, çoğunluk oldukları bir cumhuriyetin dışında, hemen bütün cumhuriyetlerde kayda değer azınlık varlıklarına sahiptiler. Cumhuriyetlerin tekil millî varlığa ve üniter özelliğe dayanmayan yapısı, millî olmayan bir "birlik ve beraberliğe" imkân sağlıyordu. Ancak milletlerüstü "Yugoslav" kimliğinin, radikal enternasyonalistlerin umduğu gibi tekil millî kimliklerin yerini alması o kadar kolay değildi. Kaldı ki, tekil millî kimliklerin tamamı da, aşılmalarını düşündürecek bir şe-

Voyvodina'da Macarların ve Slav olmayan başka unsurların yaşadığı bölgeler

Sırbistan'da Sırpların yaşadığı bölgeler

Karadağ'da Karadağlıların yaşadığı bölgeler

Hırvatistan'da Hırvatların yaşadığı bölgeler

Makedonya'da Makedonların yaşadığı bölgeler

Slovenya'da Slovenlerin yaşadığı bölgeler

Bosna'da Yugoslav Müslümanların (Boşnakların) yaşadığı bölgeler

Kosova'da Arnavutların yaşadığı bölgeler

Sırbistan dışında Sırpların yaşadığı bölgeler

Hırvatistan dışında Hırvatların yaşadığı bölgeler

Bosna dışında Yugoslav Müslümanların yaşadığı bölgeler

Kosova dışında Arnavutların yaşadığı bölgeler

Voyvodina dışında Romen ve Ulahların yaşadığı bölgeler

Voyvodina dışında Macarlar ve Slav olmayan başka unsurların yaşadığı bölgeler

Makedonya dışında Makedonların ve Bulgarların yaşadığı bölgeler

Makedonya'da Türklerin yaşadığı bölgeler

Yugoslavya cumhuriyetleri ve özerk bölgelerinde etnik çeşitlilik.

kilde "tatmin" edilmemişti. Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar cumhuriyetin kurucu millî unsurları sayılmışken, Makedonyalılar ve Karadağlılardan yüksek, Slovenlerle aşağı yukarı aynı nüfusa sahip bulunan Arnavutlara ve Müslüman Boşnaklara "kurucu millet" statüsünün tanınmaması, başlıbaşına rencide edici bir etmendi. Slav olmayan azınlık halklar (Macarlar, Ulahlar, Türkler, Almanlar, Çingeneler) cumhuriyetin "esas sahipleri"nden sayılmadıkları telakkisine zaten sahiptiler. Müslüman Boşnaklar, 1968'deki bir Anayasa değişikliği ile "bağımsız bir Güney Slav milleti" olarak tanındılar; Arnavutların durumu ise aşağıda ele alınacak. Bütün bunlar bir yana, diğer cumhuriyetlerde "Sırp hegemonyası" kuşkusu halen etkisini sürdürüyordu.

Özellikle Arnavutların, kuşkulanmakta haklı nedenleri vardı. Balkan savaşlarında Sırbistan'ın, 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının egemenliğine geçen Kosova'daki Müslüman Arnavut nüfus, Yugoslav Krallığı altında yaşadığı baskıya duyduğu tepkiyle, 1941'de faşist İtalyan işgalini desteklemişti. II. Dünya Savaşı'mn son döneminde İtalya'nın yenilgisinden sonra kurulan Arnavut hükümeti de Tito ve Enver Hoca'nın partizanlarına karşı Nazi ordusuna destek verdi. Şubat 1945'de de, Kosova'da iktidara karşı bir ayaklanma girişimi oldu. Bu ayaklanma bastırılırken 65-70 bin Arnavut öldü. Kuşkusuz bu ayaklanmanın bıraktığı izlerin de etkisiyle, Sloven, Makedon ve Karadağlılardan daha fazla nüfusa sahip olmasına ve belirli bir coğrafî alanda (Kosova ile onun komşusu Batı Makedonya'da) yoğunlaşmasına rağmen, Arnavutlar "kendi" cumhuriyetlerine sahip olamadılar. (1990'a gelindiğinde Arnavut nüfusun dağılımı şöyle tahmin ediliyordu: Kosova % 87.4, Sırbistan % 19.6, Makedonya % 19.6, Karadağ % 6.5.) Tito'nun 1945'deki "Zafer Nutku"nda hitap edilen "Yugoslav halkları" arasında ("Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve Müslümanlar!") Arnavutlar yoktu. Oysa azımsanamayacak sayıda Arnavut, Savaş'ta Partizan ordusunda yer almış; Tito, (Arnavutların kendilerine yakıştırdığı isimlendirmeyle -Skipetar-) "dağ kartalları"nın geleneksel kahramanlıklarını, cengâverliklerini pek çok kez övmüştü. Tito'nun tutumundan ve -muhtemelen- vaadlerinden destek alan Arnavut partizan önderleri, Sosyalist Yugoslavya'da Arnavutların varlığının da

tanınacağı beklentisindeydiler. Enver Hoca anılarında, "Tito'nun, Kosova'nın durumunun konuşup anlaşmaya açık olduğunu defalarca yinelediğini" belirtir. Arnavutluk-Yugoslavya arasındaki, birleşme perspektifini cidden içeren ilişkilerin, Yugoslavya-SSCB çatışmasına bağlı olarak kopması, Kosova Arnavutları sorununu derinleştirdi. Balkanlar'daki toplam Arnavut nüfusun yaklaşık % 40 gibi büyük bir oranını Kosova ve Makedonya Arnavutlarının oluşturduğu düşünülürse, Yugoslav Arnavutları meselesinin Arnavutluk açısından taşıdığı hayati önem anlaşılır. 1912'de başarıya ulaşan Arnavut millî bağımsızlık hareketinin Kosova'dan örgütlenmiş olması, Arnavutluk'ta Kosova'ya simgesel bir anlam da yüklüyordu. Buna karşılık Kosova, Sırp millî benliği ve tarihi nezdinde de simgesel anlama sahipti. Öyle ki, Tito ve arkadaşlarının Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek'in bağımsız cumhuriyet olmalarını Sırp milliyetçiliğine yatkın Parti kadrolarına kabul ettirebilmelerinde, Kosova'nın "alınması"nın getirdiği telafi, kayda değer pay sahibi idi. (Hatta Arnavutluk Parti basını, Tito'nun Enver Hoca'ya, "Sırp milliyetçilerini yatıştırmak için kullandıktan sonra Kosova'yı Arnavutluk'a geri vereceğim" dediğini yazmıştır!)

Kosova'da 1955/56'da özerklik talebiyle kitlesel gösteriler oldu. Arnavutları "Yugoslavya'nın düşmanı" gözüyle gören Rankoviç, bu gösterileri, onun kariyerinde "bile" müstesna sertlikte bir devlet terörüyle bastırdı. 100 kadar Arnavut aydını hapishanelerde öldürüldü. 1956'dan sonra pek çok Arnavut, Yugoslavya-Türkiye arasında imzalanan göç anlaşmasından yararlanmak için millî kimliğini "Türk" olarak açıklayarak Türkiye'ye kaçtı. Rankoviç'in uyguladığı anti-Arnavut zulüm, 1966'da tasfiye edilmesinden sonra alenileşti ve mahkum edildi. Yugoslav basını, "Türk sultanları, Sırp ve Karadağ kralları bile bu kadar zalimlik yapmamışlardı" diye yazdı. Ancak Arnavut halkın "hakkının" teslimi, duygusal düzeyde kaldı. Arnavutların büyük çoğunluğu oluşturduğu Kosova'ya, ancak 1974 Anayasası ile Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge statüsü verilecekti. (Bu statü Kosova'ya, Arnavutluk bayrağının aynısı olan millî bayrağını da kazandırdı). Kosova ülkenin "Üçüncü Dünya"sı, Arnavutlar Yugoslavya'nın "zencileri" olarak kalmaya devam etti. 1967-1976 arasında Kosova'da kişi başına ortalama ge-

lir, Yugoslavya ortalamasıyla kıyaslandığında % 24 oranında düştü. Buna karşılık Arnavut nüfus ülke ortalamasından daha hızlı artarak; 1961'de 1 milyon iken 1981'de 1.6 milyona ulaştı.

"Devlet terörü" ile birlikte "Sırp hegemonyası" kuşkusunu da kişiliğinde cisimleştiren Aleksander Rankoviç, Arnavutlardan başka Hırvatistan'a da "beşinci kol" muamelesi yapmaya eğilimliydi. Hafızalarda halâ taze olan Ustaşa kıyımının, "Hırvatlara güvenilmemesi" için yeter neden olduğu düşüncesindeydi. SSCB-Yugoslavya gerilimi doruktayken, SBKP'nin "adamı" olduğu için öldürülen Parti önderlerinden Hebrang'ın Hırvat kimliği baskın bir politikacı oluşu; Parti söyleminde anti-Hırvat etmenleri güçlendiren bir etki yaratmıştı. Hebrang'ın ve pek çok Hırvat komünist önder kadronun "Ustaşacı" oldukları üzerine tevatür üretildi. Bu havadan da destek alan Rankoviç, Hırvatistan'da özellikle güvenlik aygıtındaki belirleyici yönetim kadrolarını hep Sırplardan atadı. Hırvatistan üst bürokrasisinde yüklü Sırp kontenjanı, Rankoviç'in tasfiyesinden sonra da varoldu. Bu politikanın yanısıra, ciddi kitle desteğine sahip olan ve Partizan güçlerine destek olduğu kurtuluş sırasında siyasî varlığı fiilen tanınan Hırvat Köylü Partisi'nin sosyalist rejim tarafından kapatılması; ardından oldukça popüler bir şahıs olan Hebrang'ın tasfiyesi, Hırvatistan'da, "ihanete uğrama" hissiyatının ve milliyetçi tepkinin kök salmasında belirleyici oldu.

"Millî mesele" bakımından Makedonya'nın durumu ilginçtir: Yugoslavya yönetimi, Yunanistan ile Bulgaristan'ın bu topraklar üzerindeki tarihi iddiaları karşısında "millî" direnci pekiştirme düşüncesiyle, "soy" Makedon millî kimliğini teşvik etti - hatta inşaya girişti. Eski ve çağdaş Makedon edebiyatı hararetle desteklendi; Makedon dilinin geliştirilip ayrı, bağımsız bir dil hüviyeti kazanması için bilimsel çalışmalar yürütüldü. Bulgaristan bu çalışmaları "Bulgarcanın Sırpçalaştırılmasından ibaret yapay bir dil" diye mahkum etti. Bulgar, Yunan bağlantılarının titizlikle ayıklandığı bir resmi "Makedon millî tarihi" yazıldı. 1968'de Sırbistan Kilisesi'nden ayrıştırılarak bağımsız Makedon Ortodoks Kilisesi'nin kurulması, Makedon millî varlığını tahkim etme programının son ve en etkili merhalelerinden birisi oldu. Ne var ki kanlıcanlı kılınan Makedon millî kimli-

ği, sadece Bulgar ve Yunan milliyetçiliklerine karşı değil; 60'ların ikinci yarısından itibaren federasyondaki Sırp hegemonyasına ve zengin Kuzeyli cumhuriyetlerin egoizmine karşı da "dik durmaya" başlayacaktı.

"Sırp hegemonyası" kuşkusunun zengin-yoksul diğer bütün cumhuriyetler açısından açık iktisadî nedenleri olduğu gibi; iktisadî nedenler başka cumhuriyetler arasında da gerilim kaynağı idî. 1960'ların ortalarındaki demokratik reformcular-merkeziyetçiler kamplaşmasının Parti önderliğindeki Hırvatlar/Slovenler ile Sırplar arasındaki kamplaşmayla örtüşmesi tesadüf değildi. Yugoslavya'nın zengin cumhuriyetleri olan Hırvatistan ile Slovenya, merkeziyetçi iktisadî yapının, onları fazla "fedakârlığa" zorladığından, dahası zenginliklerinin Sırbistan'a aktarılmasına yaradığından şikayetçiydiler. Sermayenin yoğunlaştığı, ciddi bir tekelleşmenin odağı olan bankacılık, iç ve dış ticaret gibi önemli aracı kurumların çoğunlukla Sırpların elinde olması; ülkenin artı-değerinin Sırbistan'ca sömürüldüğü düşüncesini besledi. Kuzeylilerin paralarının, pek "hayırlı işlerde" kullanıldığı da söylenemez. Slovenya ve Hırvatistan'dan federal otoriteye aktarılan artı-değer, büyük ölçüde seçkinci klientelist yapının yeniden üretimini finanse etti. 1945-49 arasındaki "Stalinist" dönemde, kaynaklar Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya v.d. azgelişmiş bölgelere aktarılarak, kısmen "politik gösteriş yatırımı" olmakla eleştirilen sanayi yatırımlarına aktarılmıştı. Pazar dinamiğinin işlemeye başlamasından sonra "irrasyonel" sayılan böylesi yatırımların durması, 60'ların ikinci yarısında Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya yönetimlerinde tepki yarattı. Cumhuriyetlerdeki Parti yönetimlerinin bazı temsilcileri, siyasî-kültürel düzeyde Sırbistan hegemonyasından yakınırken, iktisadî düzeyde de Hırvatistan'ın, özellikle de Slovenya'nın "sömürüsünden" yakındılar. Federal Parti-devlet aygıtındaki muhafazakârlar da, iktisadî merkeziyetçiliği ve devletçiliği, geri kalmış cumhuriyetlerin, bölgelerin kalkındırılması gereği ile meşrulaştırmaya çalıştılar. Gerçekten, 70'lere gelindiğinde, cumhuriyetler/bölgeler arasındaki iktisadî eşitsizliklerin, II. Dünya Savaşı sonrasındaki durumdan daha fazlalaştığı görülmüştü. 1960'ların ortasında, en zengin bölge olan Slovenya'da, en yoksul bölge olan Kosova'ya göre

ortalama kişi başına gelir, beş mislinden fazlaydı. 1970'de ortalama tüketim standardı Slovenya'ya kıyasla Bosna-Hersek'te % 200, Makedonya ve Karadağ'da % 170-175, Sırbistan'da % 133, Hırvatistan'da % 100 daha düşüktü. Geneliyle Yugoslavya, Avrupa'da gelir dağılımının en bozuk olduğu ülkeydi.

1963/1964 yılları, millî çelişki etmenleri Yugoslavya siyasî gündemine "adı konularak" dahil olmaya başlamaları açısından önemlidir. Nisan 1963'de yürürlüğe giren yeni Anayasa, ülkenin adını "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti" diye değiştirerek, cumhuriyetlerin devletin kurucu unsurları olduğu ilkesini belirginleştirdi; Yugoslavya'nın, güney Slavları'nın ulusal devleti olmadığının altını çizdi. 1952 Anayasası'nın, cumhuriyet temsilcilerinin yeraldığı Milletler Meclisi'nin (daha sonra: Cumhuriyetler ve Özerk Bölgeler Meclisi) Federal Meclis'e tabi ve görece yetkisiz kılarak, cumhuriyetlerde belirli bir hayal kırıklığı yaratmış olan düzenlemesi değişmedi. Ama öte yandan, özyönetimin gelişmesiyle merkezi planlamanın gevşemesi, cumhuriyetlerin yetkisini fiilen artırmaktaydı. 1952'de Parti Yugoslavya Komünistler Birliği adını alırken, cumhuriyetlerin ayrı tüzel kişiliğe sahip Komünistler Birliği (KB) örgütlerinin özerkliği de yeni bir vurgu kazanmıştı. Böylelikle cumhuriyetlerin özgül sorunları ekseninde "yerel"/"millî" politika yapma yatkınlığı güçlendi. 1964'deki 8. YKB Kongresi, Parti aygıtının merkeziyetçi unsurlarının, bu gelişmeye karşı tepkisine sahne oldu. Tito, millî meselelerin ve kimliklerin görmezden gelinemeyeceğini, reddedilemeyeceğini söyleyerek, bu tepkiye ve radikal enternasyonalistlere karşı koydu. "Bütün milliyetlerin ortadan kaldırılıp bir tek Yugoslav milletinin yaratılmasını amaçlamanın, bir tür asimilasyonculuğu, bürokratik merkeziyetçiliği, üniter egemenliği düşündürdüğünü" söyledi. "Milliyetçi sapmalar"ı, cumhuriyetlerin iktisadî birliğini reddeden, otarşist "bürokratik-devletçi eğilimler"e bağladı.

60'ların ikinci yarısında, kültürel alanda millî(yetçi) talepler yükseldi. Hırvat ve Karadağ yazar örgütleri, resmi dil olan Sırbo-Hırvatça'nın, "saf" Hırvatçayı ve Karadağ dilini/lehçesini boğmasını eleştiren çıkışlar yaptılar. 1966-68'de Kosova'da Arnavutlar, protesto gösterilerinde bulundular.

1968 Kasım'ında yoğunlaşan bu muhalefet, Kosova'da Arnavutça ilk ve ortaöğretim başlatılması ve Arnavutça eğitim yapılan bir üniversite kurulmasıyla yatıştı.

Bütün bu tepkilerle "ezen ulus" konumuna yerleştirilen Sırbistan halkında ve devletlilerinde ise, alttan alta, Yugoslavya'da "asıl" Sırpların ezildiği kanaati güçlüydü. Sırbistan'a bağlı olan Voyvodina bölgesindeki önemli sanayi tesislerinin Sovyet saldırısı ihtimaline karşı güvenceye alma amacıyla Bosna'ya ve Dalmaçya'ya taşınması; pek çok Sırp politikacısınca, "Sırbistan'a karşı bir iktisadî komplo" olarak yorumlanmıştı. Sırp Parti kadroları arasında, Aleksander Rankoviç'in tasfiyesini, genel siyasî-ideolojik veçhelerinden yalıtarak "anti-Sırp" bir hareket olarak algılayanlar az değildi. Federal politikayı "güçlü Yugoslavya uğruna Sırbistan'ı zayıflatma politikası" diye tanımlamak, -Sırplararası sohbetlerde- âdettendi.

Yugoslavya'da milliyetçi motiflerin güçlü kalmasında, 1948-55 döneminde ülkede siyasî hayata damgasını vuran SSCB-Yugoslavya geriliminin payını da kaydetmek gerekir. Yugoslavya'da Parti kadroları, SSCB'nin enternasyonalizm adına kendi ("Rus") hegemonyasını gerçekleştirmeye dönük, millî çıkara dayalı bir politika izlediğini düşündüler. SBKP'nin Yugoslav yönetimini doğru yola davet ederken "ananevi Rusya-Sırbistan dostluğu"na yaptığı atıflar, Sovyetler'in "Büyük Slav yayılmacılığı"nın tarihsel sürdürücüsü olduğu kanısını güçlendirmekteydi. Bütün bunlar, yaşanan diplomatik-siyasî gerilimde halkın desteğini alma kaygısının da etkisiyle, politikacıları ve ideologları "kontr-milliyetçiliğe" zorlayıcı bir etki yaptı. Böylelikle, "bağımsızlıkçılık" söylemi ekseninde milliyetçi motiflerin yeniden ürediği bir zemin oluştu. Ancak bir yandan milliyetçi etmenleri besleyen SSCB-Yugoslavya gerginliği, bir yandan da Yugoslavya siyasî ortamını terörize eden büyük bir yük oluşturduğu için, 1960'ların ortalarına dek millî çelişki etmenlerini örttü, öne çıkmalarını geciktirdi. 1968 Ağustosunda SSCB ve müttefiklerinin Çekoslovakya'ya müdahelesi, Yugoslavya'da bağımsızlıkçı "millî birlik ve beraberliği" pekiştirici etki yarattı. Resmi yorum, Çekoslovakya'da demokratik sosyalizm reformlarına yapılan saldırının, bu yolda yıllardır mesafe alan Yugoslavya'ya yöneltilmiş bir tehdit olduğu doğrultusunda idi. Yugoslav ordusu,

ülkeye yönelebilecek bir Sovyet saldırısı ihtimaline karşı teyakkuza geçerken, silahlandırılan halkta da yurtseverlik duyguları canlandı. "Demokratik sosyalizm", "reform" ve "bağımsızlık" temalarının Çekoslovakya bağlamında resmen sahiplenilip canlandırılmasının, ülkedeki demokratikleşme, reform ve (millî) bağımsızlık yanlısı güçlerin hareket alanını genişleten bir etkisi oldu.

Yugoslav '68'i

BÜTÜN ülke çapında gerek milliyetçi-bağımsızlıkçı aydınların, gerekse eleştirel sosyalist entelijensiyanın ağırlık koyduğu dergiler, gazeteler 1968-72 döneminde, resmi basını katlayan tirajlara ulaştılar. Eleştirel sosyalist fikriyatın, ülkedeki düşünsel canlılığın en az milliyetçilik kadar ağırlıklı bir odağı olduğunu yurgulamak gerekir. 1968-72 dönemi, bütün dünyada olduğu gibi Yugoslavya'da da reel sosyalizme karşı özgürlükçü, demokratik ("gerçek") sosyalizm arayışının yaygınlaştığı bir evre idi. Özellikle, Batı Marksizmiyle olduğu kadar Doğu Avrupa muhalif sosyalist çevreleriyle de sıkı bağlar geliştiren eleştirel Markist *Praxis* dergisi çevresi, geniş yelpazeli ve üretken bir tartışma zemini yarattı. "Yugoslavya '68'i" sırasında *Praxis* çevresindeki v.d. eleştirel sosyalist entelijensiyanın en fazla üzerinde durduğu sorun, "gerçek özyönetime henüz ulaşılamamış" olması ve mevcut iktisadî yapının sınıflaştırıcı-eşitsizleştirici dinamiği idi.

Bazıları -örneğin V. Rus- sistemi "oligarşik" olarak tanımlıyorlardı. 1969'da Yugoslav toplumunun yapısını tahlil eden bir inceleme yayımlayan Branko Horvat, yeteneğe/beceriye (aslında, yeterince eşitleştirilmemiş eğitim imkanlarına) dayalı (meritokratik) bir sınıflaşma eğilimine vurgu yaparken; ikisi "sosyalist gelişmenin taşıyıcısı", ikisi "muhafazakâr" olan dört toplumsal grup ayırdediyordu. Sosyalist gelişmenin taşıyıcısı olan gruplar, kentteki iktisaden üretken (artı-değer üreten) unsurlarla, yine kentte, iktisaden üretken olmasalar da emeğiyle geçinenlerdi. Muhafazakâr gruplar ise, sosyalist ilişkilere doğru değişim içinde olan köylülük ile, kolayca değişmesi beklenemeyecek olan bürokrasi idi.

Yugoslav eleştirel sosyalist entelijensiyası, sistemin zaaflarını aşmanın yolunu, Marksist (ve "öz" Leninist!) devrim teorisinin "devleti söndürmeyi" gözeten perspektifinin (hatırlanarak) güçlendirilmesinde görüyordu. Çözüm, devletin ve bürokrasinin kendisini yeniden üretecek bir amaçsallıkla değil, kendisini yok etmeye dönük bir araçsallıkla yapılan(dırıl)ması idi. "Devletin sönmesi" fikriyle oynayan aydınlar, buradan, Parti'nin de "kendi kendini söndürmeyi" gözetmesi gereğine vardılar. Yugoslavya Komünistler Birliği'nin öncülüğü, "kendini ebediyyen öncüleştirmeyen, öncülüğü yok eden bir öncülük" olmalıydı. Branko Horvat, "Yugoslavya Komünistler Birliği'nin kendini yok eden bir örgüt olması gerektiği" kanısındaydı. YKB'ni "devrimci disiplinin yerine memur disiplinini koymak"la, "partiye polis sokularak siyasî tartışmayı kriminalize etmek"le suçlayan eleştirel sosyalist entelijensiya, Parti'de demokratikleşme şiarını mücadelesinin odağına yerleştirdi. Aksi takdirde "iki revizyonizm tehdidi" görüyorlardı: Parti-devlet bürokrasisinin egemenliğinin mutlaklaştığı bir tür devlet kapitalizmi; ya da burjuva biçimsel demokrasisinin (yükselen milliyetçilikle birlikte) ülkeye hakim olması...

Parti'nin siyasî-ideolojik tekelini şiddetle reddeden "Yugoslav '68'i" aydınlarının, -çoğunlukla-, çok partili rejime karşı çıkmalarının temel gerekçesi de milliyetçilik tehlikesi idi. Yugoslavya'da "ulusal sorun"un çözülmüş olmadığını hemen hepsi vurguluyordu. Çok partililiğin yasallaşması, özellikle köylülüğün güçlü ve kalabalık olduğu görece azgelişmiş bölgelerde, II. Dünya Savaşı sırasındaki ve ön-

cesindeki -üstelik yaraları çok taze olan- millî çelişkilerin siyasî gündemi belirlemesine yol açacaktı.

'68'in Yugoslav eleştirel sosyalist literatürü içinde temayüz eden ve Batılı sosyalistlerce, Milovan Cilas'ın cazibesine Marksizmin içinde kalarak eriştiğine inanılan Svetozar Stoyanoviç'in söylediklerine ayrıca değinmekte yarar var. Sistemin tıkanıklığını daha derin, felsefi nedenlerde arayan Stoyanoviç, kusuru, daha 19. yüzyılın sonlarında, Marksizmin eleştirel bir teori olmaktan uzaklaştırılarak pozitivist-işlevselci bir teori derekesine indirilmesinde buluyordu. Pozitivist-işlevselci indirgeme Marksizmin dar anlamda siyasî-örgütsel bir teoriye indirgenmesini de beraberinde getirmiş; Stalinizm ve Maoizmin dar anlamda siyaseti mutlaklaştıran mantığı (politokratizm) buradan doğmuştu. Bütün insanitoplumsal çelişkilerin çözümünün iktisadî-teknolojik ilerleme mantığına tabi kılınması da bu mantığın ürünüydü. Marksist-Leninist Parti teorisinde ve geleneğinde de, Stoyanoviç'e göre yapısal bir paradoks saklıydı: Hümanist ve eşitlikçi hedefler uğruna illegal hiyerarşik örgütlenme; toplumsal yabancılaşmayı kaldırma uğruna topluma yabancılaşan bir mücadele pratiği.

Savka Dabçeviç-Kuçar.

Ona göre çözüm, örgütün, bireyi kişiliksizleştirmeyen, dolayısıyla yapı içinde eriterek sorumsuzlaştırmayan; farklı sosyalizm tasavvurlarının dile gelebildiği yapılara dönüşmesi idi. Stoyanoviç, Yugoslavya'yı ve reel sosyalist toplumları tahlil ederken, hakim mülkiyet biçimini (Çilas'ın yaptığı gibi feodaliteyle benzerliklerine dikkat çektiği) "devlet aygıtının kollektif mülkiyeti" olarak saptamaktaydı. Ona göre, gerçek toplumsal özyönetime ulaşılmadan önce, sosyalizmi inşaya girişen her toplum bu "devlet sosyalizmi" evresinden geçecekti. Ancak bu evreden "hakiki" sosyalizm yerine "teknokratik devletçiliğe" çıkılması tehlikesi de vardı; Stoyanoviç, (zayıf olmasından yakındığı) "devletin sönmesi" perspektifinin güçlendirilerek devreye sokulmasının önemini bu tehlikeden çıkarsıyordu.

"Yugoslav '68'i" salt eleştirel sosyalist ve milliyetçi entelijensiya içinde dönmedi, sokakta da yaşandı. 1968 yazında Belgrad'da öğrenciler grevci işçilerle dayanışma gösterileri düzenlediler. Kullandıkları sloganlardan birisi "yıkılsın sosyalist burjuvazi" idi. Haziran başında Belgrad'da öğrencilerin gösterisine polis müdahele etti, sert çatışmalar oldu. Çatışmanın ardından üniversiteyi işgal eden öğrenciler dört talep ileri sürdüler: Toplumsal eşitsizliğin giderilmesi için bütün imtiyazların kaldırılması; yüksek işsizliğin önlenmesi; bütün toplumsal örgütlerin demokratikleştirilerek bürokratizmin yıkılması; öğrencilerin üniversite yönetimine katılması. Bizzat Tito'nun bir radyo-televizyon konuşması yaparak talepleri olumlu karşılaması, "öğrencilerin çoğunluğunun iyi niyetinden" söz etmesi, "yanlış davranan görevlilerin cezalandırılacağını", "kendisi bu görevlerin üstesinden gelemiyorsa çekilmeye hazır olduğunu" açıklaması yatıştırıcı etki yarattı. İşgal sona erdirildi. Aynı günlerde öğrenci dergisi *Student*'in Yazı Kurulu Parti tarafından tasfiye edilmiş; ancak derginin yeni Yazı Kurulu da muhalif çizgiyi savunmayı sürdürmüştü.

Yugoslavya'da 1968-71 dönemindeki hareketliliğin merkezi, Hırvatistan'dı. Özerklikçi-milliyetçi eksende kitleselleşen demokratik reform talepleri, 1968'de Çekoslovakya'da yaşanan sürece ("Prag Baharı") atıfla "Hırvat Baharı" tanımlamasını popülerleştirdi. 1968'de, Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de üniversitede öğrencilere ayrılan dekan yardımcılığı için ya-

pılan seçimi Parti'nin adayı değil, muhalif öğrenci hareketinin adayı kazandı. Bu arada Hırvatistan'da özerklikçi-bağımsızlıkçı taleplerle yükselen milliyetçi dalga, Parti'ye de hakim olmaktaydı. 1970/71'de Hırvat tarihine, coğrafî-tarihi "millî" kişiliklere duyulan ilgi olağanüstü popülerleşti. 19. yüzyılda, Avuturya-Macaristan egemenliği döneminde Hırvat kültürünü araştırma ve geliştirme amacıyla kurulmuş bulunan kültür kuruluşu Matiča Hrvatska, müthiş saygın ve etkili bir kuruluş haline geldi. (Federal yönetim, izleyen yıllarda Matica Hrvatska'yı resmen kapatmasa da fiilen illegalize edecekti.) "Millî hedef", ülkedeki petrolün üçte ikisini çıkaran, gelişkin gemi inşa sanayiine ve Dalmaçya'nın ve Yugoslav rivierasının sınırları içinde olması sayesinde yüksek turizm gelirine sahip olan Hırvatistan'ın artık Yugoslavya (ve Sırbistan) tarafından sömürülmemesi, kendi gelirleri üzerinde daha fazla tasarruf hakkına sahip olmasıydı. Parti içindeki sağ kanat, cazibesi o yıllarda belirmeye başlayan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olma hedefini dillendiriyordu. Hırvatistan KB'nin kadın başkanı Savka Dabçeviç-Kuçar, iktisadî-siyasî serbesti talebini Batı'cı modernleşme perspektifiyle birleştirerek özerklikçi-milliyetçi hareketin sözcüsü oldu. Dabçeviç-Kuçar bu çizgisiyle müthiş popülerleşti ve halk arasında "Hırvatistan Kraliçesi" diye anılmaya başladı.

Bu arada Tito ve KB önderliği, bunalımı, cumhuriyetlere tanınan özerkliği artırarak aşma çabasına girmişti. Federasyon içi ilişkileri daha esneterek fiilen konfederasyonlaştıran bir Anayasa değişikliği hazırlandı. Bizzat Tito'nun "teknobürokratik" ve "militarist-merkeziyetçi" eğilimleri eleştirdiği, Mart 1969'daki 9. YKB Kongresinde, en üst parti organı olan Merkez Komitesi'nin yerine; cumhuriyetlerin KB'lerine ayrılmış kotalarla oluşan, dolayısıyla yerel/millî KB'lerin ağırlığını ve gücünü artıran bir Prezidyum (Başkanlık Konseyi) kurulmuştu. Haziran 1971'de gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleriyle, bütün yönetsel devlet organları da cumhuriyet delegasyonlarına dayanacak şekilde yeniden yapılandırıldı. Hatta Devlet Başkanlığının yerini de, cumhuriyet temsilcilerinden oluşan Başkanlık Konseyi aldı. Prezidyum Başkanlığı, yani Yugoslavya Devlet Başkanlığı koltuğuna, her cumhuriyetin temsilcisi dönüşümlü olarak sırayla oturacaktı. Sadece Tito, ölümü-

ne kadar Devlet Başkanı kalacaktı.

Hırvatistan'daki milliyetçi dalganın kabarması, cumhuriyetlerin özerkliğini artıran bu düzenlemeleri federal yönetim nezdinde tartışmalı hale getirdi. Pek çok Sırp parti yöneticisinin Hırvat milliyetçiliğinin canlanması karşısında kontr-milliyetçi bir refleksle Hırvatistan'daki Sırp azınlığı gündeme getirmeleri; Hırvatistan'daki bazı Sırp köylerinde halkın silahlandığı haberlerinin gelmesi bazı Parti yöneticileriyle birlikte Tito'yu da fazlasıyla tedirgin etmekteydi. Tito, Temmuz'daki bir özel görüşmede Hırvatistan KB yönetimini "1941'e mi dönmek istiyorsunuz ?" diye uyarmıştı. 1971 ilkbaharında Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de Öğrenci Derneği Yönetim Kurulu seçimini muhalif öğrenciler kazanmıştı. Aynı yılın sonbaharında yeni Öğrenci Derneği yönetimi, "Hırvatistan'ın ulusal haklarını savunmak için" boykot kararı aldı. 22 Kasım'da 30 bin öğrenci, Hırvatistan KB yönetiminin iktisadî özerklik taleplerinin kabul edilmesi isteğiyle boykota başladı. Federal KB yönetimi bu noktada Hırvatistan'a müdahele etti. Tito, Aralık başında ordunun Hırvatistan'a müdahele edebileceği tehdidini dile getirdi. Askerî müdahele tehdidi etkili oldu; öğrenciler boykotu bıraktılar, Hırvatistan KB yönetimi istifa etti. Yüzlerce öğrenci tutuklandı, Hırvatistan KB'nin iki yıl içinde 16 bin üyesi tasfiye edildi. Hırvatistan KB yönetimi, "Hırvatistan'ı Yugoslavya'dan koparmaya dönük uluslararası bir tezgaha alet olmak"la itham edildi. Almanya'ya çalışmaya giden Hırvat işçileri örgütleyen Hırvat milliyetçisi grupların ve ABD'nin/CİA'in Hırvat göçmen gruplarına dönük bazı endoktrinasyon çalışmalarının saptanması; Hırvatistan'daki muhalefete "uluslararası tezgah", muhaliflere "emperyalizmin ajanı" damgasının vurulmasını getirmişti. Hırvatistan'ın yanısıra bütün cumhuriyetlerin KB'lerini disipline etmeye dönük görevden almalar, atamalar gerçekleştirildi. Slovenya Başbakanı Stane Kavçiç, Slovenya'yı Yugoslavya'dan kopartarak Almanya'nın Bavyera eyaletine bağlamaya dönük bir komplonun yürütücüsü olduğu gerekçesiyle görevinden uzaklaştırıldı. "Sırp hegemonyası" isnatlarını boşa çıkarmayı hedefleyen "denge" kaygılarının da etkisiyle, 1972'de Sırbistan KB başkanı görevinden alındı.

'70'ler: Büyük bunalımın arefesi

HIRVATİSTAN'DAKİ öğrenci ve aydın hareketinin büründüğü milliyetçi renk, Parti-devlet yönetimine, ülkedeki muhalefetin tümünü ("karşı-devrimciliğin" yanısıra) "şovenizm"le damgalayarak, milliyetçi olmayan muhalifleri de baskı altına alma gerekçesi sundu. İşletmelerde pazar kurallarının kayıtsız şartsız uygulanmasından yana olan liberal eğilimli işletmeci, yönetici, mühendis kadrolar da; radikal demokratik ve sosyalist eleştirel unsurlar da aynı başlık altında değerlendirildiler. *Praxis* dergisi 1975'de kapatıldı. *Praxis* yazı kurulunun etkili sekiz üyesi, Belgrad Üniversitesi'nden atıldı; bir kısmı çalışmalarını sürdürebilmek için yurtdışına gitti. Mayıs 1974'deki 10. YKB Kongresi ile, Parti yönetiminde merkeziyetçi otoriteryanizm restore edildi. "Sınıf mücadelesinin öncelikli görev olduğu"nun altı çizildi. Ne var ki YKB, "milliyetçilik yapılacaksa biz yaparız" der gibi bir politika izliyordu. "Milliyetçilik", "şovenizm" ülkedeki muhalefeti bastırmanın ana gerekçesi olurken, bir yandan da her cumhuriyette Parti yönetimleri "cumhuriyetin çıkarı" dolayımıyla fiilen "millî çıkarı" temel meşruiyet ve kimlik dayanağı haline getirmeye yöneldiler. 1971'de rafa kaldırılan Anayasa değişikliklerinin Ocak 1974'de gerçekleştirilmesi, bu yönelimin en açık ifadesiydi. 1974 Anayasası ile cumhuriyetler, Yugoslavya Federasyonu'nun kurucu unsurları statüsünü kazandılar. Yeni Anayasa, merkeziyetçi yapının yerine karmaşık bir güçler dengesi sistemini oturtuyordu. Bu karmaşaya, Tito gibi toparlayıcı ve "amir" bir figürün yokluğunda nasıl nizam verilebileceği tereddüdü, 70'lerin ikinci yarısı boyunca Yugoslavya içinde ve dışında siyasî kulisleri meşgul etti.

10. Kongre'nin estirdiği sertlik havası, sadece "milliyetçilik lazımsa biz yaparız" yönelimiyle değil, başka düzlemlerde de kırıldı, yumuşadı. Tito, Hırvat milliyetçilerini, aksi takdirde askerî müdahaleye girişmekle tehdit eden SSCB önderi Brejnev'in zorlaması üzerine tasfiye etmek zorunda kaldığını ima eden açıklamalarda bulunarak gönül almaya çalıştı. Tasfiye edilen liberal eğilimli vasıflı teknokrat

kadroların önerileri, Parti-devlet aygıtını, en azından iktisadî adem-i merkeziyetçiliği geliştirme doğrultusunda etkiledi; "kapitalist restorasyon özlemcileri" ile polemiklere, piyasa serbestisini artıran adımlar eşlik etti. (Svetozar Stoyanoviç, neo-liberalizmin liberalizmden farkının, devletçilikle hatta sosyalist düzenlemelerle pekâla uyuşabilmesi olduğunu yazmıştı). Kapatılan *Praxis* dergisinin yayın kurulu, "Özgür Üniversite" adı altında periyodik tartışma toplantıları düzenleyerek faaliyetini sürdürdü. Yönetim bu toplantılara gözyumarak, muhalif sosyalist Hırvat ve Sırp aydınları için odak olmayı sürdüren "Özgür Üniversite"yi fiilen meşrulaştırdı.

1970'lerin ikinci yarısında, değinilen eşitliksizlikçi sonuçları nedeniyle serbest piyasaya ve özyönetime karşı merkeziyetçi tepkiler Parti'yi kaynatmaya devam etti. Bu rekabetin iktisadî ve siyasî yöneticiler ile emekçi kesimler arasında değil; parti bürokrasisinin ortodoks unsurları ("eski 'yeni sınıf'") ile teknokratik unsurları ("yeni 'yeni sınıf'") arasında cereyan ettiği söylenebilir. Dünya ekonomik bunalımının etkisinin hissedilmesiyle, 1974'den sonra "demokratik merkeziyetçilik" arayışı Partide güç kazandı. Ancak yaşanan bunalım, hele dünya ekonomisine eklemlenme düzeyi oldukça yüksek olan Yugoslavya'da, merkeziyetçileşmekle aşılacak gibi değildi. Federal yönetim, 70'lerin başından itibaren yaşanmaya başlanan iktisadî bunalımı göğüsleyebilmek için, cumhuriyetlerin döviz gelirlerinin federal bütçeye aktarılması yönünde bir düzenleme yaptı. Bu düzenleme, Yugoslavya'nın döviz gelirlerinin aslan payını sağlayan Slovenya ve Hırvatistan'da büyük tepkiye yol açtı. 1970'lerin ortasında dünya ekonomisini tıkayan petrol bunalımı yıllarında, hoşnutsuzluğu yatıştırmak amacıyla yüksek ücret artışlarının uygulanması, 80'lere kronik bir enflasyon artışının devretmesini getirdi. 1979'da, ülkede yirmi yıldır ilk defa deterjan, kahve gibi bazı temel tüketim maddelerinin yokluğu çekildi. 1980 yılında Yugoslavya IMF'in istikrar önlemleri paketini kabul ederek, devalüasyona gitmek ve reel gelir ödemelerini kısmaya başlamak zorunda kaldı. İktisadi büyüme durdu, reel ücretler 1981'-den itibaren düşmeye, işsizlik oranı tırmanmaya başladı. 1947'den 1980'e GSMH'sı yedi katına çıkan, yılda ortalama % 5 büyüyen, 1947'de tarımsal üretimin yarısı düzeyindeki

sanayi üretiminin GSMH'daki payını % 50'ye getiren "özyönetimli sosyalist pazar ekonomisi" modeli, 1980'lerde işlerliğini her geçen yıl biraz daha yitirmeye başladı. İktisadi bunalımla birlikte kabaran işletme egoizmi, kendi bütçelerinin ve ekonomilerinin derdine düşen cumhuriyetlerin "millî" egoizmiyle hızla özdeşleşmeye başladı. "Irka değil yurttaşlarının iradesine dayalı ulusal devlet"te yahut "siyasî ulus"ta temellenen "millî çıkar" anlayışının yerini; 80'lerde giderek netleşen bir biçimde etnik anlamda "millî" çıkar anlayışı ve milliyetçilik alacaktı.

Öte yandan 1970'lerde, Yugoslav toplumunda, maddî eşitsizlikler / sınıflaşmalar keskinleşmekteydi. 1970'lerin ortalarında yapılan araştırmalar, kentlerdeki mavi yakalı işçilerin % 25'e yakınının sefalet sınırının altında, % 35'i aşkın kesiminin ise sefalet sınırında yaşadığını ortaya koydu. Sosyalist toplum ölçütleri açısından mutlak yoksulluktan daha tedirgin edici olan, kafa-kol emeği veya mavi yakalılarla beyaz yakalılar arasındaki uçurumun derinliği idi. Beyaz yakalı (teknokrat-bürokrat) işçiler arasında ise sefalet sınırı sayılan 500 Dinarlık aylık gelir düzeyinde olanlar marjinal denecek azlıktaydı (% 6). Prof. Pero Yurkoviç'in 1988'de yaptığı araştırma, daha çarpıcı bir sonuç verecekti: Nüfusun en yoksul % 20'si millî gelirin % 6.6'sını alırken; en yüksel gelir düzeyindeki % 20'lik dilim, millî gelirin % 39'unu alıyordu. Hatta, en yüksek % 10'luk dilimin millî gelir payı % 23 düzeyindeydi. Maddi koşullarını iyileştirme (değinilen uçurumlar veri iken denebilir ki "sınıf atlama") imkanları da eğitime, çalışmaya bağlı olmaktan çıkıp sınıfsallaşma (ailenin konumuna bağlı olarak kemikleşme) eğilimindeydi. 1931-1940 doğumlular arasında yukarı doğru toplumsal hareketlilik oranı % 73.9 iken, 1941-1952 doğumlular arasında bu oran % 51.4'e düşmüştü. Yugoslav eleştirel sosyalist entelijensiyası, 70'lerdeki araştırmalarla iyice berraklaşan bu eşitsizlik ve sınıflaşma olgusunun piyasa ekonomisine ve ülkenin kaçınılmaz biçimde etkilendiği dünya kapitalist sistemine bağlı nedenlerini, ayrıca sosyalizm öncesi Yugoslavya'dan kaynaklanan köklerini saptarken; verili reel sosyalist toplumun ürettiği özgül çelişkileri de kaydediyordu.

4 Mayıs 1980'de Tito'nun ölmesi, Yugoslavya'nın bunalımını başlıbaşma gerginleştiren bir olay ol-

du. Tito'nun ölümü, Sovyetik blokta da, kapitalist Batı'da da yıllardan beri Yugoslavya'nın çöküşünü başlatacak bir kıyamet günü gibi beklenmişti. Partizan savaşının üst önder kadrosundan, rejimin baş ideologu Edvard Kardelj'in, Tito'dan kısa bir süre önce (1979 Şubat'ında) ölmesi, "güçlü halef" ihtimalini ortadan kaldırmış; yönetimi bir "baba" figüründen yoksun bırakmıştı. 1970'lerin ikinci yarısında güçlenen Dışişleri Bakanları Tepavac ve Miniç, Sırp reformcu sosyalist Nepavaç, Hırvat milliyetçisi Tripalo gibi lider adaylarını bizzat Tito zayıflatmış veya "harcamıştı". Tito, bu isimler veya başkaları arasından liderliğe uygun kimseyi gözüne kestiremeyince, Kardelj'in öleceğinin anlaşıldığı günlerde, "kollektif liderlik" ilkesini vurgulayarak; zaten 1971'de Anayasa'ya girmiş olan Devlet Başkanlığı'nın cumhuriyet temsilcileri arasında sürekli rotasyonla el değiştirmesi uygulamasının erdemlerini yinelemeye başladı. Koltuğa kazık çakmayı önleyen bu sistem lider kadroları "şantaj, rüşvet v.b. yozlaşmadan uzak tutacak, yorulmalarına meydan vermeyecek ve yeni fikirlerin üretilmesini teşvik edecekti." Rotasyon, en üst düzeydeki uygulamasına da ısınılması amacıyla, 1979'da bütün toplumsal örgütlerde uygulanmaya girişildi. Rotasyonun "yozlaşmayı önleyeceği" iddiası halk nezdinde ikna edici olmaktan uzaktı; zira rotasyona dahil olanlar, zaten (on)yıllardır bir mevkiden diğerine naklolan aynı profesyonel yöneticilerdi. Milovan Cilas, 1983'deki bir açıklamasında, yönetimin aşırı anonimleştirilmesinin, Yugoslavya'nın böylesine bunalımlı bir dönemde çok ihtiyaç duyduğu güçlü, zeki, parlak liderlerin sivrilmesini imkansızlaştırdığından yakınacaktı: "II. Dünya Savaşı'ndan önceki Yugoslav Krallığı, çok zayıf yönetimli kötü bir devletti; ama kamusal hayatta bu kadar çok yeteneksiz adam o zaman bile yoktu."

Tito'nun ölümünün ifade ettiği kıyamet sendromu, Yugoslavya'nın dış politikasında ve uluslararası siyasette jeopolitik spekülasyonları tahrik etti. Daha 1979'da, Vietnam'ın SSCB'nin onayıyla Kamboçya'yı işgal edişindeki modelin, Yugoslavya'ya yönelik olarak tekrarlanacağı kaygısı, Yugoslav yönetiminde ve basınında söz konusu edilmişti. Bu kaygıyı doğuran gelişme, Bulgaristan'ın Makedonya üzerindeki "tarihî hakları"nı çok fazla vurgulamaya başlamasıydı. Şimdiye kadar sadece Bulgar ente-

lijensiyasmm dillendirdiği "Makedonya Bulgar'dır" tezi, Şubat'ta ilk kez Bulgaristan KP Politbüro'sunun bir üyesince ifade edildi. Aynı günlerde Bulgaristan'da, bu tezi destekleyen 900 sayfalık bir çalışma yayımlandı. Yugoslav basını, Bulgaristan'ın bu Makedonya kampanyasıyla Kamboçya'daki gibi bir "Marksist işgal"i meşrulaştırmaya mı giriştiği sorusunu ortaya attı. Yorumlara göre, ülkede Tito'nun yaklaşan ölümüyle tırmanacağı beklenen iktisadî ve siyasî huzursuzluk, SSCB yönetimine "nihayet" Yugoslavya'ya müdahale etme fırsatı verecekti. SSCB bu fırsatı Yugoslavya'yı "Kamboçyalaştırarak" değerlendirecek, Bulgaristan da bu modelde "Vietnam" rolünü oynayacaktı. 1980 yılı başında, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin peşinden, ABD ve Batı basını "Tito ölünce..." diye başlayan senaryolarına bir yenisini ekledi. SSCB'ni diplomatik-siyasî olarak savunmaya itme amacını güden bu kampanyaya göre, Tito'nun ölümünü fırsat bilen Kızılordu Yugoslavya'ya yürüyecek, bu çatışma belki de III. Dünya Savaşı'm başlatacak kıvılcım olacaktı.

Tito'nun ölümü, "Tito ölünce..." senaryolarının "anında çöküş", "Sovyet saldırısı", "dünya savaşı" ölçeğinde gerçekleşmesini getirmedi. Yugoslavya Parti-devlet yönetimi, 80'lerin başında bütün enerjisini, Tito'nun bıraktığı Yugoslavya'nın, onun fiziki varlığına muhtaç olmayan sağlam bir miras olduğunu içte ve dışta göstermeye hasretti. Ancak Yugoslavya, 80'lerin ikinci yarısında gerçekten bir çöküş sarmalına girdi. Tito'nun ölümünden çok daha köklü, kapsamlı ve global süreçlere bağlı olan bu altüst oluş içinde, Tito'nun adı ve saygınlığı da fazlasıyla aşındırılacaktı...

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bunalım ve yükselen milliyetçilik

1981 YILINDA yapılan nüfus sayımında, 22.4 milyonluk nüfusun sadece 1.2 milyonluk (% 5) küçük bir azınlığı millî kimliğini "Yugoslav" olarak belirtti. (Üstelik bu azınlık, 1971 sayımının "Yugoslav"larının 4.5 katıydı!). "Yugoslavım" diyen % 5'in büyük çoğunluğu da askerî-sivil Parti-devlet bürokrasisi ile entelijensiya mensuplarıydı. Sayım sonuçları, Yugoslavya'nın içinde ve dışında pek çok gözlemci için, ülkede etnik-tarihi millî kimliklerin güçlendiğinin ilave bir işareti idi. 1980'lerin ilk yarısı boyunca, milliyetçilik, halk(lar)da iktisadî bunalıma karşı kabaran tepkinin aktığı/akıtıldığı mecra haline gelecekti. Tito-sonrası Yugoslavya'ya geçiş dönemi olduğu düşünülen 80'lerin ilk yarısı, milliyetçiliğe geçiş dönemi oldu.

1980'lerin hemen başında işçilerin fiili grevler ve gösterilerle gösterdikleri yoğun tepki, ciddi güç ve itibar yitiren Federal Parti'yle birlikte cumhuriyetlerdeki partiler için de uyarı sinyali idi. Cumhuriyetlerdeki KB'ler, bu uyarıya bir yandan oldukça baskıcı bir uygulama ile, diğer yandan popülist bir ekonomik politika ve söylem tutturmaya çalışarak cevap verdiler. Böylelikle hem Parti-devlet bürokrasisinde, hem de halk indinde, cumhuriyetlerin "öz" iktisadî çıkarlarını azamileştirmeyi önceleyen egoizm tırmandı. İktisadi bunalım kangrenleştikçe, cumhuriyetler arasındaki (kimi örneklerde uçurumlaşan) eşitsizlikler de, gittikçe daha fazla işlenen, neden gösterilen "haksızlık" etmenleri olarak algılanmaya başlandı. Ülke-

nin görece zengin Kuzey/Batı cumhuriyetleri açısından "yoksulların yükünü taşımak"tan kaynaklanan haksızlık duygusu, yoksul Doğu/Kuzey cumhuriyetleri açısından "sömürülme" duygusuyla yaşanıyordu. Bu çelişki, Kuzey/Batı'da, diğer cumhuriyetlerden farklı olarak "zengin ve uygar" Batı dünyasına ait olunduğu düşüncesine itibar kazandırdı. Güney/Doğu'da ise tecrit edilme ürkütüsünün paniğiyle yüklenerek tahripkârlaşan, anti-Batı bir şovenizm körüklendi. Böylece, tarihsel düşmanlık miraslarıyla birlikte, ulusal çerçevelerin ötesine taşan Kuzey-Güney, Doğu-Batı kültürel çelişki eksenleri de önem kazandı. Cumhuriyet egoizmi veya "millî öncelikler" ile milliyetçilik arasındaki hassas sınır aşındıkça aşındı. Bu arada milliyetçilik "sivil" düzeyde de mecrasını genişletmekteydi. Bütün cumhuriyetlerin veya halkların milliyetçi entelijensiyaları etkinliklerini artırdılar. İşsizlik nedeniyle kentlerden "memleketlerine" geri dönmek zorunda kalan üniversite mezunu genç kuşakların da katkısıyla belirli bir politizasyon yaşayan köylülük, bütün cumhuriyetlerde milliyetçi akımı besleyen toplumsal kaynaklardan biri oldu. Bu anafor, Parti-devlet bürokrasilerini, meşruiyetlerini millî sorunlara ve milliyetçi saiklere hitap ederek ayakta tutma çabasına sürükledi. Cumhuriyetler arasındaki millî(yetçi) çelişki etmenleri uç verdikçe, kendilerini ve meşruiyetlerini milletlerinin "tarihi", "doğal" temsilcileri misyonuna soyunarak yeniden üretme gereği duydular. Cumhuriyetlerdeki KB'ler, 1980'lerin ikinci yarısında değişen dozajlarda soyundukları bu misyonla önce Federal KB'nin meşruiyet, hatta varlık zeminini yok edecek, ardından kendi meşruiyetlerini ve misyonlarını (Sırbistan ve Karadağ dışında) soy milliyetçi hareketlere terkedeceklerdi.

Kosova, 1980'ler boyunca, Avrupa'da devlet terörünün ve insan hakları ihlâllerinin en yoğun olduğu bölgelerden biriydi.

"İlk günah": Kosova

80'LERİN Yugoslavya'sında, hem milliyetçilik hem baskı politikası çığırlarını açan, genelde bunalımı, gerilimi tırmandıran olay, Kosova ayaklanması ve bu ayaklanmanın şiddetle bastırılması oldu.

Olaylar, 1981 Mart başında Arnavut tarih profesörü Ahmet Malloku'nun tutuklanmasına tepki olarak öğrencilerin Priştine üniversitesini işgal etmeleriyle başladı. Öğrencilerin "yemeklerin iyileştirilmesi" ile başlayan talep listesinde siyasî maddelere de yer verilmesi üzerine; aracılık etmekten vazgeçen Rektör'ün çağrısıyla üniversiteye giren polis öğrencilere saldırarak pek çoğunu tutukladı. 26 Mart'ta Kosova'nın başkenti Priştine'de öğrencilerin ve bu sırada greve gitmiş olan işçilerin çoğunlukta olduğu onbinlerce kişilik bir protesto yürüyüşü yapıldı. Yürüyüşte, "Arnavut Kosova'ya ba-

ğımsızlık" talep edildi. Sonraki günlerde protesto gösterileri Priştine'den bütün Kosova'ya, hatta Arnavut öğrencilerin bulunduğu pek çok Yugoslavya üniversitesine yayıldı.

Olayların yayılması üzerine ordu Kosova'ya müdahale etti. Sadece halka hiçbir açıklama yapılmaksızın başlayan askerî harekât sırasında değil, aylar boyunca Kosova Yugoslavya'dan ve dünyadan tecrit edildi. Yabancı basın ve Uluslararası Af Örgütü temsilcileri bir yana, devletlû gazetecilerin bile bölgeye girişine izin verilmedi. Caddelerin, akarsuların kafası-kolu kopuk cesetlerle dolu olduğu, tepeleme cesetlerin kamyonlarla taşınarak arazide yakıldığı v.b. korkunç söylentiler aylarca halk arasında dolandı. 1981 sonlarına gelindiğinde Kosova'da "halk toplanmasın" kaygısıyla halâ sinemalar, tiyatrolar, diskotekler açılmıyor, futbol maçları seyircisiz oynatılıyordu.

Sonbaharda resmen açıklanan verilere göre 2 bin Arnavut "idarî tasarrufla" (yani yargılama olmaksızın) hapsedilmiş; 245 kişi 15 yıla kadar, 50 kişi 9 yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştı. Ayrıca 300'e yakın ortaokul ve lise öğrencisi okuldan, 19 öğrenci üniversiteden uzaklaştırıldı; 200'e yakın işçinin işine son verildi; resmi açıklamalara göre bine yakın (başka iddialara göre 1500-4.000 arasında) kadro Parti'den atıldı.

İçişleri Bakanlığı, Kosova kalkışmasında ABD, Avrupa ve özellikle Almanya'daki "dış mihrakların" parmağı olduğunu açıkladı. Esas sorumlu tutulan mihrak ise, Kosova'yı topraklarına katmak isteyen Arnavutluk'tu. ABD'deki anti-komünist Arnavut göçmenlerinin yayımladığı, Kosova'yı da içeren bir "Büyük Arnavutluk" haritası, Arnavutluk resmi makamları tarafından hazırlanmış bir harita olduğu iddiasıyla Yugoslav basınında yer aldı.

Kosova'da direniş yeraltına inerek sürdü. 1981 sonlarında, Kosova'daki elektrik santralleri günde 2.4 milyon kilovat-saat üretmeleri gerekirken, sabotajlar nedeniyle 1 milyon kilovat-saatin altında üretim yapabiliyorlardı. Raylar sökülüyor; fabrikalar, resmi binalar, bazı Parti ve devlet görevlilerinin evleri kundaklanıyordu. Resmi makamlar, orman yangınlarının artmasından da "asi Arnavutları" sorumlu tutuyorlardı. Sosyalbilimciler, bölgede tarihsel eşkiyalık, komitacılık geleneğinin müthiş bir canlanma yaşadığı gözlemini yapmaktaydılar.

Neo-Stalinist restorasyon ile kapitalizme teslimiyet arasında

1980'LERİN ortalarında, Rankoviç döneminin restorasyonu kaygısı - sadece Kosova'nın değil- tüm ülkenin siyasî iklimini belirleyen bir ağırlık kazandı. Bu ortamda, 1984 başlarında, Parti'deki veya Parti'den atılmış muhalif kadrolar, siyasî polisin kaldırılması talebini tartışma gündemine "itelediler." 1970'lerde Askerî Gizli Polis'in Şefi ve halen Yugoslavya İçişleri Bakanı olan Stane Dolanc, oldukça yaygınlaşan bu talep karşısında, "siyasî polis kaldırılmalıdır" diyerek, olumlu bir tavır takındı. Ancak aynı günlerde ordu gazetesi Front, "siyasî polisin, emekçi ve yurttaşların oluşturacağı 12 bin yerel özsavunma komitesiyle ikame edilmesi" tasarımını ortaya attı. Örgün bir hiyerarşik ihbar ağı oluşturulacak, her yurttaş "ülkenin güvenliği ve çıkarı açısından önemli gördüğü bir gözlemi veya bilgiyi", işyerinde veya mahallesinde bağlı olduğu "sorumlu"ya ya da 985 numaralı telefonu çevirerek yerel "enformasyon merkezi"ne iletecekti. En bayağı soğuk savaş öykülerindeki "komünist rejim" efsanelerine uyan bu tasarım, "toplumsal özsavunmanın, ülkemizdeki özyönetim sisteminin doğal gereği olduğu" gerekçesiyle savunuluyordu! Bu komiteler oluşturulmadı; zaten bu olayın esas önemi ve ilginçliği, Yugoslav bürokrasisindeki neo-Stalinist eğilim ve tasavvurların çapını göstermesindeydi.

1984 yazında *Praxis* dergisi çevresine yöneltilen baskı kampanyası ve yargılamalar, bu gerginlikte önemli bir doruk oldu. Ağustos 1984'de, yaklaşık on yıldır süren ve kurumlaşan "Özgür Üniversite" toplantılarının sonuncusuna katılanların 30'u tutuklandı. Tutuklananlardan birisinin ölmesi üzerine, yüzlerce aydın ortak bir protesto bildirisi yayımladılar. Yönetimin cevabı, 1975'de üniversiteden atılan sekiz *Praxis*'çiye takılan "Belgrad Sekizlisi" adına atfen "Belgrad Altılısı" olarak anılan altı tanınmış muhalif sosyalist aydını tutuklayarak haklarında "karşıdevrimci örgütlenme" suçlamasıyla dava açmak oldu. "Belgrad Altılısı"na karşı açılan dava ülkede ve

uluslararası sol kamuoyunda büyük tepki yarattı. 5 Kasım 1984'de başlayan ve beş ay süren mahkemede, "Altılı"dan İmşiroviç, Yovanoviç ve Miyanoviç ilk aşamalarda fiilen bağışlanırken, Miodrag Miliç, Dragomir Oluyiç ve Milan Nikoliç 1-2 yıllık hapis cezalarına çarptırıldılar. Üç aydına yüklenen suç, başlangıçtaki gibi "karşı-devrim" değil, "sosyo-politik durumu yanlış aksettirerek yurtseverce olmayan bilgi ve kanılar yaymak" oldu.

"Belgrad Altılısı" davası, KB içindeki sertlik yanlılarının bir hamlesi idi. Davalı aydınlardan Milan Nikoliç'in mahkemedeki konuşmasında belirttiği gibi, Yugoslav toplumunun içinde bulunduğu derin bunalımı çözemeyen, kabullenmek de istemeyen parti ve devlet bürokrasisi, klasik Stalinist alışkanlıklara dönerek "karşı-devrimciler" ve "düşman"lar icat etme telaşındaydı. KB'nin ideolojik baskısı altında "resmi 'entellektüeller'" haline gelen aydınların da bunalımın kavranıp aşılmasını sağlayacak zenginliği, derinliği sergilemeleri beklenemezdi. Nikoliç'e göre bunalımın kaynağı, emekçilerin ve "bütün reşit yurttaşların" işletmesel ve siyasî karar süreçlerine gerçekten katılımına dayanmayan sistemin, "sosyalist" sıfatını hakketmeyen düz devletçiliğe veya "bürokratik kollektivizm"e, daha betimleyicisi "bürokratik korporatizm"e indirgenmiş olmasıydı. Çözüm, "geliştirilmiş özyönetim"in kurumlaşması olmalıydı: Anayasa'nın lafzı sahiden uygulanmalı; her düzeyde yönetim Paris Komünü ilkeleri çerçevesinde seçime dayalı olmalı; işletmelerde teknokrat yöneticilerin egemen konumu istişari bir konuma dönüştürülmeli; özyönetim, yerelden federale her düzeyde gerçek katılımla oluşturulmalı; yasama, yönetim, yargı işlevleri arasında kuvvetler ayrılığı ilkesi geçerli kılınmalı; ideolojik ve örgütsel tekelcilik kalkmalı idi. Nikoliç, aksi takdirde Yugoslavya'nın iki tehlikeden birine yenik düşeceği kanısındaydı: Stalinizmin restorasyonu ya da kapitalizmin restorasyonu. Neo-Stalinist bir çığırın açılması halinde de, kapitalizmin restorasyonu halinde de, parti-devlet bürokrasisinin yönetim ve işletme organlarındaki egemenliğini yeniden üretme saikleri, sistemin karakterini belirleyecekti. Bu nedenle Nikoliç, ilk ihtimali "bürokratik korporatizm" diye anarken, ikinci ihtimali "kapitalist korporatizm" diye tanımlıyordu.

Yugoslavya'nın bunalımı, 1980'lerin sonlarına doğru Doğu Avru-

pa'daki bütün reel sosyalist sistemleri kavrayan çözülme dinamiğine bağlı bir bunalımdı. Bu çözülme iktisadî cephede, 1980'lerdeki Doğu Avrupa "standartları"nca adım adım ilerlemekteydi. 1982'de uygulanmaya başlanan IMF menşeli Stabilizasyon Programı da para etmeyince, 1985'de Yugoslavya federal yönetimi "iktisadî bunalım"ı resmen ilan etti. Gayrısafi millî hasıla (GSMH) 1979'a göre % 5.5 düşmüş; dış borç 15 milyar doları geçmişti (1991'de 18 milyar dolara ulaştı). 1982'de % 40 olan enflasyon 1988'de % 250'ye, 1989'da % 1500'e ulaştı. Hayat standardı, kullanılan ölçeğe göre 1978-1989 arasında % 30 düşerek 1967 düzeyine geriledi. İşsizlik ortalama % 15-20'ye çıktı. Gizli işsizlik son derece yüksekti -kimi uzmanlara göre yüzde 30 oranında-. Tarımda, küçük mülkiyet ağırlıklı yapının, ürün fiyatlarının devletçe, oldukça geç tarihte ve genellikle enflasyonun altında belirlenmesinden dolayı motivasyondan yoksun kalması nedeniyle, kronik verimsizlik sözkonusu idi. Yugoslavya, büyük tarımsal potansiyeline rağmen gıda ürünü ithal eder hale gelmişti. Avrupa'nın tahıl ambarı olabilecek bir potansiyele sahip bulunan Voyvodina'da üretimin olabileceğin çok altında kalması, Yugoslav iktisatçıları için başlıbaşına sıkıntı nedeniydi. Hükümet 1986/87'de fiyat ve ücretleri dondurmak gibi görünürde çok radikal ama sonuçsuz devletçi müdahelelerle ekonomiyi "toparlamaya" çalıştıktan sonra, 1988'de "tam pazar ekonomisine geçiş" şiarıyla hareket etmeye başladı. Ancak sendikaların baskısı ve 1988'deki grev dalgası bu liberalleşme önlemlerinin uygulamasını da yavaşlattı. Ufukta hiçbir iyileşme ümidi görülmeyince, güvenilirliğini önemli ölçüde yitiren Başbakan Branko Mikuliç Aralık 1988'de istifa edecekti.

Ne var ki, Yugoslavya bu çözülüşü Doğu Avrupa "standardı"ndan çok daha ağır sancılarla, çok daha çetrefil sorunlarla yüzleşerek yaşamaktaydı. Oysa, 1950'lerden beri Yugoslavya gerçekliğinin, reel sosyalizme özgü çelişkileri görece hafifletmiş, bu çelişkileri aşmasını sağlayabilecek potansiyele sahip olduğu varsayılmıştı. Bu varsayım hem kapitalizm adına hem sosyalizm adına geçerli olabilmekteydi. Kapitalist sistem açısından, pazar ekonomisi unsurlarının varlığı, Yugoslavya'nın her an "kazanılabilecek" bir ülke olarak görülmesini getirmişti. Sosyalist perspektiften ise, söylem düze-

yinde bile kalsa anti-Stalinist çizgisi ve özyönetimci toplumsal örgütlenme tasarımı ile, demokratik bir sosyalizm alternatifi adına ümit kaynağı olmuştu.

Bu ümidin boş çıkmasında, -denebilir ki, biri kapitalizm, diğeri sosyalizm perspektiflerinden daha fazla önem taşıyan- iki etken belirleyici oldu. Bir: 1968-71 döneminin zengin eleştirel sosyalist tartışma ortamı sürekli kılınamadı; ancak tahammül edilen bir "şıklık" gibi yaşayabildi. "Demokratik sosyalizm" alternatifinin somutlaşması ümidini gömen bu olgu, Yugoslav siyasî sistemini donuklaştırdı, onu Doğu Avrupa ortalamasından ayırdettirecek özgün dinamiğini aşındırdı. İki: Cumhuriyetler arasındaki eşitsizlikler ve çelişkiler, Doğu Avrupa'daki "çözülüş"ün temel sonuçları olan pazar ekonomisine ve çok partili parlamenter sisteme geçiş sürecinin, Yugoslavya için başlıbaşına bunalım kaynağı olmasına yol açtı. Özyönetim sisteminin görece katılımcı yapısı, paradoksal biçimde, çok partililiğe geçiş atmosferini bulandırdı ve sertleştirdi. Özyönetim bürokrasisinin elverişli kıldığı zeminde, başta kesinkes milliyetçilik olmak üzere çeşitli (örtük) siyasî-ideolojik eksenlerle içiçe geçen klientelist-kariyerist eksende oluşan geniş gruplar, klikler yelpazesi; "serbestleşen" siyasetin derhal çok aktörlü, çatışmalı, tahripkâr bir içerik kazanmasını getirdi. Yugoslav eleştirel sosyalistleri 1960'ların ikinci yarısından beri, iktisadî-toplumsal özyönetimin siyasî-ideolojik çoğulculuk olmaksızın yürüyemeyeceğini söyleye söyleye takıntılaştırmışlardı. Bu "takıntı"nın haklılığı ve bu haklılığın zamanında teslim edilmemesinin acısı, 1980'lerin ikinci yarısında siyaset serbestleştiğinde bütün çarpıcılığıyla açığa çıkacaktı.

Öte yandan, "teknik" anlamda iktisadî açıdan bakıldığında, zaten serbest piyasa unsurlarının kurumlaşmış olduğu Yugoslavya, "toplumsal sektör"ünü tasfiye ederek serbest pazar koşullarını kayıtsız-şartsız hakim kılma sürecine (belki Macaristan hariç) diğer Doğu Avrupa ülkelerinden daha sistematik biçimde girmişti; bu anlamda "çözülüş"e (veya "geçiş"e) çok daha hazır sayılabilirdi. Ancak bu süreçte, bunalımın etkisiyle aralarındaki eşitsizlikler derinleşen cumhuriyetleri talep ve çıkarlarını uyuşturabilecek, federal düzeyde demokratik bir plan oluşturul(a)madı. 1987-89 yıllarında, örneğin eleştirel sosyalist Sloven ay-

dınlarından Miha Kovaç, iktisadî düzeyde ciddi bir "yeniden merkezileşmeye" ihtiyaç olduğunu savunmaktaydı. Cumhuriyetlerin neredeyse otarşi özlemleriyle kendi içinde bütünlüklü ekonomik yapılar oluşturmaya yönelmeleri, irrasyonel ve "mükerrer" yatırımlara, müthiş kaynak israfına yol açmıştı. Serbest piyasaya geçiş paniği ile bütünlüklü-programlı davranma saikleri hepten boğulursa, mevcut kargaşa kaosa dönüşebilirdi. Ekonomik birim olarak cumhuriyetleri değil Yugoslavya'nın bütününü veri alan, sahiden işlevli bir yapılanma oluşturulmalıydı. Ancak Kovaç ve bu yaklaşımı benimseyen başka sosyalist aydınlar, Parti-devlet aygıtındaki ünitarist otoriter güçlerin, dile getirdikleri bu ihtiyacın arkasına sığınarak siyasî, ideolojik ve kültürel bakımdan "yeniden merkezileşme" arayışına girmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Kovaç ve onunla hemfikir olanların korktuğu gibi, teknokratlar ve Parti kadroları içinde, hem monetarist politikaları ve "ekonomiyi rasyonalize etmek için işsizliği artırmaktan korkmamak gerektiğini" savunan, hem de devletin, dolayısıyla Parti-devlet bürokrasisinin belirleyici rolünü vazgeçilmez sayan "özgün" bir "neoliberal" eğilim gelişmekteydi. Bu eğilim, -birazdan ele alınacağı üzere- özellikle Sırbistan'da kendisini göstermekteydi.

Gene paradoksal gibi görünen biçimde, özyönetim ve "piyasa sosyalizmi" mirası Yugoslavya'nın kapitalizme geçiş sancılarını artırırken; cumhuriyetler arasındaki eşitsiz gelişmenin uçurumlaşması, bu sancıları "teknik" anlamda iktisadî boyutunun ötesinde, siyasî düzeyde katlanılmazlaştırıyordu. 1987'de Kosova, Makedonya ve Karadağ resmen iflas ilan etmişler, "üç büyükler"in, yani Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan'ın iktisadî-siyasî belirleyiciliği daha pekişmişti. Görece gelişkin Kuzey cumhuriyetleri Hırvatistan ve özellikle Slovenya'da, "tam" serbest pazar ekonomisine geçme ve Avrupa'ya eklemlenme tasarılarını hızlandırma düşüncesiyle; "fakir cumhuriyetlerin yükünü taşımamak" için daha fazla özerkleşme eğilimleri güçlendi. Bu eğilim, giderek federasyondan ayrılma, bağımsızlaşma talebine evrildi. Buna karşılık, iktisaden görece zayıf Güney cumhuriyetleri Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek ve Sırbistan'da "zenginlerin" bağımsızlıkçılığına karşı tepki oluştu. Dış ticaret, bankacılık gibi sektörler dolayısıyla federasyonda-

ki merkezî konumuna iktisadî açıdan çok şey borçlu olan Sırbistan'da tepki özellikle büyüktü.

Böylelikle iktisadî bunalım, her cumhuriyetin Komünistler Birliği'ndeki (KB) yerelleşme ve milliyetçileşme eğilimlerine hız verdi. Milliyetçilik özellikle entelijensiya içinde kabardı. Bütün KB'lerin yönetimleri içindeki muhafazakâr kanatlar, hem sosyalist demokratik eleştirilere karşı, hem de diğer cumhuriyetlerdeki bağımsızlıkçı eğilimlere karşı milliyetçi unsurlarla yakınlaştıkları gibi, bizzat milliyetçileştiler.

Sırp milliyetçiliği ve Miloşeviç

1988/89 DÖNEMİNDE Yugoslavya'da rejimin çözülüşünü ve yeni oluşan siyasî dinamiği cumhuriyetlerin özgül koşullarında tasvir ederken; ülkede üniter olmayan, millî olmayan devlet yapısı etrafındaki Anayasal mutabakat bakımından kilit önemdeki Sırbistan'la başlamak en doğrusu. Sırbistan'ın Yugoslavya'daki en büyük cumhuriyet olmasının ötesinde; Sırplar, İkinci Yugoslavya'da "ulusal sorun"un kilidini oluşturdular: Çünkü hem en kalabalık, hem en dağınık etnik unsur onlar; Sırbistan'ın dışında, Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'te de kayda değer Sırp azınlıklar var.* Yugoslavya'daki 8 milyon Sırbın % 38'i Sırbistan dışında yaşıyor. Birinci Yugoslavya'nın Sırp etnosentrizmine dayanmış olması,

(*) 1981 sayım sonuçlarına göre Bosna-Hersek'te % 32.2, Hırvatistan'da % 11.5, ayrıca Karadağ'da % 3.3, Makedonya'da % 2.3, Slovenya'da % 2.2, özerk bölgeler Kosova'da % 14.9, Voyvodina'da % 55.8. Bağlı özerk bölgelerle birlikte Sırbistan'ın nüfusu ise 9.3 milyon.

"Sırp sorunu"nu tarihen de önemli kılıyor. Ayrıca, Sırbistan'da 1980'lerden beri yaşanan süreç, İkinci Yugoslavya'nın temelindeki mutabakatı sarsan milliyetçi kabarmanın da candamarı, şahikası.

Sırbistan Komünistler Birliği'nde (KB) milliyetçi eğilimler, otoriter siyasî eğilimlerle içiçe gelişti. 1960'ların sonunda, partide özyönetimci, görece özgürlükçü önerilerle çıkış yapmış olan kadrolar 1972'de tasfiye edildiler. Bu tasfiye sonrasında yönetimi ele alan kadrolar, 1974 Anayasasına bir yandan "Yugoslavya'yı bölücü" eğilimlere ivme vereceği için alttan alta muhalefet ederken; ülkedeki Sırp varlığının bölünmüşlüğünü pekiştiren bu Anayasa'yı, "millî uyanış"a vesile saydılar. 1970'lerde, Sırbistan KB'nin saygın önderlerinden (bağımsızlık savaşında yeralmış) Dragoslav Markoviç'in başkanlığındaki bir komisyon, özerklik politikasına karşı çıkan bir rapor hazırladı. Eleştirilerin hedefi, ağırlıkla, tarihsel olarak Sırbistan'a dahil sayılan Kosova ve Voyvodina'ya 1974 Anayasası ile tanınmış bulunan "özerk bölge" statüsüydü. *Mavi Kitap* olarak anılan bu rapor Federal KB önderliğince tetkik edildi; fakat kamu önünde tartışmaya açılmadı. *Mavi Kitap*, Sırbistan KB kadrolarının perde gerisindeki siyasî kaygılarının ve ruh hallerinin açık ifadesiydi.

1980'lerde parti yönetiminde Stamboliç'ten Miloşeviç'e uzanan çizgi, pragmatik milliyetçilikten şovenizme giden çizgi oldu. 1980-82'de hükümetin, 1982-84'de Belgrad parti örgütünün, 1984-86'da partinin birinci adamı olan İvan Stamboliç, Sırbistan'ı Yugoslavya Federasyonu'nun hegemonik cumhuriyeti yapmayı hedefleyen, siyasî olarak merkeziyetçi bir politikacıydı. 1970'lerde Markoviç'in Mavi Kitap'la yaptığı gibi sivri çıkışlardansa, diğer cumhuriyetlerle ve özerk bölgelerle iletişimi yitirmemeye çalışan, ihtiyatlı ve pragmatist bir yaklaşımı yeğliyordu. Bu niyetle, Sırbistan'ın ilişkilerinin en sorunlu olduğu Kosova'nın siyasî güçleri ile diyaloga yöneldi. 1986'da Sırbistan KB'nin Kosova yerel örgütünde yönetimine gelen genç Arnavut kadro kuşağının önderi Azim Vllasi, Stamboliç'e destek verdi. Kosova'da 1981'de gerçekleşen bağımsızlıkçı kalkışmaya karşı çıkmış olan Vllasi ve arkadaşlarının niyeti, Sırbistan yönetimiyle ilişkileri yumuşatarak Kosova'nın iktisadî gelişmesine hız vermek, siyasî kültürü Arnavut-Sırp gerginliğinin ipoteğinden kurtarmaktı.

Bu noktada, Kosova'nın Sırp milliyetçiliği açısından anlamına değinmek gerek. Ortaçağın kısa ömürlü Sırp İmparatorluğu'nun coğrafî merkezi Kosova'ydı. Bu İmparatorluğun yıkılışının da, 1389'daki meydan savaşında Osmanlı İmparatorluğu'na yenilmesiyle Kosova'da gerçekleşmiş oluşu; 19. yüzyılda oluşan Sırp milliyetçiliğinin Kosova'ya nostaljik ve mistik anlamlar yüklemesini getirmiştir. Kosova "Eski Sırbistan" olarak anılır; Çetnik hareketi Kosova'yı "tüm Sırpların kutsal yurdu" olarak tanımlar. Sırp köylülüğünü Balkan savaşlarında seferber eden millî ülkü, güneye, Selanik'e kadar genişlemekti; güneydeki ilk hedef de Kosova'ydı. 1389'dan sonra Kosova'da zamanla Arnavut nüfusun çoğunluk hale gelmesi, Sırp milliyetçiliği ve millî ülküsü açısından buranın taşıdığı mistik, revanşist (intikamcı) anlam; "yurtlarının işgal altında olduğu" duygusu ile ve bu işgali Osmanlı emrinde gerçekleştirdiği düşünülen Müslüman Arnavutlara karşı şoven, giderek ırkçı tepkilerin doğması ile pekişmiştir. (Oysa Arnavutlar, 1389 meydan savaşında Osmanlı ordusuna karşı Sırpların safında çarpışmışlardı.)

1981 kalkışmasından sonra, Sırbistan'da Sırp milliyetçiliğinin ananevi Kosova temaları hızla revaç buldu. Sırp ve Karadağlıların Kosova'dan göçe zorlanarak "Kosova'nın Arnavutlaştırıldığı" tehlikesine değiniliyordu. Gerçekten 1981'deki kalkışmadan bu yana 40 bin Sırp ve Karadağlı Kosova'dan göçmüştü. Böylece, Kosova'da 1960'larda % 30'lara yaklaşan Sırp varlığı, fiilen % 10'un altına düşmüş durumdaydı. Arnavutlar, evlerini, arazilerini çok cazip fiyatlar teklif ederek veya baskı ile satın alıp, Sırpları azınlık oldukları yerleşimlerden "sürüyorlardı". Gündelik hayatta Sırpça konuşmak, taciz nedeni olabiliyordu. Aslına bakılırsa, 1945'den beri Sırplar da Arnavutlar da birbirlerini Kosova'dan "sürmeye" çalışmak için her fırsatı kullanmışlardı. Arnavutlara dönük Rankoviç terörünün hedeflerinden birisi buydu; Rankoviç devrildikten sonra Arnavutlar yılların öcünü almak için yöredeki Sırplara büyük baskı uygulamışlardı. Özerk bölge statüsü kazanmasından sonra ise, Sırbistan yönetimi, Kosova'ya ayrılan bütçeyi alabildiğine kısmış, yatırımları engellemiş; Kosova'ya ayrılan kamu yatırımlarını da ayrımcı bir uygulama ile, ağırlıkla Sırp yerleşimlerine tahsis edegelmişti. Do-

Kosova: Yugoslavya'nın "Üçüncü Dünyası".

layısıyla, Sırp ve Karadağlıların Kosova'dan göçmesi asla sadece "Arnavutlaştırma" politikası doğrultusundaki baskılardan ötürü değil, aynı zamanda, Kosova'daki katlanılmaz yoksulluktan ötürüydü. Kosova, kuruluşundan beri Yugoslavya'nın en yoksul bölgesiydi. 1989 verileriyle kişi başına ücret ortalaması 2045 dinar iken, Kosova'da bu rakam 1418 dinardı. Yine 1989 verileriyle Yugoslavya'da % 16.2 olan işsizlik oranı Kosova'da % 55.9'du. Yugoslavya'nın elektrik üretiminin en büyük kesirinin gerçekleştirildiği bu bölgede, halâ pek çok yer elektriksizdi.

Kosova'da Arnavut nüfusun oranının zaten mevcut bulunan "kahir ekseriyetinin" (% 77.5) üstüne, daha artarak fiiliyatta en azından % 85'e ulaşması, ayrıca, Arnavutların yüksek doğum oranına da bağlıydı. Buna karşı, bazı Sırp aydınları ve Sırbistan KB yöneticileri, yüksek doğum oranlarının "sosyolojik bir olgu değil, bilinçli Arnavut yayılmacılığının ürünü olduğunu" savunarak; Kosova'da zo-

runlu doğum kontrolü uygulanması propagandasına başladılar. 1981'deki kalkışmanın KB tarafından "karşı-devrim" olarak damgalanması, Sırp milliyetçiliği söyleminin ve onun Kosova mistisizmi ile anti-Arnavut temalarının, "karşı-devrim" tehlikesi muvacehesinde devrim savunusu kisvesine bürünmesine imkân verdi.

Kosova'daki gelişmelerin, Makedonya'daki Arnavutlar ve Bosna-Hersek'teki Müslümanlar arasında da ayrılıkçı eğilimleri körükleyeceği kaygısı; Kosova'daki "tehlikenin" diğer cumhuriyet yönetimlerine de benimsetilmesinde etkili idi.

1980'lerin ortasından sonra, Kosova meselesi Sırbistan siyasî hayatının belirleyici konusu haline geldi. 1986'nm sonlarında "Kosova'daki Sırp soykırımına karşı" Sırp-Karadağ komiteleri kuruldu. Halk arasında, Kosova'da Sırp kadınlarının tecavüze uğradığına dair öyküler dolaşıyordu. Kosova kampanyaları ekseninde, Sırbistan'da ideolojik bakımdan milliyetçi, siyaseten muhafazakâr-otoriter bir ittifak oluştu. Çok geniş yelpazeli bir ittifaktı bu: Rankoviç döneminde devletin baskı aygıtında yeralıp, 1966'da tasfiye edilmiş eski kuşak parti kadroları, KB'nin ve devlet aygıtının sertlik yanlısı ortodoks yeni kuşakları, "Kosova'daki soykırıma karşı" komiteler; milliyetçi entelijensiya ve Ortodoks Kilisesi'nin bazı kesimlerinden oluşuyordu.

Sırp-Ortodoks Kilisesi ile Parti arasında resmen bağ kurulması, 1967'den itibaren aralıksız Savunma Bakanlığı yaptıktan sonra 1982 Mayıs'ında ordudan ayrılıp Sırbistan cumhurbaşkanlığına getirilen emekli General Nikola Lyubiçiç'in yönetimi altında gerçekleşmişti. 1981'de ordunun Kosova'ya müdahelesinde "düğmeye basan adam" olarak Sırp milliyetçilerinin takdirini kazanan Lyubiçiç'in icraatı, neo-Stalinist eğilimlerle milliyetçiliğin bağdaşımı açısından örnek niteliğindeydi. Özyönetimcilik ideolojisini öteden beri söylem düzeyinde bile benimsemeyen ve her daim sertlik yanlısı olarak bilinen Lyubiçiç'in ilk önemli "sivil" siyasî çıkışı, Kosova'daki Peç Manastırını ziyaret etmek olmuştu. Peç, Ortaçağ'da Sırp Ortodoks Patriyarklık merkezi olduğu için, bu manastır simgesel öneme sahipti. 1981'de yangın tehlikesi atlatan manastırın "Arnavut asilerce" kundaklandığı söylentisi, Ortodoks Sırplarda büyük infial yaratmıştı. Bu toplumsal tepkiyi "Parti adına" değerlendirmek isteyen Lyubiçiç, Peç ziyare-

tinde, Sırbistan Sırp-Ortodoks kilisesine her zaman sahip çıkacaklarını ve sübvansiyonla destekleyeceklerini açıklamıştı. Daha önce Kosova Arnavutlarını, "Kilise'nin 400 yıl direndiği" Osmanlı Türkleriyle özdeşleştirdiği için "Sırp milliyetçiliği gütmekle" suçlanmış olan Sırp Ortodoks Kilisesi Patriyarkı German, büyük itibar görmeye ve bu nevi açıklamaları resmi yayın organlarında yayımlanmaya başlamıştı. German, Tito'nun 1967'de hem cumhuriyetlerin özerklik isteklerini tatmin etme hem de Kilise'yi zayıflatma saikiyle Makedon Ortodoks Kilise'ne bağımsızlık tanıyarak Sırp Ortodoks Kilisesi'nden ayırmasını da eleştirmeye başladı. Bu eleştirisi, Makedonları "Sırp boyu" sayan Sırp milliyetçiliği ile Kilise'yi birleştiriyordu.

Milliyetçi entelijensiya içinde iki yönelim söz konusu. Yazarlar Birliği ve edebî entelijensiya, geleneksel Ortodoks halkçılığıyla da bağlantılı popülist bir milliyetçiliğe eğilimliydi. Farklı siyasî eğilimlerden (sosyalistler dahil) Sırp edebiyatçıları arasında, millî bilinci uyandıran, modernleştirici bir milliyetçi uyanışa öncülük eden 19. yüzyıl "millî şair"lerinin, "millî yazar"larının tarihsel rolüne öykünme eğilimi yaygındı. Sırp Bilimler Akademisi ve genelde teknokratik entelijensiya, devletçi bir milliyetçilik anlayışını temsil etti. Akademi'nin 1986'da yayımladığı *Memorandum* (Muhtıra), Sırp milliyetçiliğinin "tarihsel düşmanlar" retoriğinin omurgasını oluşturdu. Yugoslavya yönetim modelinin anti-Sırp esaslara dayalı bir model olduğunu savunan *Memorandum*, bu modelin sorumluluğunu sırayla şu düşmanların üzerine yıkıyordu: Komintern'in anti-Sırp revanşizmini ve soykırımcılığına körükörüne izleyen Yug. KP; devletin kuruluşunda kendi millî çıkarlarını gözeten Slovenler ve Hırvatlar (ve onları temsilen Sloven Edvard Kardelj ile Hırvat Tito); II. Dünya Savaşı sonrasının oportünist, boyun eğici Sırp politikacıları. Komintern, Yugoslav KP ve sonra Yugoslav KB tarafından, II. Dünya Savaşı öncesinde Yugoslavya'daki diğer milletleri ezdiği tezine inandırılan Sırp halkı bu haksız suçluluk kompleksinden kurtulmalı; milletin "hayatiyeti" canlandırılmalıydı. *Memorandum*'a göre 1981 kalkışmasıyla Kosova'da Sırp milletine açıkça savaş ilan edilmişti! Kosova'daki "neo-faşist saldırı"ya sessiz kalan KB ve Sırbistan hükümet önderliği şiddetle eleştiriliyordu;

Belgrad'da Kosova Sırplarının anti-Arnavut protesto yürüyüşü.

bu basiretsizlik, Osmanlı'ya karşı ilk Sırp ayaklanmasının gerçekleştiği 1804'den beri Sırp milletinin en büyük yenilgisi idi.

Stamboliç'in önderliğindeki Sırbistan KB Memorandum'a onay vermedi. Ancak Memorandum resmen benimsenmemekle yetinilip kamuoyu önünde sorgulanmayınca, eleştirilmeyince; entelijensiyada ve halkta bu sükutun ikrardan geldiği kanısı yayıldı (ve yaygınlaştırıldı). Stamboliç, hem pragmatist çizgisi icabı, hem de Sırbistan'ı Yugoslavya'nın hegemonik cumhuriyeti yapma hedefi doğrultusunda, oluşan milliyetçi ittifakın kalıbına girmişti. Ancak 1986'nın sonuna doğru, taktik işbirliği yaptığı "aşırı milliyetçilerin" bağımsız ve asli güç haline gelmekte olduklarını farkederek, mesafe almaya çalıştı.

1987'de Sırbistan yönetimi Kosova'da Arnavutlara yönelik aktif bir tecrit ve boykot politikası uy-

gulamaya yöneldi. Sırplara ait gayrımenkullerin Arnavutlara satışına tahdit kondu; kimi işletmelerde "yalnız Sırpların çalışabileceği" tamim edildi; Sırp ağırlıklı köylerden Arnavut aileler çeşitli bahanelerle sürüldü. Arnavutlara karşı ırkçı söylemin yerleşikleştiği Belgrad basını, Sırbistan KB'ne bağlı Kosova yerel KB önderliğini sürekli karalıyordu. Arnavut işçi sınıfı ve sosyalist, eleştirel entelijensiyası da "millî düşman" muamelesinden azade değildi. En büyük hedef ise, 1966-73 dönemindeki Anayasa tartışmalarında Kosova'nın daha fazla özerk olmasını savunan, Kurtuluş Savaşının Partizan generali Fadıl Hoca idi. Fadıl Hoca'yı hedef haline getiren gelişmeler, Sırp-Arnavut çatışmasının "belden aşağılığı" hakkında da fikir vericidir. 1987 yazında Sırp basını, Kosova'da Sırp kadınlarına yönelik tecavüzlerin arttığı iddiasını işlemeye başladı. Fadıl Hoca, bu iddialara, "böylesi korku hikâyelerinin, cinsel fantezide tutukluğa delalet ettiğini" söyleyerek ve "başka Yugoslav cumhuriyetlerinden kadınlara Kosova'da fuhuş izni verilmesini" önererek cevap yetiştirdi. Bu provokatif çıkış, Arnavut ve Sırp halklarında şoven duyguları alabildiğine körükler ve bayağılaştırırken; Yugoslavya'nın her yerinde kadınlar Fadıl Hoca'yı "pezevenk Fadıl Hoca'yı asın!" sloganlarıyla protesto ettiler. 1988'de bazı Yugoslav sosyologlar, iyice çatallaşan "tecavüz" tartışmasını aydınlatma amacıyla yaptıkları saha çalışmasında; 1982-1988 döneminde Kosova'da Arnavut erkeklerin Sırp kadınlara tecavüz ettiği 17 vakaya karşı, Sırp erkeklerin Sırp kadınlara tecavüz ettiği 154 vaka saptayacaklardı.

1987'ye gelindiğinde, Sırbistan KB'nde demokratik reformlardan yana bir kanat ile; ideolojik bakımdan milliyetçi, siyasî bakımdan muhafazakâr-otoriter olan kanat arasındaki ayrışma gayet berrak görülüyordu. Reformcu kanadın önderi Stamboliç, milliyetçi-otoriter kanadın önderi ise, politikaya girmesini Stamboliç'in sağladığı Slobodan Miloşeviç'ti. Milliyetçiliğin yükselerek denetimsizleşmesinden de huzursuz olan reformcular, partinin her alandaki hükümran rolünü, totaliter konumunu terketmesinden yanaydılar. Miloşeviç ve ekibi ise, sosyalist bir demagojiyle sarıp sarmaladıkları milliyetçi söylemini resmi ideoloji olarak vazederken; devlet-parti özdeşliğine dayalı, monolitik, totaliter bir siyasî yapılanmayı savunuyordu. Eleştirel Yugoslav Marksistleri, Miloşeviç'in çizgisini "neo-Stalinist" olarak tanımlıyorlar. 1987'de, partide iktidar mücadelesi yapan reformcu kanadın Stamboliç'in pragmatizminden uzak, ilkeli ve teorisyen vasfı daha güçlü ismi, KB Belgrad örgütü başkanı Dragişa Pavloviç de bu terimi kullanmıştı. Öte yandan, Miloşeviç'in söylemi ve kişiliği, özellikle de, iktisadî bunalımın yükü altında ezilen parti kadrolarının ve bürokrasinin, imtiyazlı varlıklarını sürdürmelerini sağlayacak "güçlü adam", "lider" ihtiyacına karşılık vermeye uygundu. Ortodoks bir papazın oğlu olan Miloşeviç, 1987'de, 45 yaşını yeni bitirmişti. Parlak ve çok hırslı bir yönetici teknokrat kariyeri ile Belgrad Bankası'nın başına geçtikten sonra, doğrudan politikaya atılmıştı.

Miloşeviç'in 27 Nisan 1987'de Kosova Polje nahiyesinde, onbinlerce Sırp ve Karadağlıya verdiği coşkulu söylev, milliyetçiliğin resmi ideolojinin odağına yerleşmesinde önemli bir eşikti. Miloşeviç bu söylevinde "Slav toplumu"nu muhatap aldı; Sırbistan halk(lar)ı veya parti adına değil, bütün Yugoslavya Sırpları adına konuştu. Miloşeviç'in Polje söylevi, 1986 *Memorandum*'unun mantığını, resmi parti ve devlet ideolojisinin merkezine oturttu. 8. Kongre arifesinde, reformcuların önderlerinden Pavloviç, üstüste açıklamalarla partide yükselen milliyetçiliğe karşı uyarılarda bulundu. Ona göre "milliyetçilik, partiye hakim olan dogmatizmin son aracı" idi. Pavloviç, daha sonra yazdığı kitapta, demokratik merkeziyetçiliğin otoriter yorumunun sosyalizme getireceği tehlikeleri sorgulamıştır. Pavloviç bu açıklamalarından ötürü "anti-

Sırp önder Slobodan Miloşeviç, Yugoslavya'da Tito'nun ölümünden sonra çıkan en popüler politikacı idi.

parti" ve "anti-Sırp" bir cephe açmakla suçlandı. Eylül 1987'deki 8. parti kongresinde reformcular tasfiye edildiler, Pavloviç ve Stamboliç parti yönetiminden uzaklaştırıldılar. Pavloviç Sırbistan'da partinin boykotu nedeniyle iş bile bulamadığı için Slovenya'ya göçmek zorunda kaldı. Tasfiye edilenlerin düşünceleri ve eleştirileri, "halka karşı", "anti-parti", "karşı devrimci" suçlamalarıyla parti kamuoyunda terörize edildi. 8. Kongrenin ardından Parti kamuoyunda, basında ve entelijensiyada Sırp milliyetçiliği sistematikleşmeye başladı. Milliyetçi geleneğin II. Dünya Savaşı öncesindeki mirasına da el atıldı. Çetnik hareketi, Sırp milletinin "tarihsel düşmanları"na karşı direnen onurlu bir hareket olarak yeniden meşrulaştırıldı. II. Dünya Savaşı öncesi tarihi, Sırp millî burjuvazisinin milliyetçi yönelimlerini "onore eder" bir yaklaşımla ele alındı. Komintern'in, onun güdümündeki Yugoslav KP'sinin ve Vatikan'ın, 1930'larda ve 1940'larda Sırp milletine karşı kâh "önyargılı" kâh "düşmanca"

tutumları hikâye edildi. 1980'lerin ortasına kadar oldukça canlı ve çoğulcu bir yapısı olan Belgrad entelellektüel hayatı, Sırp milliyetçiliği etrafında tekseslileşti. Milliyetçi kampanyaların, basındaki ve kamuoyundaki baskıcı tekseslilik çerçevesindeki ürünü; "halka karşı", "karşı devrimci", "anti-parti" suçlamalarının, "anti-Sırp" suçlamalarıyla içiçe geçmesi oldu. Partiye eleştiri, Sırp millî çıkarlarına eleştiri haline geldi.

1988 yılı boyunca Parti tarafından örgütlenen, kendiliğinden görünümlü "Kosova Sırplarıyla dayanışma" gösterileri düzenlendi. Miloşeviç, bu gösterileri destekleyen konuşmalarında, "Sırbistan ya birleşecek, ya yok olacaktır!" şiarını ortaya attı. Belgrad basını Kosova gösterilerini (19. yüzyıldaki ve II. Dünya Savaşındaki bağımsızlık mücadelesinden sonra) "üçüncü Sırp ayaklanması" olarak tanımladı. Federal KB, bu gösteriler üzerine, ilk kez, Sırbistan KB'ni ülkede yükselen şovenizme karşı uyarma gereği duydu. Bu uyarı reddedildi. Sonbaharda gösteriler özerk bölge Voyvodina'ya ve Karadağ cumhuriyetine sıçradı. Yerel KB önderliklerinin istifasını isteyen, Sırpçı gösterilerdi bunlar. Voyvodina'daki yürüyüşleri ve gösterileri gerçekleştirenler, Voyvodinalılar değil, Miloşeviç'in örgütlemesiyle Kosova'dan gelen Sırplardı.

Yugoslavya Cumhurbaşkanı Raif Dizdareviç Sırbistan KB'ne daha sert bir uyarıda bulundu. Fakat Federal KB yönetimi, esasen, Sırbistan'a karşı açık tavır almayarak onu "yatıştırma" politikası izlemeyi yeğliyordu. Ağustos'ta milliyetçi gösterilerin durdurulması için yaptığı uyarıyı Sırbistan KB'nin reddetmesi, Federal KB'nin otoritesindeki aşınmanın boyutlarını gösterdi. Miloşeviç, 1988 sonbaharında, Voyvodina'nın Niksic bölgesinde 200 bin TL'nin altında ücretlerle çalışan maden işçilerinin protestolarını yatıştırmak için de, Sırp şovenizmini kullandı. "Yoksulluğun federasyondaki Sırpların yeterince birlik ve beraberlik içinde olmayışından" kaynaklandığını, Sırpların Yugoslavya'da yeniden "evin beyi" olması gerektiğini işledi. Böylece, maden işçilerinin emeklerinin hakkını almaya dönük protestolarını, "Sırbistan'ın hakkını" almaya dönük gösterilere dönüştürmeyi başardı.

Miloşeviç popülist söylemiyle gittikçe güçlenmekteydi. Üst düzey Parti-devlet kadrolarının çoğu hakkında söylentilerin dolaştığı, yolsuzluk dosyalarının şantaj mal-

zemesi olarak kullanıldığı Yugoslav siyasî ortamında, "tertemiz"di, hakkında hiçbir karalayıcı rivayet yoktu. Üstelik Miloşeviç, yıllardır Yugoslavya'da muhalif sosyalist entelijensiyanın dilindeki "bürokrasi eleştirisi", "bürokrasi egemenliği" kavramlaştırmasını vulgarize eden bir anti-bürokratizm söylemi geliştirmekteydi. Aslında "yeteneksiz", "verimsiz" "ruhsuz", "sorumsuz" bürokratları hedef alan, yeni-sağ bir "iş bilir" teknokrat söylemiydi bu. Miloşeviç, Sırbistan'da halk arasında "yeni Tito" diye anılmaya başlandı. Bu sıfat, Tito'dan sonra Yugoslavya'da ortaya çıkan en (belki tek) karizmatik lider olması anlamında doğru idi; milliyetçi olmayan çokuluslu federatif Yugoslavya modelini cisimleştirme anlamında ise, Miloşeviç'in "Tito"luk bir tarafı elbette yoktu.

Miloşeviç'in "yayılması" ve Kosova darbesi

EKİM 1988'de, Sırbistan KB'nin hegemonya atılımı, Sırbistan'a bağlı diğer özerk bölge Voyvodina'ya ve Karadağ cumhuriyetine sirayet etti. Ekim'de, "tutumlarıyla Arnavut ayrılıkçılığına destek vermek"le suçlanan Voyvodina KB örgütü önderleri, partili ve partisiz Sırpların oluşturduğu güç odaklarının baskısıyla, parti tüzüğüne aykırı biçimde görevden alındılar. Böylece büyük (% 21.7) bir Macar ve küçümsenmeyecek (% 7.1) Hırvat azınlığın yaşadığı Voyvodina, % 55.8 ile çoğunluğu oluşturan Sırp kadroların hegemonyasına girdi. Osmanlı fetih akınları ve veba salgını nedeniyle uzun süre nüfussuzlaşan Voyvodina; 1717'den 1918'e dek bölgeye egemen olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından, İmparatorluğun dört bir yöresinden topluluklarla iskân edilmişti. Bu iskân politikasının mirasını taşıyan Voyvodina'da, hemen her Orta Avrupa halkından bir "nümune" bulmak halâ

mümkündü. Sırbistan KB'nin özerk bölge yönetimine el koyduğu 1988 yazında, anılan Sırp, Macar ve Hırvat toplumlarının yanısıra, Voyvodina nüfusunun yaklaşık % 4'ü Slovak, % 3'ü Romen, % 2.5'u Karadağlı idi; daha küçük oranlarda Çingeneler, Rutenyalılar, Makedonlar, Müslümanlar, Slovenler ve II. Dünya Savaşı öncesindeki 300 binlik nüfusun kalıntısı olarak 5 bin de Alman yaşıyordu. Federal KB, bu karman-çormanlığına rağmen 19.-20. yüzyıl tarihinde pek sert millî-etnik çatışmalara sahne olmayan; halkların oldukça uyumlu yaşadıkları Voyvodina'da Sırp egemenliğini kurumlaştıran bu darbeye göz yumdu.

Ardından Karadağ'ın başkenti Titograd'da Karadağ KB önderliğinin çekilip yerine Miloşeviç'çilerin gelmesi talebiyle gösteriler başladı. Karadağ parlamentosunu basmaya yeltenen 30 bin Sırp polisle çatıştı. Federal Parti bu noktada tepki göstererek Karadağ KB önderliğini destekledi. Ancak Ocak 1989'da Sırbistan KB'nin desteklediği kitlesel gösteriler sonucunda Karadağ KB yönetimi çekilmek zorunda kaldı; Parti ve hükümet Miloşeviç'in güdümüne girdi.

Ekim 1988 sonundaki 17. Yugoslavya Federal Parti Kongresi, bu ortamda, olağanüstü önem kazandı. Eylül sonunda, Federal KB Prezidyumu'nun Slovenyalı ve Voyvodinalı iki üyesinin, "Sırp faşizmi"ni protesto amacıyla görevlerinden istifa etmesi; Kongre'nin baş gündem maddesinin Sırbistan KB'nin politikası olacağını göstermişti. Zaten Miloşeviç Kongre kulisine, Federal Komünistler Birliği yönetimine de hakim olma amacıyla giriyordu. Federal KB'nde etkili olan bazı Sloven ve Hırvat politikacıların tasfiye edilmesini sağlamak için yolsuzluk iddiaları ortaya attı. Ancak Miloşeviç, Kongre'de, Kongre salonunun dışındaki Miloşevçi'çi/milliyetçi gösterilere de tepki gösteren diğer cumhuriyetlerin delegelerinin kesin tavrıyla karşılaştı. Onca tasfiye talebi arasında, sadece bir Sırp kadro Prezidyum yönetiminden uzaklaştırıldı. Sırbistan basını bu olayı yine federasyondaki "anti-Sırp güçlerin oyunu" diye yorumladı; Belgrad'da "Sırp milletinin mücadeleci ruhunu dirilmeye" çağıran 350 bin kişilik miting düzenlendi. Kasım'da Yugoslavya Federal Meclisi, Miloşeviç çizgisinin federal düzeydeki etkisini yansıtan kararlar aldı. 19. yüzyılda pan-Slavistlerin popüler marşı olan *"Hey, Slaveni!"* ("Selâm size, Slavlar!") marşı res-

mî marş olarak benimsendi; ardından, Sosyalist Yugoslavya'da ilk kez, II. Dünya Savaşı öncesindeki Yugoslav devletinin 70. kuruluş yıldönümü kutlandı. Bunlar, Yugoslavya'nın üniter olmayan devlet yapısını sarsan ve Slav olmayan halkları dışlayıcı, marjinalize edici mesajlar veren, simgesel bakımdan önemli adımlardı.

Kasım'da darbe sırası Kosova'ya geldi. Sırbistan KB'ne bağlı Kosova yerel örgütü önderleri Yaşari, Vllasi ve arkadaşları görevden alınarak, yerlerine Sırbistan KB güdümündeki kadrolar getirildi. Bu arada, Voyvodina ile Kosova'nın özerkliğini alabildiğine budayarak Sırbistan'ın tam güdümüne sokan bir Anayasa değişikliği gündeme getirildi. 17 Kasım 1988'de savaş öncesi Komünist Partisi'nin kalelerinden olan Trepça kömür madeninde gece vardiyasından çıkan işçiler, KB Kosova yerel örgütü önderlerinin görevden alınmasını ve Anayasa değişikliği tasarısını protesto etmek üzere, 70 kilometre mesafedeki (Kosova başkenti) Priştine'ye yürüyüşe geçtiler. Yugoslav, Arnavut ve Türk bayrakları taşıyor, "Tito-Parti", "Yaşari-Vllasi", "Tito-Kardelj" sloganları atıyorlardı. Trepça madencilerine beş gün içinde başka işletmelerin işçileri ve öğrenciler de katıldı. Arnavut nüfuslu Batı Makedonya'dan da katılımlarla; yaklaşık 1 milyon 800 bin nüfuslu Kosova'da gösterilerde yer alanların sayısı yarım milyona ulaştı.

Yaşari ve Vllasi görevlerine iade edilmeyince, işçiler genel grev arayışına girdiler. 1989 Şubat'ının üçüncü haftasında, Trepça kömür madeni işçileri ocakları işgal ettiler, bir kısmı sekiz günlük açlık grevi yaptı. İşletmeyi günlerce yönettiler. Esnaf ve öğrenciler de direnişe katıldılar. Aynı günlerde, Kosova'daki "Sırp davası"nı desteklediğini göstermek için Belgrad'da 800 bin kişi toplandı. Sırbistan KB bu siyasî genel grevi "karşı devrim" girişimi olarak suçlayarak; "olağanüstü hal" olduğunu savunduğu Kosova'ya askerî güç yığdı, fiilen sıkıyönetim uygulamasına geçti. Çatışmalarda bilinebildiği kadarıyla 90 insan öldü. Genel greve önderlik eden kadrolar tutuklandı, Vllasi hapse atıldı. Parti'den 5 bin kadar Arnavut kadro tasfiye edildi.

Aynı ay, Voyvodina ve Kosova'nın özerkliğini kâğıt üzerinde bırakan Anayasa değişikliği yürürlüğe sokuldu. Yeni Anayasanın bir (72.) maddesi, Sırbistan'ın, Sırp azınlıklarının hakları ve çıkarları

ile ilgili olarak cumhuriyet sınırları dışına müdahelede bulunabilmesine kapı açıyordu. Ayrıca, yeni Anayasa, Sırbistan'da resmî yazı dilinin Kirilce olduğunu hükme bağladı. Ülkede yıllardır fiilen hakim hale gelen Latin alfabesi karşısında Kiril alfabesini canlandırma seferberliği başladı.

Federal KB Kosova darbesinde de sessiz kaldı. Slovenya'da bütün toplumsal örgütler, Hırvatistan'da insan hakları örgütleri bu darbeyi kınadılar. Slovenya ve Hırvatistan KB yönetimleri Kosova darbesini kınamakla birlikte, Sırbistan'ın gerçekleştirdiği Anayasa değişikliğine seyirci kaldılar. Bosna-Hersek tamamen sessiz kaldı, Karadağ ve Makedonya cumhuriyetleri ile Voyvodina özerk bölgesi Sırbistan'ın politikasını destekledi. Pavloviç, Sırbistan yönetiminin politikasını "şovenist ünitarizm" olarak tanımladı. Hırvatistan KB içinden, Parti'nin Kosova grevindeki ikircikli tutumuna karşı ciddi eleştiriler geldi; hatta birçok kadro, bu nedenle KB'nden ayrıldı. Hırvat Danas gazetesi, Kosova olayında izlenen politikanın "KB'nin sınıfsal meşruiyetinin son kalıntılarını da yok ettiğini" savundu. 1988-90 döneminde Voyvodina ve Karadağ'da, (yukarıda değinilen Niksiç olayına rağmen) işçi sınıfı içinde parti ve hükümet yönetimlerine karşı muhalefet potansiyeli mevcuttu ve şovenizme karşı "işçi sınıfı dayanışması", "işçi sınıfı enternasyonalizmi" şiarlarının belirli bir geçerliliği vardı. Yugoslavya'da ağırlaşan iktisadî bunalımın yükünü ve yoksullaşmayı en ağır yaşayanlar kesimler arasında yeralan (1988'deki araştırmaya göre yaklaşık % 58'i asgari refah düzeyini sağlamaya yetmeyen ücretler alan) Sırbistan işçi sınıfı ise; büyük ölçüde, milliyetçi hareket temelinde seferber edilmiş, şovenizme karşı etkili olacak sınıfsal bir perspektiften oldukça uzaklaşmış durumdaydı. 1989'da Sırbistan'da görülen küçük çaplı anti-şovenist çıkışlar, eleştirel sosyalist entelijensiyadan geldi. Yugoslavya Dışişleri bakanlığı da yapmış olan, partizan generallerinden Koça Popoviç, "anti-Arnavut revanşizmi" eleştirerek bir "Yugoslav Demokratik İnisyatifi" oluşturma çabasına girdi.

1990'lara girerken Kosova'da Sırbistan'ın ideolojik ve siyasî baskısı kalıcılaşmıştı. 1989'da, kimi Arnavut aydınlar Kosova'mn "Arnavut Filistin'i" olduğu şiarını işlemeye başladılar. Uzman hekimler gibi vasıflı kesimlerin bile kayırılmadığı, Arnavutları işten çıkartma

Sırp milliyetçiliğinin büyük Sırbistan tasarımı.

kampanyası, Kosova'da çalışan Arnavutların oranını % 10'un altına düşürdü.

Miloşeviç 1990 yılı boyunca "Büyük Sırbistan" idealini işledi. Miloşeviç'in destek aldığı milliyetçi Sırp tarihçileri, "Büyük Sırbistan"ın sınırlarının tayininde mevcut nüfus yapısının değil, II. Dünya Savaşı öncesindeki sınırların esas alınması gerektiği kanısındaydılar. *Ilustrovana Politika* dergisi, 1990'da bir "Büyük Sırbistan" haritası yayımladı. "Sırp boyu" olduğu savunulan -gerçekten de Sırplarla tarihsel ve kültürel "akraba" olan- Karadağ ve "Güney Sırbistan" olarak tanımlanan Makedonya'nın tamamıyla dahil sayıldığı bu "Büyük Sırbistan"a, Bosna-Hersek'in büyük bölümü ve Hırvatistan'ın başta Dalmaçya olmak üzere bazı bölgeleri dahildi. Slovenya'da, hele üstelik topraklarının bir kısmı "Büyük Sırbistan"a dahil sayılan Hırvatistan'da bağımsızlık talebinin yükselmesi; irredentist (kaybettiği "toprakları"nı geri almayı hedefleyen) bir yönelime giren Sırp şovenizmine saldırgan ve re-

vanşist (intikamcı) hatlar kazandırdı. Sırbistan yönetimi aynı yıl, Slovenya ve Hırvatistan'dan yaptığı ithalatı durdurdu, Hırvat vatandaşlarına ait mülkleri millîleştirdi. Bu arada büyük Hırvat petrol tröstü INA Sırbistan'a petrol sevkini durdurmuş, Sırbistan da INA'nın 187 istasyonunu kamulaştırmıştı.

Miloşeviç'in körüklediği revanşist ve saldırgan yönelimin asli düşman figürü Hırvatistan'dı. Hırvatistan, tamamen II. Dünya Savaşı'ndaki faşist Ustaşa devletinin uzantısı olarak sunulmaya başlandı. Miloşeviç Hırvatları "faşist vampirler" diye anıyordu. Gösteri ve toplantılarda, (I. Dünya Savaşı öncesinde Avusturya-Macaristan ordusunda askerken Sırbistan'a karşı savaşmayı reddettiği için hapis yatan!) Tito'nun "hain ve katil bir Hırvat" olduğu, "Sırplardan nefret ettiği" söylenir oldu. Yarı resmi Politika gazetesi, Yugoslavya içindeki sınırların Tito'nun keyfince Sırbistan aleyhine çizildiğini ve hiçbir uluslararası anlaşma ile onanmış olmadığını işledi. Okulların çoğundan Tito'nun portresi kaldırıldı. *Politika* gazetesi, Vatikan'ın II. Dünya Savaşı'nın faşist-Katolik Hırvat devletini yeniden yaratmaya çalıştığını iddia etti. Ortodoksluğa karşı Katolik "şer ittifakı"nın komplolarına ilişkin tezler, Ortodoks kilisesi çevresindeki grupların ve Sırp milliyetçileri içindeki geleneksel (köylü hareketine dayalı) ortodoks popülizmine bağlı unsurların siyasî perspektifinde önemli yer kaplıyordu.

Sırbistan KB'nin düşman portföyünde Slovenya'nın da özel bir yeri olduğunu belirtmek gerek. Slovenya, gayet açık "liberal" yönelimiyle "karşı-devrim"i cisimleştiriyordu. Giderek, Slovenya'nm siyasî ortamında gündeme gelen tartışmalar ve öneriler, Sırp basınında siyasî-ideolojik anlamlarından soyundurularak "Sloven fikriyatı" diye anılmaya başladı.

Slovenya'da demokratikleşme ve bağımsızlaşma hareketi

TOPLAM nüfus içindeki payı yalnızca % 8.7 (1.8 milyon) olmakla birlikte Yugoslavya millî gelirinin yaklaşık % 20'sini üreten, ihracatın üçte bire yakınını gerçekleştiren Slovenya, federasyonun en zengin ve gelişmiş cumhuriyetiydi. Diğer cumhuriyetlerden farklı olarak, Slovenya'da sanayi birkaç merkezde ve/ya sektörde odaklanmış değil, gerek coğrafî gerek sektörel bakımdan yaygındı.

Slovenya hem serbest piyasa ekonomisine, hem de siyasî çoğulculaşma ve demokratikleşme sürecine en erken ve çabuk giren cumhuriyet oldu.

Slovenya yönetiminde ve entelijensiyasında bağımsızlıkçı perspektif, 60'lardan itibaren, iktisadî özerklik ve kültürel Batı'cılık temelinde gelişti. İktisadi gelişmişliği ve tarihi-kültürel geçmişi ile Slovenya'nın, Yugoslavya'nın Güneyli (veya Doğulu) cumhuriyetleriyle pek ortak paydasının olmadığı duygusu kökleşmeye başladı. Slovenya yönetimi, 60'ların ikinci yarısından başlayarak, komşuları Avusturya ve İtalya'yla yoğun kültürel ve iktisadî ilişkiler geliştirmeye yöneldi. Hırvatistan'la birlikte katıldığı, Avusturya'nın güneyindeki, İtalya'nın kuzeydoğusundaki, Macaristan'ın güneybatısındaki eyaletlerin yönetimlerinin ve Almanya'nın Bavyera eyaletinin dahil olduğu "Alp-Adriyatik Çalışma Grubu", Slovenya'nın Batı'yla bağlarını pekiştirmesi açısından büyük sembolik öneme sahipti.

Slovenya'da, 1971/72'deki baskı kampanyasını izleyen dönemde eleştirel sosyalist entelijensiya, ülkenin siyasî ve fikri hayatını etkilemeye dönük çabalarını bir yolunu bulup sürdüren Hırvat ve Sırp yoldaşlarından değişik bir yönelime girdi. Sloven aydınlar, kamusal hayata etki etme pratiğinden imtina edip, yoğun bir iç entellektüel faaliyete gömüldüler. (Bunda, Slovenya'da 1968-72 döneminin de görece sakin geçmesinin payı aranabilir). 70'ler boyunca Slovenya'nın eleştirel sosyalist entelijensiyasına yeni Marksist literatür ve Lacan, Althusser, Foucault gibi düşünürler üzerinden yapısalcılık akımı damga vurdu. "Sosyalist

Milan Kuçan.

ekonomi"de bürokrasinin denetim ve egemenliğini saptayan tahlilleri geliştirerek reel sosyalist sistemle köprüleri tamamen attılar. Bir, milliyetçiliğe: iki, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki, yarı-meşru "muhalif sosyalistlik" konumuna kesin mesafe aldılar. Milliyetçiliğin tarihsel (dolayısıyla eleştirilebilir, değiştirilebilir) olanı "doğal" gibi (yani değişmez, ezelî-ebedî) göstermeye çalışan ideolojik karakterini sorguladılar. Reel sosyalist ülkelerdeki "muhalif sosyalistlik" mesleğini ise, sonuçta resmi ideolojiyi ve bürokrasi iktidarının meşruiyetini yeniden ürettiğini savunarak reddettiler.

1980'lerde, 70'lerin bu düşünsel macerasının mirası üzerinde artık kamusal hayatta sesini duyurmaya başlayan yeni eleştirel sosyalist entelijensiya kuşağının etkisi; Slovenya'da geleneksel milliyetçi entelijensiyayla da, Parti çevresindeki dünyayla da teması olmayan, bağımsız, merkezsiz bir ideolojik ve kültürel hareketliliğe alan açtı. Bu hareketlilikte, Slovenya'nın Batı Avrupa'yla etkileşiminin de payı vardı kuşkusuz. 80'lerin başında, kentli gençliği Punk akımı sardı. Punkçılık, "faşistlik" suçlamasıyla devletten büyük baskı gördü. Eleştirel sosyalist entelijensiyanın geliştirdiği alternatif basın, gençliğin kültürel tercihlerini belirleme hakkına sahip çıktı; bu tavır, çok geçmeden Sloven Sosyalist Gençlik Birliği'nde, hatta Parti'de de taraftar buldu. 80'lerin ortalarında, Sloven kentlerinde yeşil-ekolojist, feminist hareketler, eşcinseller hareketi ve barış hareketi ortaya çıktılar, epeyce de popülerleştiler.

Slovenya'da 1984'de aydınların başını çektiği radikal bir eleştiri kampanyası başladı. 1984-88 döneminde çok sayıda muhalif, askerî mahkemelerde yargılandı. Öte

yandan, ülkedeki siyasî ortam Slovenya KB'ni de derinden etkiliyordu. Parti içinde 1987'den itibaren, Avrupa sosyal demokrasisi çizgisine eğilimli güçlü bir kanat öne çıktı ve partide ağırlıklı olmaya başladı. Slovenya KB önderliği, ülkedeki özgürlükçü muhalefeti kâh onaylayan, kâh hoşgörüyle karşılayan bir yapı kazandı. Parti önderi Milan Kuçan, "kendisinin katılmadığı görüşlerin de serbestçe ifadesinden yana" olduğunu duyurdu. Slovenya yönetimi, siyasî serbestiyi, serbest pazar ekonomisine yönelme tercihiyle bağdaştırması dolayısıyla da içine sindiriyordu. Yugoslavya'nın bütününe ilişkin olarak ise, Slovenya KB ve devlet yönetimi, demokratikleşmenin ve serbestinin çerçevesini "her cumhuriyetin kendi koşullarına bağlı özel meselesi" kabul eden bir tavır benimsedi. Yugoslavya çapında bir demokratikleşme programını savunmadı, kendisini sadece kendi kapısının önünden sorumlu sayan bir tutum aldı. Diğer cumhuriyetlerdeki özgürlükçü yönelimleri destekten ve dayanışmadan yoksun bırakan bu tutumun, demokratikleşme süreci üzerinde daha tahripkâr olan bir veçhesi vardı: İdeolojik, kültürel ve siyasî serbestinin diğer cumhuriyetlerle kıyas edilmeyecek kadar hızlı gelişmesi, Slovenya'da milliyetçi entelijensiyaya ve onunla yakınlaşan Partili entelijensiyaya etnosentrik, biraz da saldırgan bir özgüven kazandırmaktaydı. Slovenlerin Batılı-Avrupalı tarihlerinden gelen demokratik karakterinin, onları Bizans ve oryantal despotizm tarihinden gelen Güney Yugoslav halklarının - özellikle Sırpların- zorba, baskıcı kültüründen ayırarak "doğal" üstünlük kazandıran müstesna bir özellik olduğu hissiyatı yaygınlaştı. Sırbistan'daki anti-Sloven tutum bu hissiyatın katalizörü oldu. Tersi de doğru: Slovenya'da yayılan Batı'cı etnosentrizm, Sırp milliyetçiliğinin anti-Sloven, anti-Batı, anti-kozmopolit hissiyatını körükledi.

Bu arada, milliyetçi entelijensiya tam bağımsızlıktan yana açık tavır almaya başlamıştı. 1987'de Sloven Yazarlar Birliği ve bazı sosyalbilimciler, bir "bağımsız Slovenya Anayasası taslağı" sundular. Slovenya'nın kendi ordusunu kurması gerektiğini savunmaya başladılar; Sloven ordu geleneğini ve Sloven köylülüğünün 16. yüzyıldaki ayaklanmalarına dair kahramanlık öykülerini hatırlatma çabasına girdiler.

Nisan 1988'de, ordunun "Slovenya'daki karşı devrimci gelişme-

leri önlemek" amacıyla darbeye hazırlandığı söylentisi gündeme geldi. Mart'ta, 80 bin satan gençlik dergisi *Mladina,* Slovenya'daki ordu komuta kademelerinde darbe seçeneğinin ciddi olarak tartışıldığını ortaya koyan bir tutanağı yayımlamıştı. Bu yayın büyük yankı yarattı. Tutanağı sızdıran Sloven subayların yanısıra bazı Mladina yazarları ve pek çok Sloven aydın tutuklanarak hapsedildi. Slovenya KB Başkanı Kuçan'ın tutuklananların serbest bırakılması için bizzat devreye girerek orduyu eleştirmesi; hem Slovenya KB ile Federal KB arasında parti bağının alabildiğine gevşediğinin, hem de Sloven Parti-devlet önderliğinin federal otoriteden tamamen bağımsızlaşma isteğinin somut işaretiydi. Tutuklananların serbest bırakılması için Slovenya'da KB'nin de katıldığı son derece büyük bir kampanya yürütüldü, bir ay içinde yüzlerce komite kuruldu, 100 bin imza toplandı. Temmuz'da başlayan mahkemede Anayasaya göre olması gerektiği gibi Sloven dilinde değil Sırpça (daha doğrusu Sırbo-Hırvatça) kullanılması, milliyetçi tepkileri iyice yoğunlaştırdı. Yargılananların dördü, beş ay ilâ dört yıllık hapis cezalarına çarptırıldılar.

Bu darbe söylentisi ve ardından gelen baskı kampanyası, Slovenya KB yönetimi ile Federal KB ve onun üzerinde hakimiyeti kurduğu düşünülen Sırbistan KB arasındaki ipleri iyiden iyiye gevşetti. 1989 Ocak ortasında, Slovenya KB, KB'nin parti tekeline karşı çıktığını ve çok partililikten yana olduğunu açıkladı. Kuçan, "halklarımızı milletler-üstü, yani Yugoslavya'ya ilişkin çıkarlara bağlayacak, yeni eklemleyici etkenler üretemedik" diyerek, rejimin ve Parti'nin meşruiyetini yitirdiğini teslim ediyordu. Şubat'taki Federal KB Merkez Komitesi toplantısı, "ancak çağdaş, Avrupalı, demokratik ve federalist bir Yugoslavya'da yaşayabileceklerini" söyleyen Kuçan ile ona "karşı-devrimci" imalarıyla yüklenen Miloşeviç arasında çok sert bir tartışmaya sahne oldu.

Miloşeviç, 1989 ilkbaharından itibaren, "Büyük Sırbistan" tasarımları içinde yeri olmayan ve "aşırı liberalizmiyle" ülkenin siyasî havasını "zehirlediğini" düşündüğü Slovenya'yı Yugoslavya'dan çarçabuk ayrılmaya zorlama hedefini güden bir taktik uygulamaya başladı. Slovenya yönetimi ise, iktisadî gereklerini tamamlayarak, aşamalı bir geçişle bağımsızlaşmaktan yanaydı; bu "tahriklere" kapılmadı. Ayrıca, 1989'un başlarından iti-

baren, bağımsızlıkçı akımın ivme kazandığı Hırvatistan'la arasında yoğun bir diyalog gelişmekteydi. Bu diyalog ve işbirliği açılımı, hem daha sancısız bir ayrılmaya yardımcı olması açısından; hem de ayrılma sonrasında Yugoslavya'yla veya onun ayrışmış cumhuriyetleriyle (elbette özellikle de komşusu Hırvatistan'la) ortak bir iktisadî-siyasî zeminin baki kalması açısından Slovenya'ya faydalı görünmekteydi.

Slovenya KB, "içeride" de rahat değildi. Cumhuriyetteki siyasî hareketliliği massederek denetim altında tutma saikiyle dile getirdiği "çoğulcu siyasî sistem" tercihi, Slovenya'da, KB yönetiminin hesap edemediği kadar coşkulu bir patlamaya yolaçtı. KB dışında siyasî örgütlenmeler oluşturma girişimi, kitlesel bir çekim yarattı. Resmen hâlâ yasak olmasına rağmen, birbiri ardına partiler kuruldu: Sloven Köylüler Birliği, Sosyaldemokrat Birlik, Sloven Demokratik Birliği, Sloven Hıristiyan-Sosyal Hareketi. Mayıs 1989 sonunda bu partiler ve muhalefet grupları, çok partili sistemin hayata geçirilerek seçimlerin yapılmasını, insan haklarının ve özel mülkiyetin tanınmasını, Slovenya'nın tam bağımsız olmasını ve Yugoslavya'dan ayrılma hakkını elde etmesini talep eden bir "Mayıs Deklarasyonu"nu açıkladılar. Gelişmeleri denetleyemedikçe tavizden kaçınmayan bir tutum benimseyen KB önderliği, Eylül sonunda parlamentodan, bazı reformlarla birlikte, Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılma hakkını yasalaştıran kararlar çıkarttı. Şubat 1990'da Yugoslav Anayasa Mahkemesi'nin, Slovenya Parlamentosu'nun ayrılma hakkını yasalaştıran düzenlemesini Anayasa'ya aykırı bulması, kaale alınmadı. 7 Mart 1990'da, cumhuriyetin adındaki "sosyalist" ibaresi kaldırıldı; ülkenin adı "Slovenya Cumhuriyeti" oldu.

Slovenya'da ayrılmacı yönelimin belirginleşmesi ile zaten gerginleşen Slovenya-Sırbistan ilişkileri; Slovenya yönetiminin Kosova meselesinde nedamet getirerek Arnavut azınlığa yapılan baskılara karşı çıkmaya başlamasıyla daha sertleşti. Bizzat KB ve devlet başkanı Milan Kuçan, 1989'da Sırbistan'ın Kosova'nın özerkliğini askerî güç kullanarak ortadan kaldırışını desteklediklerini için özeleştiri yaptı. Eylül 1990'da Slovenya, "Sırbistan'ın Kosova'da uyguladığı baskı politikasının aracı haline gelmek"le eleştirdiği Yugoslavya Federal Meclisi'nden çekilebileceğini

duyurdu. 1991 Nisan'mda, Slovenya parlamentosundaki bütün partilerin temsilcilerinden oluşan bir heyet, Kosova'ya "özür dileme" ziyaretinde bulunacaktı. Ancak Kosova meselesindeki bu tavır değişikliğinde, Slovenya'da insan hakları ve azınlık haklarından yana aktif bir müdahele ve dayanışma kaygısının yayılması kadar -hatta belki ondan çok-, "Yugoslavya politikası"yla göbek bağını kesmenin getirdiği ferahlığın payı vardı: Slovenya yönetimi için Kosova'daki baskı politikası, Güney Afrika'da olanlar kadar korkunç olduğu gibi, artık o kadar da "uzak"tı.

Hırvatistan'da milliyetçi hareket

SLOVENYA'DA bağımsızlıkçılık-milliyetçilik demokratikleşmeci ve (en azından kimi gruplar itibarıyla) özgürlükçü bir söylem ekseninde güçlenirken; ülkenin ikinci büyük cumhuriyeti (4.6 milyon nüfuslu) Hırvatistan'da şoven eğilimlerin rengi daha koyuydu. Bu oluşumda, Sırp şovenizminin payı unutulmamalı. Federal yönetimin, özellikle federal organlardaki Sırp kadroların bilinçaltındaki "Hırvat Ustaşa'cılığı her zaman hortlayabilir" kaygısı, -Rankoviç dönemindeki doruğuna ulaşmasa da- Hırvatistan'a dönük bir baskı ve gözetim politikasını kurumlaştırmıştı. Hırvatistan'da yaklaşık % 12'lik azınlık varlığı (600 bin) bulunan Sırplar, devlet aygıtının bütün önemli mevkilerinde ağırlığa sahip oldukları gibi, polis mevcudunun yaklaşık % 60'ını oluşturagelmişlerdi. Sırpların "Ustaşa'cılık hortlayabilir" kaygısı ile Hırvatların "Sırp hegemonyası yeniden tesis ediliyor" kaygısının beslediği kısır

döngü, -Sırbistan'da olduğu gibi- Hırvatistan'da milliyetçiliği bütün diğer cumhuriyetlerdekinden daha güçlü biçimde diri tuttu.

Hırvatistan'da milliyetçi akımın 1980'lerdeki gelişmesinde, Franyo Tucman'ın (Franjo Tudjman) rolü önemlidir. II. Dünya Savaşı'nda Tito'ya yakın bir partizan generali olan Tucman, Savaş'tan sonra uzun süre Hırvat İşçi Hareketinin Tarihini Araştırma Enstitüsü'nü yönetmiş, 1967'de milliyetçi fikirleri nedeniyle KB'nden atılmıştı. "Hırvat Baharı"nın ardından, "Savaş sonrası Yugoslavya'nın Hırvat halkının özlemlerini gidermediğini" savunduğu kitabından ötürü iki yıl hapis yattı. Tucman, Tito'nun Yugoslavya'da ölümünden sonraki ilk önemli siyasî davanın da konusu oldu. Yabancı televizyonlara verdiği demeçte "Hırvat halkının yaşadığı baskı"dan söz ettiği için "neofaşizm ve Ustaşa'cılık"la suçlandı ve üç yıl hapse mahkum edildi.

Tucman 1980 yılı sonlarında da bir grup Hırvat aydınıyla birlikte, bir "genel af" dilekçesi kampanyasına öncülük etmişti. Kampanyaya öncülük edenlerden Brayder'in, tutuklandıktan kısa süre sonra "zehirlenerek öldüğü" açıklandı; cesedinin görülmesine ve otopsiye izin verilmedi. Brayder ve Tucman olayları, Hırvatistan'da anti-Sırp duygulara ve "haksızlığa uğrayan Hırvat milleti" temalarına can kattı.

Franyo Tucman.

Federal KB'nin çözülme sürecine girmesiyle birlikte Hırvatistan KB'nin gücünün aşınması üzerine, Slovenya'daki gelişmelerin de cesaret vermesiyle; 1988/89 dönümünde Hırvatistan'ta siyasî muhalefet canlandı. 1989 başında, "Hırvat Baharı"nda yeralmış, 1972'den beri siyasî hayattan dışlanmış olan bağımsızlıkçı-milliyetçi kadroların öncülük ettiği siyasî örgütlenmeler oluşmaya başladı.

Hapisten çıkan Franyo Tucman, Hırvat milliyetçiliğinin en önemli ve önder figürü olarak öne çıktı. Tucman, "Doğu Avrupa'daki bolşevik totalitarizmin çöküşünü ger-

çekleştirenin bireyci liberal demokrasi olmadığını; demokratik milliyetçilik olduğunu", Baltık'tan Adriyatik'e bütün Doğu Avrupa'nın "millî demokratik devrim"lerle sarsıldığını anlatıyordu. Hırvatistan'daki gelişmelerden fazlasıyla huzursuz olan Sırp basını, "Hırvat faşizminin hortlaması"nı işlemeye yöneldikçe; Hırvat-Sırp düşmanlık döngüsü ivme kazandı. Tucman'ın, bir demecinde, Ustaşa'mn resmî tarihte yazılandan çok daha az (700 bin değil 30 bin) insan öldürdüğünü, Çetniklerin cinayetlerinin "çok daha kitlesel cinayetler olduğunu" belirten açıklamalar yapması, bu kampanyaya malzeme sağladı. Kimi Sırp yayın organlarında Tucman, Ustaşa önderi Paveliç'e benzetilerek "yeni Paveliç" diye anılır oldu.

Rejimin çürümesiyle açılan pandora kutusu: Bosna-Hersek

YÜZÖLÇÜMÜ ve nüfus (4.1 milyon) itibarıyla federasyonun üçüncü büyük cumhuriyeti olan Bosna-Hersek'te da siyasî hayat, Yugoslavya ortalamasından daha otoriter ve merkeziyetçi yapıdaki yönetimin maddî-manevî güç kaybına ve Federal KB'nin çözülüşüne bağlı olarak canlanmaktaydı. "Canlanma", bütün Yugoslavya'da olduğu gibi, milliyetçilik ekseninde gelişti. Bosna-Hersek'te, diğer cumhuriyetlerden farklı olarak belirli bir halk büyük çoğunluk oluşturmuyor, "doğal ev sahibi" sayılmıyordu. Müslüman Boşnaklar (nüfusun % 39.2'si), ülkenin güneydeki Dalmaçya kıyıları ve kuzeydeki Hersek bölgesi arasındaki topraklarında; Hırvatlar (% 18.4) ağırlıkla Kuzeybatı Hersek'te ve Dalmaçya kesiminde; Sırplar (% 32.2) doğuda ve Bosna-Hırvatistan sınırında yaşamaktaydılar. Bu siyasî coğrafya, millî çelişkileri daha karmaşık, çok eksenli, çok cepheli ve et-

kileri başka cumhuriyetlere daha dolaysızca uzanan bir karaktere sahip kıldı. Sırbistan ve sonra Hırvatistan yönetimlerinin, millîyetçileştikçe, buradaki soydaşlarını "koruma ve kollama hakları"nı gündeme getirerek Bosna-Hersek üzerinde nüfuz kurma çabasına, giderek "tarihî ve doğal millî sınırlar" tartışmasına girmeleri, bu karakter hatlarını iyice belirginleştirdi.

Bosna-Hersek sosyalist Yugoslavya'nın hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş; hatta resmî söylemde, Yugoslavya'nın "ekonomi mucizesi"nin bu cumhuriyetin gelişmesinde cisimleştiği vazedilmişti. Yine de, 1989'a gelindiğinde ortalama yıllık gelir düzeyi (2100 dolar), Slovenya'nın yarısı kadar, Hırvatistan'ın % 20 gerisindedir. Bosna-Hersek'in sosyo-ekonomik yapısının karakteristik özelliği, kendi içinde son derece eşitsiz gelişmiş olması. Ülkede en yeni teknolojileri kullanan işletmelerin yanısıra gayet ilkel tarım işletmeleri de mevcut.

1980'lerin ilk yarısında, Bosna-Hersek'teki Müslüman çoğunluk içindeki muhalif hareketin gelişmesi yönetimde büyük huzursuzluk yaratmış; güncel düşman figürü "Ayetullahizm" veya "Humeynicilik" olmuştu. 1970'lerde bazı medreselerin açılmasına izin verilerek İslâmî kültürün serbesti sınırlarının genişletildiği cumhuriyette, Boşnak (ve çok az oranda Hırvat) Müslüman nüfus üzerindeki baskılar 1970'lerin sonundan itibaren yoğunlaşmaya başladı. Yönetim, iki haftada bir yayınlanan İslâmî dergi *Preporod*'un özerk bir çizgi izlemeye yönelmesi üzerine, 1979'da yayın kurulunu tasfiye ederek yerine uyumlu bir ekip atadı.

1983 yazında, Bosna Müslüman entelijensiyasının ileri gelenlerinden 13 kişi "şeriatçılık propagandası" suçlamasıyla tutuklanarak 15'er yıl hapse mahkum edildi.

1984'de, kadınların askerlik hizmeti yapmasını öngören yeni yasa, bunu bir komplo olarak algılayan Müslüman halkın tedirginliğini tırmandırdı.

Sırbistan KB yönetimi, Bosna-Hersek KB'nin de İslâmcı fundamentalizme yatkın olduğu kuşkusunu taşıyordu.

Kimi Sırp milliyetçisi yönetici kadrolarda, Müslümanlarla Katolik Hırvatlar arasında bir "şer ittifakı" oluşması kaygısı vardı. Sırbistan KB içindeki radikal millîyetçi unsurlardan Şeşelj, 1983'te bir konferansta Bosna-Hersek'in Müslümanların yaşadığı Bosna ke-

Saraybosna'da pazaryeri. Bosna-Hersek'in çok sayıda kent ve kasabasında görülebilecek bir Anadolu manzarası...

simini kastederek "karanlık eyalet" terimini kullanmıştı. 1987'de Sırp basını, Müslüman Boşnakların II. Dünya Savaşı'nda Nazilerle işbirliği yapmasını ve Almanların Boşnaklardan "Hançer" adlı bir SS birliği oluşturmuş olmasını yeniden gündeme getirdi. Yugoslavya Devlet Başkanlığı için sırası gelen Raif Dizdareviç'in sülâlesinin de "Hançer" SS birliğinde görev yaptığı iddiası ortaya atıldı.

Tüm Yugoslavya gibi 1980'lerin ikinci yarısında derin iktisadî bunalıma giren Bosna-Hersek'te rejimin çöküşünün ana kavşağı, 1987'de tarıma dayalı büyük gıda sanayii kompleksi Agrokomerc'te meydana çıkan yolsuzluk skandalı oldu. Agrokomerc, Savaş'tan sonraki göreli gelişmesi abartılarak "ekonomi mucizesi" diye tanımlanan Bosna-Hersek'in gerçekten "mucizevî" gelişme gösteren bir işletmesi, bir tür "millî gururu" idi. 70'lerin başında 27 işçili ilkel bir küçük kooperatif iken, çok başarılı bir işletmecilikle birkaç yıl içinde Avrupa pazarında nâmı olan bir gıda trôstü haline gelmişti. 13 binlik istihdam kapasitesine ulaşan Agrokomerc'in başarısı, işletmeyi yöneten Fikret Abdiç'in de kariyerini yükseltti. Abdiç Bosna-Hersek KB Merkez Komitesi'ne ve Yugoslavya Federal Parlamentosu'na girdi. Agrokomerc skandalı, 1987 ilkbaharında,

bir bankanın, elindeki Agrokomerc tahvillerini paraya çevirmeye yeltenip tahvillerin karşılıksız olduğunu anlamasıyla patladı. Bu olayın duyulması ellerindeki tahvilleri paraya çevirme paniğine giren 63 Yugoslav bankası da aynı durumla karşılaştılar. Yolsuzluğun mali çapı, iddialara göre 500 milyon dolara yakındı! Agrokomerc yönetimi -yani Fikret Abdiç-, şimdiye dek işini, bir bankanın Bihaç kentindeki şubesiyle işbirliği yaparak halletmiş; banka ile Agrokomerc birbirlerinin nakit açıklarını kapatmışlardı.

Araştırma sürüp, bu olanlara rağmen hiçbir bankanın çökmediği görülünce, Agrokomerc'in suç ortağının sadece bir banka şubesi olmadığı, cumhuriyet yönetimine dek uzanan geniş bir işbirliği ağının mevcut olduğu ortaya çıktı: Agrokomerc'in zararı ve açıkları, Bosna-Hersek hükümetinin inisyatifiyle karşılıksız para basılarak kapatılmıştı. Skandal bu boyuta uzanınca, etkisi Abdiç ve onunla birlikte tutuklanan 92 teknokratla sınırlı kalmadı, Bosna-Hersek'te çok sayıda devlet ve parti yöneticisinin siyasî hayatının bitmesine maloldu. Abdiç'le işbirliği yapan güçlü Pozderac sülâlesi Bosna-Hersek'teki sarsılmaz görünen kudretini yitirdi. Alman işgali sırasında Partizan ordusunda saf tutan ender Müslüman Boşnak aileler arasında yeraldıkları için büyük itibara sahip olan Pozderaclar'dan Hakiya bir süre Yugoslav Sanayi Bakanlığı yapmıştı; Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Hamdiya'nın ise 1988'de Yugoslavya Devlet Başkanı olması bekleniyordu. Hakiya Pozderac Agrokomerc soruşturması devlet ve Parti kadrolarına sıçradığında tutuklandı; Hamdiya Pozderac bütün görevlerinden çekilmek zorunda kaldı. Agrokomerc skandalı, doğrudan iktisadî etkilerinin yanında, Bosna-Hersek'in hem Yugoslavya içinde hem uluslararası ticarî itibarını ciddi biçimde sarstı. Pozderac sülâlesinin çöküşü, sadece Bosna-Hersek'te değil bütün halkta parti-devlet yöneticilerinin yozlaşmışlığı hakkındaki kanıları iyiden iyiye pekiştirdi. Zaten birkaç ay içinde, ülkede 500 kadar işletme hakkında benzeri dolaplar çevirdiği iddiaları ortaya atılmış, üç büyük işletmenin benzeri yolsuzlukları belgelerle saptanmıştı.

Sırp millîyetçiliğinin Bosna-Hersek üzerindeki baskısı da bu sıralarda devreye girdi. Zaten 1980'lerin ilk yarısında KB'nin Sırp kadrolarının Bosna'ya dönük "Humeynicilik" suçlamaları, KB içinde de

Müslüman kadrolarla aralarında bir gerilim yaratmıştı. Bütün ülkede Sırp şovenizminin kabardığı 1988/89'da Bosna-Hersek yönetiminin Miloşeviç yanlısı gösterilere izin vermemesi, bu gerilimi tırmandırdı. Agrokomerc skandalı ile çözülen yönetime karşı tepkisini yansıtmaya ve örgütlenmeye başlayan Müslüman halkta, anti-Sırp tepkilerle birlikte bağımsız bir Bosna cumhuriyeti talebi dillenmeye başladı.

"Tam pazar ekonomisi"ne gidiş ve Ante Markoviç

KB İKTİDARININ çözüldüğü 1989-90 döneminde Yugoslavya'da iktisadî yapıda da sosyalist unsurların tasfiyesi sistematikleşti. Serbest piyasa ekonomisini "hakikaten" kurmaya dönük bir programla 1989 başında Yugoslavya Başbakanı olan Ante Markoviç'in icraatı; ülkede iktisadî geçişin yumuşak olacağı ümidini kısa bir süre için yeşertti. Ancak 1989'un ikinci yarısından itibaren iktisadî durum yine kötüye gitmeye; yeşeren ümitlerin kısa ömürlü olmasında bizzat önemli rol oynayan, cumhuriyetler arasındaki çelişkiler ve milliyetçilik daha keskinleşmeye başlayacaktı.

Batık dev işletmelerin yöneticiliğinden gelen, eski partizanlar kuşağından, Hırvat kökenli Ante Markoviç, tüm koşullarıyla serbest pazar ekonomisine geçişi hedefleyen radikal reform programıyla iddialı bir çıkış yaptı. Uzun tartışmalardan sonra Aralık 1989'da parlamentoda kabul edilen ekonomik programı, gayet açık hedeflere sa-

hipti: Dinar'ın değerinin Alman markına bağlanarak konvertibl hale getirilmesi, tüketimin kısıtlanması, sıkı para politikası, sübvansiyonların tasfiyesi, bütün işletmelerin ve toplumsal mülkiyetin özelleştirilmesi...Markoviç, bu önlemleri "Yugoslavya'yı Avrupa Topluluğu ile bütünleştirme" global hedefine bağlıyordu. Ekonomi politikasının ilk etkileri olumlu oldu. 1989'da % 2000'e çıkmış olan enflasyon sıfıra kadar düştü; sonra hızla tırmanarak 1990 sonunda % 75'e geldi. Keza, üretim istikrarlı biçimde düşmeye, işsizlik istikrarlı biçimde artmaya başladı. 1990'da mal ihracatı % 74 geriledi. Acil ve büyük miktarlarda paraya ihtiyacı olan işletmeler fiyatlarını artırınca, devalüasyondan umulan ihracat ve döviz gelirleri artışı gerçekleşmedi. Gerçekçi bir federal bütçe yapılamadığı için, bütçe açıklarını azaltmakla ilgili bir adım atılamadı. Özelleştirmelere girişilemedi. Zaten tahammül edilmez boyutlarda olan işsiz sayısının daha kabarmasına yolaçacak olan bir özelleştirme kampanyasına cumhuriyet hükümetlerinin hiçbiri cesaret edemiyordu. Ayrıca, hiçbir müteşebbis yüksek enflasyon, yüksek faiz oranları ve istikrarsızlık nedeniyle herhangi bir işletmeye talip olacak durumda değildi. Markoviç'in reform programıyla özyönetimin resmen ortadan kaldırılarak özel sermayeye açılan işletmelerde, özyönetim işlemeyip özelleştirme de gerçekleşmeyince, zaten yıllardır varolan yönetim-işletme bunalımı traji-komikleşmekteydi. Bütün cumhuriyetler sürekli para basıyor; bu da enflasyonu önlenmez kılıyordu. Federal hükümet de memurların ve özellikle ordunun maaşları için, 1991'in ilk yarısında 5.5 milyar dinar para bastı.

Cumhuriyetler arasındaki iktisadî bağlantının ve bütünlüğün gittikçe aşınması, Markoviç'in politikalarının (ve her türlü ekonomi politikanın) önünde başlıbaşına büyük bir engeldi. Markoviç, Kasım 1990'da bu nedenle bütün cumhuriyetlerin yönetimlerini çok sert bir dille eleştirerek, derhal meselleşen şu sözlerini söyleyecekti: "Milliyetçilik ve ayrılıkçılık, Yugoslavya'yı, Balkanların Avrupalılaştırılmasında aktif bir etken olmak yerine, Avrupa'yı Balkanlaştıran bir etken haline getiriyor."

Tırmanan iktisadî ve siyasî gerilim ortamında, Yugoslavya Komünistler Birliği tamamen etkisizleşmiş ve fiilen bölünmüş durumdaydı. Sırbistan KB'nin Ocak 1990'daki 14. Kongre'ye yine Federal

KB'ye hâkim olma hedefiyle girmesi, Federal Parti'nin meşruiyetinin ve işlevselliğinin sönüşünü herkesin gözünde netleştirdi, hızlandırdı. Kongre'yi özelikle Slovenya'daki merkez-kaç eğilimlerle mücadele platformu olarak gören Sırbistan KB delegeleri, Slovenya KB delegelerinin her türlü önerisini reddettiler, konuşmalarını engellemeye çalıştılar. Sonuçta, Sloven delegeler, Karadağlı ve Sırp delegelerin alaylı tezahüratı altında salonu terkettiler. Bunun üzerine, Hırvatistan KB delegeleri, Parti içindeki durumu ve Miloşeviç'in hegemonya kurma çabalarını tartışmaya açtılar. Tartışmalarda, Federal KB'deki ayrışma gayet belirgin biçimde ortaya çıktı. Sırbistan, Karadağ, Voyvodina ve Kosova delegeleri ile, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya delegeleri, tam anlamıyla "asker delege" blokları olarak birbirlerinin karşısında idiler. 23 Ocak'ta, Federal KB Başkam Milan Pançevski, çaresiz, "Kongre'nin ileriki bir tarihe ertelendiğini" duyurdu. Pançevski'nin koyamadığı adı, Federal KB'nin fiilen ancak böylesi bir işleme yetkisi kalan yetkili organları verdiler: Yugoslavya Federal Komünistler Birliği "sona erdi".

ALTINCI BÖLÜM

1990/91: Seçimler ve çözülüş

CUMHURİYETLERDEKİ KB'ler isimlerini değiştirerek bağımsız partiler haline geldiler. Yalnızca Karadağ'daki parti, Karadağ Komünistler Birliği adını daha bir müddet korudu. KB mirasını sürdüren partiler arasında da kapsamlı ideolojik ve siyasî farklar vardı - en azından, değişen dozlarda da olsa herbiri "kendi" milliyetçiliğinin sahibiydi. Bütün cumhuriyetlerde, çoğu milliyetçiliğe dayanan çok sayıda yeni parti kuruldu.

Bu arada, güçlenen milliyetçilikle beraber Federal Başbakan Ante Markoviç'in cumhuriyet yönetimleriyle arasındaki mesafenin büyümesinin anlamlı bir sonucu, 1990 Temmuz'unda Yugoslavya Başbakanının politikasına güç dayanağı yaratmak için kendi partisini kurması oldu: Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği. Federal düzeyde örgütlenmiş tek parti olan Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği'nin ülke çapındaki oy potansiyeline ilişkin en iyimser tahminler % 10'da takılıyordu.

Sırp gazetesi Borba'dan.

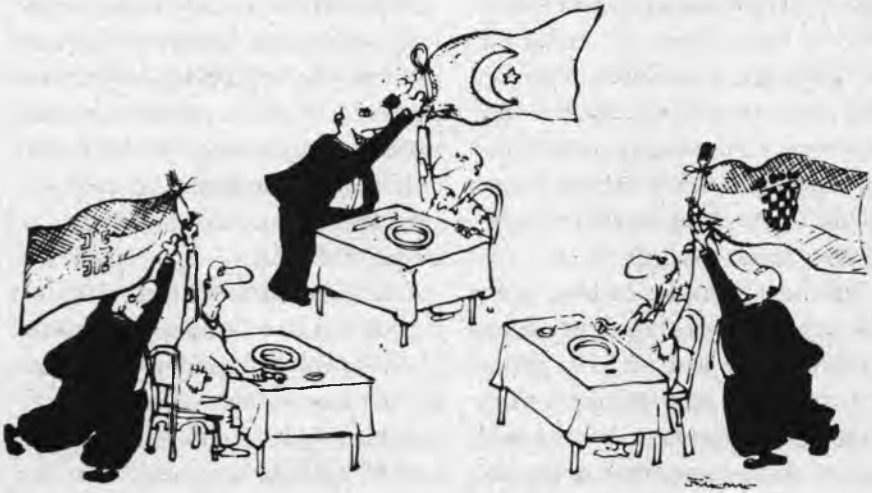
Sırbistan: Milliyetçilikten şovenizme, ırkçılığa, irredentizme

SIRBİSTAN KB, Federal KB'nin çözülmesinin ardından, ideolojik bakımdan Sırp milliyetçiliği çizgisini netleştirerek; diğer yandan, iktidarını korumasını sağlayacak önlemleri almayı gözeterek yeniden yapılandı. 1990 Haziranında, Sırbistan KB'nin, o zamana kadar kâğıt üzerinde özerk, aslında siyaseten yönetime bağlı bir resmi "kitle örgütü" olan Emekçi Halkın Sosyalist Birliği ile birleşerek adım Sırbistan Sosyalist Partisi (SP) olarak değiştireceği açıklandı. Resmi kuruluşu Temmuz ortasında gerçekleşen Sırbistan SP, Doğu Avrupa'nın kılık değiştiren bütün KP'leri gibi, "demokratik reformların gerçekleştirilmesi"ni ve "piyasa ekonomisine geçiş"i şiar edindi. *Politika* gazetesi, Sırbistan SP'nin kuruluşunu, "Yugoslavya'nın kuzeybatısındaki faşizan ve sağ yönelime karşı Sırbistan'ın cevabı demokratik, sol ve sosyalist bir yönelimdir" yorumuyla karşıladı. Ancak bu "sol gösterme" çabasının ardında, SP'nin siya-

sî çizgisinin aslî belirleyicisi, Sırp milliyetçiliği idi. "Yugoslavya'cı" söylem, partinin "Sırbistan partisi" olma özelliğini gizleyemiyordu. 1970'lerde eleştirel-muhalif sosyalizm çizgisinde yer almış pek çok aydın, Sırbistan SP'ne destek verdi. Bu bakımdan en spektaküler olay, 1975'de üniversiteden atılan "Belgrad Sekizlisi"nin en ünlü ismi Mihaylo Markoviç'in, yıllardır ders verdiği ABD'den ülkesine dönerek Sırbistan SP'nin ikinci başkanlığına getirilmesi oldu.

Sırbistan'da kısa sürede kurulan yüze yakın partinin büyük çoğunluğu açısından, Sırp şovenizminin ve anti-Arnavut motiflerin, asgarî millî mutabakat zeminini oluşturduğu söylenmelidir. Özellikle, Sırbistan SP karşısındaki muhalefetin en güçlü partisi olan Sırp Diriliş Hareketi, Doğu Avrupa koşullarında bile arkaik denebilecek anti-komünizminin yanında, adının da yansıttığı şoven çizgisiyle etkinlik kazandı. Sırp Diriliş Hareketi'nin varlığı, 1990/91 döneminde, Sırbistan SP'ni milliyetçilikten en küçük bir "taviz" vermemeye zorlayan bir etken oldu. Belgrad'da çıkan Borba gazetesine göre, Miloşeviç "Yugoslavya sorununda etnosentrik, Kosova meselesinde ünitarist ve iktidarı kullanımında Bonapartist"ti - Sırp Diriliş Hareketi önderi Vuk Draskoviç'in muhalefeti ise bu unsurlardan sadece Bonapartizme yönelik idi.

Miloşeviç, "yeni" partisinin bay-

Sırp gazetesi *Vyesnik Novostni*'den.

rağı altında ilk çok partili seçimlere hazırlanırken, milliyetçi ve anti-Arnavut programatiğinin boyutlarını genişletti. Yugoslavya'nın mevçut sınırlarının eski idari düzenlemenin mantığına göre olduğunu, tarihi ve "esas" sınırları belirtmediğini; dolayısıyla ülkenin bölünmesi durumunda bütün cumhuriyetlerin sınırlarının yeniden ele alınması gerektiğini açıkladı. 28 Haziran 1990'da, Kosova'nın Osmanlı egemenliğine geçişinin 600. yıldönümünde Priştine'nin güneyinde toplanan bir milyon Sırpa hitap ederek, "Kosova için yeni mücadelelere hazırız. Bu mücadele, silahlı mücadele de olabilecektir" mesajını verdi. Kosova'da yüzde % 15'den aşağı düşen Sırp nüfus payını geliştirmek için 100 bin Sırp'ı Kosova'da iskân etme, 1945'den sonra Kosova'ya göç eden Arnavut nüfusu ülkeden "ihraç" etme ve Kosova'ya ayrılan iktisadî kaynakları Sırpların ve Karadağlıların yörelerinde yoğunlaştırma tasarılarını dile getirdi.

Temmuz başında, Miloşeviç'in getirdiği Anayasa değişikliği tasarısı dolayısıyla Kosova yine patladı. Sırbistan'ın bağımsızlığını vurgulayan, Miloşeviç'in karizmatik gücünü kurumlaştırmak amacıyla cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini öngören yeni Anayasa, Kosova'nın özerkliğini kesin olarak ortadan kaldırıyordu. 2 Temmuz'da, 180 üyeli Kosova Parlamentosu'nun 114 Arnavut milletvekili bu Anayasa'yı protesto ederek Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiler. Sırbistan yönetimi, zaten gündelik hayatta yoğun polis baskısının süreklilik kazandığı Kosova üzerinde yeni bir terör dalgası estirdi. Aylardır güdüm altında olan hükümet ve parlamento dağıtılarak, Kosova Sırbistan yönetiminin "kayyumluğu" altına alındı. Arnavutça basın ve televizyon organlarının yayını durduruldu ve ardından bu yayınlar Sırbistan yönetimince yönlendirilmeye başlandı.

Miloşeviç'in sonbahardaki bir çıkışı, resmi anti-Arnavut ırkçılığın şahikasıydı. Sırp önder, bir konuşmasında, Yugoslavya'daki Arnavut nüfusun abartıldığını iddia etti. Ona göre, sayımlarda Arnavut şovenizminin baskıları nedeniyle Arnavut olduklarını açıklamak zorunda kalanların yaklaşık 700 bini, çok eskiden Sırbistan'a göçmüş Mısırlılardı! Miloşeviç, "Mısırlılara" yapılan bu "büyük ve anti-demokratik haksızlığın" giderilmesi için bir dahaki sayımlarda bu insanların millî kimliğinin de tasnif-

lere dahil edilmesi gerektiğini savundu. Bu müthiş keşif, fazla uzun ömürlü olamadı; çünkü herkes biliyordu ki, "Mısırlı" denilenler, onyıllar evvel Arnavutlaşmış çingeneler veya görece esmer Arnavutlardı!

Seçimler, Kosova'da, baskı politikasının yeni tezahürlerine vesile oldu. Arnavutların ağırlıklı olduğu siyasî örgütler, Sırbistan hükümetince "illegal" sayıldıkları için, seçime sokulmadılar. Çoğu, Avrupa ve ABD'deki anti-komünist Arnavut göçmenlerinin önemli çaptaki mali yardımlarından yararlanan bu "illegal" sayılan örgütlerin en önemlisi, Kosova Demokratik Birliği. İkinci Arnavut partisi, Köylü Partisi. Bir de, Boşnakların, Türklerin ve bazı Arnavutların örgütlendiği Kosova Müslümanları Demokratik Eylem Partisi var (bu parti, Bosna-Hersek'teki Müslüman Boşnakların partisiyle aynı adı taşıyor). Millî-demokratik haklar temelinde ılımlı bir söyleme sahip olan Kosova Demokratik Birliği (KDB) yönetimi, Kosovalıların kendi kaderlerini tayin hakkını savunuyor. Ancak DB içindeki, Güney Sırbistan'da, Makedonya'da ve Karadağ'ın güneyinde yaşayan Arnavutları da kapsayacak bir Arnavut konfederasyonunu düşünen radikal kanat, Kosova'daki baskılar sürdükçe etkinlik kazandı; 1991 Mayıs'ında da bağımsız örgütlenmesini gerçekleştirdi. DB Genel Sekreteri Yusuf Buşovi, "Sırp baskısı böyle devam eder ve Arnavutluk'taki demokratikleşme sürerse", Arnavutluk'a katılma seçeneğini ihtimal dışı saymıyor. DB seçime sokulmazken, seçimler arifesinde, fiili sıkıyönetimden sonra dağılan Kosova KB (yeni adıyla SP) Sırbistan SP kadrolarınca yeniden örgütlenmeye çalışıldı: Aylar sonra bile, Sırbistan SP'nin 70 bin üyeli Kosova örgütünde ("işbirlikçi") Arnavutların sayısı sadece 300'dü. Aralık 1990'da yapılan seçimlerde, Arnavutlar olağanüstü başarılı bir boykot uyguladılar: 750 bin Arnavut seçmenin yalnızca 2 bini sandığa gitti.

Sırbistan'da da, Aralık 1990'da yapılan seçimler arifesinde Sırbistan SP'nin baskıcı ve hegemonyacı uygulamaları, siyasî gerginliği alabildiğine yükseltti. Hem KB'nin ve hem Emekçi Halkın Sosyalist Birliği'nin malvarlığını devralarak diğer partilerin boy ölçüşemeyeceği bir maddî güce erişen, etkili medya araçlarını tümüyle denetimi altında tutan Sırbistan SP yönetimi; seçim yasasında da diğer partilerin şansını asgarileştirecek çeşitli düzenle-

meler yapmıştı. Muhalefet partileri önce seçimi boykot edeceklerini açıkladılar, bazı yasa değişiklikleri geri alınınca boykottan vazgeçtiler. Oyların % 45'ini alan Sırbistan SP, 250 sandalyenin 194'ünü elde etti. Beklediğinin altında oy alan Sırp Diriliş Hareketi 19; Demokratik Parti 7 sandalye kazandı. 5 milletvekili de Voyvodina'daki Macar azınlığı temsilen parlamentoya girmeyi başardı. İkinci turda yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların % 65'ini toplayan Miloşeviç cumhuriyet yönetimindeki gücünü pekiştirdi. (Vuk Draşkoviç % 17'de kaldı).

Sırbistan SP'nin anti-Arnavut ve şoven politikası, seçimlerden sonra diğer partilerin de desteğiyle sürdü. Sırbistan Parlamentosu, okullara Sırp ve Ortodoks ulusları Aya Sava, Dositey Obradoviç, Vuk Karaçiç ve Nyegoş'un portrelerinin asılması; Ortodoksların kutsal *Aya Sava* günü olan 27 Ocak ayinine öğrencilerin katılımının zorunlu olması için hazırlıklara başladı. Tabii şoven baskı kendisini asıl olarak Kosova'da gösteriyordu. 1990/91 öğretim yılında eski "özerk Kosova" yasalarının tanıdığı kültürel haklar çerçevesindeki müfredata göre eğitim gördükleri için, 100 binin üstünde Arnavut çocuğunun sınıfta bırakılacağı açıklandı. 1991'in Mayıs ayı sonunda, Hırvat gazetesi Vjesnik, 11 yaşındaki bir Arnavut çocuğun Sırplarca dövülerek öldürülmesi üzerine Kosova'da durumun olağanüstü gerginleştiğini yazdı. Bu arada, yargılandığı davada beraat etmiş olan Arnavut önder Halil Vllasi hakkında yeniden dava açılacağı söylentileri, durumu gerginleştiren bir başka etkendi. Mayıs'ta "ya Arnavutluk'la birleşme, ya savaş" şiarıyla kurulan radikal Millî Birlik Partisi, Kosova Arnavutlarında yayılan silahlı bağımsızlık mücadelesi eğiliminin hem ürünü, hem körükleyicisi oldu. Arnavutlar arasında, radikalizm ile uzlaşmacılık arasındaki tercih tartışması sürerken; 13 Haziran'da Priştine'de onbinlerce Arnavut, "şiddeti gömelim" sloganıyla boş tabutla yürüyüş yaptı. Yürüyüşü bütün Arnavut partilerinin yanında, Slovenya Liberal Partisi de destekledi. Bazı gruplar bu mitingte bir ara Amerikan bayrakları salladılar.

Sırbistan'ın kendisine tabi kıldığı diğer özerk bölgesi Voyvodina'da da, asla Kosova ölçüsünde olmamakla birlikte gerginlik sürmekteydi. Nüfusun yarısını oluşturan Macar kökenli halk, Sırp hegemonyasından huzursuzdu. Tem-

muz 1991 başında, Macaristan Dışişleri Bakanı, Voyvodina'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonraki Trianon Anlaşması ile "Sırbistan'a değil Yugoslavya'ya" bağlandığını, Yugoslavya'nın çökmesi durumunda Voyvodina'nın geleceğinin de gelişmelere açık olabileceğini belirten bir demeç vermesi Voyvodina'da havayı nazikleştirdi. Bu demece büyük tepki gösteren Sırbistan yönetimi, böylesi açıklamaların "Voyvodina'daki Macar azınlığın durumunu kolaylaştırmayacağı" tehdidini savurdu.

Sırbistan'daki küçük Türk azınlığa da değinmeli: Kosova'da Türk nüfus 1948 sayımında 97.594, 1953 sayımında 259.535, 1961'de 182.964, 1971'de 127.920, 1981'de 101.901 olarak belirlenmişti. 1951'deki ani artış Türklere kültürel ve kimliklerini ifade haklarının verilmesinin getirdiği serbestlik havasının yanısıra; pek çok Arnavut'un Türkiye'ye göçebilmek için kendisini "Türk" yazdırmasıyla açıklanıyor. Türk aydınları sonraki düşüşten ise, Türkiye'ye göçlerin yanında, Arnavut şovenistlerinin baskısını neden gösteriyorlar. 1981 sayımı itibarıyla Sırbistan'da % 1.8'lik bir azınlık oluşturan Kosova Türkleri 1951'den beri eğitimde, dilde ve kültürde özerklik haklarına sahiptiler. 1969'dan beri Priştine'de, haftalık (sonra haftada üç günlük) Türkçe bir gazete (*Tan*) yayımlıyorlardı. Kosova Türk toplumu, keza Makedonya'daki siyasî gelişmeler ele alınırken değinilecek olan Makedonya Türk toplumu, Balkanlar'da insan hakları ve kültürel haklar bakımından en rahat şartlarda yaşayan Türk azınlığını teşkil edegelmişlerdi. *Tan* gazetesi yazarı İbrahim Arslan'ın, 30 Mart 1991'de, Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ı Balkan Türklerinden bahsettiği bir demecinde Kosova Türklerini anmadığı için eleştirmesi anlamlıdır. Arslan "...saydığı Balkan ülkelerindeki Bulgaristan, Yunanistan, Romanya Türklerine kıyasla çok daha büyük bir eşitlik içinde varlıklarını sürdüren Yugoslavya Türklerini en azından iyi bir örnek olarak alabilirdi" diye yazmıştı.

Ancak Kosova Türkleri ile Sırp ve Arnavut milliyetçilikleri arasında belirli bir gerilim daima varolmuştu. Kosova Türklerini, Kosova savaşında Sırp İmparatorluğunu yıkarak Sırp milletinin "anayurdunu" işgal eden, yüzyıllarca Sırp topraklarını yöneten Osmanlı'nın "ahvadı" olarak gören Sırp milliyetçiliği; onlara karşı kriminalize edici, saldırgan şoven renklere bü-

rünebiliyordu. Kimi Türk aydınlarının, Yugoslavya'daki Türk varlığını Osmanlılarm Balkanlara ilerleyişinden çok öncelere, 9. yüzyıla kadar dayandıran tarih yorumları; ayrıca Türk azınlıkta en azından belirli bir dini-kültürel bakiyesi olan "Osmanlı nostaljisi", Sırp şovenizmini Türk tarafından da besliyordu. Rankoviç'in tasfiye edilip Arnavut toplumunun revanşizminin kabardığı dönemden beri, Kosova Türkleri ile Arnavut milliyetçiliği arasında da gerilim doğdu. Türk aydınları Arnavut milliyetçilerini "Türkleri asimile etmekle", her alanda önemli mevkilerden uzak tutmakla suçladılar. Son yıllarda, Türk kamuoyunda, Kosovalı Türk aydınlarının bu uygulamayı onyıllardır sineye çekmiş olmaları da eleştiriliyor. Şunu da söylemeli ki, Türk entelijensiyası ve politikacıları, Sırbistan'ın anti-Arnavut politikasına gerek iktidarın suyuna gitme saikiyle, gerekse kendi anti-Arnavut "damarlarından" ötürü destek verdiler. Ancak 1991'de, Türkçe eğitimi kısıtlamaya dönük hamleleri ve hayatın her alanında yürüttüğü Sırpçalaştırma kampanyası nedeniyle, Türk entelijensiyası Sırbistan yönetimine giderek daha fazla bozuk atar oldu. Türk aydınlarının pek çoğu, caddelerden, kurumlardan v.s. Tito'nun adının kaldırılmasına, onun ulusal azınlıklardan yana çizgisi adına karşı çıktılar.

Yugoslavya'da Türk toplumu içinde siyasî ve fikri ayrılıklar, "iki Türk biraraya geldi mi mutlaka kavga çıkar" deyimini daima canlı tutacak kadar ciddi. Siyasî çoğulculuk devri açıldığında, Temmuz 1990'da, bu "ihtilaf potansiyeli"ni dikkate alan Kosova Türk aydınları Türk Demokratik Birliği adıyla esnek çerçeveli bir örgütlenme oluşturdular. Ancak kısa süre sonra, TDB klasik bir siyasî örgüte dönüştü ve bir yıl içinde yedi yerleşim yerinde örgütlendi. Bunun üzerine bazı aydınlar TDB'ye mesafe aldılar. TDB yönetimi, Sırbistan yönetimiyle uyumlu bir çizgi izliyor. Başkan Sadık Tanyol sayım ve seçim boykotlarına karşı çıktı, "yasalara saygı" çağrıları yaptı.

TDB'ye muhalif Türk aydınlar, örgütün Sırbistan SP'nin güdümünde olduğu yorumunu yaydılar. Sırbistan parlamentosundaki Türk milletvekili Ziya Kasımlar'ın yönetimin politikasını destekleyen tutumu, Arnavut halkta TDB'ye karşı tepki yarattı. TDB bu tepkilere, Kasımlar'ın kendileriyle ilişkisi olmadığını söyleyerek karşı koydu.

Sırbistan'daki azınlıklarla ilgili olarak, radikal bir siyasî çizgi tutturan Sancak Müslümanlarından söz etmek gerek. Kosova ile Karadağ'ın Kuzeyinde yeralan Sancak Müslüman aydınları, bölgenin tarihte Bosna'nın bir parçası olduğunu hatırlatarak, özerklik istiyorlar. Bosna-Hersek'teki Müslümanların partisiyle aynı adı taşıyan Demokratik Eylem Partisi, Müslümanlar üzerindeki baskıların ve fiili Sırp egemenliğinin kalkmasını, Boşnakça'nın resmen tanınmasını, Sancak'a -veya bölgenin en önemli yerleşimi Yeni Pazar'a- özerklik verilmesini savunuyor. Parti lideri Süleyman Uglanin, Sancak'ın Kosova'nın kaderini paylaştığı kanısında. Mayıs 1991 sonunda Sırp makamları Uglanin hakkında "halkı kışkırtma" suçlamasıyla soruşturma başlattılar. Sancak'ta Demokratik Eylem Partisi'ne karşı Sırp Diriliş Hareketi Sırp şovenizmini körüklüyor. Diriliş'çiler Osmanlı egemenliğini hatırlatan "Sancak" isminin kalkmasını, Yeni Pazar'ın (Novi Pazar) kurucusu İshak Bey'in adını taşıyan caddenin adının değiştirilmesini istiyorlar. Sırbistan yönetimi ve SP "orta yolcu": Sancak adının kalmasına razı, ancak özerklik taleplerini kesinlikle reddediyor.

Karadağ = Sırbistan?

1989'DA Yugoslavya'nın GSMH'sına katkısı % 2 düzeyinde olan, 600 binlik nüfusunun yaklaşık % 40'ı tarımda çalışan Karadağ'da, Aralık 1990'da yapılan seçimler Sırbistan'a bağ(ım)lı hareket eden yönetimin durumunu sağlamlaştırdı. Adını değiştirmeyen tek KB olan Karadağ Komünistler Birliği, 125 sandalyenin 83'ünü kazandı. (Karadağ'ın, KB egemenliğinin sürmesiyle bağdaşan simgesel bir özelliği, bu cumhuriyette Partizan gazi ve emeklilerinin sayısının oldukça yüksek olması). Markoviç'in Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği Makedonya'dakinden sonra en yüksek oy oranını Karadağ'da elde etti: % 13.5 ve 17 sandalye. Karadağ Arnavutları (nüfusun % 5'i) ile yaklaşık % 15'lik Müslüman toplumunu temsil eden Demokratik Koalisyon 13, Karadağ'ın Sırbistan'la birleşmesini savunan Halk Partisi 12 sandalye kazandı. KB önderi Momir Bulatoviç cumhurbaşkanlığına seçildi.

Karadağ yönetimi gerek Sırbis-

tan SP'nin belirleyici baskısı altında olduğu için, gerekse cumhuriyetteki "Büyük Sırbistan"cı akımın güçlülüğü nedeniyle; Miloşeviç'in politikalarına kayıtsız şartsız destek verirken, gittikçe milliyetçi bir çizgiye savruluyor. 1991 yazsonunda, başkent Titograd'ın adının, kısa vadede, devrimden önceki gibi Podgorica'ya çevrilmesi bekleniyordu.

Milliyetçileşme, "Karadağ'ın Miloşeviç'i" denilen Bulatoviç başkanlığındaki yönetimin "Sırpçı" çizgisini tehdit eden bir potansiyeli de besliyor: Karadağ milliyetçiliği, Miloşeviç'in Sırplarla Karadağlıları "bir yüzde iki göz" sözleriyle (elbette Sırplık esası altında) özdeşleştiren yaklaşımına tepki duyarak, Karadağlılığın tarihsel-millî özgüllüğünü, biricikliğini vurgulamaya yöneliyor. Böylece, kökleri 1945'e uzanan *"Beyalazi"*ler ("Beyazlar")- *"Zelenazi"*ler ("Yeşiller") ihtilafı yeniden üretiliyor. 1945'de Karadağ'ın Sırbistan'a mı bağlanacağını, ayrı bir cumhuriyet mi olacağını belirlemek üzere yapılan referandumda beyaz oy Sırbistan'a bağlanma tercihini, yeşil oy bağımsızlık tercihin ifade ediyordu. Miloşeviç'in 1989 ilkbaharındaki darbesinden beri öne çıkan *Beyalazi* çizgisi, *Zelenazi* mirasına ve geleneğine sahip çıkanları sindirmiş durumda - ama silmiş değil. Kısacası, Karadağ'da Sırpçı politikalar veya Sırbistan'la bütünleşme doğrultusunda topyekûn bir halk desteğinden söz etmek yanlış olur.

Bosna-Hersek: Müslümanların gelecek korkusu

BOSNA-HERSEK Komünistler Birliği, daha önce aktarılan Agrokomerc skandalıyla başlayan süreç içinde, belki de bütün Yugoslavya'da en fazla yıpranan KB idi. 1990 sonunda yapılan seçimler, cumhuriyetin siyasî hayatında millî temelde kurulmuş partilerin belirleyiciliğini netleştirdi. Oyların % 38'ini Müslüman Boşnakların Demokratik Eylem Partisi (DEP) aldı. DEP 240 sandalyeden 86'sını elde etti. Sırp milliyetçisi Sırp Demokratik Partisi % 30 (72 sandalye), Hırvat milliyetçisi Hırvat Demokratik Birliği % 16 oy (44 sandalye) kazandı. Eski KB'yi devam ettiren parti % 10 (14 sandalye), Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği % 6 oy aldı.

Hükümet için, DEP, Sırp Demokratik Partisi ve Hırvat Demokratik Birliği koalisyon oluşturdular. İki Müslüman, iki Sırp, iki Hırvat ve küçük Macar, Arnavut, Karadağlı azınlıkları temsilen bir kişi olmak üzere yedi kişiden oluşan Başkanlık Kurulu'nun başkanlığına, yani Bosna-Hersek cumhurbaşkanlığına DEP önderi Aliya İzzetbegoviç seçildi. İzzetbegoviç 1983'de *İslam Beyannamesi* adlı kitabından ötürü 7 yıl hapse mahkum edilmiş, 1989'da serbest bırakılmıştı. İzzetbegoviç "İslam devleti değil, bir Müslüman, Sırp ve Hırvat cumhuriyeti arzuladıklarını" belirterek, üniter olmayan, çoğulcu bir perspektif çiziyordu. Bosna-Hersek'in iktisadî bunalımını, Hırvatistan ve Slovenya'yla ilişkileri geliştirerek çözmeyi amaçlamaktaydı.

Seçimlerde sadece 2 milletvekilliği kazanan küçük Boşnak Müslümanları Örgütü (BMÖ) Bosna Müslüman toplumunun yekvücut niteliğini "ucundan" da olsa bölüyordu. II. Dünya Savaşı'ndan beri KB'de yeralmış bazı saygın Müslüman ailelerin önder kadrolarını oluşturduğu BMÖ, Boşnak millî kimliğini, Bosna'da Osmanlı'dan beri "millet" niteleyicisi olan "Müslüman" kimliğinin önüne çıkarmayı amaçlıyordu. BMÖ Başkanı Adil Zülfikârpasiç'e göre Müslümanlık millî bünyeyi oluşturan unsurlardan birisi ve evrensel bir olgu, Boşnaklık ise özgül millî omurga idi. Kimi DEP kadroları,

BMÖ'yü "İslam düşmanlığı" ile suçladılar.

İzzetbegoviç ve DEP yöneticileri, salt iktisadî bakımdan değil, cumhuriyetin ve cemaatlerinin Yugoslavya'daki geleceği bakımından da kaderlerini Hırvatistan ile Slovenya'ya bağlı düşünüyorlardı: Hırvatistan ve Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılması, Bosna-Hersek'i Sırbistan'la ve Sırp hegemonyası tehdidiyle "başbaşa" bırakacaktı. DEP, Bosna-Hersek'in ve Müslüman toplumunun Yugoslavya çerçevesinde varlığının güvencesini, Hırvatistan ve Slovenya'nın ağırlığının Sırbistan'ı dengelemesi şartıyla kaim görmekteydi. DEP'in Sırp milliyetçiliğine ilişkin kaygılarındaki haklılığı, seçimlerden hemen sonra ortaya çıktı: DEP'in parlamentoya sunduğu, Bosna-Hersek'in egemenlik ve bölünmezliğini vurgulayan önergeye Sırp partileri karşı çıktılar. Sırp Demokratik Partisi başkanı Radovan Karaciç "Yugoslavya'nın parçalanması durumunda kendilerini temsil etmesi için Miloşeviç'e yetki verdiklerini" açıkladı. Miloşeviç'in bayraktarlığını yaptığı "Büyük Sırbistan" tasarımının, Bosna-Hersek'in bazı Doğu ve Güney bölgelerini içerdiğine yukarıda değinilmişti. Bosna-Her-sek'teki Sırp azınlığın Sırp Demokratik Partisi'nden daha şoven unsurlarının oluşturduğu Sırp Millî Konseyi, Hırvatistan'daki Krayina bölgesi ile birleşerek özerk bir "Batı Sırbistan"ın derhal kurulmasını istiyordu. Hatta kimi fanatik unsurlar, bu cumhuriyette Sırp ve Hırvatlardan daha kalabalık olan üçüncü cemaatin durumu ile ilgili olarak; Boşnakların "eski dinleri" olan Hıristiyanlığa dönmelerinin "imkânları" üzerine spekülasyonlar yapabiliyorlar. Çetnik hareketinin önderi Voyislav Şeşelj aynen şöyle düşünüyordu: "Bosna'daki Müslümanlar, Müslümanlaştırılmış Sırplardır. Bu Müslümanlar gerçek milliyetlerine dönmemekte direnirlerse, onları Anadolu'ya süreriz."

1990 Sonbaharında Hırvatistan'daki Sırp silahlı mücadelesinin gelişmesine koşut olarak, Bosna-Hersek'te Sırp milliyetçilerinin gövde gösterileri arttı; böylece Müslüman toplumunun tedirginliği tırmandı. Öte yandan, Çetnikler v.d. Sırp milliyetçileri kadar ateşli olmamakla birlikte, radikal Hırvat milliyetçileri arasında da Bosna-Hersek haritasında "tashih" isteyenlerin oluşu; İzzetbegoviç ve DEP ile Hırvatistan arasındaki ilişkileri bulandırmaktaydı. 1990'ların sonlarında, pek çok Hırvat ve

Sırp aydını/politikacısı, Bosna-Hersek'in, küçük bir Bosna bölgesi dışında, Hırvatistan ve Sırbistan arasında bölüşülebileceği spekülasyonuyla oynuyordu. Bu elektrikli havada, Müslüman Boşnak halkta "tam bağımsızlık" taraftarlığı güç kazandı. Bu eğilim, özellikle Sırbistan yönetiminden tepki gördü ve havadaki elektrik yükünü artırdı. Gerek Müslüman toplumunun, gerekse Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin görece bazı ılımlı unsurları, çözüm seçeneği olarak Bosna-Hersek'in kendi içinde İsviçre modeline göre kantonlaşması fikrini ortaya attılar: Cumhuriyet, her millî-etnik-dinsel topluluğu "rahat ettirecek" altı kantona bölünebilir miydi ? Bu öneri her kesimin radikal unsurlarının tepkisine çarptı, ancak gündemde yerini korudu.

Aliya İzzetbegoviç, sınırlarının uluslararası tanınmışlığı 1878 Berlin Kongresi'ne kadar geri giden ve üç etnik grubun "leopar derisi üzerinde benekler gibi" dağılmış olduğu ülkesinde bölünmenin imkansızlığını vazetmeyi sürdürdü. "Birarada yaşama"ya dair iyimserliğini korur göründü. Hırvatistan ile Sırbistan'ın kendi aralarındaki ihtilafları aşarak Bosna-Hersek'in paylaşımına ilişkin uzlaşma sağlayamayacaklarına inancı, iyimserliğinin dayanaklarından biriydi.

Milovan Cilas gibi pek çok gayrı-milliyetçi Yugoslav aydını ise, 1990'ın sonlarından itibaren, Yugoslavya'daki bir iç savaşta en vahim çatışma alanının Bosna-Hersek olacağı korkusunu seslendirmeye başlamıştı...

Makedonya: İrredentizmin hem öznesi hem hedefi

2 MİLYON nüfuslu (Yugoslavya nüfusunun % 6'sı) küçük cumhuriyet Makedonya, Yugoslavya ölçülerinde bile "dağınık" ve "karışık" sayılabilecek bir "uluslar puzzle"ı: Makedonlar (% 67), Arnavutlar (% 25), Türkler (% 3), Sırplar (% 2), Ulahlar, Rumlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Pomaklar. "Makedon salatası"nda 1989/90'da cereyan eden siyasî yeniden yapılanmada millî(yetçi) etmenler öne çıktı. Kasım 1989'da Makedonya Anayasası'nda yapılan değişiklikle, devletin eskiden "Makedon, Arnavut, Türk ve diğer halk ve etnik grupların cumhuriyeti" diye belirtilen niteliğinin "Makedonlar ve diğer halk ve etnik grupların cumhuriyeti" biçiminde tashih edilmesi, gerilimi tırmandırdı. İrredendist ("millî" topraklarını geri almayı, yeniden birleştirmeyi hedefleyen) Makedon milliyetçiliği ve Arnavut "ezilen ulus milliyetçiliği" hızla örgütlendi. Ancak, Makedonya'nın gerek iktisadî gerek siyasî nedenlerle Bosna-Hersek'inkine benzer bir "Yugoslavya politikası"na, yani bağımsızlaşan cumhuriyetlerin esnek de olsa konfederasyon halinde birliklerini sürdürmeleri seçeneğine "mecbur" oluşu; milliyetçiliğe karşı uluslarüstü, çoğulcu bir söyleme de kan verdi. Makedonya KB'nin yerine kurulan Sosyal Demokratlar Birliği (SDB), bu söylemin tercüman olduğu arayışın (Ante Markoviç'çilerle birlikte) temsilcisi olarak meşruiyetini yeniden üretebildi. Kasım-Aralık 1991'de yapılan seçimlerde 120 sandalyeden 37'sini Makedon milliyetçisi Makedonya'nın Birliği İçin Demokratik Parti (MBDP) kazandı. Sosyal Demokratlar Birliği (SDB) partisi 31 sandalye, Ante Markoviç'çi Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği 21 sandalye, Arnavut azınlığın Demokratik Refah Partisi (DRP) 17 sandalye elde etti. (Bu parlamento, 1991 Haziran başında, cumhuriyetin adındaki "sosyalist" ibaresini kaldırdı.) Oluşturulan koalisyon hükümetinde her partiden temsilci yer aldı. Cumhurbaşkanlığı seçimini Makedon şovenizmine karşı açık tavır alan ve Yugoslavya'nın bir biçimde "devamını" isteyen SDB önderi Kiro Gligorov'un kazanması; halkta bağımsızlığın yanısıra Yugoslavya'nın bütünlüğünü

koruması gereğine verilen desteğin yansımasıydı.

Yazar Ceorciyevski ve başka bazı entellektüellerin önderliğindeki Makedonya'nın Birliği İçin Demokratik Parti (MBDP), 1893'de Selanik merkezli olarak sıkı bir komitacılık faaliyeti yürüten ve 1903'deki başarısız ayaklanma girişiminden sonra dağılan "İç Makedonya Devrimci Örgütü"nün mirasını sahipleniyor. MBDP'nin çizgisinde ve genel olarak Makedon milliyetçi hareketinde, 1967'de Sırp Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak kurulan ve Makedon millî kimliğinin canlanmasında önemli rol oynayan Makedon Ortodoks Kilisesi'nin de ciddi bir ağırlığı var. Eski KB'nin kimi dogmatik unsurları da MBDP'de yer alıyorlar. MBDP içinde, "Büyük Makedonya" idealini savunan radikal şoven kanat, Cumhurbaşkanı Gligorov'un konfederasyoncu Yugoslavya politikasının başarı şansı zayıfladıkça etkisini artırdı. "Büyük Makedonya" tasarımına göre, hal-i hazırdaki Makedonya Cumhuriyeti, "Büyük Makedonya"nın üç parçasından yalnızca birini, Vardar Makedonyası'nı kapsıyor. "Büyük Makedonya" Batı Bulgaristan'daki Pirin Makedonyası ve Kuzey Yunanistan'da (Selanik çevresindeki) Ege Makedonyası ile "tamam"lanıyor. "Büyük Makedonya"cılar, MBDP'nin Nisan 1991 başındaki kongresinde taleplerini kabul ettirdiler: Makedonya'nın bağımsız diplomasisini yürütmesi ve Makedon ordusunun kurulması gerektiği karara bağlandı, Yugoslav Halk Ordusu "işgalci" olarak tanımlandı.

Makedon milliyetçiliğinin önemli bir bileşeni, Sırbistan'daki gibi, Arnavut karşıtlığı. Hatta bu nedenle 1990 sonundaki seçim kampanyasında MBDP "Miloşeviç'çilikle" suçlanmıştı. Gerçekten, Arnavutların çoğunluğu oluşturduğu Batı Makedonya, "Makedonya'nın Kosovası" diye tanımlanmayı düşündürecek sorunlara yataklık ediyor. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Kosova gibi Batı Makedonya da, Faşist Mihver hükümranlığındaki "Büyük Arnavutluk"a dahil edilmişti. 1953/54'de çok sayıda Arnavutun "Türk" olduklarını beyan ederek Türkiye'ye göçmeleri teşvik edildi. Yoksa, Arnavutların Makedonya'daki oranı daha yüksek olacaktı. Yine de, Slavlara göre çok yüksek olan doğum oranı nedeniyle, Arnavutların nüfus payı hızla artıyor. Makedonya Arnavutlarının İslami kimliğinin, Kosova Arnavutları ile kıyaslanmayacak ölçüde belirgin oluşu ve

bölgede birbiri ardına inşa edilen camilerle bu kimliğin bağlayıcı gücünün artması, Slav nüfusu kaygılandırıyor. 1987/88'de Miloşeviç'in Kosova kampanyasını tırmandırdığı aylarda Makedonya'da da Arnavut azınlığa karşı ekonomide, eğitimde, gündelik hayatta ciddi kısıtlamalara gidilmişti. Anti-Arnavut politikalarıyla özdeşleştiği Sırbistan KB'ye 1988/89 Federal KB kongrelerindeki hegemonya mücadelesinde de omuz vermekten Makedonya KB'ni alıkoyan etken; Sırp milliyetçiliğinin tırmanışıyla birlikte anti-Makedon tasarımlarının da uç vermesi olmuştu. Malum: Sırp milliyetçileri, Makedonları, iki dünya savaşı arasındaki statüleriyle, "Güney Sırpları" olarak kabul ediyorlar.

Arnavut azınlığın Profesör Nevzat Halili önderliğindeki Demokratik Refah Partisi'nin en önemsediği talebi (DRP), Arnavutların cumhuriyeti oluşturan iki halktan biri olarak resmen tanınması. Partide ve Arnavutlar arasında hakim olmamakla birlikte "Büyük Arnavutluk" ideali çerçevesinde Batı Makedonya'yı Arnavutluk'a bağlama hedefini benimseyenler de bulunuyor. Bu radikal unsurların taleplerini DRP'nin bütününe teşmil ederek sürekli "Arnavut ayrılıkçılığı" temasını işleyen Makedon milliyetçileri, DRP'nin kapatılmasını talep ediyorlar. Makedon milliyetçiliğinin DRP'ye yönelik baskı ve sindirme kampanyasının etkisiyle, Makedonya'da anti-Arnavut politikalar devam ediyor. Arnavutların çoğunlukta olduğu Tetovo ve Gostivar'da, seçimi kazanmasına rağmen yerel yönetimin aylarca DRP'li temsilcilere devredilmemesi, bu durumun ilginç bir örneği. Baskılar karşısında Arnavut milliyetçiliğinin tıpkı Kosova'da olduğu gibi tepkiselleşmesi ve keskinleşmesi, MBDP'nin, Batı Makedonya'nın Makedon ve Slav halkındaki Müslüman-Arnavut korkusunu etkili biçimde işlemesine zemin hazırlıyor.

Makedonya'daki 82 binlik (yaklaşık % 3) Türk azınlığı, Sosyalist Yugoslavya'da Kosova Türklerinden daha erken ve daha geniş çaplı kültürel haklar elde etmişti. Üsküp merkezli Türkçe *Birlik* gazetesi, 1944'ten beri yayımlanıyor.

Kosova'da olduğu gibi, resmi Arnavut ve Türk kimlikleri arasında, siyasî dengelere göre "geçişlilik"lerin görülebildiğine değindiğimiz Makedonya'daki Türk aydınları, siyasî bölünmeye yol açmama kaygısıyla, dernek mantığı çerçevesinde, esnek bir siyasî yapı oluş-

turdular: Türk Demokratik Birliği (TDB). Makedonya TDB bir yıl içinde 20'ye yakın yerleşimde örgütlendi. Makedon milliyetçilerinin "ayrılıkçı" ve "saldırgan" suçlamalarını reddeden TDB, "Türk halkını milliyetsizleştirme ve asimilasyondan korumayı amaçladıklarını" açıklıyor. Seçimlerde başarılı olamayan Birliğin Başkanı Mukbil Beyzat, "oluşturulan teknokratlar hükümetinde Türk azınlığa da bir bakanlık verilmesinin olumlu etki yaratacağı" kanısındaydı. Bu jest yapılmadı; Türklere "hiç değilse" Üsküp belediye meclisinde gözlemci üyelik statüsü verilmesi tartışılmaya başlandı. 1991 ilkbaharından itibaren, ekonomik bunalımın hükümetleri bütçelerini daraltmaya zorlaması nedeniyle Türkçe öğretiminde kısıtlamaya gidilmesi tehlikesi, Sırbistan'da olduğu gibi Makedonya'da da Türk toplumunun gündeminde baş köşeye yerleşti. 1991 yazındaki kongrede Başkanlığa seçilen Avni Ergüllü'nün yönetiminde TDB 20 bin üyeyi aştı ve etkinliğini artırdı. Türk toplumu içindeki çelişkiler, özellikle İslâmcı Türklerde Arnavutlarla beraber davranma eğiliminin ağır basması, TDB'nin temel sıkıntısı...

Makedonya'nın diğer Yugoslavya cumhuriyetleriyle paylaşmadığı önemli bir dış sorunu var: Nasıl Makedon milliyetçileri Bulgaristan ve Yunanistan'dan "Büyük Makedonya"nın parçalarını istiyorlarsa; Bulgar milliyetçileri "Büyük Bulgaristan"ın, Yunan milliyetçileri "Büyük Yunanistan"ın Makedonya'daki parçalarını talep ediyorlar. Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan yönetimi, SSCB'nin "vekili" olarak, Makedonya üzerinde "tarihi haklar"ını Yugoslavya'yla arasında bir gerginlik unsuru olarak hep diri tutmuştu. Bulgar resmi tarihçileri, Makedonya sorununun ötesinde, Yugoslavya'daki "tarihi haklarının" peşinde polemik yaparken, 1809'da Osmanlı askerlerinin, kafataslarını Niş kalesi surlarının harcına kattıkları 952 köylü ayaklanmacının Sırp değil Bulgar olduklarına dair iddialaşmalara bile girişmişlerdi. Bulgaristan'ın Makedonya üzerindeki "tarihi haklar" iddiası, reel sosyalist rejim çöktükten sonra örgütlenen soy milliyetçi akımın etkisi altında gündemdeki yerini korudu. 1991 Mart başında Bulgaristan Dışişleri Bakanlığının, Makedonya'yı "Makedon ulusunun devleti" olarak tanımlamayarak "Makedonya cumhuriyetinde yaşayan Bulgarlar"dan ve "bu cumhuriyetin Bulgar asıllı yurttaş-

larından" söz eden açıklaması Makedonya'da büyük tepkiyle karşılandı. Makedonya parlamentosu, "ikiyüzlülükle" suçladığı Bulgaristan'daki Makedon azınlığın baskıya maruz olduğunu belirterek "karşı atağa" geçti. Bulgaristan'da en son 1956'da yapılan sayımda yurttaşlar "Makedon" kimliğini belirtebilmiş; o sayımda 180 bin kişi "Makedon" olduğunu kaydettirmiş; Bulgaristan daha sonra resmen, kendine "Makedon" diyen bu insanların "Bulgar" olduğu tezini benimsemişti. 1978-79'da da Yugoslavya'ya Kamboçya modeli bir Sovyet müdahalesi tehdidi tartışılırken (bkz. 4. Bölümün sonu) Bulgaristan'la ilişkiler gerginleştiğinde de; "Bulgaristan'daki Makedonların zorla asimilasyonu ve baskı altında tutulması"nı gündeme getirilmiş, Makedonya'nın Doğu sınırındaki Blagoevgrad'daki "tarihi Makedon hakları"nı ima edilmişti.

Yunan milliyetçiliği de Makedonları "Slav Yunanlıları" sayıyor. 1991 başında Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın, Makedon bir Yugoslav diplomatının Selanik Konsolosluğunda görev yapmasına vize vermeyişi, Makedonya-Yunanistan ilişkilerini gerginleştirdi. Bu dönemde Bulgaristan ile Yunanistan arasında imzalanan işbirliği, dostluk ve iyi niyet anlaşmalarıyla gerçekleşen yakınlaşma, Makedonya'da bütün partileri tedirgin etti. Bulgaristan-Yunanistan ittifakı anti-Yugoslav ve anti-Makedon olarak tanımlandı. Yugoslavya'nın ve/ya Makedonya'nın, Bulgaristan ve Yunanistan'daki Makedon azınlığın durumuyla insan hakları açısından ilgilenmesinin, bu ülkelerin içişlerine karışmak anlamına gelmeyeceği mesajı verildi.

Bulgaristan ve Yunanistan keskinliğinde olmamakla birlikte, Batı Makedonya'daki Arnavut azınlık sorunu dolayısıyla Makedonya'nın Arnavutluk'la ilişkilerinde de sıkıntısı var.

Yugoslavya'daki karışıklığın tırmanması üzerine Mayıs 1991'de Arnavutluk ordusunun teyakkuz durumuna geçmesi, Yugoslav cumhuriyetleri içinde en çok Makedonya'da huzursuzluk yarattı.

Makedonya'nın Bosna-Hersek'inkine benzer, konfederatif birlik yanlısı bir "Yugoslavya politikası"na mecbur oluşunun, öncelikle nesnel iktisadî nedenleri var. Makedonya iktisadî olarak en azgelişmiş cumhuriyetlerden birisi. Nüfusun yarıdan fazlası tarımda çalışıyor. Makedonların "bahçıvanlıkla uğraşan bir halk" olduğu inancı,

Yugoslavya'da ve Avrupa'da halâ geçerli. İşsizlik, daima Yugoslavya ortalamasının üzerinde oldu. Makedonya, iktisaden toparlanabilmek için, hal-i hazırda da ekonomik sisteminin bağımlı olduğu diğer Yugoslavya cumhuriyetleriyle işbirliğine muhtaç - özellikle de zengin, gelişmiş Hırvatistan ve Slovenya'nm...

Tıpkı Bosna-Hersek gibi, Sırbistan'la "başbaşa" kalmama kaygısı da 1990/91 dönümünde Makedonya'da konfederasyonculuğu güçlendiren bir etmen oldu. Slovenya ve Hırvatistan'ın "gidip", Sırbistan'ın tek büyük güç haline geldiği bir ufalmış federasyon ihtimali, Makedonya'da, Bosna'dakinden çok daha korkunç bir kâbus olarak tasavvur ediliyordu. Çünkü "Büyük Sırbistan" haritalarında Makedonya, Bosna-Hersek gibi kısmen değil, tümüyle "Sırp toprağı" statüsünde işaretlenmişti; II. Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi "Güney Sırbistan"a dönüşmek ise, Makedonya'da hiçbir partiye kabul edilebilir gelmiyordu. Hırvatistan ile Slovenya'nm ayrılıp Sırbistan'ın "tek patron" olarak kaldığı bir federasyonun dayatılması halinde, derhal tam bağımsızlık ilanıyla Yugoslavya'dan kopmanın kaçınılmaz olacağı üzerinde, 1991'e girerken Makedonya'da tam bir mutabakat hakim görünüyordu. Ancak tam bağımsızlık halinde de bu küçük ve güçsüz ülke, hem iktisadî hem de siyasî ve askerî tehditlerle karşı karşıya kalacaktı. Bir yandan Sırbistan'dan, diğer yandan Makedonya üzerinde tarihi haklar iddia eden Bulgaristan ile Yunanistan'dan -hatta Arnavutluk'tan- gelen talep ve baskıların ülkeyi boğacağı açıktı. İşte, bu kısır döngüye girmeme kaygısıyla, Makedonya yönetimi ve özellikle Cumhurbaşkanı Gligorov, 1991 başından itibaren konfederasyon seçeneğinin en enerjik takipçisi oldu.

Slovenya: Bağımsızlığa doğru

SLOVENYA'DA 1980'lerin ikinci yarısındaki siyasî canlılığın hazırladığı zeminde çok partili sisteme geçiş yumuşak oldu. Tam bağımsızlığa geçiş hedefi etrafındaki geniş mutabakatın getirdiği "birlik ve beraberlik" havası, siyasî ortama tamamen hakimdi. 1990 Nisan'ındaki seçimlere "Avrupa-şimdi!" sloganıyla, sosyaldemokrat bir programla ve amblemindeki kızıl yıldızı sarı bir yıldızla, adını da Demokratik Yenilenme Partisi olarak değiştirerek katılan Slovenya KB % 17 oy alabildi ve iktidarı yitirmekten kurtulamadı. Liberaller (% 14), Hıristiyan Demokratlar (% 13), Çiftçi Partisi (% 12.6), Yeşiller ve Sosyaldemokrat Parti'den oluşan Birleşik Demokratik İttifak koalisyonu, oyların çoğunluğu (% 55) elde ederek hükümeti oluşturdu. Ancak cumhurbaşkanlığı seçimini, eski KB'nin ve Demokratik Yenilenme Hareketi'nin popüler önderi Milan Kuçan kazandı.

Hükümetteki koalisyon hükümeti serbest piyasaya geçişi çabuklaştırıcı önlemler alırken, Slovenya'nın federal bütçeye katkısını % 20'den % 8'e indirecek hazırlıkları hızla tamamladı. Tamamen konsantre olunan, federasyondan bağımsızlaşma sürecini de yönlendiren stratejik hedef, Avrupa Topluluğu'yla mümkün olduğunca çabuk bütünleşmek idi. Slovenya yönetimi daha 1990'ın ortasında, Brüksel'de AT nezdinde bir resmi temsilcilik açmıştı. Cumhurbaşkanı Kuçan, "AT ve Avrupa Konseyi'nin üyelik için koştuğu şartları, diğer cumhuriyetler bu koşulları 'içişlerine müdahale' sayarken daha 1989'da yerine getirdiklerini" hatırlatarak Slovenya'nın Avrupa'ya kabulü için bastırmaktaydı. "Halkları, cumhuriyetleri, varlıklarının tehdit altında olacağı bir Yugoslavya Federasyonu'na mecbur etmenin, Batı'nın demokratik ilkeleriyle çelişeceği"ni vurgulayarak, bağımsızlık için Avrupa'dan destek arayışına ilk giren cumhuriyet de Slovenya oldu. Kuçan, Şubat 1991'de, Slovenya ve Hırvatistan'a yönelik, demokrasiyi tehdit edici gelişmelerin tırmanması halinde BM barış gücünün yardıma çağrılabileceğini söyledi. Bu öneri Sırp basınında "kapitalüsyon ve vatana ihanet" suçlamasıyla karşılaştı.

Cumhurbaşkanı Kuçan, 1990 sonbaharında, Hırvatistan ile Slovenya'nın, AT modeline uyarlı bir birliktelik modelini bütün federasyona örnek olarak sunmalarını önerdi. Bu öneriye karşılık gelmeyince, Slovenya kendi bağımsızlık takvimini uygulamaya devam etti. 7 Aralık'ta, Slovenya Parlamentosu, epeydir sözü edilen "Slovenya ayrı ve bağımsız bir devlet olsun mu ?" referandumunun 23 Aralık 1990'da yapılmasını kararlaştırdı. Gerçi Cumhurbaşkanı Kuçan bu referandumda "evet" oyu çıkmasının, Slovenya'nın Yugoslavya'dan derhal ayrılacağı anlamına gelmeyeceğini açıkladı ama, 7 Aralık gecesi başkent Lyubyana sokaklarında halk sokağa dökülerek "bağımsızlığı" peşinen kutladı. 23 Aralık'ta halkın % 88.5'u bağımsız Slovenya'ya "evet" oyu verdi ("hayır" oyları yalnızca % 3.5'tu).

Bazı Sırp milliyetçileri, Slovenya'nın "cüretinde", Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu modern şartlarda restore etmeyi planlamakla suçladıkları "emperyalist" Avusturya'nın parmağını aramaktaydılar. Avusturya'nın ilk elde Slovenya'yı, sonra Hırvatistan'ı yutmayı hedeflediğine inanıyorlardı. Slovenya ile Avusturya arasında 1960'lardan beri gelişen güçlü iktisadî ilişkiler, bu kuşkuyu doğrulayan bir kanıt sayılıyordu. Sırp basını Avusturya'yı ayrıca Slovenya'ya silah ve tank satmakla suçladı. Ancak 1991'in başlarında pek çok Yugoslav yorumcu, neticede Slovenya'nın federasyondan ayrılmasına Sırbistan'ın fazla ses çıkarmayacağı üzerinde duruyordu: Slovenya'da "koçbaşı" olacak bir Sırp azınlığının bulunmayışı; daha önemlisi, Sırp-Sloven ilişkilerinin yakın geçmişinde Sırp-Hırvat ilişkileri gibi "kıyımlar ve kitle mezarları"yla malul olmayışı, Sırp milliyetçiliğinin ve yönetiminin Slovenya'ya ilgisini "dramatik" olmaktan çıkarıyordu. Hatta Sırp milliyetçilerinin bazı kesimlerinin, "can düşmanları" Hırvatistan'ı müttefiksiz bırakıp zayıflatacağı için Slovenya'nın ayrılmasına zımnen onay verdikleri seziliyordu. (Bu sezgilerin doğruluğu 1991'in kanlı Temmuz-Ağustos'unda görüldü.)

Hırvatistan: Şovenizmin hem öznesi hem hedefi

HIRVATİSTAN'DA Tucman'ın önderliğindeki Hırvat milliyetçisi Hırvat Demokratik Birliği, Nisan 1990 sonunda yapılan seçimlerden oyların % 57.6'sını alarak çıktı. HDP parlamentodaki 365 sandalyenin 193'ü ile salt çoğunluğu elde etti. Adını Sosyaldemokrat Parti olarak değiştiren KB 81 (oyların % 25'i), "Milli Orta Yol Partisi" 11 sandalye (% 14) kazandı. Hırvat Demokratik Birliği (HDB) hükümeti ve Cumhurbaşkanı olan Tucman, Hırvatistan'ı bağımsızlaştırmaya dönük adımlar atarken, yönetim yapısında ve kültürel düzeyde milliyetçi düzenlemelere giriştiler.

25 Temmuz 1990'da, Hırvatistan'ı "parlamenter demokrasiye dayalı hukuk devleti" olarak inşa etme amacına dönük olduğu açıklanan yeni Anayasa kabul edildi. Resmi alfabenin Latin alfabesi olacağı karara bağlandı. Cumhuriyetin "Hırvatların ve Hırvatistan'da yaşayan Sırpların devleti" olan resmi tanımı, "Hırvatların ve burada yaşayan diğer halkların devleti" olarak değiştirildi. Daha sonra, 29 Aralık'ta yapılan ve Hırvatistan Cumhuriyeti'ni "üniter, bölünmez, demokratik ve sosyal devlet" olarak tarif eden Anayasa değişikliği, bağımsızlık yolunda yeni bir adım olduğu gibi; ülkedeki Sırp azınlığın haklarını görelileştiren tutumu pekiştirdi. Tucman seçim kampanyasında bol bol, Bosna-Hersek'in geniş bir kesimini de içeren "tarihî Hırvatistan sınırları"ndan söz etmişti. Bu tür sözlere tutunan radikal Hırvat milliyetçisi unsurlar HDB içindeki ağırlıklarını artırmaya çalışıyor ve yönetimi daha atak bir politikaya zorluyorlardı. Başta ABD olmak üzere yurtdışındaki (bir kısmı "hakikaten" Ustaşa kökenli) şoven Hırvat-ırkçı göçmen grupları da HDB'ye verdikleri maddî-manevî desteğin karşılığını siyaseten almak için baskı yapmaktaydılar.

Hırvatistan yönetiminin okşadığı siyasî-millî nostalji duyarlılığının oldukça ilginç iki simgesi, başkent Zagreb'in en büyük meydanı olan Tito Meydanı'nın adının ve millî bayrağın değiştirilmesi idi. Tito Meydanı'na, eskiden olduğu gibi, 19. yüzyılın ortalarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Hırvatistan Valisi olan Jela-

Zagreb'in Jelaçiç Meydanı'nda (eski adıyla Tito Meydanı) 1990'ın ikinci yarısında bol bol yapılan milliyetçi gösterilerden biri.

çiç'in adı verildi. Hırvatistan millî bayrağında, satranç tahtası gibi küçük kırmızı-beyaz kareli amblem kullanmaya başlandı. Bu amblem, Ortaçağ'ın Hırvat krallarının kullandığı bir simge; aynı zamanda, Ustaşa'nın da kullanmış olduğu arma idi. Bu simgesel düzenlemeler, özellikle Sırp basını, yönetimi ve Hırvatistan'daki Sırp azınlıkta, ayrıca federasyonun her yerindeki gayrı-milliyetçi entelijensiyada büyük tepki uyandırdı. Sırp milliyetçileri, Ustaşa faşizminin dirildiği sendromunu artık apaçık teşhis ederek gönüllerince tahrik oldular. Gayrı-milliyetçi entelijensiya ise, Hırvatistan'ın, I. Dünya Savaşı öncesi Habsburg egemenliği dönemiyle özdeşleşmeyi yeğleyecek ölçüde "İkinci Yugoslavya" mutabakatından uzaklaştığını görerek "kararıyordu".

Hırvat milliyetçileri, II. Dünya

Savaşı'ndaki Sırp mezalimini işlemeye hız vererek, onu yeterince insanlıkdışı olan boyutlarının da ötesine taşıyan bir korku ve barbarlık edebiyatı yarattılar. (Örneğin, yakılan Hırvat çocukların Sırp kadınlara yedirildiğinden söz edildi.) 1990 Haziran'ında Zagreb'in batısında bulunan (veya bilenlerce "zamanıdır" denilerek fâş edilen) toplu mezarlar, halkta anti-Sırp hissiyatı derinleştirdi. Bu mezarlarda, Partizanlardan kaçarak sığınmak istedikleri İngiliz birliklerince iade edilen ve Partizanlar tarafından enselerine kurşun sıkılarak öldürülen Ustaşalar, ayrıca Çetnikler vardı. Ancak kurbanlar arasında Çetniklerin varlığı es geçilerek, bu katliam Sırp mezalimine kaydedildi.

HDB'nin ve Tucman'm politikasında ve söyleminde çok önemli bir etmen de Katoliklik. Keza nüfusunun tamama yakını Katolik olan Slovenya'dan farklı olarak, Hırvatistan'da Katoliklik millî benliğin ve popüler toplumsal kimliğin çok ağırlıklı bir bileşeni. Katolik Kilisesi'nin HDB'ye açık destek verişi, başlıbaşına, yönetimin sırtına, politikasında ve söyleminde Katolisizmi öne çıkarma borcunu yüklüyor. 1990 Paskalyası öncesinde Hırvatistan'ın 18 piskoposu, dünya Katolikliğine, komünist-Sırp/Ortodoks diktatörlüğünden kurtulma mücadelesinde Hırvat milletine destek vermesi için çağrı yaptılar. Katolik-Ortodoks rekabeti, Hırvat-Sırp millî ihtilafını yeniden üreten temel karşıtlıklardan biri. Hırvatistan Sırpları "Hırvat" yerine çoğu kez "Katolik" terimini kullanıyor; Hırvatlar da Sırplardan "softalar" anlamına gelen aşağılayıcı laflarla söz ediyorlar. Sloven aydın Taras Kermauner, 1988'de verdiği bir konferansta, Orta Avrupa'da Katolikliğe dayalı bir ortak bilincin oluşmasının muhtemel sonuçlarını tartışırken; Sırp halkının kollektif belleğinde "birleşik bir Orta Avrupa"nın, doğrudan doğruya Sırbistan'ın I. Dünya Savaşı'nda Almanya-Avusturya tarafından işgalini, nasyonal sosyalizmi ve Nazi Almanya'sının Sırbistan'a egemen olmasını hatırlattığını vurgulamıştı. Nitekim, Hırvat milliyetçileri ve Tucman Katolik Slovenya ve Hırvatistan'la Sırbistan arasındaki ayrımı tarihsel-kültürel dünyaların ayrımıyla özdeşleştirmeye yöneldikçe; Sırp kamuoyunda, Vatikan konfederasyonunun veya Avusturya-Macaristan monarşisi tehdidinin canlandığı yorumları itibar görmeye başladı.

Franyo Tucman, Katolik-Orto-

doks ve Hırvat-Sırp ihtilafını, Doğu-Batı zıtlığı eksenine oturtarak evrenselleştiriyor, "Avrupalılaştırıyor". Ona göre dünyada gelecekteki temel çatışma, evrensel, demokratik ve insani değerlere dayalı Batılı-Hıristiyan uygarlığı ile otoriter yapılara ve siyasî keyfiliğe dayalı Bizantinist-Ortodoks uygarlık arasında olacak. Tucman, 1991'in başlarında, "Büyük Sırbistan'ı engellemek için herşeyi yapacaklarını", icap ederse Sırbistan'a karşı Bosna-Hersek ve Voyvodina'da da cephe açabileceklerini söylerken; bu cengâverliği "Avrupa ve Batı uygarlığı" misyonu adına yapacaklarını ima etmekteydi. Tucman'ın danışmanı Slaven Letiça, bir Alman gazetesine verdiği demeçte, Hırvatistan ve Slovenya'nın "Avrupa'yı İslamcılık ve Ortodoksluğun yayılmacılığından ve iktisadî dengesizlikten esirgeyen ülkeler olduğunu" söylemişti. Hırvat-Sırp ihtilafını Doğu-Batı karşıtlığıyla özdeşleştiren bu Batıcı söylem Hırvat millî kimliği "dizayn"ının önemli bir parçası. Bu söylemden umulan esaslı bir murat da, Hırvatistan'ın bağımsızlık mücadelesine Batı desteği sağlamaktı elbette. Tucman, ülkesini korumak için gerekirse Batılı askerî güçleri yardıma çağırmaktan kaçınmayacağını birkaç kez açıkladı. Tucman Avrupa'nın yanısıra ABD ile ilişkilere büyük önem veriyor; Minnesota valiliği yapmış olan Hırvat asıllı Vinko Frane Golem kanalıyla ABD yönetimiyle sürekli temas arıyordu.

Batıcılık bahsinde, Hırvatistan'ın içerisinde de, kendilerini Hırvatistan bütünlüğünden soyutlayarak "has Avrupalı" kimliğine sahip çıkan bölgesel eğilimlerin bulunduğunu kaydetmeli: Güneybatı Hırvatistan'daki Istriya bölgesinde, Balkanlar'ın Rijeka'nın güneyinden başladığını, Rijeka'nın kuzeyinin Balkanlar'a dahil olmadığını; Istriya'nın 1945'e dek İtalya'ya ait olduğunu hatırlatarak Hırvatistan'la ilişkilerini de görelileştirenler var.

Çok partili siyasî hayata geçilen 1990 yazında, Hırvat entelijensiyası Hırvatistan'ın iktisadî ve siyasî bakımdan Yugoslavya'nın Avrupa'yla bütünleşmesinin lokomotifi olacağını kuruyor; bu kurgu üzerinde milliyetçiler, Yugoslavya'nın geri kalanına karşı Batı'yı temsil eden "Büyük Hırvatistan" hayallerine yelken açıyorlardı. Ancak Ocak 1990-Ocak 1991 arasında sanayi üretimi % 18 oranında düşen, işsiz sayısı 150 binden 220 bine çıkan Hırvatistan; Avrupa'yla iktisadî bütünleşme potansiyeli

bakımdan Slovenya'nın çok gerisindeydi. Sırp azınlığın 1990 yazsonunda başlayıp hamle-hamle ilerleyen silahlı mücadelesi, Hırvatistan'ın ana döviz kaynağı olan turizmi (ünlü deyimin "cuk" oturduğu bir tarzda, hakikaten) baltalayacak; bu darbe Hırvatistan'da umutları daha da kıracaktı. ("Normal" zamanda buraya gelen turistlerin % 40'ını Sırpların oluşturduğunu kaydetmek, Hırvatistan'ın turizmdeki kaybına dair fikir verebilir).

Hırvatistan'daki Sırp azınlık sorununun ve mücadelesinin yatağı: Krayina. 12 bin kilometrekarelik Krayina, Hırvatistan'ın güneyinde, Bosna-Hersek sınırı ile Dalmaçya sahili arasında yeralan, seyrek nüfuslu, kurak, dağlık bir bölge. 16. yüzyılda Avusturya-Macaristan İmparatorluk yönetimi, Osmanlı ile sınır teşkil eden bu bölgeye bağımsız kilise, angarya muafiyeti v.b. özel haklar tanıyarak, Hırvat feodallerine değil doğrudan Kral'a bağlı bir Sırp topluluğu yerleştirmişti. Karşılığında beklenen, bu ayrıcalıklı Sırp topluluğunun Osmanlılarla savaşa ve canını vermeye her an hazır bulunması idi. Bugün, 200 binlik Krayina Sırpları, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu devrindeki özel statülerine atıfla Krayina'nın varlığının "300 yıllık bir tarihe dayandığını" iddia ediyor, kendilerini Sırplığın tarihi "serhat bekçisi" gibi algılıyorlar. Hırvatlar ise "tarih boyunca, ne bağımsız, ne de Sırbistan'ın parçası olarak Krayina diye bir yerin varolmadığını" vurguluyorlar.

Krayina Sırpları, "Sırplığın serhat bekçisi" misyonlarını II. Dünya Savaşı'nda da göstermişlerdi. Çetniklerin Hırvatlara yönelik en kanlı intikam kıyımları Krayina'da gerçekleşmiş; 1944'de bölgenin en önemli merkezi olan Knin'de 5 bin kadar Çetnik, 25 bin civarındaki partizana karşı haftalarca direnmişti.

Hırvatistan'da çok partililiğe geçilince, Krayina Sırpları Sırp Demokratik Partisi adı altında örgütlendiler. Azami programları, Miloşeviç'in Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde yaşayan "dış Sırplar"a hitaben ifade ettiği "her Sırp Sırbistan'da yaşamalıdır" şiarı doğrultusunda idi: Krayina'nın Sırbistan'la birleşmesini hedefliyorlardı. Sırp Demokratik Partisi bu "ultra radikal" çizgisiyle 1990 ilkbaharındaki seçimlerde Krayina dışındaki Sırp toplumundan oy alamadı; özellikle büyük kentlerdeki - önemli bir kısmı bürokrat olan- Sırplar KB mirasını sürdüren Sos-

yaldemokrat Parti'ye oy verdiler. Sırp Demokratik Partisi azami programından caymadı. Krayina'da bu parti dışında Çetnik hareketi de etkisini hızla artırıyordu.

Çetnik hareketi, siyasî düzeyde (Sırbistan seçimlerinde pek varlık gösteremeyen) Sırp Radikal Partisi olarak örgütlenmişti; ama asıl gücünü Hırvatistan'daki, Belgrad'dan koordine ettiği milis örgütlenmesinden alıyordu. Çetniklere, özellikle örgütlenmelerinin başlangıcında büyük ihtiyaç duydukları mali kaynağı, ABD'deki ve Avustralya'daki Sırp göçmenleri sağlamışlardı. Bu destek, özellikle Krayina'daki çatışmaların tırmanmasıyla artarak sürecekti. Hem Sırp Radikal Partisi'nin hem milislerin siyasî önderi olan 36 yaşındaki Voyislav Şeşelj, geçmişte sosyoloji doçenti iken "halkları düşmanlaştırıcı propaganda" suçundan iki yıla yakın hapis yatmıştı. Hayattaki en yaşlı Çetnik önderi olan, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden beri ABD/ Kaliforniya'da yaşayan Momçilo Djuyiç, Şeşelj'e "voyvoda" ünvanı bahşetmişti. Bu ünvanın verilişi, Şeşelj'le birlikte Çetnik hareketi için, "eski" Çetniklerin 19. yüzyıldan II. Dünya Savaşına uzanan mirası üzerindeki haklarını tescili ettirmek bakımından

Çetnik önderi Voyislav Şeşelj.

büyük simgesel önem taşıyordu. Elbette kayıtsız-şartsız "Büyük Sırbistan"dan yana olan Çetnik hareketi, (yeniden) kuruluş evresinde monarşist bir tutum aldı. Ancak Karayorgiyeviç sülâlesinden, Londra'da sürgün yaşayan Prens Alexander'in "Slovenya ile Hırvatistan'daki demokrasiye prim vermesi ve Sırbistan sırf bolşeviklerden ibaretmiş gibi davranıp" kendilerini kaale almaması üzerine cumhuriyetçiliğe döndüler! Sırp halkını boyunduruk altına almak için yaratılmış bir deney olduğunu düşündükleri federasyon modeline kesinlikle karşıydılar. Hırvatları

Çetnik milisleri.

"tarihsel kökü olmayan", veya "çürümüş", "yoz", "korkak" bir halk sayıyorlardı; Şeşelj'e göre "Hırvatistan'a, Zagreb katedrallerinin kulelerinden görülebilecek kadar toprak yeter de artar"dı. Çetnikler, II. Dünya Savaşında Tito'yu tanımak suretiyle Çetnik önderi Mihayloviç'i ve Kral'ı "satmak"la, Soğuk Savaş boyunca "Sırp milliyetçileri hapislerde çürürken" Tito'yu desteklemekle suçladıkları Batı'ya karşı da gayet sert, dışlayıcı bir tepki duyuyorlardı. Çetnik söylemi, "Sırp düşmanı Batı"ya karşı otarşik, şoven bir "Sırp'ın Sırp'tan başka dostu yoktur" söylemi idi. Aynı mülahazalarla, Sırbistan politikasında, Batı'yla flört eden Vuk Draşkoviç'e "daha milliyetçi" olmasına rağmen tepki duyuyor; eninde sonunda, iktidara gelirlerse tutuklayacakları bir "bolşevik" saydıkları Miloşeviç'i Amerika-Avrupa hegemonyasına karşı destekliyorlardı.

Çetnikler 1990 yazında Krayina'ya dönük milis gücü örgütlenmesini hızlandırdılar. Çetnik milisleri Belgrad'da eğitilerek "görev" bölgelerine gönderiliyordu. Kadrolar, Sırbistan'da Çetnik hareketine katılan gençler ile, sosyalizmin döneminde yurtdışına kaçanların

oluşturduğu Sırp diyasporasından devşiriliyordu. Krayina Sırplarının Sırp Demokratik Partisi'nin önderliğinde inşa ettikleri milis örgütlenmesi, Çetniklerle askerî işbirliği yapıyor, fakat belirli bir mesafeyi koruyordu. "Yerli" Sırp milisinde, çok sayıda eski Komünistler Birliği kadrosu da yeralmaktaydı.

Ağustos 1990'da Sırp milisleri Zagrep'den Dalmaçya'ya giden yol üzerindeki, Krayina'nın en önemli kasabası olan Knin'e giriş-çıkışı yasakladılar, demiryolunu kestiler. Ekim başında, yaklaşık 150 bin Sırp'm yaşadığı bölgenin 13 beldesinde yapılan bir referandum sonucunda, "Sırp Özerk Krayina Bölgesi"nin kuruluşu ilan edildi. Bir "Sırp Radyosu" yayma başladı. Kirilce dört "S" harfinin birbirine çatılmasından oluşan Sırp haçı, Krayina bayrağı olarak gönderlere çekildi. O günlerde, Krayina Sırpları arasında tehditkâr bir laf oyunu revaçtaydı. "Tucman niye Knin'e gelemiyor?" diye soruyor, "prensip nedeniyle" diye cevap veriyorlardı. "Prensip" lafı, Avusturya veliahtı Franz Ferdinand'ı öldürerek I. Dünya Savaşı'nın başlamasına vesile olan Gavrilo Princip'in soyadını, dolayısıyla onun "icraatını" çağrıştırmak içindi.

Hırvatistan yönetimi, elbette Knin referandumunu ve "Sırp Özerk Krayina Bölgesi"nin kuruluşunu tanımadı. Ancak Krayina'nın dahil olduğu bölgenin polis yöneticileri, kanlı sonuçlarından çekindikleri için, fiziki bir müdahaleden kaçınıyorlardı. Hırvatistan hükümeti de askerî bir müdahalenin kanlı sonuçlarından öte; böyle bir müdahalenin Yugoslavya'da aylardır kehanet edilen iç savaşı başlatan kıvılcım olmasından, veya Sırbistan'ın eline iç savaşı başlatmak için koz vermekten çekiniyordu. Yine de, Knin civarındaki Hırvat halk silahlandırılmaya, Hırvat milis gücü tahkim edilmeye girişildi. "Kararlı" bir politika izlenerek Krayina'daki faşist Çetnik yılanının başının ezilmesi doğrultusunda propaganda yürüten radikal Hırvat milliyetçileri, milislerin örgütlenmesinde etkin oldular. Milliyetçi Hırvat milis örgütlenmesi, bunu "Ustaşa'nın hortlamasının" yeni bir emaresi sayan Krayina Sırplarını daha da biledi.

Hırvatistan yönetimi, "kravatlı" politika düzleminde de, Hırvatistan'daki Sırp azınlığın yüzde 80'i aşkın bölümünün Krayina dışında yaşadığına dikkat çekerek Krayina'nın özerklik-bağımsızlık taleplerinin meşruiyetini sorgulamaktaydı. Bazı pragmatik Hırvat politi-

kacıları, "belâ"dan kurtulmak için Sırpların çoğunluk olduğu bölgelerin bırakılması seçeneğini bile dillendirdiler. Ancak bu seçenek, Dalmaçya'yla bağlantısını önemli ölçüde yitirmesi anlamına geleceği için, Hırvatistan açısından kabul edilebilir olmaktan uzaktı.

YEDİNCİ BÖLÜM

"Üçüncü Yugoslavya" umudunun son demleri

1991 BAŞINDA, Krayina bunalımında ordu faktörü devreye girdi. 9 Ocak'ta Federal Başkanlık Konseyi, bütün illegal paramiliter birimlerin dağıtılarak silah bırakmalarını istedi. "Cumhuriyet yönetimleri" olduğundan, bu tehdit Krayina çevresindeki Hırvat halkı Sırp milislere karşı silahlandıran Hırvatistan'aydı... Bunun üzerine, ordu müdahalesi ve iç savaş ihtimali Hırvatistan'ın siyasî gündemine tamamen hakim oldu. Yönetim, halka, silahlanarak savaşmaya hazır olmalarını duyurdu. Gerginlik tırmanırken, Ordunun verdiği ültimatomun müddeti önce uzatıldı. Ocak sonunda, Tucman'ın Federal Başkanlık Konseyi'yle Hırvat milis güçlerini dağıtmak üzere anlaşmasıyla bunalım yatıştı - veya yatıştı gibi gözüktü.

Ordu faktörü

OCAK bunalımı, askerî darbe ihtimalini ve "ordu faktörü"nü, zaten tamamıyla hiçbir zaman silinmediği akıllara bir kez daha, kuvvetle kazıdı. Yugoslavya'da askerî darbe ihtimali, Tito'nun ölümünden (1980) başlayarak, belirli evrelerde -örneğin Kosova olaylarında, 1988'deki grev dalgasında- hep akıllara ge(tiri)ldi. Orduda da gelişmelere müdahele etme düşüncesi ilk kez 1987 sonbaharında somut bir arayışta ifade kazanmıştı. O günlerde Yugoslavya Savunma Bakanı Amiral Mamula, bütün Or-

du Siyasî Komiserlerini toplantıya çağırarak "ülkenin güvenliğinin tehlikede olduğunu, ordunun ülkeyi koruyucu bir faktör ve toplumun ayrılmaz bir unsuru olarak olarak devreye girmesi gerektiğini" açıklıyordu. 1980'lerin sonlarına doğru iktisadî bunalımın, 1990'dan itibaren iç savaş tehlikesinin sardığı ülkede, ordunun demir yumruğunu çözüm yolu, hiç değilse ehven-i şer olarak görme eğiliminin de belirli bir yaygınlığı yok değildi. Hatta Haziran'da, ordu-Markoviç ittifakı söylentileri dolaşıyordu: Ordu, "acı" ekonomi politikasını "asayiş" altında yürütebilmesi için Markoviç'e destek olmak üzere darbe yapacaktı...

Yalnız muhtemel Sovyet saldırısına karşı değil, federasyonun bütünlüğünü güvencelemek amacıyla da oldukça güçlü kurulmuş bir ordu olan Yugoslav Halkordusu; kimi muhalif aydınlarca "yedinci cumhuriyet" diye anılagelmişti. Yugoslav Halkordusu, reel sosyalist veya gayrı-kapitalist ülkelerde, ordu içindeki Parti örgütlenmesinin Parti'nin bütününden ayrı, "özel" bir örgütlenme olduğu, ordunun Parti'de ayrı bir statüyle temsil edildiği tek örnekti. Millî Kurtuluş Savaşı zaferinden doğmuş olması ve 1950'lerden itibaren Yugoslavya'yı tedirgin eden "Sovyet tehdidi"ne karşı güven unsuru olarak özenle yüceltilmesi, Halkordusu'nu fazlasıyla itibarlı kılmıştı. (Bu itibarın ekonomik karşılığının da olduğunu kaydetmek gerek). (Türkiye'deki "Türkler ordu-millettir" şiarını andıran) "Ordu hepimiziz, hepimiz ordudanız" şiarı, yine partizan geleneğiyle ve Sovyet tehdidine karşı örgün bir partizan-milis örgütlenmesinin varolduğu ülkede, birkaç yıl öncesine kadar herkesçe itibar görüyordu. 1987/88'de özellikle Slovenya'da, ordu fabrikalarında Etiyopya v.b. baskı rejimlerine satılmak üzere silah üretilmesinin sert biçimde eleştirilmesi; yine Slovenya'da 1988'de ortaya çıkan darbe girişimi üzerine gerçekleşen protesto kampanyası gibi anti-militarist tepkiler henüz epey taze idi.

Ordu, sahip olduğu bu itibarın yanında ideolojik bünyesi nedeniyle, Tito'nun ölümünden (hatta arefesinden) beri Yugoslavya'nın "birlik ve beraberliğinin" ve rejim statükosunun temel dayanağı addedilmişti: Herhalde -tabiatları icabı- bütün orduların ideolojik omurgasını oluşturan "devletin bekası" önceliği, Yugoslavya ordusunun da temel önceliği idi. Resmî ideolojisinde, söyleminde "Yugos-

lav yurtseverliği" ve "halkların kardeşliği" ülküsünün kolayca silkilip atılamayacak izleri vardı. Buna bağlı olarak ordu "aşırı demokratik", "aşırı özerklikçi-bağımsızlıkçı", "aşırı milliyetçi" eğilimlere karşı öteden beri tepkiliydi. Bu yapısal tepkisinin, 1980'lerin ikinci yarısındaki bağımsızlık-milliyetçilik dalgası ve Yugoslavya'yı parçalayacak yönelimler karşısında da kabarması doğaldı. Ancak, Sırbistan yönetiminin şoven ve hegemonyacı bir "Yugoslavya politikası" izlemeye başlamasından sonra, statükocu tepkisini Sırbistan'ın emrine koştuğu/koşacağı şaibesi Halkordusu'nun üstünde dolanmaya başladı. Bu kuşkunun sofistike bir açıklaması, Sırbistan'ın devlet yapısına ilişkin statükoculuğu ve Sırp bürokrasisinin iktidarını sürdürme saiklerine bağlı muhafazakârlığı ile, ordunun yapısal ve ideolojik muhafazakârlığının örtüşmesi olabilir. Ancak bütün diğer cumhuriyetlerdeki bağımsızlıkçı ve milliyetçi unsurların kuşkusu çok daha yalın, çok daha yüzeyde idi: Yönetiminde ve komuta kademelerinde tamamen Sırpların hakim bulunduğu (subayların % 80'i Sırp!), resmi dilin ve komuta dilinin Sırpça olduğu Halkordusu'nun, doğrudan doğruya Sırbistan yönetimine angaje olacağı, "Sırp ordusu" haline geleceği düşünülüyordu. Anti-Arnavut Sırp şovenizminin mesafe almasına koşut olarak orduda "Kosova çıbanını patlatmayı" savunan radikal bir Sırp hizbinin ortaya çıkması, bu bağlantının güncel kanıtlarından biri sayılmaktaydı.

Kasım 1990'da Sırbistan yönetimiyle iyi ilişkisi bulunan bazı eski Stalinist kadrolarla birlikte esas olarak emekli ve muvazzaf subayların, Yugoslavya KB mirasını sahiplenen Komünistler Birliği/Yugoslavya Hareketi adında bir parti kurmaları; hem darbe kuşkusunu cisimleştirdi, hem de Halkordusu yönetimine dönük suçlamalara açık bir "ideolojik" içerik kazandırılmasına katkıda bulundu. Federal Savunma Bakanı Kadıceviç, eski Genelkurmay Başkanı Mirkoviç, (bir yolsuzluk nedeniyle görevinden alınmış olan) eski Savunma Bakanı Mamula ve 153 muvazzaf generalin üye olduğu, seçimlere de katılmayan bu partiye, -haklı olarak- "Darbe Partisi" adı yakıştırıldı. (Partinin halk arasında bir adı da "generaller partisi" idi). Komünistler Birliği/Yugoslavya Hareketi'nin kuruluşu, ordunun ve askerî yönetim seçeneğinin "eski rejim"le, "komünizm"le özdeşleşti-

rilmesine yolaçtı. Stalinistlerin "düzen", "istikrar" arayanlara hitap ederek sempati ve güç kazanabileceğini umdukları bu özdeşlik formülü; cumhuriyetlerdeki bağımsızlıkçı ve özellikle milliyetçi unsurların orduyu "komünistlik"le, "bolşeviklik"le damgalamalarını kolaylaştırdı. Ordu=komünizm denkleminin tam açılımında Sırbistan yönetimi de eksik değildi: Ordu= komünizm= Sırbistan/ Miloşeviç/Sırp milliyetçiliği. Bu denklem, yanyana koyduğu her üç unsuru birbirine ulayarak ideolojik, siyasî ve ahlaki olarak "harcamaya" dönük, etkili bir ideolojik eklemleme idi.

Halkordusu, 1991'in başından itibaren, "darbeci", "Sırpçı" ve "komünist" ithamlarını üstüne çekerek ciddi ölçüde itibar kaybına uğrarken; maddeten ve bünyevi olarak da yıpranmaktaydı. Her şeyden önce, 1990'lara gelinirken federal bütçenin % 60'ını, GSMH'nın % 6'sını emerek yaşayan bir organizma olarak, federal bütçenin tıkanmasından birinci derecede etkilenen kurumdu. Hırvatistan ve özellikle Slovenya, soğuk savaşın bitmesi nedeniyle askerî harcamaların zaten sistemli bir biçimde azaltılması gerektiğini savunuyorlardı. Gerek askerî harcamaları kısma önerileri, gerekse cumhuriyetlerin federal bütçe paylarını ödemekte ayak sürümeleri, ordunun merkez-kaç güçlere karşı provoke olmasının gayet "maddî" bir nedeni idi. Cumhuriyetlerdeki bağımsızlık cereyanları ve millî çelişkiler de ordunun hem dışa dönük hem iç otoritesini aşındırmaktaydı. Bu aşınma, ilkin 1980'lerin başında Kosova bunalımıyla başlamıştı. Kosova'da gerginliğin tırmanmaya başladığı 1981'den 1987'ye dek, ordu içinde 1435 subay ve erin oluşturduğu 216 Arnavut şebekesi ortaya çıkarılmıştı. Yugoslav Halkordusu komuta kademelerinde, er mevcudunun yaklaşık % 20'sini oluşturan Arnavutlar tam anlamıyla "beşinci kol" sayılıyorlardı. 1990'lara gelinirken, ordu içinde Müslüman-Boşnak ve Hırvat komiteleri de açığa çıkarıldı. Balkan komitacılık geleneğini canlandıran bu şebekeler, muhtemel bir "millî kurtuluş savaşı" için silah ve cephane stoklamak ve kadro edinmek amacıyla örgütlenmişlerdi. 1990/ 91'de bütün cumhuriyetlerin kitlesel ölçüde silahlanmaya girişmesiyle Halkordusu silahlı güç tekelini de yitirme kaygısına düştü. Ülkede daha işlerin sakin olduğu zamanda, teritoriyal savunma birliklerinde örgütlen-

miş, mesleğini, uğraşını bırakarak her an seferber olabilecek, gerilla savaşına uygun hafif silahlarla donatılmış 3 milyon civarında milis bulunuyordu. Bağımsızlıkçı ve milliyetçi akımın gelişmesiyle, bu milis güçleri fiilen cumhuriyetlerin millî askerî güçleri havasına girdiler. 1991'de Hırvatistan ile Slovenya milislerin yanında kendi düzenli ordu birliklerini kurmaya girişince, Halkordusu'nun bu cumhuriyetleri temsil hakkı, kağıt üzerinde bile sallantılı hale geldi. 1991'in ilk beş ayında, 3 bine yakın Hırvat asker, kaçarak veya subaysa istifa ederek ordudan ayrılmıştı. Orduda Hırvat erlerin oranı (ulusal kotaya göre % 19 olmalı iken) % 10'a düşmüş durumdaydı. Hırvatistan ve Slovenya dışındaki cumhuriyetlerde de Halkordusu'nu "ordumuz" sayanlar gittikçe azalmaktaydı. Mayıs başında Hırvatistan'ın Split kentindeki 30 bin kişilik ordu karşıtı gösteride, Makedon er Saşa Gesovski vurularak öldürüldü. Ertesi gün Üsküp'te 15 bin kişi, Makedon askerlerin Yugoslav ordusundan geri çekilmesi talebiyle yürüdü, bu talebi gerçekleştirmek amacıyla bir "Anâlar Komitesi" kuruldu. Makedon milliyetçileri ise "Makedon ordusu"nun kurulmasını savunmaktaydılar. Halkordusu "Sırp ordusu" muamelesi görürken, Sırbistan'da bile milliyetçiler "bağımsız Sırp ordusu"nun kurularak "bolşevik ordu"nun yerini almasından yanaydılar.

Genelkurmay Başkanı Blagoye Adziç.

Ordu üst komuta düzeyi de elbette yekvücut bir tavır içinde değildi; ülkedeki taraflaşmalardan, tartışmalardan, millî(yetçi) bölünmelerden etkileniyordu. En azından, her türlü gerginlik ortamının ananevi "güvercin"-"şahin" ikiliği gayet açık görülebiliyordu. Genelkurmay Başkanı Blagoye Adziç

"şahinlerin", Savunma Bakanı Veliko Kadıceviç "güvercinlerin" temsilcisi sayılıyorlardı. Genelkurmay Başkanı General Adziç "Bütün Hırvatistan'ın yerle bir edilmesi pahasına, oradaki Ustaşacıların hemen öldürülmesi gerekir", "Hırvatistan'da onbinlerce insanın ölmesi sorun değil, dünya bunun hakkında birkaç gün konuşur, sonra her şey unutulur" gibi sözler sarfedecek ölçüde "kararlı" bir şahindi; ve bu sözlerden sezilebileceği gibi özellikle anti-Hırvat duyguları çok "güçlü" idi. Bosna-Hersekli bir Sırp olan Adziç'in Hırvat düşmanlığında, çocukken, köyünde 15 Sırp ailesi ile birlikte ana-babası ve üç kardeşinin Ustaşacılar tarafından katledilişini yaşamasının acı izi vardı. Adziç "nihaî çözüm" imaları yaparken, 1991 başında orduda ipler "güvercin"lerin elinde görünüyordu. Kadıceviç, Mart ortasında basına sızdığına göre, darbe ihtimalinin ciddileştiği Ocak sonunda Federal Başkanlık Konseyi'nde yaptığı bir konuşmada "ben ordunun başında oldukça darbe girişimleri asla başarıya ulaşamayacaktır" teminatını vermişti. Nisan 1991'de Kadıceviç'in bir virüs enfeksiyonu nedeniyle "uzun süreli tedavi için" hastaneye kaldırıldığının açıklanması, kaygı uyandıracak; ancak Kadıceviç çok geçmeden taburcu olacaktı.

Ne var ki, ordunun "şahin" kanadının, sistematik biçimde iç savaşa hazırlandığı ve Sırp halkını gizlice örgütlediği kuşkusu baki kaldı. Mayıs sonunda, Sancak bölgesinden, Kosova'dan ve Bosna-Hersek'ten, Sırp azınlığın Kraguyevaç'taki Kızılyıldız ordu silah fabrikasından çıkan silahlarla donatıldığına ilişkin yaygın gözlem ve duyumlar aktarılıyordu. Sırbistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Petroviç'in "gerekirse Kraguyevaç'taki silah fabrikasında dört vardiyayla silah üretebiliriz" açıklamasını yapması, bu duyumların üzerine tuz biber ekti. Nisan başlarında Bosna'da kalaşnikov dolu üç kamyon ele geçirildi. Hırvatlar, Sırplar ve Müslümanlar birbirlerini karşılıklı "ayaklanma hazırlığı" ile itham ederken, silahların orduya ait olduğu anlaşıldı! "Ordu silahlarını ne zamandır özel sivil kamyonlarla taşıyor?" soruları cevapsız kaldı. Mayıs'ta, Hersek'in doğusunda bir başka "kamyon vakası" görüldü. Silah dolu bir kamyonu durduran polislerin takviye istemeleri üzerine yöredeki Sırp azınlık yolu kapattı; kamyon da fırsattan istifade bir kışlaya "sığındı."

İflas

1991 YILIYLA birlikte ülkedeki bunalıma ilişkin tartışmalarda ve hesaplarda askerî konular gittikçe önem kazanırken; Yugoslavya'nın iktisadî durumu iyice batıklaşmaktaydı. Yılın ilk yarısında üretim geçen yıla göre sanayide % 11, tarımda % 7 düştü, Gayrısafi Millî Hasıla % 7-10 oranında geriledi. Haziran'da, yıl sonu itibarıyla düşüşün % 50'yi bulacağı tahmin ediliyordu. Faal, yani resmen istihdam edilmiş sayılan sanayi işçilerinin yaklaşık % 20'si, işletmelerin çalışamaz durumda olması nedeniyle işsizdi. 1 milyon işçi istihdam eden 1890 işletme konkordato ilan etmiş durumdaydı. Döviz tablosu, en büyük felaketti: 16 milyar dolara ulaşan dış borcun sadece 1991'de ödenmesi gerekli kısmı 4.2 milyar dolardı ve Yugoslavya'nın döviz rezervleri 1991'in ilk altı ayı içinde 6 milyar dolardan 4 milyar dolara düştü. Şubat 1991 sonunda, Yugoslavya'daki bütün yabancıların döviz hesapları bloke edildi. Yugoslav yurttaşlarının ve yurtdışındaki Yugoslav işçilerin hesapları daha önce bloke edilmişti. Zaten yurtdışındaki işçilerin gönderdiği döviz miktarı çok büyük ölçüde düşmüştü; bir başka önemli döviz kaynağı olan turizm gelirlerinin 1991 sonu itibarıyla % 70 gerilemesi bekleniyordu.

Bu tablo yokluğu ve yoksulluğu hızla yaygınlaştırmaktaydı. Makedonya gibi yoksul cumhuriyetlerde bazı sektörlerde işçiler birkaç aylık maaşlarını alamamış durumdaydılar. Sırbistan'da 1991 Nisan başında 700 bin tekstil ve metal işçisi grevdeydi. Ancak yaygın ve kitlesel grevlerin, hele iktisaden hareket kabiliyeti son derece kısıtlı olan hükümet(ler) üzerinde sonuç alıcı bir etkisi olamıyordu. Emekçi kitleler içinde, yönetimlerin milliyetçi "büyük politika"lar gütmekten başlarını alıp iktisadî meselelerde sorumluluktan kaçtıkları kanısına dayalı bir öfke epey yaygındı. Ancak 1988'deki grev dalgasında bağını büyük ölçüde kopardığı mevcut özyönetim ve sendika mekanizmaları dışında, yeni, etkin örgütsel biçimler arayışında olan işçi sınıfının bu öfkesi, "sessiz çoğunluk" tarzı bir tepkisellikten öteye gitmiyordu. Markoviç hükümeti, sıkı "acı reçete"ciliğine rağmen, bu sessiz çoğunluğun öfkesi-

ni kabartmama kaygısıyla, 1991 başında ücret ve maaşlara, "kaldırılabilir" saydığı düzeyin çok üstünde zam yapmıştı. Sadece Markoviç ve federal hükümet değil, cumhuriyet hükümetleri de ellerinden geldiğince gerçekleştirdikleri popülist uygulamaları finanse etmek için para basıyorlardı.

Uluslararası sermaye kuruluşları, Yugoslavya federal ve cumhuriyet hükümetlerinin bu "disiplinsizliğine" derhal yaptırımla karşılık verdiler. Uluslararası Para Fonu (IMF) vaadettiği 4 milyar dolarlık krediyi geri çekti. OECD, AT, Dünya Bankası ve Avrupa Kalkınma Bankası, Yugoslavya'ya verilmesi öngörülen 2.5 milyar Dolarlık stand-by kredisini durdurdular. IMF yaklaşık 1 milyar dolarlık bir krediyi, kapsamlı bir iktisadî reform koşuluna bağlı olarak bekletmeye aldı. Bunun üzerine Markoviç Nisan 1991'de yeni bir hamleye kalkıştı. Polonya için de bir "ekonomik şok terapi" programı hazırlamış olan ABD'li uzman Geoffrey Sachs'ın telkiniyle, bir kriz programını yürürlüğe koydu. Program, dinarın DM'ye bağlı olarak (ilk aşamada % 44.5) devalüe edilmesini, bütçe açıklarının kapatılmasını, ücretlerin düşürülmesini ve özelleştirmeleri öngörüyordu. Markoviç, aylardır peşinde koştuğu, cumhuriyetler arasındaki ticarete uygulanan kısıtlamaları kaldırtma isteğine, bu program hatırına, ancak 1 Haziran 1991'de ulaşabildi. Ancak Markoviç'in temsil ettiği federal otorite, maddî gücünü ve yaptırım kudretini kaybetmeye devam etmekteydi. Cumhuriyetlerin Federasyon'a olan borçları milyonlarca dinara ulaşmıştı. Federal devlet, cumhuriyetlerden alması gereken "aidatların" yalnızca % 30'unu alabiliyordu. Borçlarını ödemeye çalışanlar, Federasyon'dan alacakları "büyüklerle" kıyaslanmayacak kadar fazla olan küçük cumhuriyetlerdi (Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek). Sırbistan 1990 sonbaharından beri Federasyon'a hiç para vermemişti.

Bağımsızlık yolunda adım atmayı sürdüren Hırvatistan ve Slovenya, iktisadî düzeyde de bu yönde yürümekteydiler. 1990/91'de, kendi bağımsız ekonomi politikalarını uygulamaya yöneldiler. AT üyeliğini hedefleyerek, özelleştirmeyi hızlandırıcı önlemler aldılar. Hırvatistan'da, özyönetim mekanizmalarına ilginç bir "son vazife" verilerek, işletmelerinin özelleştirmesini bizzat gerçekleştirmeleri istendi. İktisadî yapısı daha "narin" olan Hırvatistan merkezi denetimli

bir "devlet kapitalizmi"ne yatkınken; Slovenya -yukarıda ele alındığı gibi- olabildiğince çabuk AT'ye katılmayı hedefliyordu. Ancak Slovenya'nın "bile" iktisadî potansiyeli derhal tam bağımsızlaşarak AT'li olmaya elverişli değildi. İlkbaharda, IMF'in Sloven danışmanı Aleksander Bayit, "normal" zamanda ihracatının yaklaşık % 30'unu diğer Yugoslavya cumhuriyetlerine yapan Slovenya'nın, ihraç mallarını dünya ve Avrupa pazarında rekabete sokabilecek düzeyde olmadığı uyarısını yaptı. Pek çok Sloven aydını, "ayrılmakla bir gecede 'İsviçreli' olunamayacağı"nı kamuoyuna anlatmaya çalışıyordu. Hırvatistan ve Slovenya yönetimleri ve bürokrasisi, gerek potansiyellerinin yetersizliği, gerekse onyıllardır oluşmuş karşılıklı ekonomik bağımlılıklar nedeniyle, federasyondan tamamen ve derhal kopmanın iktisaden imkansız -en azından zararlı- olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle *"razdrujivanye"*, yani adım adım, yumuşak geçişle ayrılma stratejisini benimsemişlerdi. *Razdrujivanye* sürecinin, en aceleci yaklaşımla, üç yıldan az sürmeyeceğini öngörüyorlardı.

Slovenya cumhurbaşkanı Milan Kuçan, 1991 başından itibaren, *"razdrujivanye"*ye hakkını vermeye, yani bütün cumhuriyetleri Slovenya'nın bağımsızlığına "ruhen" hazırlamaya dönük bir politika izledi. 4 Ocak'ta, ülkedeki gerginliği ve -elbette Sırbistan'ı kastederek- "Güney cumhuriyetlerinin durumunu" gerekçe göstererek, "Yugoslavya'nın konfederasyona dönüşerek yaşama şansının azaldığı" kanaatinde olduğunu bildirdi. 13 Şubat'taki cumhurbaşkanları zirvesinde, izleyen günlerde Yugoslavya'dan ayrılmaya dönük yasal düzenlemeleri yapmaya başlayacaklarını açıkladı. Kuçan bir yandan da, 1991 başından itibaren Sırbistan'a mesafe almaya başlayan Bosna-Hersek ve Makedonya yönetimleri ile, esnek konfederasyon alternatifine dönük diyalog zeminini genişletmeye çalışmaktaydı. Slovenya (ve Hırvatistan), kesin ve çatışmalı bir kopuşun getireceği çok yönlü sıkıntılardan, en önemlisi "eski" Yugoslavya'nın pazar ağının getirdiği karşılıklı bağımlılık sisteminden "mahrum" kalmanın yaratacağı iktisadî bocalamadan kaçınmak için; fiilen bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde bile, Yugoslavya ekseninde bir işbirliği zemininin korunması arayışındaydı.

Miloşeviç'in geçici ricâtı

MART'TA, Yugoslavya politikasının merkezinde Sırbistan'daki gelişmeler yeraldı. İçeride ilk kez kitlesel bir muhalefet ile karşılaşan Sırbistan yönetimi, muhalefete karşı aldığı önlemleri federasyonun tamamına teşmil edeceği bir otoriter yönetim arayışına girdi. Hem ülke içinde hem federal düzeyde tepki görerek başarısız olan bu arayış; Miloşeviç'i kısa bir süre bocalattı, diğer cumhuriyetlerde ise Sırbistan'a karşı kuşkuları ve ordudan duyulan tedirginliği güçlendirdi. Bu esinti, Slovenya ile Hırvatistan'ın *"razdrujivanye"*den uzaklaşarak bir an evvel "evleri ayırma" telaşına kapılmalarına önemli katkıda bulundu.

Mart olayları, Sırp Diriliş Hareketi'nin Belgrad televizyonunu protesto etmek üzere düzenlediği mitingin yasaklandığı 9 Mart'ta başladı. Onbinlerce Belgrad Üniversitesi öğrencisi medyayı protesto ederek, "daha demokratik bir hayat" talebiyle kitlesel bir gösteri düzenlediler. Polis gösterilere şiddetle müdahele etti; bir öğrenci ile bir polis çatışmalarda öldüler. Çok sayıda polis yaralanırken, başka bazı muhalif politikacılarla birlikte Vuk Draşkoviç gözaltına alındı. Belgrad Üniversitesi öğrencileri bir gün sonra yeniden sokağa döküldüler. Voyvodina ve Karadağ'da da öğrenciler Belgrad'lı öğrencilerle dayanışma gösterileri yaptılar. İçişleri Bakanı Radmilo Bogdanoviç'in istifası istendi. Bu arada Belgrad'ın "Yeni Belgrad" kesiminde, taşradan gelen onbinlerce Miloşeviç taraftarı, göstericileri "Hırvat ajanı" olmakla suçlayan karşı miting düzenlediler. Üç gün süren muhalif gösterilere polisin yanısıra, tank destekli askerî birlikler müdahele etti. Öğrenci muhalefetinin üzerine yürüyerek "iç düşman" muamelesi yapması, izleyen günlerde, Halkordusu hakkındaki "Sırp yönetimine angaje" ve "rejimi/statükoyu halka karşı koruyan ordu" imajlarının pekişmesinde önemli rol oynadı. 13 Mart'ta iki öğrenci daha öldürüldü. Ölümlerin uyandırdığı infial, İçişleri Bakanı Bogdanoviç'in istifası ve parlamentoda öğrencilerin bazı taleplerinin kabul edilmesiyle biraz yatıştı. Belgrad Televizyonunda, popüler *Politika* gazetesinde v.s. "yarı-resmi" basın-yayın organlarında kapsamlı tasfiyeler yapıldı; Voyvo-

dina'da da benzeri adımlar atıldı. Muhalif politikacılar serbest bırakıldılar; Draşkoviç hemen Savcılığa başvurarak "Yugoslavya'ya savaş açmakla" suçladığı Sırbistan SP'nin kapatılması talebinde bulundu.

Sırbistan yönetimi, bu tepkileri, siyasî hamle üstünlüğünü yitirmemeye çalışarak, atak bir tutumla savuşturma çabasındaydı. 15 Mart'ta, Sırbistan'ın Federal Başkanlık Konseyi'ndeki temsilcisi ve bu Konsey'in başkanı olarak Yugoslavya Devlet Başkanı sıfatını taşıyan Borisav Yoviç, öğrenci gösterileri üzerine konan sıkıyönetimin bütün ülkeye genişletilmesini önerdi. Bu öneri, orduyu ülkedeki bunalımda "hakem rolüne zorlamak" suçlamasıyla karşılaşarak reddedilince, Yoviç Başkanlık Konseyi'nden istifa etti. Miloşeviç ertesi gün dramatik edalı bir televizyon konuşması yaparak, Sırbistan'ın (ve onunla birlikte Voyvodina, Kosova ve Karadağ'ın), Yugoslavya'nın dağılmasından yana bir rotayı benimseyen, zaten işlerliğini de yitiren Federal Başkanlık Konseyi kararlarını artık tanımayacağını açıkladı. Ancak aynı akşam, Federal Başkanlık Konseyi Başkanvekili olan Hırvatistan temsilcisi Stepe Mesiç, Konsey'in Sırbistan, Karadağ ve Voyvodina dışındaki beş üyesini toplamayı başardı. Sıkısıkıya Sırbistan'ın güdümünde olmasına rağmen, Konsey'deki Kosova temsilcisi Rıza Sapunciu da bu toplantıya katıldı. Arnavut muhalefetinin böylesine "üst düzey" politikada bile ayak bağı olmasına büyük tepki duyan Sırbistan parlamentosu, 19 Mart'ta, Rıza Sapunciu'yu görevden aldı. Sapunciu'yu, ancak onu temsilciliğe seçen Kosova parlamentosunca görevden alabileceği yolundaki itirazlar dikkate alınmadı. Yugoslavya Federal Meclisi'ndeki 12 Arnavut ve bir Türk delege, bu uygulamayı protesto eden bir bildiri yayımladılar. Buna karşılık bazı Sırp ve Karadağ kentlerinde, bu 13 delegenin azledilmesi talebiyle gösteriler yapıldı. 28 Mart'ta Kosova'nın Başkanlar Konseyi'ndeki temsilciliği kaldırıldı; diğer özerk bölge Voyvodina'nın bu statüsüne ise dokunulmadı. Sırbistan Parlamentosu, Yoviç'in Federal Başkanlık Konseyi'nden istifasını da reddetti.

Böylece, Miloşeviç'in orduyu "(Hırvat) faşist vampirler ve Arnavut bölücülere karşı" harekete geçirerek federal organları Sırbistan-ordu işbirliğiyle ikame etme girişimi akim kaldı. Öğrenci gösterilerinin şiddetle bastırılması, ülkede kendisine muhalefeti artırmış,

"'sadece Sırbistan'ı falan değil, kendi iktidarını düşünüyor" kanısı yaygınlaşmıştı. Mart'ın ikinci yarısında 100 sanatçı ve aydın, Miloşeviç'i protesto eden bir açık mektup yayımladılar.

Miloşeviç, tepkiler karşısında, imajını yumuşatmaya yöneldi. 12 Nisan'da Lyubyana'da yapılan cumhurbaşkanları zirvesinde, uzlaşmacı bir tutum sergiledi. Bu toplantıda ortaya atılan, Yugoslavya'nın ayrı bağımsız devletlere bölünmesi veya federal birliğini esneterek koruması arasında kararın her cumhuriyette Mayıs sonuna dek yapılacak referandumlarla kararlaştırılması önerisini herkes gibi o da benimsedi. Ancak bir hafta sonra vazgeçti; "Sırbistan'ın Yugoslav birliğinin korunmasından yana olduğunu referandumla ölçmeye gerek yok" tezini ortaya attı. Sırbistan yönetiminin esas derdi, referandumun biçimiyle ilgiliydi. Ay sonunda Makedonya'nın Ohri kentinde yapılan zirvede, Miloşeviç referandumun cumhuriyetler çerçevesinde değil, Sovyetler Birliği'ndeki gibi bütün ülke çapında yapılmasını savundu. Sırpların sayısal üstünlüğünden yararlanarak kendi tercihini referandumda kabul ettirmeyi amaçlayan bu öneriye, Karadağ "bile" karşı çıktı.

Krayina'da iç savaş provası

NİSAN/MAYIS döneminde Yugoslavya'da bunalımın odağı yine Hırvatistan'a ve Hırvat-Sırp gerginliğine kaydı. Krayina'da Sırp milisleri ve Çetnikler ile Hırvat polisi ve milisleri arasındaki elektrik yükü, bölgeye askerî müdahalenin tartışıldığı Ocak ayından sonra da hafiflemiş değildi. Şubat'ta 30 bin Hırvat milisi ve polisi, Yugoslav ordu birlikleriyle karşı karşıya geldi. Çatışmasız atlatılan ihtilaf, Hırvatistan yönetimince "illegal" sayılan Sırp milislere Hırvat polisinin müdahelesini ordunun engellemesiyle çıkmıştı. Mart'ta aynı ihtilaf küçük çaplı da olsa çatışmayla sonuçlandı. 2 Mart'ta Hırvat polisi, 22 Şubat'ta Krayina Özerk Bölgesi'ne katılma kararı almış olan Pakraç belediye meclis binasını ve polis merkezini işgal etti. Olaya müdahele eden Yugoslav ordusu ile Hırvat polisi arasında kısa süreli bir çatışma oldu. Hırvatistan ve Slovenya'mn Yugoslavya Başkanlık Konseyi'ndeki temsilcileri, askerî

birliklerin Sırp Devlet Başkanı Borisav Yoviç'in tek başına aldığı kararla harekete geçirildiğini açıklayıp; ordunun egemen bir cumhuriyetin topraklarında, onun rızası hilafına devreye sokulmasını kınadılar. Buna karşılık Sırbistan yönetimi ve federal organlardaki temsilcileri, Hırvatistan'ı Halkordusu'na karşı silah kullanarak "iç savaş körükleyiciliği" yapmakla suçladılar.

1991 Mart sonunda, Sırbistan denetimindeki Yugoslav televizyonunun yayımladığı bir haber-film, Hırvatistan'ı "iç savaş kışkırtıcılığı" ile suçlama kampanyasının şahikası idi. Gizli kamerayla çekildiği anlaşılan ve foto-montaj olduğu izlenimi veren film, Hırvatistan Savunma Bakanı Spegelj'i polis müdürleriyle konuşurken göstermekteydi. Spegelj konuşmasında "bu bir iç savaş, kadınları ve çocukları da ayırmayacağız", "Yugoslavya ordusunun burada işi yok", "onları gerekirse bire kadar kıracağız", "tabancayı dayayın karınlarına", "hepsini kıyma yapacağız" gibi vahşice sözler sarfediyordu. Nisan'da, Yugoslavya Federal Savcılığı, Spegelj ve yedi Hırvat hakkında, "paramiliter birimler oluşturarak, yabancı ülkelerden silah sağlayarak, Yugoslavya'nın birliğine ve orduya karşı milliyetçi bir silahlı ayaklanma planlamak" suçlamasıyla dava açtı. Spegelj'in 20 bin kadar kalaşnikov tüfeği gizli yollarla ülkeye soktuğu da ileri sürülüyordu. (Oysa beş yıl önce, henüz muvazzaf general iken, Spegelj Sırbistan yönetimiyle aynı çizgide bir komutan idi: Slovenya'daki "liberalleşmeye" karşı askerî müdahele hazırlığının içinde yeraldığı ortaya çıkmıştı!)

Ordunun Hırvat polisine karşı tutumundan ve "Knin ve Plitviçe'de milislerin ve polis güçlerinin varlığına bundan böyle tahammül edilmeyecektir" mesajından da destek alan Sırp milisler, 1 Nisan'da Plitviçe gölü çevresindeki millî parkı denetimlerine aldılar. Krayina'nın en büyük yerleşimi olan Knin belediye başkanı Milan Babiç, "Sırp Özerk Krayina Bölgesi Başkanı" ilan edildi ve Krayina özerk bölgesinin "Anavatan Sırbistan'a bağlandığı" duyuruldu. Sırbistan parlamentosu, Krayina'nın Sırbistan'a bağlanma kararını reddetti. Krayina Sırpları 12 Mayıs'ta kendi aralarında yaptıkları bir referandumla Sırbistan ve Karadağ'la birleşme kararını pekiştirdiler. Babiç ve Sırp Demokratik Partisi önderleri, "esasen Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmasını bloke et-

Knin Sırpları - Yugoslavya'da iç savaş arefesinde silaha davranan ilk sivil milisler.

meyi amaçladıklarını" söylüyorlar; "Sırp varlığının dört-beş devlete bölünmesinden" korktuklarını, "Kürtlerin durumuna düşmemek" istediklerini belirtiyorlardı. Şayet Hırvatistan "Sırp toplumunu da gaspederek" Yugoslavya'dan kopmaya yeltenirse, "Krayina'yı Hırvatistan'ın Kuzey İrlanda'sı yapmaya hazır"dılar.

Babiç'i "bir terörist" diye nitelendiren Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman, Sırp milislerin Plitviçe Millî Parkı'nı işgaline karşı ordunun hiçbir etkin girişimde bulunmamasını şiddetle eleştirdi. Sırbistan ve ordu yönetimi ise, olaylardan, Knin'deki Kijevo köyünde polis karakolu açmaya kalkarak Sırp azınlığı tahrik eden Hırvatistan İçişleri Bakanlığı'nın sorumlu olduğunu savundular. Plitviçe bunalımı, Sırbistan'da Miloşeviç'in gerileyen itibarının imdadına yetişti. Öncelikle, ordu yönetimiyle aynı çizgide (veya ordu yönetiminin onunla aynı çizgide) olduğunun görülmesi, ona yine kudretli bir imaj ve moral kazandırdı.

Krayina Sırplarının "fetih" harekâtı ile ve bu olay karşısında Hırvat milliyetçilerinin sert çıkışları ile körüklenen Sırp milliyetçiliği; Miloşeviç'in Sırbistan'da "millî birlik ve beraberlik" havasını hızla yeniden tesis etmesine imkan verdi. Belgrad'da zaman zaman düzenlenen "Krayina'daki Sırp yurtseverlerine destek" mitinglerinde, gönüllü birlikler oluşturulması çağrısı yapılıyordu.

Mayıs başında Çetnikler Hırvatistan'da bir cephe daha açtılar: Hırvatistan'ın kuzeydoğusundaki, ülkenin tahıl ambarı Slavonya bölgesi. Slavonya bölge nüfusunun % 20'sini oluşturan Sırp azınlık ara-

sında Sırp şovenizmini ve özellikle fanatik Hırvat düşmanlığını diri tutan tarihsel kök, II. Dünya Savaşı'ndaki Ustaşa'nın Sırplara karşı en vahşi katliamlarının bu bölgede gerçekleşmiş olmasıydı. Slavonya'daki önemli Sırp yerleşimlerinden Glina'nın yakalanabilen bütün sakinleri kiliseye tıkılarak yakılmış, kiliseye sığdırılamayanlar çukurlara atılarak öldürülmüşlerdi. Slavonya'nun en büyük yerleşimlerinden Brovo Selo'da Hırvat polisi ile Çetnikler/Sırp milisler arasında Mayıs başında başlayan silahlı çatışmalar Krayina'dakinden daha kanlı oldu. Birkaç gün içinde, resmi açıklamalara göre 15, çeşitli basın kaynaklarına göre 35 insan öldü. Sırp milisler ve Çetnikler, yazın, Macaristan sınırı ile Tuna-Drava nehirleri arasındaki üçgeni ve Vukovar kentini denetimlerine alacaklardı.

Mayıs başında Tucman, "Hırvatistan'a karşı aleni savaş ilanının sözkonusu olduğunu" söyledi. Hırvatistan yönetimi, hem radikal milliyetçilerin, hem Yugoslavya'nın çokulusluluk ilkelerinin özünün korunmasından yana olan unsurların eleştirilerine hedef olmaktaydı. Milliyetçiler, yetkililerin "Krayina meselesinin" her an polis gücüyle halledilebileceği yönündeki açıklamalarına kızarak; "yılanın başının" hakikaten ezilmesini istiyorlardı. Gayrı-milliyetçi cenahta ise, *Slobodna Dalmaciya* gazetesi, aylarca kürsülerde "Sırplar'ın Sırbistan'a kovulması" temasını işleyen politikacıları, Babiç'in, Miloşeviç'in ve Çetniklerin ekmeğine yağ sürmekle suçladı. Gazete, HDB önderlerinden, Karlovaç hastanesi yöneticisi Çvitkoviç'in, çatışmalardan sonra gazetecilerin "bizden kaç, onlardan kaç yaralı var ?" türü sorularını "hepsi bizim yaralılarımızdır" diye cevaplamasını örnek göstererek övdü.

Ağustos 1990'dan 1991 yazbaşına dek 121 patlama, 77 silahlı saldırının gerçekleştiği Krayina'da korkunç bir şovenizm ve ırkçılık, kör bir şiddet ve acımasızlık hüküm sürmekteydi. Çetnikler birçok Hırvat köyünü ateşe verip hayvanlarını çalmışlardı. Haziran '91 sonunda Split yakınlarında bir köyde, Çetniklerin bağladıkları iki Hırvatı gübre ve samana bulayarak sokaklarda koşturdukları söyleniyordu. Aynı ay, Knin'in 20 kilometre güneybatısındaki Hırvat köyü Kijevo, iki hafta boyunca muhasara altında tutulduktan sonra, ancak bir Kızılhaç konvoyunun köye girebilmesiyle açlık tehlikesinden kurtulabildi! Sırplar da, azınlık oldukları bütün köylerden göçe zor-

"Hırvat Rambosu" Dvorski ve Sırp milis komutanı "Kapetan Dragan" - Krayina'ya doluşan profesyonel katil kalabalığının starları.

lanıyorlardı. Sırp köylüler ürünlerini ancak silahlı refakatle nakledebiliyorlar; yüklerini Hırvatistan'ın dışına, Sırbistan'a bağlı Voyvodina'ya götürülüyordu. 1990/91'de 25 bin Sırp, 6 bin Hırvat, korkudan, Krayina ve Slavonya'yı terketti. Krayina ve Slavonya, buna karşılık, silah kaçakçıları, paralı asker, profesyonel katil, maceracı v.b. taifesi için müthiş bir çekim merkezi idi. Özellikle iktidar ve devlet yapısındaki alt-üst oluşun büyük denetim boşlukları yarattığı Doğu Avrupa'dan (kimi anlatımlara göre bizzat hükümetlerin, bakanların aracılığıyla) el altından silah ithali olağanlaşmıştı. İsrail ve Güney Afrika gibi militarist devletlerde yerleşik silah tüccarları olsun, Latin Amerika, Lübnan gibi iç savaş coğrafyalarında iş yapan tüccar ve kaçakçılar olsun, "Yugoslav pazarına" hevesle saldırdılar. Hırvat ve Sırp milis güçlerinin bünyesinde, epey paralı asker vardı. Bunların bir kısmı, şimdiye dek dünyanın çeşitli "sıcak" yörelerinde icra ettikleri mesleklerini "anavatan"larının hizmetine (elbette bedeli mukabili)

sunmaya gelen Sırplar ve Hırvatlardı. "Yerli" Sırp milis gücünün *"Kapetan* (Yüzbaşı) *Dragan"* kod adıyla ve "ben esir almam, öldürürüm" şiarıyla tanınan komutanı Dragan Vasikloviç, Sırp göçmeni bir ailenin oğlu olarak Avustralya ordusunda yıllarca görev yapmıştı. Şimdi, ayda yaklaşık 6 bin dolar karşılığında Sırp köylülerine askerî eğitim veriyor ve yönetiyordu. "Kapetan Dragan", çalıştırdığı genelevde uyuşturucu ticareti yaptığı suçlamasıyla Avustralya polisince halen aranmaktaydı. Belden yukarısı çıplak verdiği pozlar nedeniyle Hırvatistan'da "Hırvat rambosu" adıyla anılan, Hırvat milislerinin efsane kahramanı Siniş Dvorski de çeşitli Avrupa ordularında lejyonerlik yapmış, son olarak Güney Afrika devletinin kurduğu anti-terör birliklerinde "çalışmıştı". Ayrıca Hırvat milisi saflarında, memleketlerindeki baskının hıncını çıkarmak ve "Sırp emperyalistlerini" zayıflatmak amacıyla Kosova'dan gelen pek çok Arnavut çarpışıyordu. Başka milletlerden paralı askerler de mevcuttu. Demiryolu-karayolu bağlantılarının işgal ve sabotajlarla kesilmesinin, elektrik-su şebekelerinin tahribinin, rehin almaların, bombalamaların günlük hayatın parçası haline geldiği Krayina, Yugoslavya'nın geleceğine dair "Avrupa'nın Lübnan'ı" spekülasyonunun ilham kaynağı idi...

Mayıs ortasında, Federal Başkanlık Konseyi'nin ültimatomuyla yine "askerî yönetim" kuşkusu gündeme geldi: Krayina'da düzen sağlanmazsa ordu müdahele edecekti. Başkanlık Konseyi, orduya, farklı etnik grupların karışık yaşadıkları bölgelerde düzeni ve huzuru sağlaması için bir aylığına yetki verdi. Ancak bütün paramiliter güçlerin silahsızlandırılması kararı, hem Hırvatistan yönetimi hem de Hırvatistan'daki Sırp milislerce reddedildi.

"Üçüncü Yugoslavya"yı kurtarma çabaları

15 MAYIS'TA, zaten ehliyeti ve meşruiyeti tartışılan Federal Başkanlık Konseyi'nin kağıt üzerindeki varlığı da tehlikeye girdi: Sırbistan ve Karadağ, Federal Devlet Başkanlığı için sırası gelen Hırvatistan temsilcisi Stepe Mesiç'e olumlu oy vermeyince, Yugoslavya devleti başkansız kaldı. Stepe Mesiç kendisini Devlet Başkanı ilan etti - ama Devlet Başkanlığı masası, başında bütün cumhuriyetlerin temsilcilerinin oturduğu bir masa olmaktan çıkmıştı. Federal hükümetin ve Başbakan Ante Markoviç'in meşruiyeti de gittikçe daha fazla tartışılır hale gelmekteydi. Bizzat işlevsizleşmiş olan Federal Parlamento, 1990 Aralık'ında bütçesini onaylamayarak Markoviç'i "aslında" devirmiş; görev süresi geçici olarak Mayıs'a kadar uzatılarak durum idare edilmişti. 1991 Mayıs'ında, Voyvodina temsilcilerinin "kötü iktisadî politikası" nedeniyle Markoviç hakkında verdikleri düşürme önergesi, Federal Parlamento'da kabul edilmedi. Markoviç'i, sendikalar ve Makedonya ile Bosna-Hersek yönetimleri destekliyordu. Sendikalar, Ante Markoviç'in ekonomik programını "acımasız piyasa mantığı"na yönelişini eleştiriyor; ancak bu programı alternatifsiz görmelerinden ve Markoviç'i "herkesin birbirine düştüğü ülkede ekonomiyi düşünen tek kişi" saymalarından ötürü destek veriyorlardı. Bosna-Hersek ve Makedonya ise, Markoviç'in serbest piyasa düzenine geçişte Yugoslavya'nın pazar bütünlüğünü koruması gerektiğine yaptığı vurguyu; zayıf iktisadî yapılarının mahrumiyeti ve "esnek konfederasyon"cu politikaları açısından uygun buluyorlardı. Buna karşılık, Markoviç'in ekonomiye her türlü devlet müdahalesine karşı çıkması, cumhuriyetlerin kendi iktisadî çıkarlarını gözetmelerine piyasanın bütünlüğü adına sert tavır alması, hızlı özelleştirmeyi savunması, en önemlisi cumhuriyetlerin para basma taleplerine karşı koyması; özellikle milliyetçi "büyük siyaset"lerinin icabı olan popülist politikalarını yürütmekte zorlanan Sırbistan ve Hırvatistan hükümetlerinde büyük tepki uyandırıyordu. Hırvatistan'da, ilaveten, Hırvat kimliği yerine ısrarla Yugoslav

Tucman ve Miloşeviç - 1991 yazında, artık uzlaşmaları da uzlaşmamaları da ülkedeki iç savaş korkularını yatıştırmıyordu.

kimliğini öne çıkarması nedeniyle Markoviç'e tepki vardı. Ante Markoviç karşıtlığı, Hırvatistan ve Sırbistan yönetimlerinin yanyana gelebildiği ender noktalardan biri. Öyle ki, Plitviçe olaylarının ardından Mart sonunda gizli bir görüşme yapan Tucman ile Miloşeviç'in, Ante Markoviç'i Yugoslavya politikasında devre dışı bırakmak gerektiği üzerinde uzlaştıkları söylenmiş idi.

Yugoslav basınında Tucman ile Miloşeviç'in bu gizli görüşmelerine dair bir başka iddia, iki cumhurbaşkanının, "Büyük Hırvatistan" ve "Büyük Sırbistan"ın sınırları üzerinde anlaştıkları iddiasıydı. Aktarılanlara göre Miloşeviç Slovenya'yı Hırvatistan'ın hegemonya alanına terketmiş; Tucman ise Slovenya ile ilgili tasarılarının "uzun vadeli" olduğunu bildirmişti. Bu gizli zirvede konuşulduğu öne sürülen meselelerin en yakıcısı ise, Bosna-Hersek'in geleceği idi. İddialara göre, Miloşeviç ile Tucman, Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Hırvatistan arasında bölünmesinde mutabık kalmışlardı. 12 Haziran'da Miloşeviç ve Tucman ile birlikte Bosna-Hersek Cumhurbaş-

kanı İzzetbegoviç, Hırvatistan'ın Split kentinde "resmen" buluşarak Bosna-Hersek'in üçe bölünme ihtimali üzerine görüşmeler yaptılar.

Hırvat milliyetçileri, bu toplantıya katılarak "uzlaşmacı" davranmakla suçladıkları Tucman'ı protesto ettiler. Tucman, daha önceleri, çıkabilecek bir iç savaşta "Hırvatların, Bosna Müslümanlarının doğal müttefikleri olduğunu" açıklamıştı. Ancak 1991 yazbaşında, Bosna-Hersek'e ilgisinin "müttefiklikten" ziyade, bölünmeye gitmesi halinde bu cumhuriyetten "Hırvatistan'ın payını" alma kaygısına dayandığı izlenimini vermekteydi. Temmuz ortasında, Tucman'ın danışmanı Nobilo İngiliz *Times* gazetesine, Miloşeviç ile Tucman'ın, Bosna-Hersek'in bölünmesi üzerine ayrıca gizli ikili temasları sürdürdüklerini açıkladı. Bu temaslarda, "sınırların, olabildiğince az sayıda insanın yabancı egemenliği altında yaşayacağı şekilde çizilmesine" çalışılıyordu; kalan "az sayıda insan"ın sorunu da karşılıklı göç yoluyla halledilecekti. Sırp milliyetçileri cephesinde ise, "Krayina Özerk Bölgesi"ndeki Sırp milislerin ve Çetnik hareketinin, Bosna'daki "Sırp payı"nı bizzat almaya dönük askerî hazırlıklar içinde olduklarına dair emareler vardı. 8-9 Haziran günlerinde, Sırp milisler "talim" yaparken Bosna-Hersek sınırlarını ihlal ettiler. Bosna'daki Sırp azınlığın da -yine Sırbistan ve ordu desteğiyle- Krayina örneğini izlemesinden ciddi biçimde ürkülüyordu. Milislerin komutanı Milan Martiç, "bu talim vesilesiyle, Krayina ile Bosna-Hersek arasındaki sınırın fiilen ortadan kalktığını" söyledi. Bu gelişmeler ve birbirleriyle kanlı-bıçaklı olan Hırvatistan ve Sırbistan yönetimlerinin Bosna-Hersek meselesinde bir "şer cephesi" kurabileceklerini gösteren işaretler, Bosna Müslümanlarında doğal olarak büyük huzursuzluk yarattı. Yugoslav Müslümanlarının Reis'ül-uleması, Boşnakların, tarihte hep olduğu gibi, ilişkileri olmayan sorunların kendilerinin sırtından çözülmeye kalkışılmasına izin vermeyeceklerini açıkladı. Radikal-fundamentalist Müslüman unsurların ideolojik söylemindeki anti-Batı ve anti-Hıristiyan etmenler yerine oturur gibiydi.

Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç Temmuz'da ziyaret ettiği Türkiye'nin Balkanlar politikasında etkin hale gelmesini istediğini sadece Türk basınına değil, Batı basınına da açıkladı. İzzetbegoviç ayrıca Kaddafi'yle görüştü,

İran'dan da destek isteyebileceğini ima etti.

Bu arada Slovenya'nın peşinden Hırvatistan da Yugoslavya'dan ayrılmaya doğru adımlarını sıklaştırmıştı. 19 Mayıs'ta yapılan bağımsızlık referandumu en önemli eşikti. Katılanların % 94.3'ü "tam bağımsızlık"tan yana oy kullandılar. 30 Mayıs'ta Hırvatistan Parlamentosu, 26 Haziran'da federasyondan ayrılacağını duyuran Slovenya'yı izleyerek, Haziran sonuna kadar Yugoslavya'dan ayrılmayı kararlaştırdı. Slovenya yönetimi, 26 Haziran'ın Yugoslavya'yla tamamen "ilişik kesme" tarihi olmadığını, tam bağımsızlığın uzun vadeli, aşamalı bir süreç olduğunu altını çizerek belirtiyordu. Ancak Sırbistan'a hitaben, zora dayalı politika güdülmesi halinde bu sürecin hızlandırılacağı ve Slovenya'nın her şeyi göze alınıp derhal tam bağımsızlığa geçeceği ihtar edilmekteydi. Cumhurbaşkanı Kuçan, Slovenya'nın politikasının bir iç savaşı doğurabilecek gelişmelerde hiçbir payının olmadığını ve kesinlikle hiçbir silahlı çatışmaya karışmayacaklarını vurguladı; buna rağmen "iç savaşın çıkması durumunda derhal Yugoslavya'dan ayrılacak"lardı. Haziran 1991 başında federal ordudan bağımsız ilk Sloven milisleri yemin ettiler.

Mayıs/Haziran'da, Hırvatistan ve özellikle sırtında Sırp azınlık küfesi olmayışının rahatlığına sahip Slovenya "gidici"liklerini belli ederlerken; "Yugoslavya'yı devam ettirme" ve "Devlet Başkanlığı bunalımını çözme" amaçlı zirve toplantıları sürmekteydi. Sırbistan ve Karadağ, Hırvatistan ile Slovenya'nın yanında Bosna-Hersek ve Makedonya'nın da kabule yanaşmadığı, "modern federasyon" diye adlandırdıkları bir formülü dayatma çabasındaydılar. "Modern federasyon"a karşı çıkılmasının nedeni, bu tasarımın, fiilen Sırbistan'ın hegemonik olacağı merkeziyetçiliği biraz esneterek sürdürmeye dönük yapısı idi. İktisadi yetersizliklerini ve bağımlılıklarını aşmak için bir işbirliği ağına muhtaç olan Bosna-Hersek ve Makedonya, federal otoritenin özellikle genel ekonomik düzeyde bazı düzenleyici, koordine edici yetkilere sahip olmasından yanaydılar. Ancak bu yetkilerin merkezsiz bir yönetim mantığıyla, cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını esas alarak kullanılması gereğinde hassastılar ve "egemen devletler birliği" esprisine uygun, azami ölçüde esnemiş bir konfederasyonun oluşumunu istiyorlardı. Haziran başındaki Saray-

bosna zirvesinde, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç ile Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov, egemen cumhuriyetlerden oluşan ama ortak organları olan bir konfederasyon modeli önerisini ortaya attılar. Önerinin esasa dair altı maddesi vardı: 1) AGİK Sözleşmesi'nin kabulü; 2) Avrupa Topluluğu bünyesinde iktisadî bütünleşmeyi öngören ortak iktisadî organların oluşturulması (özellikle para, banka sistemi, dış ticaret, gümrükler, uluslararası kredi ilişkileri); 3) Egemenlik haklarının esasen konfederasyon organlarına değil cumhuriyetlere ait olması; 4) Ordunun depolitize edilerek cumhuriyetlerin kendi askerî güçlerine sahip olması; 5) Birlik organlarına her cumhuriyetin eşit oranda katılımı; 6) Konfederasyon anlaşmasının 5 ya da 10 yıllık müddetlerle geçerlilik kazanması... İzzetbegoviç-Gligorov Planı, cumhuriyetler arasında asgari bir müşterek hukukun korunmasından yana olan "Yugoslavyacı" kamuoyunda umut yarattıysa da, Sırbistan yönetimi, bu Plan'a kesin karşı çıktı. Miloşeviç'in hukuk danışmanı Budimir Kosutiç "bu önerinin, Sırp halkına karşı bir platform oluşumu anlamına geldiğini" açıkladı.

Hırvatistan ile Slovenya'nın Sırbistan'la ve federal yönetimle köprüleri atarak bağımsızlık ilan edeceklerini söyledikleri Haziran sonu yaklaşırken; iktisadî batak, Devlet Başkanlığı bunalımı, Krayina'daki dehşet, Sırbistan/Karadağ, Bosna-Hersek/Makedonya, Hırvatistan/ Slovenya blokları arasındaki diyalog zemininin daraldıkça daralması, Yugoslavya'da karamsarlığı alabildiğine koyulaştırıyordu. Yine de, "İkinci Yugoslavya"yı kuran "büyük"lerden hayatta kalan tek isim olan Milovan Cilas, Mayıs sonundaki bir demecinde iç savaşı "çok küçük ihtimal" sayıyordu: Çünkü, bir, halkta "iç savaşlık bir hava" yoktu; iki, Sırplarla karşısındaki güçler arasında tam bir güç dengesi oluşmuş durumdaydı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Yugoslavya sorunu karşısında Batı dünyası ve "Yeni Dünya Düzeni"

YUGOSLAVYA'DAKİ bunalımın uluslararası politika boyutu, denklemin iki tarafı açısından da büyük önem taşıyordu. Yugoslavya ve tek tek Yugoslavya cumhuriyetleri/halkları açısından, Batı'nın politikası, ülkenin geleceğini tayin etmede büyük iktisadî ve siyasî etkiye sahipti. Batı açısından, Yugoslavya bunalımının nasıl "idare" edileceği,* gerek Batı/Kuzey dünyasının uluslararası politikayı içine oturtmaya yöneldiği "Yeni Dünya Düzeni" çerçevesinin "tutması" ve hatlarının şekillenmesi bakımından; gerekse Avrupa-ABD dengesi ve Batı/Kuzey-içi başka dengeler bakımından emsal teşkil edici olacaktı. Bu emsaller, 1991 yazında, yol açıcı olmaktan çok, bunalım yaratıcı işaretler veriyorlardı.

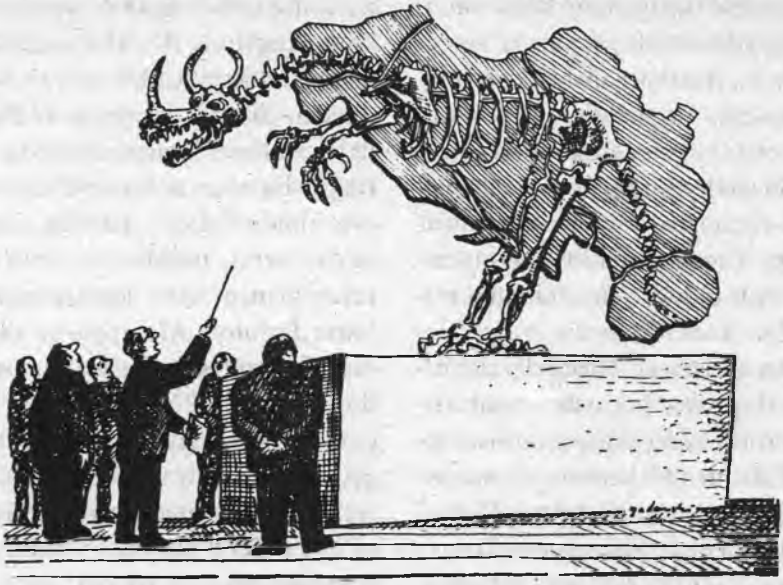
Sırp gazetesi *Vyesnik Novostni*'den.

(*) İngilizce *"manage"* sözcüğünü, Türkçedeki "idare etme"nin mecazî anlamını da içerecek şekilde karşılamak, sanırım yerleşik siyaset ahlâkına gayet "yakışıyor"!

Batı'nın "birlik ve beraberlik"çi politikası

FEDERAL Başbakan Ante Markoviç, Yugoslavya'nın yaşadığı bunalımda Batı'ya suç payı çıkartıyor. Ona göre, Batı, Avrupa'yla bütünleştirmek üzere (öncelikle iktisaden) yardım edeceği yerde Yugoslavya'ya "Romanya veya Arnavutluk imiş gibi muamele etmek"le, yani rejimin çökmesini beklemeye konsantre olmakla, bunalımı derinleştirmiş, ayrılıkçı eğilimleri körüklemişti. Yugoslavya'da bağımsızlıkçı-milliyetçi güçler ise Avrupa'nın, hele hele ABD'nin Yugoslavya gerçekliğinden çok uzak, çok soyut politikalar güttükleri;* bizzat vurguladıkları "ulusların kaderlerini tayin hakkı" ilkesini çiğnedikleri kanısındaydılar. Batı karşısında Markoviç'in şikayeti ile bağımsızlıkçı-milliyetçi güçlerin şikayeti, aynı anda giderilmeleri, birbirleriyle telif edilmeleri imkansız; birbirleriyle olduğu gibi muhatap aldıkları nesnellikle (Batı'nın siyasî gerçekliğiyle) de çelişen şikayetlerdi. Markoviç'in sitemi, Avrupa ile ABD'nin Yugoslavya'yı Batı dünyasına tam anlamıyla dahil saymayan bakışına idi; Yugoslavya'ya "Batılı" statüsünün kâmilen tanınmasının peşinde koşuyordu. Başta Hırvat ve Sloven entelijensiyası olmak üzere bağımsızlıkçı-milliyetçi kesimler de Batı'nın peşinde, "Batılılıklarını" tarihsel-kültürel nedenlerle gerekçelendirerek koşarken, Batı'da tartışmasız olan insan hakları, ulusal haklar ve ulusların kendi kaderini tayin hakkına kendilerinin de layık olduğunu anlatıyor; aksi halde "Batılı değerlerin" ilkeselliğini yitireceğini savunuyorlardı. Ancak, reel sosyalist sistemin çözülmesi ile oluşan yeni Batı/Kuzey hukuku (veya Yeni Dünya Düzeni) geçerli olacaksa, Yugoslavya'ya "Batı değerleri"nin uygulanması, bağımsızlıkçı-milliyetçi unsurların destek istedikleri ayrılma talebinin dışlanmasını gerektirmekteydi. Çünkü, gerek 1977'deki Helsinki Sözleşmesini 1991'de pekiştiren AGİK (Avrupa Güvenlik İşbirliği

(*) ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın, 1991 Haziran ortasında Yugoslavya'ya yaptığı ziyaretten sonra söyledikleri, "bilmeden konuşuyorsunuz" eleştirileri karşısında hem itiraf hem özür gibiydi: "En zor uluslararası görüşmelerin Ortadoğu sorunlarıyla ilgili pazarlıklar olduğunu sanırdım - beteri de varmış."

Sırp gazetesi *Borba*'dan.

Konferansı) Şartı, gerekse yazılı olmayan Yeni Dünya Düzeni ilkeleri, "uygar" Batı/Kuzey dünyası içinde sınır değişikliklerini, istikrarsızlığı, tepişmeyi men ediyordu. Nitekim Avrupa ve ABD, tamamıyla, Markoviç'in de, Hırvatistan ile Slovenya'nın da müracaat ettikleri "Batılılığın" ilkeleri uyarınca, Yugoslavya'nın bütünlüğünü, mevcut sınırlarını koruması doğrultusunda politika yürütmekteydiler.

Batı/Kuzey dünyasının Yugoslavya'nın bütünlüğünün korunmasından yana politikası, AGİK'in veya Yeni Dünya Düzeni'nin hukukunu koruma kaygısının geçerli olduğu herhangi bir örnek olaydan öte; gayet somut ve kısa vadeli kaygılara dayanmaktaydı. Yugoslavya'nın bölünmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin getirecekleri hakkında üretilen felaket senaryolarının "fragmanı" olabilir miydi?

Eduard Şevardnadze, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı iken, Batılı meslekdaşlarına "Yugoslavya'ya dikkat edin" uyarısında bulunmuştu: "Orası dağılırsa, bizde işler iyice karışır!" Gorbaçov, ileride

Sovyetler Birliği için kötü emsal teşkil edebilecek müdahale ve çözüm biçimlerini meşrulaştırmamak için, Yugoslavya meselesinden olabildiğince uzak durmaktaydı. Sovyetler Birliği'ne etki edebilecek veçhesinin ötesinde, Avrupa'da, Yugoslavya'nin bölünmesinin çok daha "yakın" mahzurlarından korkuluyordu. Yugoslavya'nın ayrışması, öncelikle, doğrudan doğruya Yugoslav cumhuriyetlerinin komşularıyla tarihsel ihtilaflarının (Makedonya-Yunanistan/Bulgaristan), Sırbistan-Voyvodina nedeniyle Macaristan, Kosova nedeniyle Arnavutluk) canlanmasına yol açacak; ayrıca komşularındaki bağımsızlıkçı-ayrılmacı akımları (Çekoslovakya'da Slovaklar, Sovyetler'e bağlı Moldavya'da Romenler, belki Bulgaristan'da Türkler) ve ihtilafları (Romanya-Macaristan, Arnavutluk-Yunanistan, hatta Türkiye-Yunanistan/Bulgaristan) körükleyecekti. Balkanlar'ın I. Dünya Savaşı arifesindeki gibi lig usulü çatışma ve ihtilaf coğrafyasına dönüşmesi, yani böylesi iflah olmaz çatışmalarla yüklü jeopolitik bölgeleri tanımlamak için kullanılan "Balkanlaşma" teriminin aslına rücu etmesi; Avrupa'nın Batısını da etkileyen bir girdap yaratabilirdi. Korku senaryoları, Fransa'da Korsika, İspanya'da Bask, İngiltere'de İrlanda ulusal bağımsızlık mücadelelerinin konjonktür desteği edinmesine; Belçika'da Valon-Flaman gerginliğinin rüzgâr bulmasına; İspanya'daki görece ılımlı Galiçya, Katalan, Fransa'da Breton halklarının özerklik taleplerinin ivme kazanmasına; hatta Polonya-Almanya geriliminin canlanmasına kadar uzanıyordu. Avrupa hükümetleri ve AT, bu çatışma potansiyellerini harekete geçirecek bir kötü örnek teşkil etmemesi için, Yugoslavya'nın esnese bile federal birliğini sürdürmesi için uğraşıyorlardı. AT, Slovenya'nın Yugoslavya'dan tamamen ayrılırsa, Topluluğa alınmak için "en az 50 yıl" bekleyeceği tehdidi savuruyor; Haziran başında verilmesi kararlaştırılan 1 milyar dolarlık AT yardımı "Yugoslavya'nın bütünlüğünü koruması" şartına bağlanıyordu.

CIA'in, 1991 başında, Yugoslavya'nın birbuçuk yıl içinde parçalanmasının kaçınılmaz olduğunu bildiren "etüdü"ne rağmen, ABD yönetimi de Yugoslavya'nın bütünlüğünün korunmasından yana bir politika izlemekteydi. Bu politika ABD'nin Avrupalı müttefiklerinin kaygılarına hürmetinin ve Yeni Dünya Düzeni söylemine riayet

gereğinin icabı olduğu gibi; ABD'nin Yugoslavya'nin serbest pazar ekonomisine geçerek kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmesinin güvencesi olarak Ante Markoviç'i "bilmesi"nin de gereğiydi. Kasım 1990'da ABD Yugoslavya'ya yardımı, demokratikleştirici ve serbest piyasacı reformlar yapılması ve "insan haklarına saygılı olunması" koşullarına bağladı. Bu koşullu ve "selektif" (seçerek) yardım, Hırvatistan temsilcisi Stepe Mesic'in sırası geldiği halde Federal Devlet Başkanlığına seçilmemesi ve Kosova'daki insan hakları ihlallerinin sürmesi gerekçe gösterilerek, Mayıs 1991'de askıya alındı. ABD yönetimi, söylentiler doğrultusunda bir askerî darbenin gerçekleşmesi halinde Yugoslavya'ya her türlü yardımı bloke edeceğini söyleyip, "ekonomisini ve siyasî sistemini serbestleştirmediği" takdirde Sırbistan'ın yapılacak yardımlardan vareste tutulabileceği mesajını vererek; "Yugoslavya'nın bütünlüğü"ne Miloşeviç'in değil Markoviç'in yüklediği anlamı benimsediğini ortaya koydu. Bir yandan da, Mayıs başında, Slovenya'nın federasyonu terketmesini "düşmanca bir hareket" sayacağını, bu durumda Slovenya'nın bütün yurtdışı hesaplarına el koyarak Yugoslavya'nın dış borcundan Slovenya'yı sorumlu tutucağım açıklamakla; Sırbistan karşıtı tutumunu bağımsızlıkçılara yontulmamasını ihtar ediyordu.

ABD'nin Avrupa'dan daha kesinlikli ve ananevi "patronca" edası ile yürüttüğü ültimatomcu politika, Yugoslavya'da bütün cumhuriyetlerde tepki yarattı. Sadece, Markoviç'çi unsurlar, "federasyonu zora sokan sorumsuz Sırbistan yönetimi" aleyhine daha bilendiler. Slovenya ve Hırvatistan, ABD'nin kendileri yerine federal yönetimleri muhatap almasından huzursuzdular. Sırbistan'da (ve Karadağ'da) ABD'ye tepki doğal olarak çok büyüktü. Haziran başındaki parlamento görüşmelerinde bazı Sırp Diriliş Partisi milletvekilleri, "icap ederse ağaçların köklerini yeriz" diyerek, ABD'nin şantajcı banker tavrının reddedilmesini, "Sırp düşmanı Batı"yla köprülerin atılmasını savundular. Sırbistan SP milletvekillerinden de, ABD'ye, "ülkenin içişlerine müdahele eden" Belgrad Büyükelçilerini geri çekmesi için çağrıda bulunulmasını önerenler oldu.

ABD ile Avrupa'nın Yugoslavya'nın birlik ve beraberliğine düşkünlüklerinin gayet "maddî" bir sebebini de atlamamalı: Yugoslav-

ya'nın 16 milyar dolarlık dış borcunun, bölünme halinde kim tarafından ve nasıl ödeneceği meselesi! Gerçi bağımsızlığa kararlı olan Slovenya, Haziran başında borcun cumhuriyetlere uygun biçimde bölünmesini talep etmişti; ama hükümetlerden öte Dünya Bankası, IMF v.b. uluslararası finans kuruluşları, alacaklarını tahsil edebilmek için, ekonomileri en azından kısa vadede iyice narinleşecek olan cumhuriyetlere yeni borçlar gömmek istemiyorlardı. Hem, "bir ve beraber Yugoslavya" adına borçlu olan federal hükümete düşen 3.2 milyar dolarlık borcun tahsili meselesi de ortada kalacaktı! (Yugoslavya'nın dış borcunun diğer aslan payları şöyle: Sırbistan 3.5 milyar dolar, Hırvatistan 2.6 milyar dolar, Bos-na-Hersek 1.7 milyar dolar, Slovenya 1.6 milyar dolar. Bu tabloda borcun üleşilmesi halinde en fazla Sırbistan ile Bosna-Hersek'in başlarının ağrıyacağı söylenebilir.)

Hırvatistan ile Slovenya'nın Avrupalı dostları ve Batıcı etnosentrizm

AVUSTURYA, Almanya ve kısmen İtalya'da gözlenen, Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlıklarına açık kapı bırakma eğilimi; Avrupa'nın "Yugoslavya politikası"nı parazitlendiren bir etmen. İtalya'da bazı milliyetçi kesimler, 1975 Osimo anlaşmasının yeniden ele alınmasını talep ediyorlar: Bu anlaşmada Yugoslavya Federasyonu ile İtalya arasındaki sınırların saptandığını, İtalya'nın tek tek cumhuriyetler ile arasındaki sınırları diplomatik olarak kabul etmiş olmadığını hatırlatıyorlar. Avrupa diplomasi camiasında, bu "fikir jimnastiği"nin, Ortaçağ Venedik'inin mirasına dayandırarak Dalmaçya ve Istria üzerinde İtalya adına hak iddialarına uzanmasından endişe ediliyor. Fakat kuşkular esas olarak Avusturya üzerinde yoğunlaşıyor. Slovenya'nın bağımsızlık ilan günü yaklaştıkça sınıra ek birlikler sevkeden ve muhtemel

bir göç dalgasına karşı önlemler alan Avusturya'nın, "Habsburg nostaljisi"ne kapılarak I. Dünya Savaşı öncesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bünyesinde bulunan Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek üzerinde hegemonyacı (giderek ilhakçı) bir yönelime girmesi, yaygın ve "ciddi" bir spekülasyon konusu. Hakikaten, Avusturya'nın sağ kitle partisi Avusturya Halk Partisi (*Österreichische Volkspartei*-ÖVP) yöneticileri arasında, Slovenya'nın Avusturya'ya bağlanması ihtimali üzerine tasarımlar kuranlar var. Viyana'nın ünlü bulvar gazetesi Kronenzeitung'un Temmuz başındaki bir başmakalesinde söylenen şu sözler de "yarı şaka" ama yarısı da ciddi bir revanşist halet-i ruhiyeyi yansıtıyor: "Şimdiki hallerine kıyasla, 'halklar hapishanesi' dedikleri Habsburg İmparatorluğu'ndaki durumları çok daha hoş değil miydi?" Alman (Bavyera) Hıristiyan Sosyal Birlik Partisi'nin Avrupa Parlamentosu'ndaki milletvekillerinden olan, son Habsburg Kaiser'i (kralı) Karl'ın oğlu Otto von Habsburg, 14 Ağustos 1991'de Fransa'nın Le Figaro gazetesinde yayımlanan söyleşisinde, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın siyasî bunalımları karşısındaki politikasının, Avrupa'nın konfederasyona dönüştürülmesinde model olabileceğini" belirtirken, herhalde Yugoslavya da kafasından geçmiyor değildi. Otto von Habsburg'a göre Habsburg İmparatorluğu "hümanizm ve kültür"ün egemenliğinde, uluslara "hiçbir kültürel kısıtlama getirmeksizin" ve Kraliyeti bütün uluslara eşit mesafede tutarak, ulusal sorunu "son derece liberal bir kültür" içinde çözmüştü!

1990'dan itibaren, I. Dünya Savaşına dek Habsburg egemenliği altında yaşamış Yugoslav halklarının bağımsızlığa yönelmelerini hararetle destekleyen Avusturya yönetimi ve büyük basını, Sırbistan'ı ve "Habsburg-harici" cumhuriyetleri bunalımın yegâne sorumlusu sayan, en azından "mevzu dışı" addeden bir tutum benimsedi. Avusturya basınında, zaman zaman "Sırbo-Yugoslav devleti" diye tanımlanan Yugoslavya'ya egemen olduğu söylenen Sırbistan'ın "uygar bir ülke olmadığı", "uygarlık harici olduğu" türünden ifadelere sıkça rastlanıyor. Avusturya sağında anti-Sırp bir milliyetçi-ırkçı revanşizm, I. Dünya Savaşı'dan sonra, Sırbistan'ı, Habsburg monarşisinin yıkılışının ve Avusturya'nın bir "büyük devlet" artığı "mahalli

devlet" statüsüne düşmesinin sorumlusu sayan bir mantıkla beraber gelişti. Avusturya faşist hareketinin ideolojisinde önemli yer tutan bu revanşizmi "değerlendiren" Hitler, 1941 Nisanındaki Belgrad hava bombardımanının yönetimini Avusturyalı generallere vermişti. Müthiş bir acımasızlık ve kıyıcılıkla gerçekleştirilen bu bombardımanda, II. Dünya Savaşı'nın ünlü Varşova, Rotterdam, Coventry hava bombardımanlarının toplamında ölenden daha fazla sayıda insan ölmüştü. "Kadın-erkek Sırplardan 1914'de döktükleri Alman kanının intikamını alacak; bütün Sırp halkını etkileyecek bir ibret dersi vereceksiniz" talimatını veren Avusturyalı General Böhme'nin komutasındaki SS birlikleri, 1941 sonbaharında 25 bin kadar Sırp sivili öldürmüşlerdi.

Bir parantez: Ayrıca, Avusturya devletinin sırtında, Sırplara yönelik "şovenizm" ve "asimilasyonculuk" suçlamalarında onu çift standartlı kılan bir kambur var: Avusturya'nın en güneyindeki Kaernten (Karenti) bölgesindeki Sloven ve Hırvat azınlık, "Kaernten Alman toprağıdır" ilkesi uyarınca öteden beri kültürel haklarından mahrum yaşıyor. 1970'lerin başında bazı yerleşimlerin girişlerindeki tabelalara Almanca adların yanında Slovence veya Hırvatça adların da yazılmasını sağlayan "reform", bölgede şoven Avusturyalıların fizikî şiddete varan tepkilerine yolaçmıştı. Özellikle "Tito'nun beşinci kolu" muamelesi yapılan, "buradaki durumunuzdan memnun değilseniz komünist cennetinize, Slovenya'ya defolun" sözleriyle özetlenebilecek saldırgan bir tavra muhatap olan Sloven azınlık, ağır baskılarla karşı karşıya kalmıştı.

Almanya yönetiminde ve kamuoyunda da Avusturya'daki halet-i ruhiyenin izleri görülebiliyor. Aslına bakılırsa bu tutumun daha düşük dozajda bile olsa bütün Avrupa'da geçerli olduğu söylenebilir. Sırbistan'ın bunalımdaki "suçu", Yugoslavya'da milliyetçiliğin alevlenmesinde Kosova dolayısıyla "ilk günah"ın burada işlenmiş olmasına dayandırılmaktan çok; zımnen (kimi kez açıkça) anti-Slav ve Katolik/anti-Ortodoks duygulardan besleniyor. Balkanlar'ın yakın tarihindeki, Avrupa'nın -hele yeni "Avrupa Evi"nin- kendisi hakkındaki imajına yakışmayacak kaos, şiddet ve "barbarlık" mirası; "karanlık", "otoriteryen" Bizans, "hatta" Müslüman Osmanlı geleneğini cisimleştiren bu "Doğulu" vasıfların doğal taşıyıcısı sayılan Güney

Yugoslavya (Sırbistan, Karadağ, Bosna, Makedonya) halklarının sırtına yıkılıyor. Batı'nın/Avrupa'nın egemen söyleminde Sırbistan'a atfedilen "komünistlik" de, Doğu'ya mahsus barbarlık mirası tematiğine eklemlenen bir suçlayıcı, dışlayıcı etmen. Hırvatistan ve Slovenya açısından Yugoslavya'nın "komünistleştirilme" tarihi, aynı zamanda, "doğal" halleriyle Batı dünyasına mensup olan bu ülkelerin zorla "Doğululaştırılmalarının", "geri bıraktırılmalarının" tarihi gibi sunuluyor. Kuşkusuz, bu "sunuş"ların Batı/Kuzey Yugoslav halklarının kollektif hissiyatında bir karşılığı var- daha ziyade de yönetimler ve politika erbabı düzeyinde... Bütün Doğu Avrupa'yı saran anti-komünizmin zaman zaman popüler bir hezeyana dönüşen havasını soluyan yönetici seçkinler, Batı tarafından sahiplenilmeyi hak etmek için "komünizmle mücadele" rolüne soyunma taktiği güderken; bir yandan "komünist" geçmişlerini mürted aşırılığı içinde unutturma gayretiyle, bir yandan da "altlarındaki" radikal milliyetçi hareketlerin şovenizmini tartışma dışı bırakma kaygısıyla, yeni-ırkçı renkler taşıyan bir Batıcılık/anti-komünizm harcını karıyorlar. Tarihsel hafıza ve kimlik restorasyonunun önemli bir veçhesi de, Yugoslav anti-faşist kurtuluş savaşının anlamının ve Sosyalist Yugoslavya'nın gerçekleştiremese de akla getirdiği, "ucunu gösterdiği" umutların harcanması. Batı medyası, Tito'yu Stalin'le, Hitler'le "totaliter diktatör" ortak paydasında özdeşleştiren; bir anti-faşist kurtuluş savaşının önderi oluşunun, Yugoslavya'nın gayrı-Sırp halklarını da -hiç değilse resmen- ilk kez "devlet sahibi" yapmış olmasının üzerini örten imajlar üretiyor. II. Dünya Savaşı sırasındaki iç savaşın siyasî, millî-etnik, dinsel saiklerle tüm halklar arasında cereyan eden bir kıyım sarmalı oluşunu unutturup; bir "Sırp ve komünist mezalimi" olarak kurgulayan Hırvat milliyetçi entelijensiyası bu imaja koşut resimler çiziyor. ("Komünist" de denilen) Sırp milliyetçileri, 1941-45 iç savaşını "Hırvat ve faşist mezalimi"ne indirgeyerek bu tahrifatçı tarihsel bilincin diğer kutbunu oluşturuyorlar.

Bu iklim, Avrupa sağ kamuoyunda ve büyük medyasında, Yugoslavya'nın bütünlüğünden yana olan resmi politikaya ters rüzgârlar estiriyordu. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlaşıp Avrupa'yla bütünleşmeye yönelmeleri, "komünizmden" ve "barbar Do-

ğu"nun zulmünden kurtulan esir milletlerin "uygarlığın" anavatanına geri dönüşü kurgusu içinde sunulabilmekteydi. Tekrarlamalı: Elbette bu "sunuş"un Slovenya ve Hırvatistan'da belirli bir karşılığı yok değildi. Ancak Avrupa sağ entelijensiyası ve medyası, sunuşuna, o "belirli" karşılığı aşan; Hırvatistan ile Slovenya yönetimlerinin kafasındaki ideal çözümün Yugoslavya bütünlüğünün esneyerek de olsa, bir biçimde korunması olduğu gerçeğini perdeleyen bir vurgu kazandırmaktaydı.

Sloven yazar Lev Detela Yugoslavya'yı da bölen Doğu-Batı kutuplaştırmasına karşı çıkıyor; Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa tarafından Drina üzerinde kurdurulan (ve Nobel ödüllü Yugoslav yazar İvo Andriç'in ünlü romanına ismini veren) köprünün, Doğu dünyası ile Batı dünyası arasındaki kopukluğu gidermeye, kesişen kültürlerden zengin bir sentez yaratmaya dönük bir ufku simgelediğini yazıyor. I. Dünya Savaşı'nda bu köprünün bombalanarak yıkılması ise, Doğu-Batı ayrışmasını yeniden üreten irrasyonalizmin zaferini simgeliyor - Detela'ya göre teslim olunmaması gereken bu kutuplaşmanın aşılması için, Batı'nın da geçmişini ve halini sorgulamalı...

Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını yürürlüğe koyacaklarını söyledikleri Haziran sonuna yaklaşılırken, Avrupa kamuoyunda ve diplomasi aleminde huzursuzluk yaratan bir etken de, inisyatifsiz ve etkisiz kalma kaygısıydı. Sağda olsun solda olsun, Yeni Dünya Düzeni'nde Avrupa'ya ABD hegemonyasına karşı "alternatif" önderlik misyonu yükleyen kesimler; Yugoslavya meselesinde hakem rolü oynayamamanın, bu misyonu zayıflatacağı kanısındaydılar. Onlara göre Yugoslavya'da Avrupa kendi "içişlerini" halletme yeteneğini, rüşdünü, otoritesini kanıtlayamaz, ABD'nin veya BM'in müdahelesine muhtaç kalınırsa, bu, Avrupa'nın dünya politikasına havlu atması anlamına gelecekti. Avrupa siyasî sahnesinin sol-sosyalizan ve barışçı unsurları ise, hem bütün Doğu Avrupa'da yükselen milliyetçiliğe karşı gayrı-üniter bir emsal oluşturma; hem de AGİK sürecine enternasyonalist-dayanışmacı bir karakter kazandırmaya dönük uygun ve acil vaka olarak Yugoslavya bunalımını değerlendirme ihtiyacı duyuyorlardı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

26 Haziran: İç savaşın miladı

26 HAZİRAN'DA Slovenya ile Hırvatistan'ın sahiden bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle, Yugoslavya'da iç savaş eşiği geçildi. İç savaşın, Slovenya ile federal ordunun karşı karşıya geldiği ilk evresi, federal otoritenin, Sırbistan'ın ve ordunun Slovenya'nın bağımsızlığına rıza göstermesi (veya -daha ziyade federal otorite açısından- göstermek zorunda kalması) üzerine, görece yumuşak atlatıldı. Krayina koşullarının Hırvatistan'ın bütün doğusuna hakim olduğu ikinci evresi ise, özellikle ordunun tam anlamıyla devreye girdiği Temmuz sonlarından itibaren, çok kanlı ve yıpratıcı olacaktı.

Federal ordunun ve Batı'nın Slovenya yenilgisi

SLOVENYA yönetimi 26 Haziran'da ilan ettiği üzere, bağımsız devlet olmanın temel simgesel icaplarını yerine getirmeye başladı. Sınır kapılarına, yine kırmızı-beyaz-mavi renkli, ama ortasında kızılyıldız yerine, Slovenya Alplerinin en yüksek doruğu olan Triglav'ı simgeleyen üçgenimsi bir şekil olan Slovenya bayrağı çekildi. Buna karşı ordu, "Yugoslavya'nın sınırlarını güvence altına alma" gerekçesiyle Slovenya'ya karşı askerî harekâta girişti. Ancak hare-

26 Haziran'da Avusturya sınırında Sloven polisleri.

kât, oldukça başarısız seyretti. Ordu birlikleri, sivil araçlarla barikatlar kurulan otoyollarda ilerlemekte güçlük çekerken; ülkelerinin dağlık arazisini tanıyan, yaklaşık 30 bin kişilik Sloven teritoriyal savunma birlikleri ve milisleri, beklenenden çok daha etkili bir direniş gösterdiler. Ayrıca ordu saflarında ciddi bir dağınıklık gözlendi: Bin kadar asker ve subay birliklerini terketti, pek çok asker teslim oldu - hafif donanımlı, hatta silahsız sivillere zırhlı araçlarıyla birlikte teslim olan pek çok asker vardı. Slovenya'da en fazla tedirginlik yaratan hücum, başkent Lyubyana'ya yapılan bir hava bombardımanı oldu - ama o da kısa sürdü. 26 Haziran'dan ateşkesin sağlandığı 3 Temmuz'a dek ölen 56 kişi ile yaralanan 287 kişinin çoğu ordu saflarındandı.

Başarısız gelişen askerî müdahale, Yugoslavya'nın Sırbistan ve Karadağ dışındaki bütün cumhuriyetlerinde çok büyük tepkiyle karşılandı. Bağımsızlık kararına resmi ve biçimsel ifade kazandırmakta Slovenya'dan daha ihtiyatlı hareket

eden Hırvatistan'ın Cumhurbaşkanı Franyo Tucman, "patolojik bir nefretin her an hakim olduğu bir devlette yaşamaya devam edemeyiz" açıklamasını yaptı. Makedonya ve Bosna-Hersek yönetimleri, bu anti-demokratik müdahale kurumlaşırsa, Hırvatistan ve Slovenya'm yolunu izlemekten başka çarelerinin kalmayacağını bildirdiler. Sırbistan'da, harekâta etkili bir sivil tepki asker ebeveynlerinden geldi. Belgrad'da 3 bin kadar anababa, cephedeki çocuklarının geri getirilmesi için, tam anlamıyla "sokağa dökülerek", Genelkurmay Başkanı General Adziç'i yuhaladılar. Ertesi gün Slovenya Cumhurbaşkanı Kuçan asker ana-baba-larını Slovenya'ya davet etti. 800 Sırp ana-baba, otobüslerle, çocuklarını almaya Slovenya'ya gittiler. Bu "ebeveyn pasifizmi", Yugoslavya'da aylardır iç savaşa karşı "barış içinde birarada yaşama" mantığını geçerli kılmaya çalışan azlığa moral veren ilk olaydı. Ama pasifist tepkiler Belgrad sokaklarına hakim olmadı. Sırp Diriliş Hareketi'nin düzenlediği mitingte Vuk Draşkoviç, hükümeti "ayrılıkçılara karşı müteredditdavranmakla" suçladı, "sınırlarımızı korumak için en az 200 bin kişilik bir ordu oluşturmalıyız" çağrısını yaptı.

Slovenya yönetimi, çatışmalar hafifleyerek sürerken, ordunun tavrının kendilerini tam ve kesin bağımsızlığa ittiğini açıkladı: Şimdiye dek daima bağımsızlığın "Yugoslavya'yı terketmek" anlamına gelmediğinin altını çizmişler, esnek bir konfederal birlik çerçevesinde uzlaşmaya açıklıklarını vurgulamışlardı - ama ordunun zorba ve anti-demokratik tutumu, kesin kopuşu onlar nezdinde artık alternatifsiz kılmıştı. Haziran-Temmuz dönümünde Slovenya'nın (ve onunla birlikte Hırvatistan'ın) bir diğer siyasî kampanya hedefi, Batı'nm politikası idi. Yugoslavya'nın "Batılıları", Avrupa ve ABD'nin kendilerine "komünist" ve "Doğulu/Bizanslı" Sırbistan (ve onun denetimindeki ordu) karşısında destek olacağını ummuşlar, bunun için lobi faaliyeti yürütmüşlerdi. Bu çaba 26 Haziran'ı izleyen hafta da sürdü: 30 Haziran'da Almanya'da 20 bin Hırvat ve Sloven, Slovenya'nın bağımsızlığını desteklemek için yürüdü; 200 bin kadar Sloven ve Hırvat kökenliğinin yaşadığı Chicago'da ardarda gösteriler düzenlendi. Ne var ki 26 Haziran-Temmuz başı döneminde, Batı'nın politikası esas itibarıyla değişmedi: ABD ve Avrupalılar, Avrupa'da sınırların değişmezliğini il-

keselleştiren AGİK uyarınca Yugoslavya'nın bütünlüğünden yana tavır koydular, Slovenya'nın Sırbistan'a ve orduya alet olmakla suçlayarak tanımadığı federal hükümeti muhatap aldılar. Slovenya ve Hırvatistan bu politikaya karşı feveran halindeydiler. Slovenya Parlamento Başkanı France Buçar, "ordunun, ABD'nin haberi olmaksızın bu müdaheleye girişmiş olamayacağı" yorumunu yaptı, "Batı şu anda nesnel olarak bolşevik orduyu ve Miloşeviç'in politikasını destekliyor" dedi. Basın, ABD Başkanı Bush'u "dünyanın en genç iki demokrasisine ihanet"le suçlandı. Slovenya yönetimi, Batı'ya ve özellikle ABD'ye, kendi iç tutarlılıklarını sorgulayan, "içerden" konuşan bir söylemle yükleniyordu. Öncelikle, ordunun Yugoslavyacı (hatta kısmen Sırpçı) ideolojisinin dış sıvasını oluşturan sosyalist söylemi öne çıkarılarak "komünist", "bolşevik" bir ordu olduğu işleniyor; komünizmin "çöktüğü" bir çağda zorba bir komünist orduya prim vermenin Batı'ya "yakışmayacağı" söyleniyordu. Batı'yı çift standartlılıkla suçlamanın daha etkili bir referans noktası, oldukça taze olan Körfez Krizi'nde ABD'nin Irak'a karşı yürüttüğü savaşı BM çerçevesinde meşrulaştırırken ilan ettiği ilkelerdi: Yani, "insan haklarına, demokrasiye ve meşru hükümetlere karşı saldırganlığı" gerektiğinde güç kullanılarak men etme misyonunu (Soğuk Savaş söyleminin "hür dünya"sının yerini alan) BM'e, fiilen ABD'ye/Batı'ya biçen Yeni Dünya Düzeni ilkeselliği... Hırvat ve Sloven entelijensiyasına ve politikacılarına göre, hem temel bir insan hakkı olan "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesine karşı, hem de demokratik seçimle gelmiş bir hükümetin demokratik bir referanduma dayanarak uyguladığı bağımsızlık kararına karşı güç kullanmakla, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e yaptığını şimdi Miloşeviç, Markoviç ve generaller Slovenya'ya yapmaya kalkışmışlardı. O halde, şayet gerçekten geçerli ve adil ise, Yeni Dünya Düzeni'nden mesul güçler Slovenya'nın yardımına koşmalıydılar.

Bu kampanya, işleyeceği damarı bulmuş bir kampanyaydı: ABD ve özellikle Avrupa kamuoyunda, üstelik Batı dünyasının "dünyaya nizam verme" meşruiyetini pekiştirmiş göründüğü bir dönemde böyle bir tutarsızlığa düşme riski, hakiki bir huzursuzluk kaynağıydı. Örneğin İngiliz *Sunday Times* gazetesi, Slovenya'da başlayan çatışmaların, Sırpların "sömürgeci gücü" temsil

ettiği bir meşru bağımsızlık ve kurtuluş savaşını ifade ettiğini yazıyor; Henry Kissinger gibi bir statükocu diplomasi piri, şu soruyu soruyordu: "Hep ulusların kaderini tayin hakkını savunan kimi devletlerin, bu hakkı inatla Hırvat ve Slovenlerden esirgemeleri izah edilebilir mi?" Bunu izah edememek, ABD ve Avrupa'nın, büründükleri "ulusların insan hakları ve demokrasi taleplerine sahip çıkan adil dünya patronu" rolünün meşruiyetinde ciddi bir sarsılma anlamına gelecekti. İtalyan *La Reppublica* gazetesi, 7 Temmuz'da, Yeni Dünya Düzeni'nin piyasaya sürdüğü kavramların hepsini "kof" çıktığını yazdı.

ABD'yle rekabet kaygısı, Avrupa kamuoyunun ve özellikle sağ entelijensiyanın tedirginliğini katmerlendiriyordu. ABD, kısa ve orta vadede Batı/Kuzey aleminde verili dengelerin korunmasını daha hassasiyetle gözeten, kararlı bir statükocu politika izliyordu. Çünkü, kapitalizmin global döngüsündeki yeni oluşumları tahlil eden hemen bütün teori okullarının yaklaşımlarına göre, ABD kapitalist dünya sisteminin metropolü olma konumunda son demlerini yaşıyordu; Körfez Krizi'nde sergilediği askerî-siyasî cengâverlik ve şov, bu demi uzatmaya dönük bir çabalamaydı. Avrupa sağ (hatta çoğu kez ilaveten sosyal demokrat) entelijensiyası, alternatif güç odağı olarak (Japonya'nın yanısıra) yükselen Avrupa'nın, bu iniş-çıkış dinamiğinin doğası gereği, ABD kadar statüko-

cu olamayacağını, olmaması gerektiğini vazetmekteydi. Yugoslavya vakasında da, Avrupa, federasyonun birliğinin korunmasından, yani statükodan yana politikayı ABD ölçüsünde bağnazca sürdürmemeli; "yükselen dünya gücü" misyonuna yakışacağı üzere, daha dinamik, daha esnek bir çizgi izlemeliydi. Yeni Dünya Düzeni'ne ilkeli, tutarlı ve "Avrupalı" bir karakter kazandırma iddiası çerçevesinde Slovenya'yı ve Hırvatistan'ı "kurtarma" gerekliliği, Temmuz'un ilk günlerinde, Avrupa kamuoyunda hakim motif haline geldi. Ayrıca, Yugoslavya'nın Batılı/Avrupalı olan halklarını ("komünist" olsun olmasın) "barbar" Doğu'dan "koruma" kaygısı, gelişen Avrupa şovenizmini pekiştiren kollektif duygu idi. İtalyan La Stampa gazetesine göre, Slovenya'nın bağımsızlığını tanımanın "Balkanlar'ı karıştırmak"la alâkası yoktu; çünkü tarihiyle, kültürüyle Balkanlı değil sapına kadar "Avrupalı" olan Slovenya, "anlamsız bir yerelciliğin değil, yetişkin bir millet olarak Avrupa'nın bir parçası olmanın" peşinde idi: yani Hırvatlarla Slovenler, "ulusların kaderini tayin hakkı"ndan faydalandırılmaya hakkı olan, "bizden" milletlerdi.

"Yükselen Avrupa"nın motoru addedilen, hatta Avrupa şemsiyesi altında "yükselen Almanya" tasarımını ilerletiyor olmasından ürkülen Almanya, Slovenya ile Hırvatistan'ı "kurtarma" taraftarlarının öncüsüydü. 27-28 Haziran'dan itibaren hem muhafazakâr basın, hem sosyal demokratlar hükümeti, hükümet de AT platformunu, bağımsızlık ilan eden cumhuriyetlerin açıkça desteklenmesi, hatta resmen tanınması için sıkıştırmaya koyuldular. En azından AT üyesi olmadığı için, Avrupa platformunda görece etkisiz olan Avusturya'nın sosyal demokrat Başbakanı Vranitzky de, "Yugoslavya'nın bütünlüğü" formülünün artık uygulanamayacağını söyleyerek, bu politikanın değiştirilmesi, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının desteklenmesi gerektiğini savundu. 7 Temmuz'da, Avusturya'nın güneyindeki Steiermark eyaletinin başkenti Graz'da, hem sağ Avusturya Halk Partisi, hem Avusturya Sosyal Demokratlarının önderleri, Katolik ve Protestan Kilise temsilcileri, Zagreb, Maribor ve Lyubyana belediye başkanlarının katılımıyla, Hırvatistan ile Slovenya'nın bağımsızlığı için destek toplantısı düzenlediler. İtalya'da da hükümet Slovenya ve Hırvatistan'a daha aktif destekten yana görüş belirtir-

ken, Avrupa parlamentosundaki İtalyan radikal sağından iki milletvekili derhal Lyubyana'ya giderek Slovenya yönetimine destek verdiler. Diğer Avrupa hükümetleri, Yugoslavya'nın birlik ve beraberliği için biraz daha gayret gösterme yanlısıydılar. Avrupa-içi ayrılıklar, Yugoslavya'ya verilen AT ültimatomunun ve 3 Temmuz'daki ateşkesi sağlayan AT girişiminin formüle edilişine yansıdı. Almanya'nın, "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nın altının çizilmesi yönündeki önerisi, diğer AT üyelerince kabul görmedi. Diğer Avrupalılar, (önceki bölümde ele aldığımız) kötü emsal yaratma günahını da işleyerek, Yugoslavya'nın dağılmasını meşrulaştırıcı bir adım atmak istemiyorlardı. Ayrıca, İngiltere Kuzey İrlanda'sını, Fransa Korsika'sını, Hollanda Antiller'ini, Almanya'ya daha yakın olan İtalya da Sardunya'sını düşünüyordu - yani emsali suistimal etmelerinden korkulanlar sadece aynı mahallede değil, aynı binadaydı.

Ateşkes?

3 TEMMUZ'DAKİ ateşkesle birlikte, öncelikle Slovenya ve Hırvatistan olmak üzere bütün Yugoslavya'da, ordu tartışılmaya başlandı. Sloven milisler, ele geçirdikleri bir tankta buldukları, "Savunma Duvarı '91" adıyla yürütülen harekâtla ilgili resmi bir bildiriyi açıkladılar. Bildiride, askerlere, Macaristan, Bulgaristan ve Arnavutluk'un ABD ve NATO'nun emrine girerek Yugoslavya'yı bölmeye dönük ulusal taleplerini gerçekleştirmeye yöneldikleri; Slovenya Cumhurbaşkanı Kuçan'ın bu komploya alet olduğu açıklanıyordu. Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya, Batı'ya bağlı kukla rejimler oluşturmak amacıyla gizlice NATO'dan destek istemişler; NATO *"Balkan Fire"* (Balkan Ateşi) adıyla bir harekât başlatmıştı. Bu bildiri, orduyu, "ülkeyi çökertmeye çalışan dış güçler" efsaneleri yayarak meşruiyet sağlamaya çalışan bir iç savaş ordusu olarak suçlayanlar için ilave bir malzeme oldu. Orduya ilişkin tartışmaları vahim kılan durum, felç

olan federal organların ordu üzerindeki biçimsel yetkilerini bile yitirmeleri ile, ordunun kendi başına ve kendi adına hareket eder hale gelmesiydi. Bunalımın ilk günlerinde ortada görülmeyen Federal Başbakan Ante Markoviç, çatışmalar yatışırken, askerî harekâttan hiçbir haberi olmadığını, ordunun hükümetin bilgisi dışında hareket ettiğini açıkladı.

Ordu yönetimi de, izlediği politikalarla ülkede istikrarsızlığın, bunalımın ve iç savaşın müsebbibi olduğunu savunarak, Markoviç'e karşı kesin tavır aldı. (Böylece, Haziran boyunca süren ordu-Markoviç darbe ittifakı söylentileri de berhava oldu). Bu atmosferde, ordunun, sürdürülen ateşkes görüşmelerinin sonuçlarına riayet edeceğinden emin olunamıyordu. Genelkurmay Başkanı Adziç'in tehditkâr demeçlerinin ardından; ismi ve teşkilatı hakkında korkulu efsaneler anlatılan Askerî Gizli Servis'in Başkanı Marko Negovanoviç'in de ilk kez kamu önüne çıkarak Slovenya'yı ağır bir dille uyarması, tedirginliği tırmandırdı. Bu arada, Slovenya-Hırvatistan bölgesinden sorumlu 5. Ordu'nun Sloven komutanı Kolşek görevden alınarak, yerine sertlik yanlısı Sırp generallerinden Avramoviç atandı. Aynı saatlerde, Belgrad'dan çıkan 180 tank Slovenya'ya doğru ilerlemeye başladı. Üçe bölünen konvoyun bir bölümü güneye Bosna-Hersek sınırında, bir bölümü kuzeyde Voyvodina sınırında, bir bölümü batıya ilerleyip Bosna-Hersek'den geçerek Hırvatistan sınırında konuşlandı. Ateşkes görüşmelerinin nafile olduğu korkusu yayılırken, 5. Ordu'nun 2. Komutanı General Andriya Raşeta, Mayıs'ta rotasyon sırası geldiği halde Sırbistan-Karadağ blokunca veto edilen Stepe Mesiç'in Devlet Başkanlığının ve Başkomutanlığının ordu tarafından tanındığını açıkladı. Pek çokları, ordunun "biat" tebliğinin Genelkurmay yetkililerince değil yerel bir kuvvetin 2. komutanınca yapılmasını garipsedilerse de; ordunun federal hükümete ve AT-Yugoslav heyetlerinin formüle ettiği ateşkes anlaşmasına bağlılığını resmen açıklaması, müthiş rahatlatıcı oldu.

Yugoslavya Başkanlık Konseyi'nde ikiye karşı altı oyla, ordunun Slovenya'dan üç ay içinde çekilmesi kararlaştırıldı. Sloven askerler Federal Ordu'dan ayrılacak, Macaristan, İtalya ve Avusturya sınırlarını Slovenya bizzat koruyacaktı. Karara Başkanlık Konseyi Başkanı Hırvat Stepe Mesiç red

oyu verdi; Bosna-Hersek temsilcisi ise çekimser kaldı. Bosna-Hersek ile Hırvatistan'ın olumlu oy vermemeleri, Sırbistan'la "başbaşa kalma" korkularının ifadesi idi. Özellikle Hırvat politikacıları, Sırbistan'ın Slovenya'yı feda ederek karşısındaki cepheyi zayıflatmayı hedeflediğine inanmaktaydılar. Bu kaygı eşliğinde, 26 Haziran sonrası süreçte Slovenya ile Hırvatistan arasındaki ilişkiler biraz soğumuştu. Sloven yönetimi, orduya karşı mücadelelerine yardımcı olmadığı için Hırvatistan'a bozuk atarken; Hırvat yönetimi durumunu açıklarken "ordunun kendilerine ateş açmadığı" gerekçesini ileri sürdü. AT'nin inisyatifiyle Stepe Mesiç'in Federal Devlet Başkanlığının onaylanması da Slovenya-Hırvatistan dayanışmasını zayıflatıcı etkiler yarattı. Hırvatistan yönetimi Mesiç'e destek vererek kendisine avantaj sağlamayı tasarlarken; Slovenya bağımsızlık kararının doğal sonucu olarak Federal Devlet Başkanlığını tanımıyor ve Federal Başkanlık Konseyi'ne katılmıyordu. Bu ihtilaf, Mesiç'i Konsey'de hem manevî bakımdan hem "kafa sayısı" bakımından önemli bir destekten yoksun bıraktı. Pragmatist, ılımlı bir politikacı olan Stepe Mesiç'in Yugoslavya'nın "hükümran devletlerin oluşturduğu bir birlik"

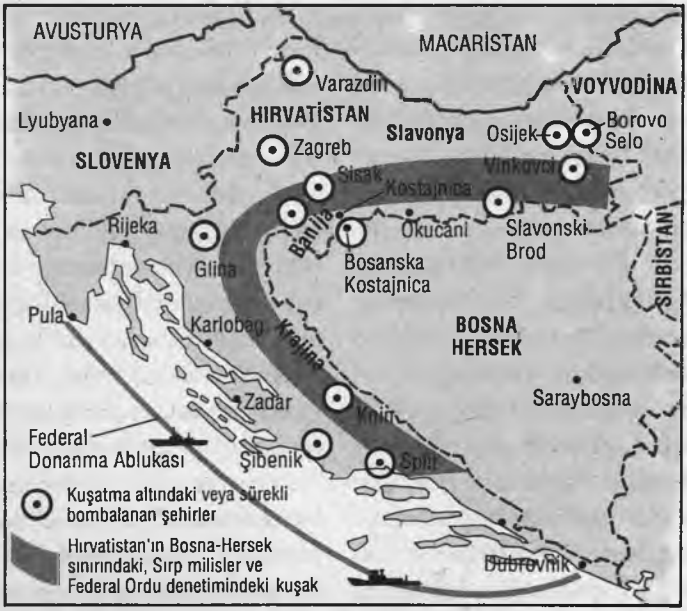
olarak yaşayabileceği, "tam bağımsızlığın bir süreç olduğu, Sloven halkının fazla aceleci olmaması gerektiği" yolunda konuşması, Slovenya ile Hırvatistan arasındaki mesafeyi büyüttü.

8 Temmuz'da, AT heyeti ile Yugoslavya cumhurbaşkanları, Dalmaçya açıklarındaki Brioni adasında, Slovenya'nın sınırları üzerindeki egemenliği ve bağımsızlığını üç ay askıya alarak 1 Ağustos'tan itibaren federal hükümetle yürüteceği görüşmeler çerçevesinde çözüme bağlamasını öngören anlaşmayı imzaladılar. Slovenya'da Parlamento Başkanı Bucar'ın da dahil olduğu bazı radikal politikacılar, bu anlaşmanın Slovenya'nın elini kolunu bağladığı kanısında olsalar da; Slovenya'da halkın büyük çoğunluğu, "artık bağımsızız" inancındaydı. Cumhurbaşkanı Milan Kuçan, AT'nin, "daima sorunlarını uluslararasılaştırmayı ve Avrupa platformunda çözüm arama"yı benimseyen Slovenya'ya bundan sonraki aşamalarda da iktisadî ve siyasî olarak yardımcı olma yükümlülüğünü taşıdığı mesajını verdi.

Stepe Mesiç, Brioni'den sonra fazlasıyla iyimserdi. "İç savaşın çıkmayacağına emin olduğunu, bunalımın saptanan üç aylık sürede savaş olmaksızın çözüleceğine dair iddiaya girebileceğini" açıkladı. Mesiç'in iyimserliğinin bir nedeni Batı'nın Yugoslavya'daki bir savaşı her ne olursa olsun engelleyeceği; diğer ve asıl nedeni ise, bütün cumhuriyetlerde hatta orduda "basiretli", "barışçı" eğilimlerin güçlü olduğu yönündeki inancı idi. Ancak ordudaki ve özellikle Hırvatistan'daki dalgalanmalar, hiç de "barışçılık" yönünde değildi. Orduda "güvercin" Savunma Bakanı General Kadıceviç "ülkedeki bunalıma ordunun müdahelesiyle değil siyasî görüşmelerle çözüm bulunabileceği" demecini verirken; "şahin" Genelkurmay Başkanı Adziç, hem Slovenya başarısızlığının etkilerini silmek, hem de "faşist Hırvatistan"ın bağımsızlaşmasını engellemek için hazırlık halindeydi. Adziç, Slovenya'da gösterilen "zaaf"tan sorumlu tuttuğu çok sayıda subayı emekliye sevketti; 142 subay da istifa ederek ordudan ayrıldılar. Hırvatistan yönetim çevreleri, ordunun ateşkese ve Slovenya'nın "ferahlamasına" rıza göstermesinin, böylece müttefiksiz bırakılan Hırvatistan'a yöne-

lik "esas" harekât için güç toplamaya dönük olduğundan emindiler. Slovenya'nm bağımsızlık ilanı üzerine başlayan çatışmalarla birlikte, Slavonya ve elbette Krayina'daki Sırp milislerin ve Çeteniklerin akınlarının yoğunlaşması, Hırvat yöneticilere göre, ordunun da karışacağı kapsamlı bir saldırının habercisi niteliğindeydi. Nitekim Slovenya bunalımı yatışınca, Hırvatistan'daki Hırvat-Sırp çatışmaları giderek yoğunlaştı ve askerî olarak Slovenya'dakinden çok daha geniş bir çap kazandı. Hırvatistan'daki gidişat, Yugoslavya Devlet Başkanlık Konseyi'nin, ordu ve polis dışındaki bütün para-militer birimlerin silahsızlandırılması ile ilgili talimatını da "yoklukla malul" kıldı.

Sırbistan entelijensiyasında, Slovenya'nın ardından Hırvatistan da ayrılırsa, Yugoslavya'nın iktisaden "azgelişmiş ülke" (siyaseten de "muz cumhuriyeti") konumuna düşeceği kaygısı kendisini göstermekteydi. Temmuz'un ilk haftasında Çetnik önderi Şeşelj, "Hırvatistan, ülkedeki Sırpları da yanına alarak bağımsızlık ilan etmeye kalkışmadıkça" ateşkese uyacaklarını açıkladı. Sırbistan Dışişleri Bakanı Mikasinoviç, cumhuriyetlerin bağımsızlaşması ve "kendi kaderini tayin hakkı" ilkesinin geçerlilik kazanması halinde, Sırpların da bu haktan nasiplerini alması gerektiğini; bu durumda Yugoslavya içindeki mevcut sınırların hiçbir kıymeti olmayacağı tezini yineledi. Miloşeviç aynı şeyi tersinden söylüyordu: "Hırvatistan'ın bağımsızlığına hiçbir diyeceğimiz yok - Sırp halkını beraberinde götürmeye kalkmadığı sürece. Çünkü Sırp halkı Yugoslavya'dan ayrılmak istemiyor." 6 Temmuz'da bütün Sırp halkını "vatanlarını savunmak için hazır olmaya" çağıran dramatik bir konuşma yapan Miloşeviç, "Yugoslav ordusunun da ayrılmak istemeyenleri koruyacağını" belirtti. "Yugoslavya'dan ayrılmak istemeyenleri koruma" formülü, Sırbistan yönetimi ve Hırvatistan'daki Sırp milliyetçileri ile ordu arasındaki siyasî-askerî işbirliğinin meşruiyet kisvesi ve açıkça ilanı idi. Bu işbirliği, Temmuz başından, bu satırların yazıldığı ana kadar Yugoslavya bunalımının odağında yeralan, Hırvatistan'daki iç savaşta belirleyici etken olacaktı.

Hırvatistan'daki iç savaş kuşağı.

Hırvatistan'da iç savaş

FEDERAL hükümet ve Devlet Başkanlığı Konseyi, Brioni anlaşmasını Hırvatistan ve Bosna'daki Sırp azınlığa da teşmil ederek; onların da özerklik-bağımsızlık taleplerini üç aylığına dondurmalarını "kararlaştırmıştı". Hırvatistan'daki Sırp milisler ve Çetnikler, bu "karar"ı kaale bile almadılar. Sırp milislerin komutanı "Kapetan Dragan"ın kuvvetlerini Krayina'dan Slavonya'ya kaydırmasıyla, Temmuz'da çatışmaların siklet merkezi Slavonya oldu - özellikle de Doğu Slavonya'nın Osiyek kenti. Sırp milislerin ve Çetniklerin Osiyek'e saldırması, Hırvatistan'daki Sırp-Hırvat çatışmalarında yeni bir evre demekti: Böylelikle Sırplar ilk kez karma nüfuslu bir yerleşimde üstünlük sağlamak amacıyla değil, tamamen Hırvat nüfuslu bir yerleşime işgal amacıyla saldırıyorlardı.

Yani Osiyek muharebesi, Sırpların tamamen saldırgan konumunda oldukları bir muharebeydi. Sırbistan yönetiminin ve Sırp milislerinin sunuşuna göre ise, mücadeleleri, "Yugoslavya'ya bağlı kalmak isteyen Sırp toplumunun, kendisini Yugoslavya'dan koparmaya çalışan ayrılıkçı güçlere karşı kendisini savunma" mücadalesi idi. Osiyek muharebesinin başlamasından bir süre sonra, Sırp milisler ve Çetnikler, Hırvatistan'ın Doğu sınırının göbeğindeki Baniya bölgesinde saldırıya geçtiler. Planları, kuzeyde Slavonya, ortada Baniya, güneyde Krayina'yı birbirine bağlayarak bir "Sırp koridoru" oluşturmaktı.

Bu günlerde, ordunun "güvercini" Savunma Bakanı General Kadıceviç ile Franyo Tucman gizli bir buluşmada, çatışmaları durdurma koşulları üzerine görüştüler. Ancak bu konuda adım atmak çok zor göründüğü gibi, Kadıceviç'in ordu üzerindeki otoritesi epeyce şüpheliydi. Hırvatistan yönetimi, ordunun tampon bölge oluşturma adı altında Çetniklere donanım sağlayarak ve çatışmaların kızıştığı noktalarda perde oluşturarak destek verdiğinden emindi. Slovenya bunalımının çözülmüş göründüğü Temmuz'un ikinci haftasından itibaren, bu katkının hızla aktif desteğe dönüştüğüne ilişkin işaretler çoğaldı. 18 Temmuz'da Slavonya'da, ertesi gün Krayina'da orduya bağlı birlikler Hırvat milis ve polis karakollarına ağır ateşle saldırdılar. Çetnik önderliği ise, ordu depolarından silah edindiklerini doğrulamakla birlikte, "Çetniklere karşı önyargılı olan komünist komutanların" varlığı nedeniyle Halkordusu'na asla güvenmediklerini söylemekteydi. 25 Temmuz'da Yugoslav ordusu Erdut yöresinde Hırvat mevzilerini ağır topçu ateşine tutarak gerçekten ciddi biçimde devreye girdi. Gerekçe, "Hırvat milislerinin sebepsiz yere ordu birliklerine saldırmış olmaları"ydı.

Zagreb'e banliyö denebilecek kadar yakın olan İlok kenti havadan bombalandı. Temmuz'un son haftasında Zagreb kenti tam anlamıyla panikteydi. 27-28 Temmuz'daki haftasonunda, Zagreb'in güneyinde yoğunlaşan çatışmalarda 200'e yakın insan öldü.

28 Temmuz'da, ordunun çok üstün gücü karşısında Hırvat milislerin çok ağır kayıplar vermesiyle askerî bakımdan sıkışan Hırvatistan hükümeti, tek taraflı ateşkes ilan etti. Hırvatistan yönetimi, sorununu olabildiğince uluslararasılaştırarak askerî dezavantajlarını diplomasi ile dengeleme çabası

Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de, II. Dünya Savaşı'ndan kalma sığınaklarda bombardımanın geçmesini bekleyen insanlar.

içinde, ateşkesin esenliğini güvencelemek için AT'nin bir gözlemci heyet oluşturmasını talep etti. Hatta Savunma Bakanı Codan, ülkeye BM'e bağlı barış gücünün gönderilmesi önerisini dile getirdi. Sağlıklı bir ateşkes denetim mekanizmasını Yugoslavya politikasının olağan mecrası içinde oluşturmanın zorluğu, 29 Temmuz'da bir kez daha açığa çıktı: Federal Parlamento'da, Sırbistan-Karadağ-Voyvodina-Kosova blokunun sunduğu, Hırvatistan'daki ateşkesi denetlemekle görevli komisyonun başkanlığına Sırp milislerini "Hırvat faşistlerine karşı kahramanca mücadelelerinde kutlayan" bir demeç veren Karadağlı Kostiç'in atanması önerisi, Makedonya ve Bosna-Hersek temsilcilerinin de oylarıyla kabul edildi.

Hırvatistan "cephede" olduğu gibi iç politikasında da sıkışmaktaydı. 1 Ağustos akşamı Cumhurbaşkanı Tucman parlamentoyu olağanüstü oturuma çağırarak, bütün partilerin katılacağı bir "millî koalisyon" yönetimine dayalı "savaş kabinesi"nin kurulmasını istedi. Yeni hükümette, bakanların yalnızca üçte biri Tucman'ın Hırvat Demokratik Birliği'ndendi. Özellikle, 1968-71'deki "Hırvat Baharı"nın sürükleyici isimlerinin ve öğrenci kuşağının ağırlıkta olduğu, sosyal demokrat eğilimli Hırvat Halk Partisi'nin yönetimdeki ağırlığı arttı. ('68'de "Hırvat Kraliçesi" diye anılan, dönemin Hırvatistan Komünistler Birliği önderi Dabçeviç-Kuçar da bu partideydi). Krayina bunalımının başından beri "kararlı davranmamak"la suçlanan İçişleri Bakanı Cvitan görevinden alındı. Ulusal savunmayı "acemice" yürütmekle suçlanan Ulusal Milis komutanı emekli general Spegelj istifa etti. Tucman'ın bu hamlesi, "millî" kaygılar kadar siyasî konumunu sağlama alma kaygısından da kaynaklanmıştı. Hırvat Demokratik Birliği (HDB) bünyesinde çelişkiler Temmuz başından beri derinleşmekteydi. HDB'deki şoven-radikal unsurlar, Temmuz sonlarına doğru Tucman'ı indirmek üzere parti-içi bir darbe tasarlamışlar, ancak başarılı olamamışlardı. Tucman'ın "millî koalisyon"a gitmesi, biraz da bu radikal kanadı geriletmek içindi. Tucman, Ağustos başında Hırvat şovenizmine karşı ilk kez açık tavır alarak, "Ustaşa ideolojisine yakın olan aşırı unsurların" etkisizleştirildiğini belirtti. HDB'nin şoven ve radikal unsurla-

rı eleştirilerini sürdürdüler. Bu kanadın sözcülerinden Yoşko Kovaç, "modern bir devlet gibi değil, bir Ortaçağ Bizans kalıntısı gibi davranan Sırbistan'ın saldırgan düşman, ordunun da onun işbirlikçisi olduğunun resmen açıklanmasını" ve Sırbistan'la ilişkilerin kesilmesini istemekteydi. Parlamento, sadece "ordunun bazı kesimlerini" "işgalci" olarak tanımladı. HDB'deki "en radikal" grup olan "Slavonya Fraksiyonu"nun genç önderi ve Osiyek Hırvat milis gücünün komutanı Branimir Glavas, Tucman'ı duyarsızlıkla suçladı. "Millî kaolisyon"un kurulmasını zaaf göstergesi sayarak eleştirdi. Glavas, bağımsız Hırvatistan'ın görüşmelerle değil, Sırplara karşı savaş meydanında kurulabileceğini savunuyordu. Glavas v.d. radikal unsurlar, "millî koalisyon"un kurulmasıyla iktidar tabanının genişlemesi, hükümetteki etkilerinin azalmasına yol açtığı için çok tepkiliydiler. "Millî koalisyon"un kurulmasından bir süre sonra Savunma Bakanlığı'nın, 22 yıl Kanada'da kızarmış tavuk lokantası işleten ve bağımsızlıktan sonra ülkesine dönen Bak Şuşak'a verilmesi, radikal milliyetçilerin yönetime tepkisini körükledi (Şuşak'a derhal "Pizzacı" lâkabı yakıştırıldı!). Buna karşılık, Tucman'ın çizgisine de ağır eleştiriler gelmekteydi. Bu eleştirilere göre Tucman Hırvatistan'daki Sırp azınlıkla, en azından onların ılımlı temsilcileriyle diyalog aramayarak Çetniklerin konumunu güçlendirmişti. *Vyesnik* gazetesi, Tucman'ın, kendi ülkesindeki Sırpları muhatap almayıp, kimseyi bilgilendirmeden ("kabile şefi" gibi) Miloşeviç'le özel görüşmeler yürütmesine çıkıştı. Danas gazetesi, Tucman'ın ülkenin kaderini Batı desteğine teslim etmesini yanlış buluyordu. HDB karşısında muhalefeti oluşturan partiler, yeni bir Anayasa hazırlanmasını önermekteydiler. Yeni Anayasa, Hırvatistan Sırplarına, kendi yönetim organlarını ve polis örgütlerini kurabilecekleri özerk bir statü verecekti. Tucman bu öneriyi benimseyerek, "bizimle birlikte çalışmayı kabul ederlerse Sırp toplumuna bütün yurttaşlık haklarını, kültürel hakları ve yerel özerklik vermeye hazır olduklarını" açıkladı. Milliyetçi olmayan Hırvat soluna göre, bu adım için de artık çok geçti...

Avrupa Topluluğu'nun iktidarsızlığı ve çelişkileri

TEMMUZ sonunda Hırvatistan'daki çatışmalardan gelen ölüm haberlerinin üç haneli rakamlara ulaşmasıyla "iç savaşı önleyen hakem" fiyakası berhava olan ve Hırvatistan'ın açıkça imdat istediği Avrupa Topluluğu, "bir şeyler" yapma telaşındaydı. 29 Temmuz'da Brüksel'den Yugoslavya'ya yapılan olağanüstü toplantı davetine sadece Bosna-Hersek ve Makedonya temsilcilerinin icabet etmesi, AT'nin Yugoslavya politikasındaki kıymet-i harbiyesinin sergilenmesi bakımından hazin bir işaret oldu. Bu toplantıda gündeme getirilen, AT'nin gözlemci sayısını 50'den 500'e çıkarması önerisine cevaben, Sırp milis yönetimi, gözlemcilerin Hırvatların önünde canlı kalkan olmaya kalkışmaları halinde onlara da ateş etmekte tereddüt edilmeyeceğini bildirdi. Sırbistan yönetimi de, Hırvatistan'daki çatışmaların taraflarının Hırvatistan hükümeti ile "Krayina Özerk Cumhuriyeti yönetimi" olduğu, dolayısıyla kendisinin herhangi bir tarafı temsil edemeyeceği tezinde ısrarlıydı. Miloşeviç böylelikle kendisinin ve ordunun Hırvatistan iç savaşındaki sorumluluğunu reddediyor, daha önemlisi, Hırvatistan Sırplarını siyasî ve diplomatik olarak meşrulaştırmayı hedefliyordu. Miloşeviç, AT'de henüz üzerinde "sesli düşünülen", Yugoslavya'ya "Avrupa Barış Gücü" sevkedilmesi önerisine de şiddetle karşı çıktı.

Yugoslavya bunalımı derinleştikçe, AT üyeleri arasındaki çelişkiler de belirginleşmekteydi. Öncelikle Hırvatistan'daki iç savaşın kangrenleşmesi nedeniyle; ayrıca Yugoslavya'da kesinkes birlik-bütünlükten yana tutumunu "gözden geçirerek" Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını tanıyabileceği sinyalleri veren ABD'yi "yakalama" kaygısıyla, Almanya ve İtalya (AT dışından da Avusturya) daha açık bir Sırbistan karşıtı politika uygulanması için bastırmaya başladılar. Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlıklarının kesinlikle tanınmasından yana olan Avusturya'nın tek sıkıntısı, bu adımı birlikte atacağı müttefik bulmadaydı. İzlediği bu "aktif" politika ile, aynı zamanda, "dünya politikası" çapında boy göstermenin peşindeydi

- Avusturya "hariciyesi", ABD ve AT'nin Yugoslavya bunalımında belirleyici ağırlık koyamayarak tek tek devletlerin diplomatik inisyatiflerine zemin hazırlaması ile, bu fırsatın doğduğu kanısındaydı. Hırvatistan ile Slovenya'nın bağımsızlıklarını tanımayı AT ortaklarına Haziran sonundan beri öneren Almanya'ya gelince; Alman yönetimi Temmuz sonuna gelinirken bu önerisini "ültimatom" havasında dillendirme eğilimine girmişti. Avusturya ile Almanya'nın atak tutumlarıyla diplomatik ve geleceğe dönük iktisadî-siyasî "parsayı" toplamalarına seyirci kalmak istemeyen İtalya, Temmuz ortalarından itibaren resmi dış politikasını da tashih etti: Hırvatistan ile Slovenya'yla "tarihi bağlarım" vurgulamaya, bağımsızlıklarına daha enerjik destek vermeye yöneldi.

Almanya-Avusturya-İtalya çizgisine karşılık Fransa, Yugoslavya'nın bütünlüğünün korunmasında ısrar eden bir politika gütmekteydi. Fransa Dışişleri ve resmi kamuoyu, Yugoslavya'nın parçalanmasının, uzun veya orta vadede iki tehdit yaratacağı kanısındaydı: İslam fundamentalizmi ile Alman yayılmacılığı ve hegemonyası...Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla oluşturulacak emsalin, Bosna-Hersek'i bağımsızlığa itmesinden; böylece Avrupa'nın içinde İslami bir devletin kurulmasından endişeliydiler. İslami bir devletin Avrupa'daki varlığı, fundamentalizme ivme verebilir, gerek Fransa gerek diğer Avrupa ülkelerindeki Müslüman toplulukları "beşinci kol" haline getirebilirdi. Diğer tehdit, I. Dünya Savaşı'na kadar Avusturya-Almanya etkisinde olan Hırvatistan ile Slovenya'nın bağımsızlaşmasının, Almanya'nın kıtadaki hegemonya stratejisine moral ve fiili destek sağlaması idi. Fransa'nın politikası, nesnel olarak Sırbistan'a destek olduğu suçlamalarına hedef olmasını getirdi - öyle ki, Eylül başında, Hırvatistan Devlet Başkan Yardımcısı Tomac "Fransa ile Miloşeviç arasındaki gizli bağlar"dan söz edecekti. AT çatısı altında, Kuzey İrlanda "belası"ndan ve Alman hegemonyasından çekinen İngiltere ile; Baltık ülkelerinden sonra Yugoslavya cumhuriyetlerinin de devreye girmesi halinde Avrupa politikasında kendisine biçtiği denge unsuru rolünü yitirmekten çekinen ve keza "büyük Almanya"dan ürken Hollanda, Fransa'ya yakın bir tutum almaktaydılar. 7 Ağustos'ta ilk kez köşeli bir görüş bildirerek, Yugoslavya'ya hitaben

iç savaşa son verilmesini isteyen Sovyetler Birliği de; Avrupa'ya hitaben, sürece tek yanlı (Hırvatistan-Slovenya lehine) müdahale edilmesinin tehlikelerine dikkat çekerek Fransa-İngiltere-Hollanda hattına katıldı.

Bu koşullarda AT'de, Yugoslavya'ya vaadedilen 1.7 milyar dolarlık acil yardım kredisini iç savaşın durdurulması şartına bağlamak gibisinden ekonomik "şantaj"lar dışında yaptırımların formüle edilebileceği bir mutabakat zemini oluşamıyordu. Bir yandan da Hırvatistan'ın yardım çağrısına karşılık verememek, Avrupa'nın özellikle sağ kamuoyunda ciddi tepkilere yolaçmaktaydı. AT'nin Ağustos başındaki girişimleri sonuç vermeyince Franyo Tucman'ın BM ve AGİK nezdinde girişimde bulunacaklarını söylemesi; umudunu Avrupa'nın etkin, hatta askerî bir müdahalesine bağlamış görünen Stepe Mesiç'in sitemleri; Milovan Cilas'ın, AT'nin tek başına söz sahibi olamayacağını savunarak, Sovyetler Birliği, AT ve ABD'nin Yugoslavya'ya ortak diplomatik müdahalede bulunmalarını önermesi, bu kamuoyu odaklarının "Avrupalılık" gururunu fazlasıyla incitiyordu.

Bu arada, Sırbistan kamuoyunda Almanya, tam bir millî düşman figürü haline gelmekteydi. Öyle ki, "Habsburg nostaljisi" ile suçlanan Avusturya, Almanya'nın yardakçısı derekesine düştü. Temmuz başında Belgrad televizyonunun, Almanya'yı Slovenya ve Hırvatistan'a silah sevketmekle suçlamasından sonra; ay ortasında *Borba* gazetesi, "Yugoslavya bunalımının derinleşmesinde Almanya'nın rolü"nü teşhir eden bir yazı dizisi yayımladı. Sırp basınında, Tucman'ın 18 Temmuz'da Almanya'ya resmi bir ziyaret yaparak Kohl'le görüşmesi, Ustaşa şefi Paveliç'in Hitler'i ziyaretine benzetildi. Sırp milliyetçilerine göre, Avusturya ile Almanya'nın Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını alttan alta desteklemelerinin kökünde, Almanya'nın Adriyatik denizine açılma planları yatıyordu. Sırp aydınları arasında, Sırbistan bakımından I. Dünya Savaşı'ndaki Avrupa cephe düzeninin yeniden oluştuğu kaygısı güçlü: Sırbistan'a karşı güçlü Almanya-Avusturya tehdidi, buna karşılık sadece, Yugoslavya'nın bütünlüğünde daha kararlı olan Fransa'nın, belki biraz da İngiltere'nin cılız desteği. Sadece I. Dünya Savaşı'ndaki değil, II. Dünya Savaşı'ndaki düşman cephesi de aynen teşhis edilebiliyordu: Almanya-

Avusturya-İtalya "Mihver"i ve kukla faşist Hırvat devleti. Milovan Cilas'ın, "Hırvatistan ve Slovenya'ya açık destek vermeleri halinde Yugoslavya'da doğrudan doğruya iç savaşa yolaçacaklarını" söyleyerek Avusturya ve Almanya'yı uyarma gereği duyması; anti-Alman "millî öfke"nin sahiciliğini bilmesindendi. Sırbistan yönetimi, Temmuz sonunda oluşturulan AT ateşkes gözlemci heyetinde Almanların yeralmasına karşı çıktı. Sırbistan kamuoyunda, bütün olarak AT'ye karşı da belirli bir "red cephesi" oluşmuştu: Radikal milliyetçilerin olduğu bu cephe, AT'nin kendisine biçtiği müdahale selahiyetiyle Yugoslavya'nın egemenlik haklarını çiğnediği kanısındaydı.

26 Temmuz'da *Süddeutsche Zeitung* gazetesinin muhabiri Egon Scotland'ın Çetniklerce öldürülmesi, Alman-Sırp gerginliğini Alman kamuoyunda da tırmandırdı. Temmuz başlarında "Sırp halkının 'efendi millet' kibirine kapılarak Yugoslavya'ya egemen olma tutkusundan caydırılması" gibi görece "yumuşak" telkinlerde bulunan Alman basını; Ağustos'tan itibaren, "Avrupa uygarlığından nasipsizliklerini kanıtlayan" Sırpların ve Çetniklerin vahşeti üzerine haberlere yorumlara ağırlık vermeye başladı. Çetniklerin, dokuz Hırvat polisi-

nin gırtlaklarını kestikleri, pek çok Hırvat'ın gözlerini oydukları, kadınlara-kızlara tecavüz ettikleri bildiriliyordu. Elbette bu haberler sadece Alman basınında yeralmıyordu ve tamamıyla "şişirme" değildiler; Krayina'da yılbaşından beri tırmanan şiddet, şimdi bütün Doğu Hırvatistan'da insanlık dışı görünümler kazanmaktaydı.

Ağustos'a gelinirken, sadece Almanya'da değil bütün Avrupa sağ (hatta giderek genel) kamuoyunda Sırbistan karşıtlığı, yüksek tirajlı İtalyan gazetesi *Corriere della Sera*'nın ifadesiyle "anti-Saddam koalisyonu ruhunu" diriltme çağrıları yapacak ölçüye varmıştı. ABD'nin etkili gazetesi *New York Times* da 14 Ağustos'ta, ABD yönetimini tavır almaya çağıran bir yazı yayımladı: "Yaptıkları işgaller, saldırganların yanına kâr kalmamalıdır. Başkan Bush, Kuveyt'i gaspeden Saddam'a karşı bütün dünyayı bu ilke etrafında seferber etmeyi başardı. Bu ders, Sırbistan'ın komünist önderi Slobodan Miloşeviç'e bir şey öğretmemişe benziyor. Sırbistan'ın sınırlarını genişletmeyi hedefliyor ve bunu yaparken siyasî yıldırıya ve kaba askerî güce başvuruyor. Bu hoyrat gerçekliğe henüz eğilmemiş olan Washington'un tavır belirlemesi gerekiyor."

Ağustos ortalarında, AT platformunda, "Yugoslavya'da saldırgan tarafın Sırbistan olduğu" tespiti üzerinde resmen mutabakat sağlandı. 8 Ağustos'ta bir temsilcisini Sırp Ortodoks Patriği Pavle ile görüşmeye gönderen Papa 2. Jean Paul, 17 Ağustos'ta Macaristan'da, "Hırvatistan'ın sevgili evlatlarının meşru isteklerini paylaştığını" açıkladı ve uluslararası camiayı "Hırvatistan'ın evlatlarına" destek vermeye çağırdı.

Ağustos/Eylül: İç savaş tırmanıyor

BAŞTA Almanya olmak üzere Batı ile Sırbistan arasındaki gerilimin tırmanması üzerine Sırp halkında yayılan "millî birlik ve beraberlik ruhu", Miloşeviç'in kitle desteğini artırdı. Miloşeviç, Sırp Diriliş Hareketi önderi Vuk Draşkoviç'in "savaşın Sırbistan ve Hırvatistan iktidarlarına yaradığını" söyleyerek ateşkesi desteklemesi ile, milliyetçilikte radikallik sancağını (tabii Çetnikler sayılmazsa) yine ele geçirmişti. "Sırp düşmanı" Batı'ya karşı öfkenin kabardığı bir ortamda, söyleminde hep "Batı demokrasisi"ne atıf yapan Draşkoviç gözden düşerken; Miloşeviç "Batı'ya kafa tutan adam" imajıyla prim kazanmaktaydı. *Nin* gazetesi, Miloşeviç'i, "tarihte, savaş meydanlarında kazanılanı barışta da korumayı bilen ilk Sırp devlet adamı" diye yüceltiyordu. Eylül başında Borba gazetesinin yayımladığı bir haber, Sırbistan Cumhurbaşkanı ve Sosyalist Parti önderinin, milliyetçilik adına kullanılabilecek bütün kozlara el atmaya açık olduğunu ortaya koydu: Miloşeviç, Belgrad'da düzenleyeceği bir mitinge katılmasını sağlamak için, Karayorgiyeviç hanedanından Aleksander'le temasa geçmişti!

Çatışmaların sıcağına dönülecek olursa: Devlet Başkanlığı Konseyi'nin girişimiyle 7 Ağustos sabahı ilan edilen ateşkesin ömrü birkaç saati aşmadı; Hırvatistan'da çatışmalar Ağustos boyunca sürdü. Ordunun, yakaladığı bazı Hırvat milisleri idam ettiği haberleri iletiliyordu. Ağustos ortasında, Sloven ve Hırvat Savunma Bakanları, ordunun kapsamlı bir "nihaî saldırı"ya geçeceğine dair sağlam gözlem ve istihbaratları olduğunu açıkladılar. Slovenya Savunma Bakanı Janes Yanşa'nın aldığı istihbarata göre, Genelkurmay Başkanı Blagoye Adziç 5 Ağustos'ta güvendiği subaylarla yaptığı toplantıda, ordunun Slovenya'dan çekilmesinin taktik bir manevra olduğunu açıklamıştı. Sonbaharda Hırvatistan ve Slovenya'ya karşı kesin saldırıya geçilecek, "belki 10 bin insan ölecek", ama Yugoslavya "huzura kavuşacak"tı. İlk aşamada, Güney Dalmaçya'nın, Split ve Dubrovnik gibi önemli merkezleriyle birlikte Hırvatistan'dan koparılması planlanmıştı. (Bu istih-

baratı "patlatan" Yanşa, 1988'de Sloven muhalif gençlik dergisi *Mladina*'nın, ordunun Slovenya'ya dönük darbe hazırlığı iddiasını belgeleyen yayınının da baş kahramanıydı!). Hırvatistan Savunma Bakanı Bebiç de ordunun Bosna-Hersek'in Hırvatistan sınırına olağanüstü büyük yığınak yaptığını bildirdi. Krayina Sırp milis yöneticilerinin "cümbüş yaklaşıyor" türünden açıklamaları da, birşeyler döndüğünü sezdiriyordu. Halkordusu resmi bir açıklama yaparak bu iddiaları yalanladı.

Ne var ki 18 Ağustos'ta ordu birlikleri Hırvatistan'da, yoğun topçu ateşiyle ve hava bombardımanıyla, gerçekten nihaî saldırı olduğunu düşündürtecek çapta bir saldırıya geçtiler. Açıkladıkları amaç, "Hırvat ve Sırp milisler arasında tampon bölge oluşturmak"tı; ama birliklerin hareketi tamamen Hırvat milis mevzilerini hedef alıyordu. Slavonya'da, Hırvat milislerin sadece hafif ateşli silahlara sahip oldukları Vukovar kenti, ağır topçu ve hava bombardımanı altında harabeye döndü. Baniya'da da çatışmaların yoğunlaştığı Sisak kenti altüst oldu. Devlet Başkanı Mesiç'in orduyu kendisinden ve Konsey'den izinsiz hareketle suçlaması, sonra 8 Eylül'de birliklerini kışlalarına döndürmedikleri takdirde komutanları "isyancı" sayacağını açıklaması nafile idi. 24 Ağustos'ta Hırvatistan Savunma Bakanı Bebiç bütün Hırvatları "Sırpların ve ordunun sinsice terörist saldırılarına karşı vatanı savunmak için" sefer-

Hırvat-Sırp çatışmalarının topyekûn savaşa dönüşmekte olduğu, Ağustos'un son günleri; hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman cepheye moral ziyaretinde.

berliğe çağırdı. "Ülkenin her karış toprağının geri alınacağını" söyleyen Franyo Tucman, 26 Ağustos'ta ilk kez askerî kıyafet giyerek çatışmaların sürdüğü bir kasabada incelemelerde bulundu.

Eylül'e girilirken, Hırvatistan'ın kuzeyde Slavonya'dan güneyde Adriyatik kıyısındaki liman kenti Split'e kadar olan doğu kesimi, kordon halinde cepheye dönüşmüş; ülkenin yaklaşık dörtte biri Sırp milislerin, Çetniklerin ve/ya ordunun denetimine girmiş durumdaydı. Devlet Başkanlığı Konseyi, Mesiç-Ordu ihtilafı üzerine Eylül'de fiilen dağıldı. Eylül sonunda bu makamı, Sırbistan, Karadağ Cumhuriyetleri ile Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki "Sırp Özel Bölgeleri"nin temsilcilerinin oluşturduğu "Sırp Bloku" doldurdu. 1991 yazına dek cumhuriyetlerden gelen aidat "sızıntılarından" bile mahrum kalan federal hükümet, etkisini yitirmişti. Tamamıyla *defeatist* (yenilgici, yenilgiyi kabullenmiş) bir halet-i ruhiyeye giren Başbakan Ante Markoviç, "sistemin çalışamaz hale geldiğini, mantıksız düşünceler ve mantıksız seçeneklerin hüküm sürdüğünü" söylüyordu. Çeşitli federal parlamento komisyonları ara ara "ateş-

Belgrad'da Kara Kuvvetleri karargâhı önünde protesto gösterisi yapan kadınlar. Pankartta "Kardeşimi Geri Verin" yazıyor.

kes anlaşması taslağı", "yeni bir federasyon modeli" gibi önerilerle cumhuriyetler arasında mekik dokuyorlar, ama ya hiç karşılık bulamıyorlar ya da umutlar çabuk sönüyordu. Eylül başında Sırbistan'ın inisyatifi ve Makedonya ile Slovenya temsilcilerinin katılımıyla hazırlanan ve bütün "temel" etnik gruplara bağımsız devlet kurma veya federasyona bağlı kalma hakkı veren bir "yeni federasyon modeli" taslağı, Hırvatistan tarafından, Sırp azınlığı (ve topraklarını) Hırvatistan'dan koparmaya dönük bir girişim sayılarak reddedildi. Federal otoritenin denetiminden çıkan ordunun içinde de emir-komuta zincirinin sağlıklılığından şüphe ediliyordu. Pek çok komutan (özellikle keskin Sırp milliyetçisi olanlar), kendi inisyatifiyle hareket ediyordu. Çetnik ve "yerli" milis güçleri de, siyasî-ideolojik saiklerin flulaştığı, haydutça, korsanca eğilimlerin öne çıktığı bir yönelim içindeydiler.

Bu arada Yugoslavya'da barış hareketi yavaş, ama umut verici bir seyir izlemekteydi. Ülkedeki emekçilerin yaklaşık üçte birinin orduda silah altında olduğunu ha-

tırlatarak ananevî "kılıçları saban yapalım" şiarına umutsuzca başvuran sendikalar, barış hareketinin önemli bir bileşeni idiler: İç savaşın ülkedeki iktisadî bunalımın, yoksulluğun, işsizliğin, işçi haklarının önceliklilığini ortadan kaldırdığını vurgulayarak, ısrarla, rutin halinde, çatışmaların durdurulmasını talep eden açıklamalar yapıyorlardı. İç savaşın sıçramasından ziyadesiyle ürkülen Bosna-Hersek, barışçı toplumsal muhalefetin merkeziydi.

11 Ağustos'ta Saraybosna'dan çatışmaların yoğunlaştığı Osiyek'e bir "barış kervanı" yola çıktı, ama hiç de dostça karşılanmadı. 17 Ağustos'ta Bosanska Dubiça kasabasından çıkan göstericiler, Zagreb-Belgrad karayolu üzerinde, Miloşeviç ile Tucman'ı "Barış Beyannamesi"ni imzalamaya çağıran simgesel bir yürüyüş yaptılar. Ağustos sonunda, Temmuz başındaki Slovenya bunalımında olduğundan çok daha kitlesel bir "anneler hareketi", Yugoslavya'nın heryerinde sesini duyurdu. Bu kitlesel hareketin oluşumunda, ordunun "personel azlığı" gerekçesiyle terhisleri üç hafta ertelemesinin de payı vardı. 28 Ağustos'ta Saraybosna'da binlerce kadın, "iç savaş bitsin", "Sırp ordusu dışarı" ve "çocuklarımızı geri verin" sloganlarıyla gösteri yaptı. Belgrad'da kalabalık bir gösteri polis tarafından dağıtıldı. Zagreb'de de anneler çatışmaların bitmesi talebiyle gösteri yaptılar. 29 Ağustos'ta, çatışmaların sürdüğü Osiyek kenti önünde, 10 bin kadar kadın savaş karşıtı gösteri düzenledi. Annelerin gösterileri, barış hareketinin çok önemli bir merhalesi idi. Sırbistan'daki bağımsız *YUTEL* televizyonunun şovenizme ve iç savaş körükleyiciliğine karşı yayınlarının, bu yavaş ama canlı gelişimdeki payı kaydedilmeli...

Hırvatistan'ın "topyekûn savaş"ın eşiğine gelmesi, AT'yi yine panikletti. Almanya ve Avusturya'dan sonra İtalya da Slovenya ile Hırvatistan'ı tanımak durumunda kalabileceğini açıkladı. 28 Ağustos'ta AT, 1 Eylül'e kadar ateşkes sağlanmadığı takdirde Sırbistan'a yaptırım uygulanacağını bildirdi. 29 Ağustos'ta, Hırvatistan'daki iç savaşı görüşmek üzere bir Uluslararası Barış Konferansı toplanması doğrultusundaki AT önerisini Tucman derhal, Miloşeviç 31 Ağustos'ta kabul etti. Miloşeviç, ateşkesi denetleyecek güçler arasında "Hırvatistan'daki Sırp toplumu"nu da anan Anlaşma ile, Hırvatistan Sırplarının siyasî statüsünün ulus-

lararası düzeyde meşrulaşmasının sağlandığı kanısındaydı; bu onun için önemli bir kazanımdı. Anlaşmayı kendi hesabına "siyasî ve diplomatik başarı" sayan Hırvatistan, Avrupa kamuoyundaki "masum taraf" imajını zedelememek için, seferberlik ilanını geri aldı. Ancak 2 Eylül'de Miloşeviç, Karadağ dışındaki bütün cumhuriyetlerin temsilcileriyle birlikte AT'nin ateşkes anlaşmasını imzalarken; bu anlaşmayı tanımayan Çetnik ve Sırp milis güçleri, saldırılarını boyutlandırdılar. İç savaşın başlamasından beri en kanlı çatışmalar 2 Eylül'ü izleyen günlerde yaşandı, birkaç günde 300 kadar insan öldü. Hırvat yönetiminin yorumuna göre Miloşeviç'in güttüğü taktik, "sahici" barış görüşmelerine oturulduğunda pazarlık gücünü olabildiğince artırmak için, fiili durumlar yaratmak, askerî bakımdan avantajlarını geliştirmekti. Tucman, "Çetniklerin patronları tarafından geri çağrılmasının meseleyi çözeceği" kanısındaydı...Eylül'ün ikinci haftasında ordu da, Hırvat kuvvetlerince birliklerine ateş açıldığı gerekçesiyle yeniden savaşmaya başladı. Devlet Başkanı Mesiç, "meşru otoriteye karşı darbe yapmak"la suçladığı ordu yönetimini yargılamakla tehdit etti; ardından Batı'nın askerî müdahelesini isteyebileceğini söyledi. Mesiç'in bu açıklamasını "vatan hainliği" ile suçlayarak şiddetli tepki gösteren ordu yönetimi, Hırvatistan yönetiminin kendisini "ateşkese zorlama" saikiyle aldığı bazı "atak" önlemler karşısında iyice sertleşti: Hırvatistan, 14-15 Eylül'de bazı subayları esir etmiş, topraklarındaki bazı Federal Ordu kışlalarını ablukaya almıştı. Bu arada bazı radikal milliyetçi Hırvat "komitacıları" Belgrad'da bombalı eylemler gerçekleştirdiler ve bu saldırıları boyutlandırma tehdidini savurdular. Bu "manzara", ordu makamları için büyük tahrikti: Ordu ateşkes şartlarını ihlâlle suçladığı Hırvatistan'a karşı 17 Eylül'de çok şiddetli, topyekûn bir savaşa girişti. Deniz ve Hava Kuvvetlerinin de katılımıyla, Dalmaçya'nın Güney ve Orta kesimlerini Hırvatistan'la bağlantısını koparmaya dönük bir harekât başladı. Kışla kuşatmasının bazı birlikleri felcetmesi ve birkaç uçak düşürmeleri üzerine Temmuz'dan beri ilk kez "askerî başarı" umuduna kapılan Hırvatistan; yedi liman kentinin denizden ablukaya alınması, Zagreb'in havadan bombalanması, Vukovar, Vinkoviç gibi önemli kentlerin denetiminden çıkması ile kıskaç altında,

21 Eylül'de acil ateşkes arayışına girdi. 18 Eylül'de ordunun ve ilgili cumhuriyetlerin temsilcilerinin imzaladığı, "bütün silahlı grupların" yasaklanıp ordunun kışlaya dönmesini hükme bağlayan anlaşma, 26 Haziran'dan beri ilan edilip bozulan ateşkeslerden daha sağlam bir ateşkes için umut vaadediyordu. 22 Eylül'de, Savunma Bakanı Kadıçeviç birliklerine ateşkes emri verdiğini bildirdi. Eylül'ün son haftasına girilirken, ister "öfkesi" ile, ister planlı işbirliği ile olsun, ordu, Miloşeviç'in fiili durumlarla "Sırp hayat sahasını" genişletme hedefinin gerçekleşmesini sağlamış durumdaydı...

İç savaşın ağırlaştığı günlerde, AT bocalamasını sürdürmekteydi. İtalya ile Almanya 15 Eylül'de "Hırvatistan ile Slovenya'nın bağımsızlıklarını tanıma" silahını yeniden gündeme getirdiler. 16 Eylül'de AT makamları "barış gücü" önerisini dillendirdiler. ABD de bu öneriye destek verdi. 19 Eylül'de Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand, barış gücü önerisine destek verdi, daha önemlisi Almanya-Avusturya-İtalya hattına yaklaşarak "Yugoslavya cumhuriyetlerinin birarada yaşamasının artık mümkün görünmediği" yolunda görüş belirtti. Ancak İngiltere, askerî müdahale "opsiyonunu" kesin bir tavırla veto etti. Düzenleyeceği Barış Konferansı Hırvatistan ile Slovenya'nın çekilmesi ile abesleşen AT, bir "posta" daha siyasî etkinlik ve itibar kaybına uğradı. AT'nin "aktif müdahale" yanlısı Almanya v.d. üyeleri de, "gürleyip gürleyip bir türlü yağmamaları" nedeniyle hem Hırvatistan/Slovenya kamuoyunda hem kendi kamuoylarında hafife alınır olmuşlardı...

Yine de Barış Konferansı Den Haag'da (Lahey) toplantılarını sürdürdü. Ekim ayı içinde, ilki AT'nin, ikincisi SSCB Devlet Başkanı Gorbaçov'un girişimleriyle sağlanan iki ateşkesin ömürleri yine saatlerle sınırlı kaldı. Federal Ordu'nun saldırısı, yoğunlaşarak devam etti. "Her an düşebilir" denilen Vukovar ablukasına, Ekim başında Dubrovnik'in denizden ve karadan kuşatılması eklendi. Avrupa kent uygarlığının önemli tarihsel merkezlerinden olan, "Adriyatik'in İncisi" Dubrovnik'in (eski adıyla Ragüsa) bombalanması, Batı kamuoyunda "barbar Sırplar" imajının yayılmasını getirdi. Kasım'a girilirken, Miloşeviç'in "Yugoslavya'yı bölmeyi amaçlamakla" suçladığı AT'nin barış girişimini ve planını reddetmesi üzerine AT yaptırımlar uygulamaya yöneldi. 9 Ka-

sım'da AT Yugoslavya'ya (yani esasen Sırbistan'a) yaptırım uygulamaya başladı; ABD de ambargoya katıldı. Bu evrede, 18 Kasım'da Vukovar'ın düşmesi ile yenilgi havasına giren Hırvatistan'ın NATO vb. "Barış Gücü" müdahalesi talepleri, diğer yandan Almanya, Avusturya, İtalya'nın, Şlovenya ile Hırvatistan'ı tanıma yönündeki baskıları yoğunlaşıyordu.

Bosna-Hersek "sırasını" mı bekliyor?

HIRVATİSTAN'DAKİ iç savaşın gölgesinde "sıralarının" gelmesini bekleyen, sıcak çatışma potansiyeli taşıyan bunalım merkezlerinin durumuna da değinmek gerekir: Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova. Temmuz sonunda Miloşeviç'in Hırvatistan'a karşı ittifak önerdiği Bosna-Hersek ve Makedonya, hem böyle bir ittifaka girerek Sırbistan'ın uydusu olmama kaygısını taşıyor; hem de 1991 başından beri savunuculuğunu yaptığı "esnek konfederasyon" formülünün olabilirliğinin azalmasından dolayı sıkışıyorlardı. Slovenya ile Hırvatistan'ın federasyonu terketmesiyle Sırbistan'la başbaşa kalmak, olabilirliğinin ötesinde, onlar açısından bu formülün savunulabilirliğini de ortadan kaldırıyordu. Gligorov ve İzzetbegoviç, başarı şansı azalsa da, ortak hat izlemeyi sürdürdüler.

İç savaşın, Hırvatistan'daki Hırvat-Sırp/ordu çatışmasının siyasî-askerî menzili içindeki Bosna-Hersek'e sirayeti halinde, Yugoslav-

ya'da bütün önceki çatışmaları "uvertür" ölçüsüne indirecek bir felaketin kopacağı fikri öteden beri dile getirilmekteydi. Milovan Cilas'ın yorumuna göre böyle bir gelişme, Yugoslavya'yı aşan bir bölgesel savaşın kıvılcımı olabilirdi. Bu kıvılcımın çakılabileceği korkusu, 26 Haziran'dan itibaren Bosna-Hersek'in üzerinde dolanmaktaydı. Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç Slovenya'da çatışmalar sürerken, "katillerle aynı çatı altında kalamayız" açıklamasını yaparak ordu-Sırbistan bloku ile köprüleri atmıştı. İzzetbegoviç, 12 Temmuz'da, Hırvatistan federasyondan ayrılırsa Bosna-Hersek'in de bağımsızlık ilan etmek zorunda kalacağını bildirdi. Bosna-Hersek yönetimi ve Müslüman Boşnak toplumu açısından, Hırvatistan'daki iç savaş her koşulda tehlike işaretiydi. Hırvatistan'ın hedefine ulaşarak bağımsızlaşması, hem Bosna-Hersek'teki Hırvat halkta Hırvatistan'la birleşme düşüncesini yaygınlaştırabilecek, hem de Sırbistan'ın tek büyük güç haline geldiği Yugoslavya'yı yaşanmaz kılacaktı. Sırp milislerin/Çetniklerin ve ordunun zaferi ise, yine Sırp hegemonyasını tesis edecek ve belki Sırp milliyetçileriyle Bosna-Hersek'teki Sırp azınlığa Hırvatistan "fethini" tekrarlama şevki verecekti. Bu ihtimaller, 1991 ilkbaharından beri tazelenen ve Temmuz'da yine arz-ı endam eden, Tucman ile Miloşeviç'in Bosna-Hersek'i bölüşmek üzere anlaştıkları söylentisiyle "zenginleşti". Ağustos başında, Boşnak Müslümanları Örgütü'nün (BMÖ) Sırp Demokratik Birliği ile, Yugoslavya'da federal birliği savunan ancak ayrıntıları açıklanmayan bir anlaşma imzalaması, Müslümanlar arasında bir de "beşinci kol" huzursuzluğuna yolaçtı: Demokratik Eylem Partisi (DEP) çevreleri, BMÖ'nü Sırbistan'ın Yugoslavya politikasına "yatmak"la ve "Sırplara beyaz bayrak çekmek"le suçladılar. İzzetbegoviç ve DEP çevreleri, BMÖ'nün sunduğu "Müslüman-Sırp ittifakı" görüntüsünün, Bosna-Hersek'te Hırvat azınlığa dönük bir dışlama veya baskı politikası için Sırp milliyetçilerine malzeme olmasından çekiniyorlardı. Nitekim, Sırp-Boşnak yakınlaşmasını örgütleyen unsurlarca 12 Ağustos'ta düzenlenen Sırbistan-Karadağ-Bosna-Hersek görüşmelerine İzzetbegoviç katılmadı. BMÖ önderi Adil Zülfikârpaşiç, "Bosna'ya karşı, Hitler'in Polonya'ya veya Stalinistlerin Çekoslovakya'ya saldırmadan önce yürüttüklerine benzer bir propaganda

kampanyasının sürdürüldüğünü" söylemekteydi: "Gözümün önüne, Bosna'nın Sırp-Hırvat etnik çatışmasının savaş alanı haline getirileceği bir senaryo geliyor. Bosna Müslümanları bugün, tarihlerinde hiçbir zaman olmadığı kadar feci bir durumdalar." Zülfikârpasiç, Sırp Demokratik Partisi ile anlaşmalarını, bu tehlikeyi bertaraf etme ve Yugoslavya'ya barışçı bir uzlaşma modeli sunma adımı olarak izah etti.

Yaklaşık yüz yıldır Hıristiyan denizinde bir adacık olma duygusuyla yaşayan ve çoğu kez sistematik dışlayıcı-baskıcı uygulamalarla karşılaşan Müslüman toplumunda, "düşmanlarla çevrili", "sahipsiz" bir cemaat halet-i ruhiyesi ağırlaşmaktaydı. Bu kaygılarla dış destek peşine düşen İzzetbegoviç, 16 Temmuz'da Ankara'yı ziyaret ederek, Türkiye'nin Balkanlar ve Yugoslavya politikasına ağırlığını koymasını talep etti. İzleyen günlerde İstanbul'da düzenlenen İslâm Konferansı toplantısında Yugoslav Müslümanları Reis-ül ğleması Yakup Selimovski de, Türkiye'nin Yugoslav Müslümanlarına yardım etmesi talebini dile getirdi. Suudi sermayesinin desteğiyle oluşturulan Balkanlar ve Doğu Avrupa Müslüman Cemaatler Birliği'nin Başkanlığı'na seçilmiş bulunan Se-

limovski, Bosna-Hersek için bütün İslâm dünyasına destek çağrısında bulunmayı sürdürdü. Barışçı eylemler de en fazla Bosna'da yaygındı. 28 Temmuz'da başkent Saraybosna'da iç savaşın bitirilmesini talep eden bir mitingte toplanan 50 bin kişi, Yugoslavya'da bunalımın başlangıcından beri en büyük barışçı gösteriyi gerçekleştirdiler. Ağustos'ta, Bosna-Hersek halkını ve özellikle Müslümanları ürküten işaretler arttı. 4 Ağustos'ta Bosna-Hersek'teki ordu birliklerinin alarma geçmesi, Cumhuriyet yönetiminin büyük tepkisiyle karşılandı. Ağustos sonunda, Baniya'daki çatışmalar, Bosna'ya sıçrama istidadı gösteriyordu. 5 Eylül'de, Bosna-Hersek'in doğusundaki Bratunac bölgesinde Sırp milislerin bir otomobile ateş açması sonucu iki Müslümanın ölmesi; 9 Eylül'de Müslüman milislerin Hırvatistan'daki önemli Sırp milis önderlerinden Milan Martiç'i yakalayıp gözaltına almaları, Bosna-Hersek'te gerilimi tırmandırdı. Gerilim, 17 Eylül'de Saraybosna'da bir caminin bombalanması; 20 Eylül'de, İzzetbegoviç'e yönelik, radikal Sırp milliyetçilerine (kimilerince ayrıca BMÖ'ne) atfedilen bir suikast girişiminin ortaya çıktığı iddiasının ileri sürülmesi ile Müslümanları paralize etmekteydi. Eylül'ün üçüncü haftasında, Hırvatistan'daki iç savaşın tırmanmasına koşut olarak, Bosna-Hersek millî savunma birlikleri seferber edilmiş; Federal Ordu birliklerinin cumhuriyeti terketmesi istenmişti...

15 Ekim'de Bosna-Hersek parlamentosunun çoğunluk oylarıyla bağımsızlık kararı alması, ülkede durumun nazikliğini artırdı. Bu kararı parlamentoyu terkederek protesto eden Sırp Demokratik Partisi, Sırpların yoğun olduğu dört bölgede "Özerk Bölgeler" kuruluşunu ilan etti. 24 Ekim'de Bosna-Hersek Sırpları millî parlamentolarının kuruluşunu ilan ettiler. Bu gelişmeler, Hırvatistan'daki sürecin 1990'daki ilk adımlarıyla, tedirgin edici bir benzerlik arzetmekteydi. Bosna-Hersek'de konuşlanmış bulunan Federal Ordu birliklerindeki Sırp ve Karadağlı askerlerin camiilere saldırdıkları haberleri, Bosna-Hersek'teki özgün çatışma potansiyelinin, Müslüman-Hıristiyan çatışması tehlikesinin kuvveden fiile çıkmasından korkanlar için en kötü haberlerdi. Hırvatistan Savunma Bakanı Şuşak'ın, "Bosna-Hersek'le, tarafsız kalması halinde alıp verecekleri bir şey olmayacağını; ama Federal Ordu Hırvatistan'ı Bosna'daki üsle-

rinden bombalamayı sürdürürse, bu ülkenin tarafsızlığına inanmanın güçleşeceğini" açıklaması, Sırp-Hırvat çatışmasında taraf olmak istemeyen Boşnak yönetiminin manevra sahasının darlığını göstermekteydi...

Bağımsız Makedonya

YÖNETİMİNİN bağlı olduğu "esnek konfederasyon" tasarımına bağlı umutların zayıflaması üzerine milliyetçi dalganın kabardığı Makedonya, Eylül başında bağımsızlığını ilan etmekle; Yugoslavya bunalımından öte, Balkanlar çapındaki bir gerilimin anaforuna girdi. Makedonya'nın Devlet Başkanlığı Konseyi'ndeki temsilcisi Tupurovski, Temmuz sonu ile Ağustos başında, şiddetlenen çatışmaları durdurmak için Yugoslavya-içi bir zirve örgütlemek için olağanüstü -nafile- çaba harcamış, hatta basında "Yugoslav Kissinger'i" diye anılmıştı. Ağustos ortasında, Cumhurbaşkanı Gligorov, ordudaki Makedon askerlerin terhis edilmesini isteyerek Federal Ordu ve Sırbistan'la arasındaki mesafeyi büyüttü. Makedonya yönetimi, bir yandan da, halkta ve milliyetçilerin ağırlıklı olduğu parlamentoda güç kazanan "bağımsızlık" talebi doğrultusunda hazırlık yapmaktaydı. 19 Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret eden Cumhurbaşka-

nı Gligorov Türkiye ile Makedonya arasındaki tarihsel bağları vurgulayarak ve ülkesindeki Türk azınlığın siyasî ve kültürel haklarına ilişkin gelişmeler vaadederek; Türkiye'yi Yugoslavya bunalımında "caydırıcı güç" olarak görmek istediği mesajını verdi - bu aynı zamanda diplomatik destek talebi idi. Makedonya Parlamentosu, 7 Ağustos'ta, 8 Eylül tarihinde bağımsızlık için referanduma gitmeyi kararlaştırdı. Makedonya'nın referandum kararı, bu cumhuriyeti hiçbir zaman tanımayan (en fazla "Üsküp cumhuriyeti" gibi isimlerle anan) Yunanistan'da derin bir huzursuzluğa sebebiyet verdi. Yunan basını, Ağustos ortasında, Makedonya'nın Türkiye'den destek aldığı iddiasını işledi. Türkiye'nin Makedonya ile iyi ilişkilerini geliştirmesinin ötesinde; Makedonya topraklarında öteden beri hak iddia eden (ve Makedonya'nın da toprakları üzerinde hak iddia ettiği!) Bulgaristan'ın da Makedonya'nın bağımsızlığını tanıyabileceğini açıklaması, Yunanistan'ı iyiden iyiye panikletti. Bulgaristan ile Yunanistan çok yakın zamana kadar ortak bir Makedonya politikası izlemişler; hatta 1991 başlarında Makedonya yönetimi bu "şer ittifakı"nı uyarıcı çıkışlar yapma gereği duymuştu. Bu arada ABD'nin

de Makedonya'nın bağımsızlığını tanıyabileceği yolunda sinyaller verdiği duyuldu. Yunan basını, Makedonya'nın bağımsızlığının, "Balkanlar'ı kapısı açık bir tımarhaneye döndüreceği"ni yazıyordu. Referandum yaklaşırken, 4 Eylül'de Yunanistan Dışişleri Bakanı Andonis Samaras bir Makedonya devletinin kurulmasını "tarihi ve kültürel değerlerimizin saptırılması" sayacaklarını ve bu devleti asla tanımayacaklarını söyledi. Ardından, Samaraş ani bir geceyarısı randevusunda Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloşeviç'le buluştu. Sızan haberler ve yapılan yorumlar, Samaras'ın Miloşeviç'ten Makedonya'nın bağımsızlığının engelleneceğine dair güvence istediği; hatta gerektiğinde Makedonya'ya yönelik askerî bir harekât için onay veya destek aldığı doğrultusundaydı. Nitekim Sırp basınında referandum öncesinde "Makedonya yönetiminin Sırp azınlık üzerindeki baskıları" yoğun biçimde işlenmeye başlandı; ancak Sırbistan güney komşusuna karşı açık bir tavır almaktan kaçındı. Yunanistan iç savaşın yeni bir ivme kazandığı Eylül'ün üçüncü haftasında Yugoslavya'daki durumu ele almak amacıyla, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan da sadece Sırbistan'ın katılacağı, esasen "Makedonya meselesi"ni konu alan bir dörtlü zirve örgütlemeye yeltenecek ama kabul görmeyecekti.

8 Eylül'de referandum yapıldı. Sırp azınlık ile, seçimlerde çoğunluğu aldıkları Kalkandelen ve Gostivar'da halâ yönetimin kendilerine teslim edilmemesi gibi siyasî eşitsizlikleri protesto eden Arnavut "ana" azınlık boykot ettiler. Türk Demokratik Birliği ise "referandumda evet!" çağrısı yaptı. Hazırlanan yeni Makedonya Anayasası'nda, "Makedon milletinin, Arnavut, Türk ve etnik azınlıklarla tarihî beraberliği" gibi talileştirici bir ifadeyle de olsa Arnavut ve Türk azınlıkların zikredilmesi, Türk liderlerince olumlu bulunmuştu. TDB, bağımsız bir Makedonya'nın Türkiye'yle daha rahat ve kapsamlı ilişki kurabileceğini de ummaktaydı. Buna karşılık Makedon-Arnavut ilişkilerinde yumuşama görülmedi. Referandumdan dört gün önce bir Arnavut'un karakolda öldürülmesi, bu ilişkileri daha da gerginleştirdi. Öte yandan, Arnavutluk'ta bir partide örgütlenmiş olan küçük Makedon azınlığın "anavatanlarının" bağımsızlığına hararetle destek vermesi, Arnavutluk-Makedonya ilişkilerinde ortaya çıkabilecek sorunların, her iki

ülkede de "5. kol" ithamlarıyla sertleşebileceğine işaret sayılabilir. Sandığa giden % 80'lik çoğunluğun % 90'undan fazlası Makedonya'nın bağımsızlığından yana oy kullandı. Makedonya yönetimi, bağımsızlık ilanının Yugoslavya'yı tamamen terketme anlamına gelmediğinin, aylardır savunageldikleri gibi "egemen devletlerin oluşturduğu esnek konfederasyon"dan yana olduklarının altını çizdi. Eylül ortasında Makedonya'dan Hırvatistan'a ordu birliklerinin sevkedilmesi, "bu kirli savaşa karışmak istemeyen" Makedonya yönetimi ve halkı tarafından büyük tepkiyle karşılandı; bu huzursuzluk, şüphesiz Makedonya'da "gidicilik" eğilimini güçlendiren bir iz bırakacaktı...

Kosova, Sancak, Voyvodina

26 HAZİRAN sonrasında standart gerilim yükü arttıkça artan Kosova'da, yaz boyunca her an bir patlama beklenmişti. Sırbistan yönetiminin Kosova politikası, Hırvatistan'daki iç savaşın gölgesinde de malum biçimiyle sürdü. Temmuz'da Sırbistan Parlamentosu, 1980'lerde bölgeden ayrılan Sırp göçmenleri geri döndürerek Kosova'yı "Sırplaştırma" planıyla; Kosova'ya dönen Sırplara uygun şartlarla toprak verilmesini düzenleyen bir yasa çıkarttı. Kosova-Arnavutluk sınırındaki illegal "geçişkenlik" artmış; Arnavutluk'tan Arnavutlara, Sırbistan'dan da 70 bin civarındaki Kosovalı Sırp milis adayına silah akışı boyutlanmıştı. Arnavut ordusunun Slovenya'daki çatışmalar başlar başlamaz Kosova sınırına yığınak yapması, Sırbistan-Arnavutluk ilişkilerindeki gerginliği iyice tırmandırmıştı. 6 Temmuz'da, Slovenya'daki çatışmalarda ölen bir Arnavut erin cenaze töreninde, Priştine'nin 50 kilometre güneyindeki Kosovska

Kamenica kasabasında 150 bin Arnavut orduya ve Sırbistan'a karşı sloganlar attı. Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ramiz Aliya, Yugoslavya'daki barış görüşmelerinde Kosova Arnavutlarının da temsil edilmesi gerektiğini açıkladı; bu beyanat Sırbistan'da "Yugoslavya'nın içişlerine müdahale girişimi" tepkisiyle karşılandı. Ağustos ayı başında, Arnavutluk, Yugoslavya'nın parçalanması halinde Kosova'yı topraklarına katmasının söz konusu olabileceğini resmen açıkladı. Parlamentodaki kimi milliyetçi politikacılar, Arnavut halkını millî çıkarlar için fedakârlığa hazır olmaya çağıran açıklamalar yaptılar. Arnavutluk'un bu çıkışı tabii Sırbistan'da büyük hiddetle karşılandı. 14 Ağustos'ta Arnavutluk-Yugoslavya (Sırbistan) sınırında askerler arasında küçük çaplı bir çatışmanın çıkması ve Yugoslav askerlerinin dört Arnavut erini esir almaları, iki ülke arasındaki gerginliği artırdı. 10 Eylül'de, Yugoslav (Sırp) askerleri, sınırdan geçen üç Arnavut polisini, ülkeye silah sokmaya çalıştıkları gerekçesiyle öldürdü. Arnavutluk, bu eylemi sert bir nota ile protesto etti. Aynı günlerde, Priştine'de yüzlerce Arnavutun okullarda Arnavutça eğitimin kaldırılmasını protesto için yaptıkları gösteri polis tarafından

dağıtıldı...Ağustos'ta Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman'ın Kosova Arnavut halkını Sırplara karşı silaha sarılmaya davet etmesi, zaten gizli gizli silahlanma hareketini bir türlü engelleyemeyen Sırbistan yönetiminin Kosova'daki baskısını artırmasını getirdi. Eylül'de, Sırbistan'ın illegal saydığı bir halkoylaması örgütleyen Arnavut partileri, halkın çoğunluğunun bağımsızlıktan yana oy kullandığını duyurarak, 22 Ekim'de Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ettiler. Arnavutluk bu Cumhuriyet'i tanıdı. Kosova'da Arnavut milliyetçileri, bölgenin Sırbistan için teşkil ettiği ekonomik yükü hesap ederek, biraz da "zamana oynuyorlar..."

Ekim'de Sırbistan bu kez Sancak'taki Müslüman azınlığın özerklik talebiyle karşı karşıya geldi. Müslümanların Demokratik Eylem Partisi, 25-27 Ekim'de, Sırbistan'ın yine illegal saydığı bir halkoylaması düzenleyerek, Sancak'ın Özerk Bölge olduğunu ilan etti. Bu çıkış üzerine Sancak Demokratik Eylem Partisi'nin beş yöneticisinin tutuklanmasıyla başlayan Sırbistan baskısı, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine bağlı olarak tırmanabilecek gibi görünüyor...

Sırbistan'ın diğer özerk bölgesi Voyvodina'da da Macar azınlık üzerindeki baskılar yoğunlaşmakta; yazbaşmdan beri, kimi köylerde topraklarına silahlı Sırplarca el konulan 50 bine yakın Macar köylüsünün Macaristan'a iltica ettiği söylenmekteydi. Sırbistan-Macaristan ilişkileri sertleşirken, Macaristan yönetimi Yugoslavya'daki iç savaşa "karışmak zorunda kalmak istemediği" yollu mesajlar veriyordu.

Belli ki, 7 Ekim'de Hırvatistan ile Slovenya "tam kesin" bağımsızlıklarını ilan edecekler, Stepe Mesiç de kendi ifadesiyle "olmayan bir ülkenin devlet başkanı" konumuna düşecek. İyimser beklentiler haklı çıksa, yani Hırvatistan'daki iç savaş yeni boyutlar kazanmadan görece çabuk sonuçlansa, çatışmalar Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova v.d. bunalım merkezlerine yayılmasa bile; 1991 kışına yaklaşılırken Yugoslavya halkları yeterince ağır acılara garkolmuş durumdaydılar. İç savaşta ölenlerin sayısı, sadece Hırvatistan tarafında 20 bini aşmıştı. Yazbaşmdan beri, 400 bini aşkın (yarıya yakını 14 yaşın altında) Sırp ve Hırvat, iç savaş bölgelerinden ülkenin içlerine veya Bosna-Hersek'e kaçmıştı. Kitlesel kaçışlar, Yugoslavya'dan, bütün Avrupa'yı boğacak bir göç dalgası-

nın doğacağı endişesini doğuruyordu. Ekonomistler yıl sonunda enflasyonun % 250'ye tırmanacağını hesaplıyorlardı. 1991 sonbahar ve kışında bütün Yugoslavya'da açıkça kıtlık ve kimi bölgelerde açlık tehlikesinin başgösterebileceği öngörülüyordu. Siyasî gelişmelere ilişkin olarak; Yugoslav aydın İvan İvanyi'nin, 1991 yazsonunda yaptığı şu tahmin, 1991'in başlarında kötümser sayılırdı-1991'in sonlarına gelinirken iyimser kaçıyordu: "Cumhuriyetlerin tam bağımsızlığının gerçekleşmesinden sonra, Sırbistan, Karadağ ve belki Makedonya, Yugoslavya'nın devamı niteliğinde bir federasyon oluşturacaklar. Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in bu federasyonla iktisadî, askerî düzeyde ve dış ticarette, AT bünyesinde bütünleşmeye dönük ortak bir çerçeve oluşturacakları umulabilir. Bu tablonun oluşabilmesi için, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın kendi içlerinde özerk bölgeler oluşturarak federasyonlaşmaya yönelmeleri gerek. Hırvatistan Sırp azınlığa özerklik mutlaka tanırken; Dubrovnik ve Istriya bölgelerine de özerklik verebilir. Bosna-Hersek'in 'kantonlaşması' tasarımının gerçekleştirilmesi sözkonusu olabilir..."

— *EKİM 1991*

EK
Yugoslavya bunalımı ve Türkiye

YUGOSLAVYA bunalımının, Türkiye kamuoyunun, en azından okuruyla-yazarıyla gazete kamuoyunun epey uzağına düştüğü söylenebilir. Basın, 26 Haziran 1991'e dek, gelişmeleri bıktırıcı ve rutinleştirici "iç savaş eşiği" şablonuna sığdırdı. 26 Haziran'ı izleyen ilk günlerde de, Slovenya'da kurşunlara, bombalara hedef olan ve mahsur kalan Türk TIR şoförlerinin durumu, (kimi) gazetelerde çatışmaların ve bunalımın genel gidişatından daha fazla yer kaplayabildi. (Pek çok gazete, durum berraklaşana dek, "ordunun Slovenya'yı ezip geçtiği" üzerine tevatür üretebildi.) Temmuz'da Hırvatistan'da başlayan iç savaş, sunduğu "zengin" görsel (fotoğraf) malzeme ile yine hızla rutinleşerek, yine uzak bir avantür hadisesi olarak, gazete-TV izleyicilerinin günlük belleğine yerleşti. Bu kayıtsızlık, Türkiye kamuoyunun dış dünyaya olan genel bigâneliğinden Balkanlar'a düşen yüklüce payın ifadesiydi.*

Temmuz'da Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç'in Türkiye'yi ziyaretleri, medya otoritelerinin ve kamuoyu oluşturma gücünü kullanan odakların Yugoslavya'ya ilgisine yeni bir boyut kattı: Türkiye'nin Balkanlar'daki etkinliği ve Yugoslavya ile "özel" ilişkile-

(*) Dolaysız ilgileri ve mağduriyetleri nedeniyle kayıtsız kalamayan bir kesim, Türkiye'deki Kosova göçmeni Türklerdi. İzmir'de ve Ankara'da yaşayan bir grup Kosovalı Türk, Türkiye'nin Kosova'daki baskıları önlemek için diplomatik girişimde bulunması talebiyle gazetelere ve TBMM'ne müracaatlar yaptılar. Bu girişimlersadece sağ basında, orada da son derece sınırlı yeraldı.

ri. Gligorov'un "Atatürk'ün Makedonya kökenli oluşu" gibi motiflere de yer vererek, İzzetbegoviç'in "Müslüman" ve "Osmanlı" ortak mirası vurgulayarak Türkiye'nin Yugoslavya bunalımında ağırlığını koymasını talep etmeleri, T.C. diplomasisini de şevke getirdi. Türkiye, Bosna-Hersek ve Makedonya ile ilişkilerini sıcaklaştırıp bu cumhuriyetlerin bağımsızlık süreçlerine "sempati" ile yaklaşırken, Yugoslavya Federal Hükümeti ile ilişkilerini zedelememeye gayret eden temkinli bir tavır benimsedi. 28 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Safa Giray Yugoslavya'ya kısa bir ziyaret yaparak Gligorov ve İzzetbegoviç'le temasta bulundu. Safa Giray, Makedonya ziyaretinde Türk Demokratik Birliği yöneticileriyle de görüştü. Bu ziyaretin ardından Bosna-Hersek'te bir konsolosluk açılmasının gündeme gelmesi, sonra Ekim ayı sonlarında Büyükelçi Bilal Şimşir ve Sözcü Yardımcısı Ferhat Ataman başkanlığındaki bir Dışişleri heyetinin Bosna-Hersek ve Makedonya'yı yeniden ziyareti, Türkiye'nin, özellikle Bosna-Hersek'te çeşitli Müslüman politikacılarca yinelenen "etkin rol" çağrısına icabet etme niyetinin nişanesi idi. Yugoslavya Federal Dışişleri Bakanı Loncar, Giray'a, özellikle Bosna-Hersek ve Makedonya'da Türkiye'ye önem atfedildiğini bildiklerini ve bundan Türkiye-Yugoslavya ilişkileri adına hoşnut olduklarını bildirerek, T.C.'nin "temkinli destek" politikasını meşru saydıkları mesajını verdi. Bu "temkinli destek"ten huzursuz olması beklenebilecek olan Sırbistan yönetimi, Türkiye'yle uzun vadeli ilişkilerini gözeterek tepki vermedi. Buna karşılık, Türkiye'yi, Makedonya'nın bağımsızlığını tahrik etmekle suçlayan Yunanistan elektriklendi.

İlk olarak 1990 yazındaki bir demecinde Türkiye'nin dış politikasında Balkanlar'a ağırlık vermesi gereğini vurgulamış olan Demokratik Sol Parti önderi Bülent Ecevit; Bosna-Hersek ve özellikle Makedonya ile temasların sıklaşmasına en fazla ilgi gösteren politikacı oldu. 8 Temmuz'da Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov'un Türkiye'yi ziyareti vesilesiyle, "Makedonya ile Türkiye arasında tarihten kaynaklanan, halktan halka çok özel ilişkilere" dikkat çeken bir açıklama yaptı. Aynı ay, Makedonya Sosyal Demokrat Partisi'nden bir heyet Türkiye'ye gelerek Sosyaldemokrat Halkçı Parti yetkilileriyle görüştü.

Sağ siyasî kamuoyunun Yugoslavya'ya ilgisi, Makedonya ile Sırbistan'daki Türk azınlık ve Make-

donya, Kosova ve Bosna-Hersek'teki Müslüman halk üzerinde yoğunlaştı. Bulgaristan ve Yunanistan'daki "soydaşlara" kıyasla pek az bilgiye sahip bulunulduğu ve temaslar çok sınırlı olduğu için, Makedonya ve Sırbistan'daki Türk azınlık hakkında söylenenler, ülkücü-milliyetçi hareketin yayın organlarında bile marjinal kaldı. "Türklük" bağlantısı, daha ziyade "Osmanlılık" tarihsel dolayımıyla kuruldu: Buna göre Türkiye, Yugoslavya'yı da içeren Balkan coğrafyası üzerindeki Osmanlı-Türk egemenliğinin mirasçıları sıfatıyla bir "ilgili taraf"tır. Hatta kimi yorumlarda Yugoslavya'nın yaşadığı bunalım, 19. Yüzyılda Osmanlı'yı çökertmeye uğraşan bölge milletlerinin ödediği bir kefaretmiş gibi sunulur: *"Pax Ottoman"*, yani "Osmanlık Barışı", tarihte Balkanlar'ın huzur ve istikrar bulduğu tek devredir. Eski Belgrad Büyükelçilerinden Oğuz Gökmen'in 18 Ağustos 1991'de *Türkiye* gazetesinde yazdıkları, Yugoslav halkının, âdeta pişmanlıkla Osmanlı egemenliğini özlediğini ve "Türkün darb-ı mesel haline gelmiş adalet ve hakkaniyet duygusunun" hasretini çektiğini tasavvur eden zihniyet için mükellef bir gıdadır: Gökmen, bir av partisi davetinde Tito'nun kendisine "siz Osmanlısınız, domuz eti yemezsiniz" diye takılması üzerine, huzursuzlanarak "biz artık Osmanlı değiliz" yollu şerh düştüğünü anlatır. Tito "tabiî Osmanlısınız be!" diye üstelemiştir: "Biz bu memleketi ve insanlarını yönetmeyi Osmanlı'dan öğrendik". Böylelikle, buhrandaki Yugoslavya, devletlû milliyetçi entelijensiyaya, Balkanlar'daki tarihsel Osmanlı-Türk "hakkı"nı itibar ve diplomatik destek cinsinden talep ve tahsil etme vadesinin geldiğini ilham eder. Bu ilham, Körfez savaşında Ortadoğu bağlamında beliren "mahallî süper" olma tasarımının, Balkanlar'ı keşfederek "yayılmasıdır" aynı zamanda. Milliyetçi-muhafazakâr ve devletlû entelijensiyanın yanında, Hadi Uluengin, Engin Ardıç, Cengiz Çandar gibi çok okunan liberal yazarlar da bu tasarımı paylaşırlar. Kurgu, Yugoslavya'da oynayacağı bunalım çözücü, arabuluculuk benzeri bir rolün, Türkiye'ye uluslararası politikada inisyatif sahibi bir güç olma yolunu açabileceğidir. Türkiye'nin verili Yugoslavya politikasının, böyle bir ufuktan ve böylesi bir açılımın altını dolduracak politik donanımdan yoksun olduğu gerçeğini, sağ entelijensiya hayıflanarak teşhis eder - söz konusu liberal gazeteci - yazar-

lar ise, bu ufukları göremeyen sol aydınlarla giriştikleri gölge boksu mahiyetindeki polemiklerin tabiatı icabı, daha ümitvar ve iyimser bir tablo çizerler. "Mahallî süperliğe" giden yolun uzaklığı veya görünmezliği, aktif bir politika ile sağlanacak Yugoslavya desteğinin (veya "sadakatinin"), Balkan politikasında Yunanistan'ı tecrit etmeye dönük bir ittifak zincirinin ilk halkası olabileceği fikriyle telâfi edilir.

Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiya içinde irredentist tasarımları olan kimi unsurlar, Yugoslavya'nın geleceği üzerinde, olağan diplomatik inisyatiflerle ve nostaljiyle sınırlı olmayan iddialar geliştiriyorlar. *Zaman* gazetesinde Mustafa Özcan Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova'nın, Balkanlar'da Türkiye'nin "hayat sahası"m oluşturduklarını yazdı - Hitler'in yayılmacı girişimlerini dayandırdığı *"Lebensraum"* (hayat sahası) kavramını sakınmasız devralarak... Özcan, hayat sahasının güvenliği uğruna, Kosova'daki Arnavut milliyetçiliğine de azıcık katlanılması gerektiğini imâ etti. "Hayat sahası" perspektifinin biraz yumuşatılmış bir versiyonunu, "güvenlik alanı" terimini kullanarak, yarıresmî bir kuruluş olan Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi'nin başkanı Ertuğrul Zekai Ökte ortaya koydu. Makedonya'nın "Türkiye'nin güvenlik hatlarından biri" olduğunu, "burası giderse Balkanlar'ın gideceğini" belirten Ökte, "Bosna-Hersek, Makedonya ve Sancak'ı ele geçirmek isteyenlere ağır bedel ödetiriz" dedi. Türkiye, ulusal güvenliği icabı, Makdonya'daki statükonun - "şimdilik" kaydıyla korunmasından yana olmalıydı.

Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın memnuniyetle altını çizdiği önemli bir Yugoslavya dersi, milliyetçiliğin kudretidir. Şaban Karataş, 1 Şubat 1991'de *Yeni Düşünce*'de, "milliyet duygularının ve milliyetçilik anlayışının gücünü, insan fıtratındaki yerini" kanıtlaması hasebiyle, Yugoslavya'daki boğazlaşmadan neredeyse memnuniyet payı çıkarır.

İslâmcı kesimde, Yugoslavya'ya bakışta "Haçlı seferi" takıntısı belirgindir. Kosova'da Arnavutlara uygulanan baskılar ve Bosna'daki Müslüman olarak yönelen tehditler, bütün olarak İslâm dünyasına yönelik bir saldırının parçası olarak kodlanır. *Türkiye* gazetesi köşe yazarı Necati Özfatura, 1991'in ilk aylarından başlayarak Yugoslavya olaylarına son derece sıklıkla ve titizlikle yer verirken; Sırbistan'ın

şoven-baskıcı politikasının berisinde Hıristiyan dünyasının tarihsel İslâm düşmanlığını keşfeder.

Yugoslavya herc-ü mercinin yorumlanmasında sosyal demokrat, sol/sosyalist yazarlar ile İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr entelijensiya bir noktada kesiştiler: Batı'nın ve Avrupa'nın çifte standartlılığı. Sağda Haçlı mantığı ile açıklanan çifte standartlılığa, sosyal demokrat cenahta "insan haklarına dayalı demokratik birleşik Avrupa" hayalinin sarsılması adına hayıflamlırken pek açıklama getirilmez. Örneğin eski DSP yöneticilerinden Haluk Özdalga, 25 Eylül tarihli *Cumhuriyet*'teki yazısında Avrupa'nın Yugoslavya politikasının temelsizliğini, ilkesizliğini eleştirirken; temelsizliğin, ilkesizliğin nedenleri üzerinde pek durmaz. Tashih umudunu baki tutan bu uyarıcı tutuma karşılık örneğin Mümtaz Soysal daha eleştirel-kötümser bir konumdadır: Yugoslavya bunalımını çizmek için zamanında devreye girmeyen, devreye girdiklerinde de hesap güderek davranmayı bırakmayan; bir yanda "kısır milliyetçilik duygularının aşılarak yanyana yaşama" değerlerini vazederken, "değişik halklara dayalı altı cumhuriyetin birarada yaşamasını amaçlaması" ile "insanlık tarihinin en ilginç denemelerinden birini oluşturan" Yugoslavya'nın çözülmesini, "demokrasiyle piyasa ekonomisini, vahşi rekabeti ve kapitalist bencilliği özdeşleştirdiği için" gocunmadan izleyen Batılıların ve Avrupalıların çifte standartlılığı, ona göre masum bir sürçmeden öte anlam taşır. (17 Eylül, *Milliyet*)

Sosyalist basında da, Batı'nın ve Avrupa'nın sistemin ilkesizliğini, tutarsızlığım vurgulayan; bu ilkesizliğin, uluslararası kapitalist sistemin hegemonya rasyonellerinden ileri geldiğini belirleyen yazılar yeraldı. *Gelenek*, Ağustos - Eylül 1991 sayısında, Batı dünyasının (kapitalist metropollerin) özde duyarsız oldukları Yugoslavya'yı Sovyetler Birliği ve Avrupa'daki başka ülkeler/ halklar için kötü örnek olmaması, Yeni Dünya Düzeni'ni oturtma çabalarına halel getirmemesi gibi dolaylı saiklerle önemsemek zorunda kaldıklarını belirtti. *Gelenek*'e göre Yugoslavya'nın parçalanması, "tribalizm virüsü"nün, yani "kabileciliğin", küçük devletçiliğin yayılmasında önemli bir eşikti. Buna karşılık *Kurtuluş* (Temmuz 1991), siyasî proğramatiğinde önemli yer verdiği "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" ilkesini öne çıkartmaktaydı: "Hangi rasyonaliteye dayandırılırsa dayandırıl-

sın, birlikte yaşamak istemeyen ulusların zorla birarada tutulmaya çalışılması hem sosyalist, hem kapitalist ülkeler açısından bir çifte standartlı ahlâkın hüküm sürmekte olduğunu kanıtlamaktadır. Zengin ulusların ulusal bencilliklerine bağlı olarak kader birliği yaptıkları halkları kendi başlarına bırakmaya çalışmalarına katılmak kuşkusuz olanaklı değil. Ne var ki, yoksul-zengin tüm halkları denetim altında tutmaya çalışan bürokrasi ve orduların halkları adına kararlar oluşturmalarının, bunlar yoksul halkların çıkarlarına görünseler bile onaylanabilmesi olanaklı değildir." *Kurtuluş* temenni-çözümünü de şöyle ifade eder: "Avrupa'da barışı yeniden geriye getirecek tek çözüm, halklar arasına çizilmiş olan sahte sınırları aşabilen, demokratik temellerde oluşturulmuş gevşek federasyonlar olabilecektir. Enternasyonalizm bütün tersine gelişmelere rağmen, insanlığın geleceği için tek geçerli çözüm yolu olduğunu bir kere daha kanıtlıyor."

Gelenek ve *Kurtuluş* örneklerini istisnai olduğunu, Yugoslavya bunalımının sosyalist cenahta genellikle pek fazla önemsenmediğini belirtmek gerekir. Bigâneliğin bir nedeni, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği'ndeki çalkantının gölgesinde kalmasıdır kuşkusuz. Daha köklü bir açıklama, Yugoslavya'nın zaten 1960'larda ve 1970'lerde de pek ilgi çekmemiş olmasında, dünyanın dört bucağından "sosyalist deney"ler aktarılırken Türkiye'nin Kuzeybatısı'na sadece birkaç yüz kilometre uzaklıktaki bu deneyin "adamdan sayılmayışı"nda aranmalı. Genel sol kamuoyunda, Yugoslavya'daki gelişmeleri Türkiye ile ilişkilendirerek yorumlamakta da, yine Haluk Özdalga'nın 1991 yazında *Cumhuriyet*'te yazdığı yazılar istisnai örneklerdir. Özdalga bu yazılarda, 2000 yılında Batı Avrupa ile ilişkilerimizi belirleyecek en önemli dış etkenin, muhtemelen, önümüzdeki on yıl içinde Balkan ülkeleri ile ilişkilerimiz olacağını vurguladı; Yugoslavya politikasının eksenine Yunanistan'ı tecrit etme arayışının oturtulmasına hem "fizibilitesi" hem de istenirliği/ilkeselliği açısından karşı çıktı. (30 Ağustos 1991.) Öte yandan, halktan halka ilişkilerle enternasyonalist demokratikleştirici özgürleştirici mecraların açılması, 1991 baharında "sivil AGİK süreci"ne talip olan Helsinki Yurttaşlar Meclisi'nin Balkanlı üyelerinin ve bu Meclis'in Türkiye Girişimi'nin gündeminde görünüyordu...

Kaynakça

KİTAPLAR:

Auty, Phyllis, *Tito*, Ballantine Books, New York 1972.

Bauer, Otto, *Die Nationalitaetenfrage und die Sozialdemokratie*, Europa Verlag, Wien 1975.

Claudin, Fernando, *Komintern'den Kominform'a (2. cilt): Stalinizmin Doruğu*, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

Djilas, Milovan, *Yeni Sınıf*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1974.

Droz, Jacques, (Editör), *Geschichte des Sozialismus-4 (Von 1875 bis 1918- Die sozialistischen Parteien Europas: Deutschland, Österreich-Ungarn, Skandinavien, Niederlande)*, Verlag Ullstein, Frankfurt-Berlin-Wien, 1975.

Droz, Jacques, (Editör), *Geschichte des Sozialismus-7 (Von 1875 bis 1918- Die sozialistischen Parteien Europas: Grossbritanien, Russland, Balkanlaender)*, Verlag Ullstein, Frankfurt-Berlin-Wien, 1975.

Droz, Jacques, (Editör), *Geschichte des Sozialismus-12 (Von 1919 bis 1945- Die Sozialismus in Ungarn, Österreich, Tschekoslowakei, Belgien, Holland, Schweiz, Polen und Balkanlaendern)*, Verlag Ullstein, Frankfurt-Berlin-Wien, 1978.

Glotz, Peter, *Der Irrweg des Nationalstaats*, Deutsche Verlags-Anstalt, Darmstadt 1990.

Heykel, M. Hasaneyn, *Kahire Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

Horvat, Branko, *Die Jugoslawische Gesellschaft*, Edition Suhrkamp, Frankfurt 1972.

Işıklı, Alpaslan, *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

Jelavich, Barbara, *History of the Balkans (Volume 2, Twentieth Century)*, Cambridge University Press, New York 1983.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi/6. Cilt-Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarihi Kurumu (4. Basım), Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi/7. Cilt-Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarihi Kurumu (4. Baskı), Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi/8. Cilt-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarihi Kurumu (3. Baskı), Ankara 1988.

Martinet, Gilles, *Beş Komünizm*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

Nobırdalı, Beyto; Selim, Bedri (derleyenler), *Çağdaş Bir Önder: Tito - Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya* (2. Baskı), Koza Yayınları, İstanbul 1977.

Nove, Alec, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, Belge Yayınları, İstanbul 1991.

Rings, Werner, *Leben mit dem Feind*, Ex Libris Verlag, Zürich 1979.

Stojanovic, Svetozar, *Kritik und Zukunft des Sozialismus*, Carl Hanser Verlag, München 1970.

Tito, Josip Broz, *Özyönetimli Sosyalizm*, Koza Yayınları, İstanbul 1978.

Franjo Tudjman, *Stirbt Kroatien?*, Ost-Dienst, Hamburg 1981.

Wimmer, Michaela; Braun, Stefan; Spiering, Joachim, *Brennpunkt Jugoslawien*, Wilhelm Heyne Verlag, München 1991.

MAKALELER:

Adanır, Fikret, Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un anılarında 2. Meşrutiyet, *Birikim*, Kasım 1975, s. 14-26.

Belge, Murat, Milliyetçilik ve Demokrasi, *Birikim*, Temmuz 1991, s. 11-17.

Bora, Tanıl, "Üçüncü Yugoslavya"- Ulusal Devletler mi?, *Birikim*, Temmuz 1991, s. 18-23.

Djindjic, Toran, Jugoslawien: Nationalitaeteneintopf, scharf gewürzt, *Transit-Europaeische Revue*, Sonbahar 1990, s.153-166.

Djindjic, Zoran, Jugoslawien-ein unerwünschter Staat, *Die Neve Gesellschaft - Frankfurter Hefte*, Eylül 1991, s.775-778.

Kovaç, Miha (Söyleşi), The Slovene Spring, *New Left Review*, Eylül-Ekim 1988, s. 113-128.

Lee, Michele, Kosovo Between Yugoslavia and Albania, *New Left Review*, Temmuz-Ağustos 1983, s. 62-91.

Lee, Michele, The Death of Tito's Yugoslavia?, *Against the Current*, Ocak-Şubat 1989, s. 19-28.

Magaş, Branka, Yugoslavia: The Spectre of Balkanization, *New Left Review*, Mart-Nisan 1989, s. 3-31. (Türkçesi: *Dünya Solu*, Kış 1990 içinde, s. 69-101)

Manoschek, Walter, Feindbild Serbien, *Blaetter für Deutsche und Internationale Politik*, 8/1991, s. 939-942.

Melciç, Dunja, *Die Neue Gesellschaft- Frankfurter Hefte*, Mayıs 1991, s. 397.

Nikoliç, Milan, Final Statement, *New Left Review*, Mart-Nisan 1985, s. 131-140.

Reuter, Jens, Konfliktlinien und Perspektiven, *Blaetter für Deutsche und Internationale Politik*, 8/1991, s. 934-939.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s. 968-972.

Tılıç, L. Doğan, Yugoslavya İç Savaşın Eşiğinde, *Demokrat!*, Haziran 1991, s. 37-40.

Tılıç, L. Doğan, Ya Gevşek Bir Konfederasyon Ya Da..., *Demokrat!*, Temmuz 1991, s. 56-57.

Tılıç, L. Doğan, İpler Avrupa'nın Elinde, *Demokrat!*, Eylül 1991, s. 36-37.

Stojanovic, Svetozar, The Possibility of Socialist Democratization in Yugoslavia, *Telos*, Fall 1979, s. 76-86.

Vuşkoviç, Boris, Social Inequality in Yugoslavia, *New Left Review*, Ocak-Şubat 1976, s. 26-44.

Yugoslavya Demokratik Eylem Partisi Programı, *Dünya ve İslam*, Kış 1991, s. 153-158.

Yugoslavya: Yapay Bir Bunalım Odağı; Tito Kendi Geçmişi ve Geleceği ile Dünyanın Gerilimli Bölgelerini Değerlendiriyor, *Birikim*, Şubat 1980, s. 5-11.

SÜRELİ YAYINLAR:

Arbeiterkampf (1989-91)

Birlik (Yugoslavya Türklerinin Haftada Üç Gün Çıkan Gazetesi-Üsküp) (1990-91)

Cumhuriyet (1990-91)

Çevren (Yugoslavya Türklerinin İki Aylık Toplum, Bilim, Sanat ve Yazın Dergisi-Priştine) (1986-91)

Der Spiegel (1979-91)

Frankfurter Allgemeine (1990-91)

Frankfurter Rundschau (1990-91)

Milliyet (1991)

Rheinischer Merkur (1991)

Süddeutsche Zeitung (1990-91)

Tan (Yugoslavya Türklerinin Haftalık Gazetesi-Priştine) (1990-91)

Türkiye (1991)

Die Welt (1990-91)

Zaman (1991)

Die Zeit (1990-91)

Yugoslavya sosyalizmi, 2. Dünya Savaşı sonrasının dünyasında, aynı toplumsal ve siyasî sistematiğin kutuplaşmış uçlarına dönüşmeye yönelen kapitalizm-reel sosyalizm geriliminde "üçüncü yol" arayışına girenler için bir umut ışığı, önemli bir tecrübe gibiydi.

Yugoslavya'nın federal yapısı, "millî mesele"yi, üniter millî devlet sisteminden de Sovyetik merkeziyetçi çokuluslu "imparatorluk" sisteminden de farklı, milliyetçilik dışı bir "üçüncü yol"dan çözmüş görünüyordu.

1990'lara girerken, Yugoslavya'nın sunduğu "üçüncü yol" işaretlerinin "gibi"si bile kalmadı. Ülke, kapitalizmle reel sosyalizmin kaotik bir bileşimi altında eziliyor; milliyetçiliğin en şoven, en fanatik biçimleri altında ölümüne düşmanlığı, vahşeti, kitlesel göçü yaşıyor.

"Gibi"si bile olsa "üçüncü yol" umutlarını üreten de Yugoslavya toprağı, Yugoslavya halklarıydı; bu umutları yitirip bütün "yol"ları sonlandıran, tüketen de o... Ama bu ülkenin siyasî altüst oluşlarla, insanî-toplumsal çilelerle dolu yakın tarihinde, hep milliyetçiliğin provokasyonu var - Yugoslavya'nın kaderinde, bu provokasyonu besleyen, inadına bereketli kaynakları kurutamamanm acısı var.

Yugoslavya'nın bugünü de içeren tarihî hikâyesi, sadece coğrafî bakımdan değil, toplumsal-siyasî meseleler ve en temel insanî duyarlılıklar bakımından Türkiye'nin çok yakınında. Yugoslavya'yı "laboratuvar" gözüyle değil yakınlık duygusuyla izlemek, dünyanın gidişatını anlamak ve o gidişatta bir yer, bir taraf tutabilmek açısından çok önemli.

Birikim Yayınları 4 • Bolgeler / Sorunlar Dizisi 1 • ISBN 975-516-002-7